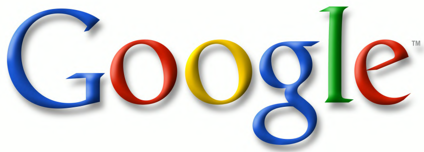
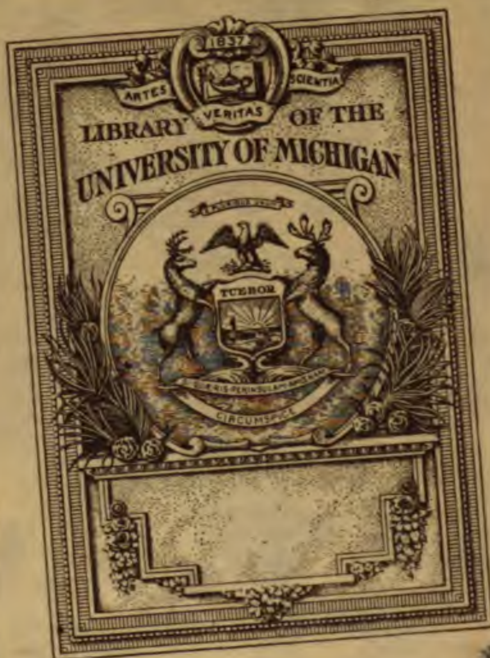
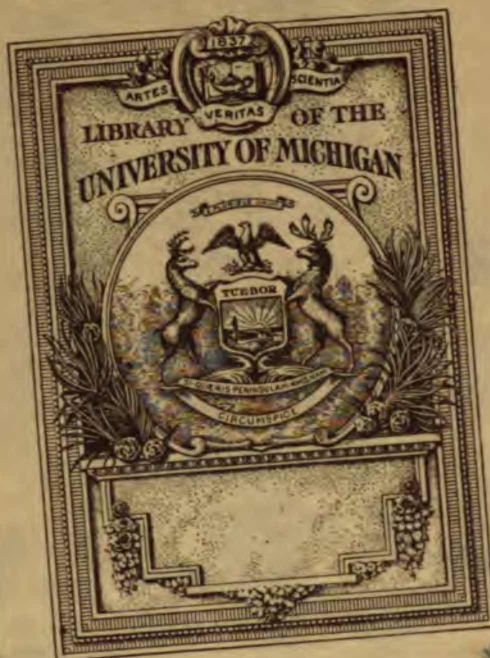
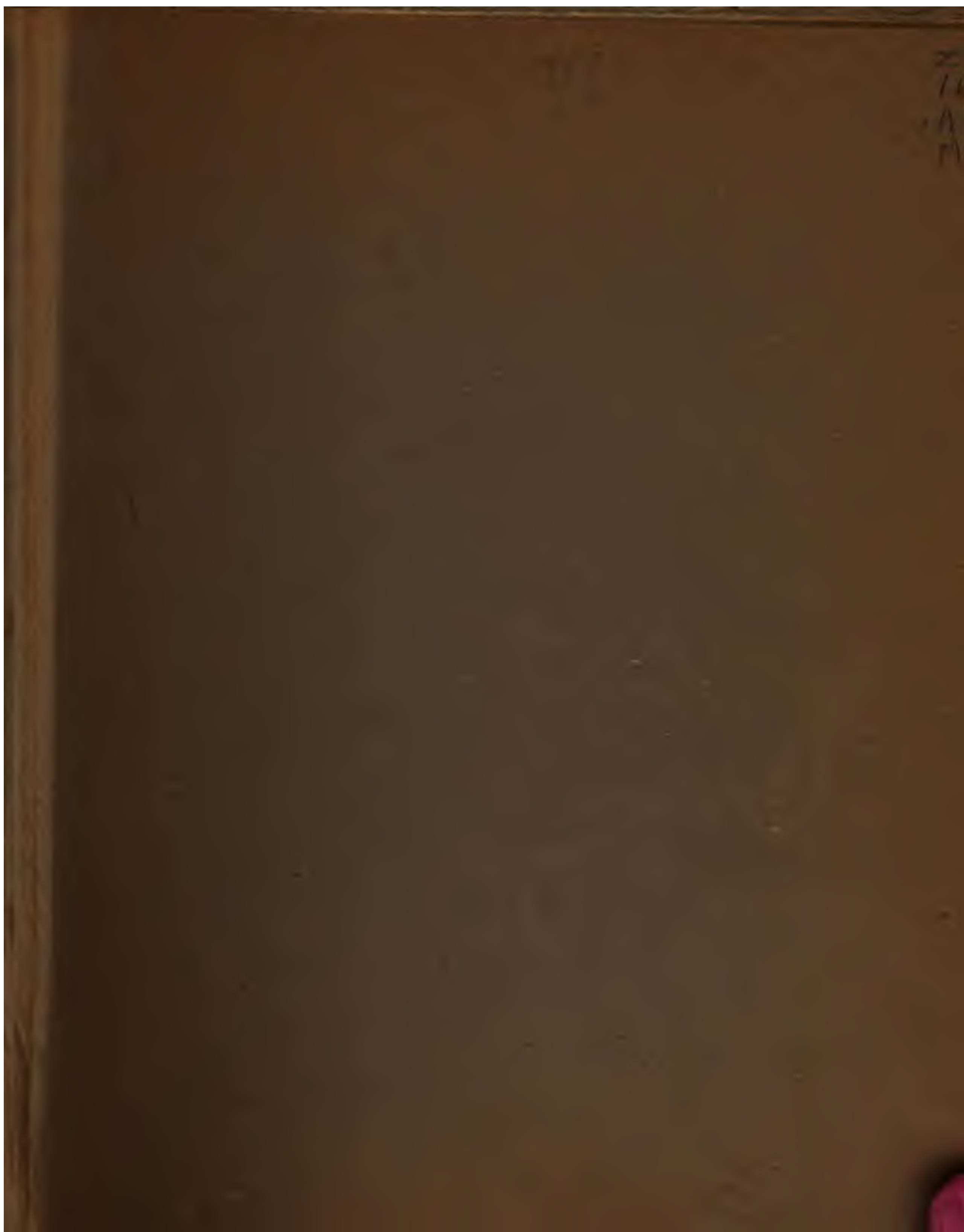

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

S EN

W.

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

DE AMSTERDAMSCHE BOEKDRUKKERS EN UITGEVERS IN DE ZESTIENDE EEUW.

DE AMSTERDAMSCHE BOEKDRUKKERS EN UITGEVERS IN DE ZESTIENDE EEUW

DOOR

E. W. MOES
Directeur van 's Rijks-Prentenkabinet.

VOORTGEZET DOOR

DR C. P. BURGER JR
Bibliothecaris der Universiteits-Bibliotheek.

DEEL II.

AMSTERDAM
C. L. VAN LANGENHUYSEN.
1907.

NICOLAES BIESTKENS.

Tot nu toe hebben wij nog altijd boekdrukkers, uitgevers en boekverkoopers behandeld, die vóór 1578 hun werkzaamheid te Amsterdam hebben aangevangen. Wij hebben daarbij gezien, hoe verschillenden hunner op meer of minder onzachte wijze kennis gemaakt hebben met 's keizers en later met 's konings plakkaten, maar tevens, dat de voornaamsten onder hen zoo handig geweest zijn, de stormen over hunne hoofden te laten razen, zonder dat hun zaak er nadeel door leed.

Nieuwe namen van belang troffen wij sedert 1566 niet aan. Eerst het jaar 1578 zou hierin verandering brengen. Met den stroom van uitgewekenen, die na de alteratie in de stad terugkeerden, vestigde zich ook NICOLAES BIESTKENS te Amsterdam, maar getrouw aan mijn program moet ik eerst diens voorafgaande werkzaamheid daarbuiten beschrijven, en deze voert ons zelfs naar alle waarschijnlijkheid over de grenzen:

253. = Den Bibel// Inhoudende dat Oude ende// Nieuwe Testament. Ghedruct by my Nicolaes Biestkens// van Diest. Int Iaer ons Heeren// M.CCCCC.LX.

Na 22 bladen voorwerk volgt de tekst op 526 recto gepagineerde bladen, in drie afdeelingen 1—240, 1—178 en 1—108, 4°, Goth. letter, sign. voorwerk x—xxx, zijnde het laatste vel $^{3}/_{4}$ vel, de eerste afdeeling A—Gg, de tweede A—Y met nog een ongesigneerd $^{1}/_{4}$ vel, de derde A—N met nog een ongesigneerd $^{1}/_{2}$ vel.

De rood en zwart gedrukte titel, die nog twee bijbelteksten bevat, is versierd door een in hout gesneden omlijsting met de figuren van Geloof, Hoop en Liefde, en de Heilige Drieëenheid. Dan volgt een voorwoord: De Ouersetter wenscht den Christelijcken// Leser, Salicheyt, en op de volgende bldz. begint een uitvoerig alphabetisch register, dat het geheele voorwerk vult tot op de laatste bldz. die een opgave van de boeken van het Oude Testament, van de Profeten en de Apocryphe boeken bevat. Het eerste gedeelte van den tekst bevat de boeken van het Oude Testament, waarvan ieder boek begint met een eenvoudige sierletter; evenzoo bevat het tweede gedeelte: De Prophe-tien der// Propheten, met een afzonderlijken titel zonder versiering op blad 1, waarvan de keerzijde onbedrukt is, en op blad 96 een dergelijken titel van de Apocrypha, ook met onbedrukte keerzijde; en het derde gedeelte: Dat nieuwe Testa-// ment ons Heeren Jesu Christi, met op de keerzijde een inhoudsopgave. Op de voorlaatste bldz. staat nog eens het adres: Ghedruct by my Nicolaes Biestkens// van Diest. Int Jaer ons Heeren.// .M.CCCCC.LX, en de laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Doopsg. Bibliotheek, Amsterdam.
De heer C. P. van Eeghen Jr., Amsterdam. [1]
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Britsch Museum, Londen.
Kon. Bibliotheek, Stuttgart].

Uit zijn naamsaanduiding blijkt, dat Nicolaes Biestkens afkomstig was van Diest in Brabant, en uit een later te vermelden aanteekening, dat zijn vader denzelfden voornaam had.

Het woord van den vertaler tot den lezer is niet onderteekend, en

[1]) Alleen het Nieuwe Testament.

bevat geen aanwijzing, waar deze bijbel het licht zag, maar algemeen genoemd wordt als dusdanig Emden. Het oudste getuigenis dat ik hieromtrent heb kunnen vinden dateert evenwel pas van 1633, in de voorrede van de door JAN JANSZ. te Amsterdam bezorgde *Biblia* D. MART. LUTHERI: „*Nae dat de Bibel in kleyn Formaat, tot Embden* 1564 *by* NICOLAES BIESKENS *ghedruckt, heel waren uytverkoft, en in veele Jaren niet te bekomen; heeft ons ghedacht, die selve op nieus in den Druck uyt te gheven*". Weliswaar is deze mededeeling als zoodanig onjuist, want in 1564 heeft BIESTKENS geen bijbel uitgegeven, maar hier is Emden toch als zijn woonplaats genoemd.

J. FR. DE VRIES, de schrijver van een artikel „*Emdens Buchhandel im* 16-, 17- *und* 18-*Jahrhundert*" ziet in hem een opvolger van den uit Antwerpen gevluchten STEVEN MIERDMAN, die na gedurende eenige jaren te Londen werkzaam geweest te zijn, zich in 1553 of 1554 te Emden gevestigd had en daar 26 April 1556 den poorterseed aflegde. Te samen met zijn mede-vluchteling JAN GHEILLIAERT drukte hij daar nog in hetzelfde jaar „*Den Bibel in Duyts*". Nu komt na 1558 geen werk meer voor met diens adres, en het door hem gebruikte titelvignet, een lelie onder de doornen met toepasselijken bijbeltekst, gebruikte later BIESTKENS [2]). Buitendien is de tekst van BIESTKENS' bijbel geheel gelijk aan den door MIERDMAN en GHEILLIAERT in 1558 bezorgden, en evenzoo is de voorrede woordelijk dezelfde en de titelversiering er nauwkeurig naar gecopieerd.

Bedenkingen zijn er evenwel toch tegen deze opvatting. Dat de tekst in beide bijbels gelijk is kan niet bevreemden, wanneer wij opmerken, dat voor beide uitgaven de Maagdeburger editie van MICHAEL LOTTER in 1554 gevolgd is, alleen met dit kapitale onderscheid, dat de geringe wijzigingen, die BIESTKENS' bijbel aanwijst, alle betrekking hebben op den

[1]) In *Ostfriesisches Monatsblatt für provinzielle Interessen*, VI, Emden 1878.

[2]) Nog heden vertoont het kerkelijk zegel van de Fransche Gereformeerde gemeente te Emden dit symbool, met het omschrift „*Christus spes mea inter spinas*".

doop en andere artikelen waarin de Mennoniten van de Lutheranen afweken. Hierbij moeten wij tevens in aanmerking nemen, dat het voor de Doopsgezinden in 1560 te Emden lang geen aangenaam verblijf was, want al zullen de plakkaten daar niet in alle gestrengheid toegepast zijn, niet ingetrokken was toch het plakkaat van 6 April 1549, waarbij ANNA Gravin van Oostfriesland gelastte *„dat nemand de der Menniten, Daviten, Ubboiten und Batenborgische Secten anhengich weren, schulde underholt geven, huesen noch herbergen"* [1]).

Wellicht is de overeenkomst dan slechts te verklaren uit een speculatie van BIESTKENS, om aan zijn bijbel een even gunstig debiet te verschaffen, als aan dien van MIERDMAN en GHEILLIAERT ten deel gevallen was. En wat de Doopsgezinden betreft, is hem dit ook volkomen gelukt, want zijn bijbel is bij hen de populaire bijbel gebleven, zóó zelfs, dat nog in 1837 in sommige gemeenten bij voorkeur een BIESTKENS-bijbel bij de openbare godsdienstoefeningen en in den huiselijken kring gebruikt werd [2]).

Wie de bewerker was? SIXTUS AMAMA heeft er in 1623 al vruchteloos nasporingen naar gedaan [3]), en hij had dus geen vrede met de meening van ABRAHAM COSTERUS, die over dezen bijbel sprekende zegt: *Ic noemse der Mennonisten overzettinghe, eensdeels om dat sy van den Mennonisten ghelesen ende gebruyct wort, want sy onse oversettinge zeer opstinatelijc eñ onweerdichlijc verwerpen: Ende eensdeels omdat de zelve (ghelijc als ic van zeker perzoonen bericht ben) door eenen* NICOLAUS BIESTKENS *ten verzoecke der Mennoniten wt verscheyden overzettingen gesmedet is"* [4]).

---

[1]) Dr. J. P. MÜLLER, *Die Mennoniten in Ostfriesland vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Emden, Amsterdam 1887 p. 26.

[2]) *Jaarboekje voor de Doopsgezinde gemeenten in de Nederlanden*, Amsterdam 1837 p. 60.

[3]) SIXTUS AMAMA, *Bybelsche Conferentie*, Cap. VIII p. 36.

[4]) ABRAHAM COSTERUS, *Parallelismus dat is: Vergelijckinghe der overzettinghe eenigher plaetsen des nieuwen Testaments der Ghereformeerden ende der Mennoniten*, Rotterdam 1614 p. 2 verso.

Nog zij het gevoelen van GERARDUS OUTHOF vermeld, dat BIESTKENS zijn bijbel had laten drukken door LENAERT DER KINDEREN [1]). Opmerkelijk is het in ieder geval, dat deze, toen hij in 1563 zelf een bijbel met zijn naam in het licht zond, zich op het titelvignet van dezelfde voorstelling bediende.

Van een andere uitgave in hetzelfde jaar is ons slechts het bestaan bekend, zonder dat wij een exemplaar kunnen aanwijzen.

254. = [*Veelderhande Liedekens, gemaect wt den Ouden ende Nieuwen Testamente... by* NICOLAES BIESTKENS *den* 28 *Mey, Anno* 1560].

De uitvoerige en nauwkeurige studie, die de heer F. C. WIEDER over dit en dergelijke liedboekjes in het licht gegeven heeft [2]), ontslaat mij van de verplichting het bestaan en den vermoedelijken inhoud ervan hier nader uiteen te zetten. Alleen zij dus vermeld, dat in een later te vermelden druk genoemd wordt „*het eerste Liedeboeck, dwelck by* NICOLASEN BIESTKENS *den* 28. *Mey Anno* 1560. *ende* 19. *Februarij Anno* 1562 *ghedruckt is gheweest.*"

Nog minder is te zeggen over een uitgave van het volgende jaar:

255. = [*Dit Boeck wort genaemt: Het Offer des Heeren....* 1561].

Het bestaan hiervan blijkt slechts uit een aanteekening in hs. in een exemplaar van MARTEN SCHAGEN's *Naamlijst* [3]), aanwezig in de Doopsgezinde Bibliotheek te Amsterdam. De in die *Naamlijst* zelf vermelde uitgave van 1542 bestaat stellig niet [4]).

De inhoud komt vermoedelijk vrijwel overeen met dien van den straks te vermelden druk van 1562.

---

1) *Maendelyke uittreksels of Boekzael der geleerde werelt*, XVI, Amsterdam 1723 p. 437.

2) F. C. WIEDER, *De Schriftuurlijke Liedekens*, 's Gravenhage 1900 p. 145, 146.

3) [MARTEN SCHAGEN], *Naamlyst der Doopsgezinde schryveren en schriften*, Amsterdam 1745 p. 77. De aanvulling is ontleend aan een aanteekening van JOANNES CUPERUS.

4) F. C. WIEDER, u. s. p. 150.

En ook de tweede uitgave der *Veelderhande Liedekens* kan slechts pro memorie vermeld worden.

256. = [*Veelderhande Liedekens, gemaect wt den Ouden ende Nieuwen Testamente... gedruckt by* NICOLAES BIESTKENS *van Diest den* 19. *Februarij, Anno* 1562].

[Catal. Bibl. Is. LE LONG, Amsterdam 1744, 8°. no. 1089] [1]).

Twee jaar nadat hij den geheelen bijbel had uitgegeven, liet BIESTKENS alleen een Nieuw Testament volgen:

257. = Dat nieu//we Testament ons liefs// Heeren Jesu Christi/ dwelck hy// wt den hooghen Hemel hier beneden ghe-//bracht heeft/ ende heeft dat beleeft/ ghe-//leert/ eñ met zijnen dierbaren bloe-//de besegelt. Daer en bouen// soo heeft hy zijne Apo-//stolen beuolen dat// te predicken al-//len volcke.

Ghecorrigeert ende verbetert.

Ghedruct by my Nicolaes Biestkens van// Diest. Int Jaer ons Heeren// M.CCCCC.LXII.

230 recto genummerde bladen, en dan ongenummerd nog 12 bladen, Goth. letter, kl. 8°., sign. [A]—Ss, waarna nog twee ongesigneerde bladen, en het nawerk gesigneerd x—xx, zijnde het laatste een half vel.

De rood en zwart gedrukte titel bevat nog twee bijbelteksten. De keerzijde bevat een woord „Totten Leser", de volgende bldz. een aanwijzing der Arabische en Romeinsche cijfers van 1 tot 100 en de keerzijde hiervan een inhoudsopgave. Dan begint op fol. 3 recto de tekst, die op het laatste blad recto voltooid is, waar onderaan nog eens het adres staat: Ghedruct by my Nicolaes Biestkens van// Diest. Int Jaer ons Heeren// M.D.LXII. De keerzijde is onbedrukt.

[1]) F. C. WIEDER, u. s. p. 149.

Het nawerk bevat een alphabetisch zaakregister, terwijl de laatste twee bldz. nog gevuld zijn met: **De Epistel Pauli tot den Lao-// dicensen/ die welcke gheuonden is in'/ de alder outste Bibel/ die te// Worms gedruct is.**

Aan het slot staat ten derden male het adres: **Ghedruct ende voleyndt by my// Nicolaes Biestkens van Diest/// Den vi. dach Julij. Anno// M.D.LXII.**

Eenige sierletters zijn dezelfde als die in den bijbel van 1560 voorkomen.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Jhr. J. W. SIX, 's Graveland.
Britsch Museum, Londen].

Dit Nieuwe Testament stond op den in 1570 op last van ALVA uitgegeven Index. De uitvoerige titel in dezen Index toont aan, dat deze afzonderlijke uitgave en niet het Nieuwe Testament uit den bijbel van 1560 bedoeld is, wat SEPP te onrechte zegt [1]).

Ook van dit Nieuwe Testament zijn de navolgingen zeer talrijk. Reeds een jaar later verscheen er een, waarin staat *„Ende wy hebben geuolcht dat exemplaer van* NICOLAES BIESTKENS, *twelck gedruct is Anno* 1562, *met zijn aenwysingen ende verskens*". De lange lijst er van, door LE LONG gegeven [2]), bevat er zelfs nog een van 1723.

Behalve den zooeven genoemden tweeden druk der *„Veelderhande Liedekens*" gaf BIESTKENS in hetzelfde jaar ook nog een ander liedboekje uit:

258. = **Een nieu Lie-// denboeck/ van alle nieu-// we ghedichte Liedekens/ die noyt in// druck en zijn gheweest/ ghemaect wt den// Ouden ende Nieuwen Testamen-// te/ nv eerst byden anderen ver-// gadert/ ende nieus in// Druck ghe-// bracht.**
Ghedruckt int Jaer ons Heeren/// M.CCCCC.LXII.

[1]) CHR. SEPP, *Verboden lectuur. Een drietal Indices librorum prohibitorum toegelicht*, Leiden 1889 p. 194.

[2]) IS. LE LONG, *Boek-zaal der Nederduitsche bybels*, Hoorn 1764 p. 688—694.

354 genummerde en recto gepagineerde, en daarna 6 ongenummerde bladen, kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—Yy.
Op den rood en zwart gedrukten titel staat nog een bijbeltekst. De keerzijde bevat een verklaring der Romeinsche en Arabische cijfers. Het tweede blad is geheel ingenomen door een Voorrede.// Totten Christelijcke̅ San-// gher oft Leser. Op fol. 3 recto begint de tekst der 257 liederen met een sierletter die ook in den Bijbel van 1560 gebruikt is. Deze is op fol. 354 verso geeindigd, waarna op de volgende ongenummerde bldz. een Conclusie gedrukt is. De nog overige bldz. zijn geheel ingenomen door De Tafel oft Register van-// de Liedekens/ in dit Tweede// Liedeboeck begrepen staende/. Het laatste blad is onbedrukt.

[Doopsgezinde Bibliotheek, Amsterdam].

Dit liedboekje is reeds uitvoerig beschreven door WACKERNAGEL [1]) en door WIEDER [2]). Door den laatste is aangetoond, dat BIESTKENS de uitgever was, niettegenstaande deze, zoowel in de *Voorrede* als uitvoeriger nog in de *Conclusie*, van BIESTKENS als bezorger der beide pas vermelde liedboekjes spreekt, als ware deze een ander persoon. De gebruikte letter, o. a. de sierletter bij het begin, wijst het voldoende uit, dat de boekjes van dezelfde pers kwamen; en later zien wij BIESTKENS op gelijke wijze van een vroegere eigen uitgave spreken. Uit de mededeeling van den uitgever, dat dit liedboekje een vervolg is op de *Veelderhande Liedekens* van 1560 en 1562, blijkt dat geen oudere druk kan bestaan hebben.

Van hetzelfde jaar is ook de tweede druk van:

259. = Dit Boeck// wort genaemt: Het Offer des Heeren/ // om het inhout van sommighe opgeof-// ferde kinderen Gods: de welcke voort-// ghebracht hebben wt den goeden schat// haers herten/ Belydingen/ Sendtbrie-//

[1]) PH. WACKERNAGEL, *Bibliographie zur Geschichte des deutschen Kirchenliedes im XVI. Jahrhundert*, Frankfurt a.M. 1855 p. 504—507, 686, 687.

[2]) F. C. WIEDER, u. s. p. 149, 150.

nen eñ Testamenten/ de welcke sy met// den monde beleden/ ende metten bloede// bezeghelt hebben/ Tot troost ende ver-//sterckinge der slachschaepkens Christi// die totter doot ghescickt zijn/ Tot lof///prijs ende eere des geens/ diet al// in allen vermach/ wiens// macht duert vā eewic-//heyt tot eewic-//heyt/ A-//men.

Item dit Boecken is verchiert met// veel schoone aenwysinghen/ de welcke// ooc mede op de letter eñ veerssе// ghestelt zijn.

286 recto genummerde en 2 ongenummerde bladen 16°, Goth. letter, sign. [A]—Qq, waarbij de eerste reeks slechts loopt tot V.

Op den titel staat nog een bijbeltekst.

Op de keerzijde begint de Voorreden, die op fol. 3 verso voltooid is, dan volgt van fol. 4 recto tot 7 verso Stephanus belydinge, en daarna begint de reeks belijdingen, testamenten en brieven, die op fol. 285 recto voltooid is. Fol. 285 verso tot fol. 286 verso staat dan nog een Besluyt, en fol. 286 verso tot op het laatste blad een Register ofte Tafel.

Onderaan staat op het laatste blad recto het jaartal van uitgave: Ghedrucc [sic] int Jaer.// .M.ccccc.lxij. De keerzijde is onbedrukt.

[Doopsgezinde Bibliotheek, Amsterdam].

JACOBUS KONING was de eerste die bij een lateren druk van 1567 het vermoeden uitsprak, dat dit beroemde martelaarsboek der Doopsgezinden door BIESTKENS gedrukt is, en DOEDES oordeelde, dat men voorloopig met deze gissing genoegen zou kunnen nemen [1]). Ofschoon de bewerkers der *Bibliotheca Belgica* bij hunne uitvoerige beschrijving van dit boekje BIESTKENS' naam weer van een vraagteeken voorzien, is m. i. diens werkzaamheid niet te miskennen door de gebruikte gewone en sierletters.

In 1570 werd deze uitgave op den Index geplaatst onder den titel

---

[1]) J. I. DOEDES, *Nieuwe Bibliographisch-Historische Ontdekkingen*, Utrecht 1876 p. 71.

„Den offer des Heeren (dat is) den opoffer der Marteleeren, met verscheyden sendtbrieuen. Sectae Mennonisticae" [1]).

Bij dit boekje sluit zich nauw aan, is zelfs als een tweede deel ervan te beschouwen:

260. = **Een Liedt-//boecxken/ tracterende// van den Offer des Heeren/ int welcke// oude ende nieuwe Liedekens wt ver-//scheyden coppen vergadert zijn/ om by// het Offerboeck gheuoecht te worden/// want het van eender materyen ruert/// als van verraden/ vanghen ende doo-//den aenghaende der Slachschaepkens// Christi/ die de stemme haers Herders// Jesu Christi getrouwelyck ghe-//hoorsaem zijn gheweest// totter doodt// toe.**

Item hier is een Registerken achter// by gemaect/ om elck Liedeken// op zijn Folium te// vinden.

72 recto genummerde bladen 16°, Goth. letter, sign. [a]– i.

De titel bevat nog een bijbeltekst.

De keerzijde is onbedrukt; dan volgt een woord: **Totten Sangher**, en op fol. 3 recto begint de tekst, die fol. 61 verso voltooid is. Het laatste (ongenummerde) blad bevat: **Een Registerken van dit voor// gaende Liedtboecxken.**

Onderaan op de laatste bldz. staat het jaartal: **Ghedruct int Jaer.// M.CCCCC.LXIII.**

[Doopsgezinde Bibliotheek, Amsterdam].

In hetzelfde jaar moet Biestkens ook een nieuwe uitgave van den geheelen bijbel bezorgd hebben.

261. = [*Den bibel.*]

Het bestaan hebben hiervan blijkt uit de voorrede van *„Den Bibel, inhoudende dat Oude ende Nieuwe Testament. Ghedruckt int Jaer ons Heeren M.D.LXIIII.* 4°, waar in de voorrede staat *„So hebben wy gevolcht dat Exemplaer van* Nicolaes Biestkens, *Anno M.DLXIII.*

---

1) Chr. Sepp, u. s. p. 240.

LE LONG's opmerking, dat de uitgaven van 1563 en 1564 identiek zijn, steunt op niets [1]).

262. = Veelder-//hande Liedekens/ ge-//maect wt den Ouden ende Nieu-//wen Testamente die voortijts in druck// zijn wtgegaen: Waer toe noch veel Liede-//kens ghestelt zijn/ die noyt in druck ge-//weest en hebben/ ende zijn in or-//deninge van den A.B.C.// by den anderen ge-//voecht. Ghedruckt int Jaer ons Heeren// M.D.LXVI.

332 recto genummerde bladen, kl. 8°, Goth. letter, sign. [A]—Tt, zijnde het laatste een half vel.

Op den rood en zwart gedrukten titel staan nog drie bijbelteksten.

De keerzijde is onbedrukt, en de twee volgende bldz. bevatten een woord Totten Sangher, waarna de tekst begint die op fol. 325 verso voltooid is. Daarna komt een Conclusie oft Besluyt// deses Boecx, die twee en De Tafel van de hon-//dert ende negentachtentich Liedekens/// in dit Boeck begrepen, die tien bldz. beslaan. De twee laatste bldz. ontbreken in de beide mij bekende exemplaren, doch zijn waarschijnlijk onbedrukt.

[Stadsbibliotheek, Haarlem.
Universiteitsbibliotheek, Göttingen].

Niet alleen het gebruik van dezelfde lettersoort en sierletters maken het zoo goed als zeker, dat BIESTKENS van dit liedboekje, en dan ook van de zooeven genoemde uitgaven van 1560 en 1562, de drukker is geweest. In een nadruk van 1579, verkocht op de auctie SERRURE, Brussel 1873, staat nl. „*Ghedruckt nae de Copie van* NICLAES BIESTKENS *van Diest*".

Ook de heer WIEDER is van dit oordeel [1]). Niet kan ik evenwel zijn zienswijze deelen, dat een niet gedateerde doch door hem omstreeks hetzelfde jaar gestelde uitgave, waarvan het eenig bekende exemplaar in de

---

[1]) Is. LE LONG, u. s. p. 671.

Universiteitsbibliotheek te Leiden het titelblad mist, ook van BIESTKENS' persen afkomstig is [1]). Immers waarom zou hij voor deze uitgave alleen andere sierletters gebruikt hebben. De kleine verschillen, die door den heer WIEDER nauwkeurig opgegeven worden, wijzen ook meer op een nadruk van een concurrent.

263. = Dit Boec// wort genoemt: Het Offer// des Heeren/ om het inhout van sommighe// opgheofferde Kinderen Gods: De welcke// voortgebracht hebben/ wt den goeden schat// haers herten/ Belijdingen/ Sendtbrieuen/// ende Testamenten/ de welcke sy met den// monde beleden/ ende metten bloede bezegelt// hebben/ Tot troost ende versterckinghe der// Slach-schaepkens Christi/ die tot der// doot gheschict zijn/ Tot lof/ prijs// ende eere des geens/ diet al in// allen vermach// wiens// macht duert van ee-//wicheyt tot ee-//wicheyt/ // Amē.

Noch so zijn hier ach-//ter by ghedaen sommighe// Belijdinghen.

Item noch soo is hier// by ghedaen een Liedeboecxken/ // tracterende van het// Offer des Hee-//ren.

221 en 55 recto genummerde bladen, kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]--Mm, zijnde het laatste een half vel.

De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt fol. 2 recto de Voorreden, die fol. 3 verso voltooid is. Voorts is de indeeling gelijk aan den beschreven druk van 1562. Op fol. 220 verso eindigt de tekst en begint onmiddellijk daaronder het Register. Een nieuw titelblad luidt dan:

Een Liet-//boecxkē/ tracterende van// den Offer des Heeren/ int welcke oude en̄// nieuwe Liedekens/ wt verscheydē Copien// vergadert zijn/ om by het Offerboeck ghe-//voecht te worden/ want het van eender ma-//terien roert/ als van verraden/ vanghen en̄// dooden/ aengaende der Slachschaepkens// Christi/ die de stemme haers Herders// Iesu Christi getrouwelijck ghe-//hoorsaem zijn gheweest// tot der doot// toe.

---

[1]) F. C. WIEDER, u. s. p. 155, 156.

Item hier is een Re-// gister achter by ghemaeckt/ om elck// Liedeken op zijn Folium// te binden.

Hieronder nog een bijbeltekst.

Op de keerzijde begint dan onmiddellijk de tekst, die fol. 54 recto eindigt. Op de twee volgende bldz. staat nog een Besluyt en op fol. 55 recto en verso een Register. Onderaan op de laatste bldz. eindelijk het jaartal:

Ghedruckt int Jaer.// M.CCCCC.LXVII.

[Doopsgezinde Bibliotheek, Amsterdam.
Prof. HOWARD OSGOOD te Chester (U. S. A.)].

Hier zijn dus het *Offer des Heeren* en het daarbij behoorende *Lietboecxken* in één uitgave vereenigd, waarin BIESTKENS een uitgave van het vorige jaar (aanwezig in de Universiteits-Bibliotheek te Gent) volgde. Ook de vermeerderingen van zijn uitgave van 1562 ontleende hij daaraan, nl. *een Testament ghemaeckt by* JAN GEERTSZ., die 15 Dec. 1564 te 's Gravenhage opgehangen is, *eenen Brief* van denzelfde en *Een schoone Belijdinge* benevens eenige brieven van MAYKEN BOOSERS, 18 Sept. 1564 te Doornik verbrand. Een uitvoerige beschrijving heeft reeds DOEDES [1]) geleverd en staat in de *Bibliotheca Belgica*.

Omtrent een in 1568 uitgegeven *Bibel, Inhoudende dat Oude ende Nieuwe Testament* (aanwezig o. a. in de Doopsgezinde Bibliotheek te Amsterdam en in de Universiteitsbibliotheek te Groningen) bestond reeds in de vorige eeuw geschil van gevoelen, of BIESTKENS al of niet de drukker was. GERARDUS OUTHOF ontkende dit [2]), LE LONG beweerde het tegenovergestelde [3]). Dat de uitgever in de voorrede van de bijbels van BIESTKENS van 1560 en 1563 in den derden persoon spreekt, en zijn eigen uitgave noemt „*Nu wederom met grooter ernst eñ vlijte by vele verscheyden translatien*

[1]) J. I. DOEDES, *Nieuwe Bibliographisch-Historische Ontdekkingen*, Utrecht 1876 p. 69—72.

[2]) *Maendelyke uittreksels of Boekzael der geleerde werelt*, XVI, Amsterdam 1723 p. 431.

[3]) LE LONG u. s. p. 673, 674.

overghesien eñ verbetert" behoeft nog geen aanwijzing te zijn, want bij het *Nieu Liedenboeck* van 1562 sprak Biestkens op gelijke wijze over een eigen vroegere uitgave [1]). Maar de gebruikte sierletter is een andere, dan waarvan Biestkens zich bediende. Wel zijn de houtblokken, gebruikt voor het titelblad, zonder eenigen twijfel dezelfde, waarvan Biestkens zich voor zijn bijbel van 1560 bediend heeft, maar daar mij geen andere uitgave van hem bekend is, waarin deze houtblokken aangewend zijn, acht ik het aannemelijk, dat ze niet meer in zijn bezit waren.

264. = Veelder// hande Liedekens/ ghe-// maeckt wt den Ouden ende Nieuwen// Testamente/ wtgelesen ende vergadert// wt verscheyden copien/ Oock zijn hier// by geuoecht veel nieuwe Liedekens/ vā// verscheydē Historien des oudē Te-// stamēts/ met veel andere/ die// noyt in druc en zyn ge-// weest/ eñ zijn in or-// deninge vandē// A.B.C.// gestelt.
Item/ hier is een schoone Tafel ach// ter by ghemaeckt/ inhoudende de// Folia daer elck Liedeken// op beghint.
Ghedruckt int Jaer// ons Heeren. M.D.LXIX.// G.V.D.
245 recto genummerde en drie ongenummerde bladen, 16°., Goth. letter, sign. [A]—Hh.
De titel is in rood en zwart gedrukt.
De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt op het tweede blad recto een woord Totten Sanger// ofte Leser, en op fol. 3 recto begint de tekst van de 121 liederen met een uit vroegere uitgaven bekende sierletter. Deze is fol. 245 verso voltooid, waarna de volgende niet genummerde bladen geheel ingenomen worden door Een Tafel ofte Register// deses Liedtboecks, waarin de voor het eerst opgenomen liederen met een kruisje aangeteekend zijn.
[Doopsgezinde Bibliotheek, Amsterdam].

Zoowel Wackernagel [2]) als Wieder [3]) hebben dezen bundel uitvoe-

[1]) Zie boven p. 8.
[2]) Ph. Wackernagel u. s. p. 518—522.
[3]) F. C. Wieder u. s. p. 157, 158.

rig beschreven, en de laatste heeft overtuigend aangetoond, dat een andere uitgave der „*Veelderhande Liedekens*" van hetzelfde jaar, in kl. 8°. (waarvan een exemplaar berust in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage) van een anderen nog onbekenden drukker moet zijn.

265. = Dit Boec wort genoemt: Het Offer// des Heeren/ om het inhout van sommighe// opgheofferde kinderen Godts: De welcke// voortgebracht hebben wt den goeden schat// haers herten/ Belijdingen/ Sendtbrieuen/ // en̄ Testamenten/ de welcke sy metten monde// beleden/ en̄ metten bloede bezegelt hebben/ // Tot troost ende versterckinghe der Slach-//schaepkens Christi/ die totter doot ge-//schict zijn/ Tot lof/ prijs ende eere// des geens diet al in allē ver// mach/ wiens macht// duert van eewic-//hz tot eewic-//heyt/ A.//men.

Noch zijn hier by ghe-//daen veel Liedekens/ Belijdinghen/ // en̄ Brieven/ die noyt in druc// en zijn geweest.

Item/ noch is hier by ghe-//daen een Liedtboecxken/ tracte-//rende van het Offer des// Heeren.

Ghedruct in het Jaer/ // .M.CCCCC.LXX.

280 en 56 recto genummerde bladen, kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—Tt.

De keerzijde van den rood en zwart gedrukten titel is onbedrukt. Dan volgt fol. 2 recto de Voorreden, die fol. 3 verso voltooid is, en waarin melding gemaakt wordt van de zes nieuw toegevoegde Belijdinghen, Brieuen en Liedekens.

Fol. 243 recto bevat een nieuwen titel:

Hier nae// volghen noch sommighe// Belydinghen ende Sendtbrieuen/ van op-//gheofferde kinderen Gods naegelaten/ die// noyt in druck en zijn gheweest/ heb-//bende een yeghelijck byson-//der een Liedeken// daer by.

Hieronder twee bijbelteksten.

Fol. 279 verso tot 280 verso staat het Register, waarna met een nieuwe pagineering volgt: Een Liet-//boecxkē/ tracterende van// den

Offer des Heeren/ int welcke oude eñ// nieuwe Liedekens/ wt verscheydẽ Copien// vergadert zijn/ om by het Offerboeck ghe-// uoecht te worden/ want het van eender ma// terien roert/ als van verraden/ vanghen eñ// dooden/ aengaende der Slachtschaepkens// Christi/ die de stemme haers Herders// Jesu Christi getrouwelijck ge-// hoorsaem zijn gheweest// tot der doodt// toe.

Item/ hier is een Regi-// ster achter by ghemaeckt/ om elck// Liedeken op zijn Folium// te vinden.

Hieronder een bijbeltekst.

De tekst van dit liedboekje begint op de keerzijde en is voltooid op fol. 53 verso, fol. 54 recto en verso bevat dan nog hetzelfde Besluyt als in de vorige uitgave, en fol. 55 recto en verso het Register, waaronder het jaartal: Ghedruckt in het Jaer// ons Heeren/ M.CCCCC.LXX.

Het laatste blad ontbreekt in de beide mij bekende exemplaren, doch is stellig onbedrukt.

[Doopsgezinde Bibliotheek, Amsterdam.
De heer C. P. van Eeghen Jr. te Amsterdam].

In de uitvoerige beschrijving in de *Bibliotheca Belgica* zijn de vele toevoegingen tot den vorigen druk aangegeven, evenals van de volgende uitgave:

266. = Dit Boec// wort genoemt: Het Offer// des Heeren/ om het inhout van sommighe// opgheofferde kinderen Gods: De welcke// voortgebracht hebben wt den goeden schat// haers herten/ Belijdingen/ Sendtbrieuen/// eñ Testamentẽ/ de welcke sy mettẽ monde// beleden/ en metten bloede bezegelt hebben:// Tot troost ende versterckinghe der Slach-// schaepkens Christi/ die totter doot geschict// zijn/ Tot lof/ prijs ende eere des geens// diet al in allen vermach: Wiens// macht duert van eewicheyt// tot eewicheyt/// Amen.

Noch zijn hier by ghe-// daen veel Liedekens/ Belijdinghen/// eñ Brieuen/ die noyt in druck// en zijn gheweest.

Item/ noch is hier by// ghedaen een Liedtboecxken/ tracte-//rende van het Offer des// Heeren.
Ghedruct int Jaer ons// Heeren .M.CCCCC.// LXXVIII.
278 en 58 recto genumm. bldn, kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—Tt. De keerzijde van den rood en zwart gedrukten titel is onbedrukt. De indeeling is geheel gelijk aan die in de uitgave van 1570. Ook hier wordt in de Voorreden gesproken van zes nieuw toegevoegde Belijdinghen, Brieuen en Liedekens.
Het afzonderlijke titelblad, hier op fol. 241, is ook tot in de spelling geheel gelijk.
Het Register staat fol. 277 verso tot 278 verso.
Daarna volgt met nieuwe pagineering:
Een Liet-//boecxkẽ/ tracterende van// den Offer des Heeren/ int welcke oude eñ// nieuwe Liedekens/ wt verscheydẽ Copien// vergadert zijn/ om by het Offerboeck/ ghe-//voecht te wordẽ/ want het van eender ma-//terien roert/ als van verraden/ vanghen eñ// dooden/ aengaende der Slachtschaepkens// Christi/ die de stemme haers Herders// Jesu Christi getrouwelijck ge-//hoorsaem zijn gheweest// tot der doode// toe.
Item/ hier is een Regi-//ster achter by ghemaeckt/ om elck// Liedeken op zijn Folium// te vinden.
Hieronder een bijbeltekst.
De tekst van het liedboekje begint op de keerzijde en is voltooid fol. 55 recto, de beide volgende bldz. bevatten wederom hetzelfde Besluyt en de twee daarop volgende het Register, eindigende met nog eens het jaartal: Ghedruckt in het Jaer// ons Heeren/ .M.CCCCC.// LXXVIII.
De drie nog overblijvende bladzijden zijn onbedrukt.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.
De heer C. P. van Eeghen Jr. te Amsterdam].

De beginsierletter is thans een andere dan in de vorige uitgave; toch

acht ik het hoogst waarschijnlijk dat Biestkens de drukker was. Zijn naam noemt hij eindelijk weer eens op:

267. = Een vaderlijck// Adieu/ Testament en̄ sorch-// vuldighe onderwijsinge wt der// H. Schrift/ ghemaeckt door Henrick Ale-// wijnsz. ghevanghen wesende binnen// Middelborch om het ghetuychenisse der// waerheyt/ het welcke hy zijn drie kinde-// ren tot een eewighe memorie ende ghe-// dachtenisse heeft na ghelaten/ ende// heeft het selve met zijn eyghen// bloet onderteeckent/ ende// daer na int Jaer M.// D.LXIX. den 9.// Febr. metter// doot beve-// sticht.
Ghedruckt by Nicolaes Biestkens/ int Jaer M.D.LXXVIII.
32 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—B.
Om den titel een eenvoudig geornamenteerd lijstje.
De keerzijde is onbedrukt, en dan volgt de tekst, die op de voorlaatste bldz. voltooid is.
De laatste bldz. is onbedrukt.
[Univ. Bibliotheek, Gent].

De sierletter, waarmede de tekst begint, behoort tot het stel, dat wij Nicolaes Biestkens herhaaldelijk hebben zien gebruiken. De plaats van druk is niet genoemd. De bewerkers der *Bibliotheca Belgica* noemen als zoodanig [1]), evenals bij het laatstvermelde *Offer des Heeren*, Amsterdam [2]),

---

1) In de *Bibliotheca Belgica* wordt hem ook toegeschreven: *Een corte Bekentenisse ende grondighe aenwijsinghe wt der H. Schrift, dat Godt, Vader, Soon, ende heylighe Gheest, een onverscheyden Godt is*, enz..... *Door* Herman Timmerman, *Gedruckt in het Jaer onses Heeren en̄ Salichmakers Jesu Christi M.D.LXXVIII.* 12⁰. — M. i. zonder voldoenden grond.

2) Frans Olthoff (*De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Antwerpen*, Antwerpen 1891 ·p. 9) zegt, dat een Nicolaes Biestkens van Diest in 1577 te Antwerpen als drukker werkzaam was en vraagt, of dit dezelfde is als de Amsterdamsche drukker. Dit zou stellig het geval zijn, maar Olthoff heeft verzuimd zijn bron te noemen, en ik meen de juistheid van zijn mededeeling te mogen betwijfelen. Dr. C. J. Hansen te Antwerpen was zoo vriendelijk mij de verzekering te geven, dat ook hem, na een nauwgezet onderzoek, niets van dit verblijf te Antwerpen bekend geworden is.

maar stellig te onrechte, want BIESTKENS was in 1578 te Hoorn werkzaam, gelijk blijkt uit een door LE LONG [1]) genoemd werk:

268. = [*Twee Epistelen van* MARTIALIS CEPHE.... etc. *Hoorn* 1578]. 16°.

Het is mij niet gelukt een exemplaar van dit boekje op te sporen. Ook omtrent zijn verblijf te Hoorn, waar misschien vele der reeds genoemde boeken gedrukt zijn, mocht ik niets naders te weten komen. Poorterboeken zijn er uit dien tijd niet, en de nasporingen in het Hoornsche archief, te mijnen behoeve door den heer RUSTING gedaan, bleven zonder resultaat. Wellicht verdient het opmerking, dat de Hoornsche boekverkooper-rederijker JAN JANSZ. DEUTEL omtrent het midden der 17de eeuw, zijn winkel had *„in Bieskens Testament"*.

Eerst 7 Mei 1579 liet zich in de Amsterdamsche poorterregisters inschrijven: NICOLAES BIESTKENS, *van Hoorn*, *boeckvercooper*.

Mogelijk in Amsterdam is dus reeds gedrukt:

269. = Een Testa//ment/ ghemaeckt by// Soetken vanden Houte/ het// welcke sy binnen Gendt in Vlaenderen// met den doodt bevestickt heeft/ Anno// M.D.LX. den xxij. Novembris: Eñ// haren kinderen/ David/// Betken ende// Tanneken/ tot een memorie ende voor// het alderbeste goet heeft nagela-//ten/ als een yeghelijck le-//sen mach.

Met een schoon Liedeken/ dat int eyn-//de deses Testaments ghestelt is/ ghe-//maect door de selue vrouwe/ Soet-//ken vanden Houte/ Maecht// Martha.

Nu op nieu de aenwijsingen ouer-//sien/ ghecorrigeert/ verbetert/// ende vermeerdert.

Ghedruckt by Nicolaes Biestkens// Anno M.D.LXXIX.

24 recto genummerde bladen, 16°., Goth. letter, sign. [A]—C. De keerzijde is onbedrukt.

De tekst begint op blad 2 recto en eindigt op blad 14. verso, waar tevens Een geestelijck Liedeken gericht Aen mijn Suster Bet-

[1]) IS. LE LONG, u. s. p. 669.

ken begint, dat blad 15 verso voltooid is. Daarna volgt nog: **Een sunderlijck on-//derwijs en̄ Leere/ hoe alle vro-//me Ouders/ haer kinderen (na wt wij-//sen der Schriftuere̅) schuldich en̄ gehou//den zijn te regeren/ te castijden/ te onder//richte̅/ ende in een vroom duech-de-//lijck ende Godtsalich leuen// op te voeden.**

Deze bldz. en de volgende zijn verder geheel gevuld met bijbelteksten, waarna deze verhandeling op blad 17 recto begint en op de laatste bldz. voltooid is; er onder staan de initialen **M. S.** [MENNO SIMONS] [1]).

[Stadsbibliotheek, Hamburg].

Noch de bewerkers van de *Bibliotheca Belgica*, die dit boekje uitvoerig beschreven hebben, noch de heer WIEDER [2]) weten een vroegeren druk aan te wijzen, die toch stellig bestaan heeft. Latere zijn er verschillende bekend.

Niet vereenigen kan ik mij met de meening van den heer WIEDER, dat twee door hem beschreven uitgaven van de *Veelderhande Liedekens*, van 1579 en van 1580, eveneens aan BIESTKENS mogen worden toegeschreven [3]) (aanwezig resp. in de Universiteitsbibliotheek te Gent en in de Doopsgezinde Bibliotheek te Amsterdam). De tweede verscheen in een tijd toen BIESTKENS geen reden meer had bij het uitgeven zijn naam te verzwijgen, wat hij dan ook gelijk wij straks zullen zien niet deed. Buitendien was hij omstreeks dezen tijd vermoedelijk weer niet te Amsterdam, ten minste zijn vrouw vertoefde stellig 1581 of 1582 te Emden, want toen zijn zoon ABRAHAM NICOLAESZ. BIESTKENS, boekverkooper in de St. Annadwarsstraat, 20 Jan. 1628 te Amsterdam ondertrouwde met AGNETA PETITEAU, gaf hij op 46 jaar oud te zijn en geboortig *van Emden* [4]).

---

[1]) O. a. opgenomen in MENNO SIMONS, Werken, Amsterdam 1681 p. 214 vlg.

[2]) F. C. WIEDER u. s. p. 160. [3]) F. C. WIEDER u. s. p. 159, 160.

[4]) Mededeeling van wijlen A. J. M. BROUWER ANCHER. — In de te Emden voorhanden registers, zoowel burgerlijke als kerkelijke, blijkt evenwel niets omtrent dit verblijf te dier stede.

Maar in September 1582 was hij zeker weer te Amsterdam terug.

270. = Veelderhande// Liedekens/ gemaect wt den Ou//den ende Nieuwen Testamente/ die voor-//tijts in Druck zijn wtghegaen: Waer toe nu noch di-//versche Liedekens gestelt zijn/ die noyt in druck// gheweest en hebben/ ende zijn in orde-//ninghe van den A.B.C. by// den anderen gevoecht.

Tot Amstelredam// By Nicolaes Biestkens van Diest/ in de enge// Kerckstreghe/ in de Lelie onder de doornen.// Anno M.D.LXXXII.

354 recto genummerde en 6 ongenummerde bladen, kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—Yy.

Op het rood en zwart gedrukte titelblad prijkt nu voor het eerst een boekdrukkersmerk, ontleend aan SALOMONS Hooglied II, 2 „*Ghelijck een lelie onder de doornen, so is mijn vriendinne onder de dochteren.*"

De keerzijde is onbedrukt.

Fol. 2 begint de Voorreden.// Totten Sangher, die geheel gelijk .

is aan die in de vorige uitgaven, evenals het woord: **De Drucker wenscht den Christe-//lijcken Sangher/ Salicheyt**, dat fol. 2 verso staat. De tekst van de 321 liederen begint fol. 3 recto en eindigt fol. 354 verso, waarna op de volgende ongenummerde bldz. **De Tafel** volgt. Deze is op het voorlaatste blad verso voltooid, waar onderaan nog eens het adres, nu met de dagteekening: **Ghedruct ende voleyndet by Nicolaes// Biestkens van Diest/ den xxvij.// Septembris. Anno M.// D.LXXXII.**
Het laatste blad is geheel onbedrukt.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
De heer D. F. SCHEURLEER te 's Gravenhage.
Universiteitsbibliotheek, Gent].

De heer WIEDER heeft er reeds op gewezen, dat dit de eerste volledige uitgave der *Veelderhande Liedekens* ten behoeve der Doopsgezinden is geweest [1]).

Wij hebben reeds opgemerkt, dat een dergelijk titelvignet reeds door JAN GHEILLIAERT gebruikt is [2]).

Te Amsterdam begon hij ook van zijn andere uitgaven nieuwe drukken te bezorgen:

271. = **Dat Nieuwe// Testament onses liefs// Heeren Jesu Christi. Tot Amstelredam// By Nicolaes Biestkens van Diest/ in de// enge Kerckstege/ in de Telle onder de boomen.// Anno M.D.LXXXII.**
324 recto genummerde en 12 ongenummerde bladen, kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—Ss, zijnde het laatste een half vel, waarna nog anderhalf vel, gesigneerd x en xx.
Op den rood en zwart gedrukten titel nog een bijbeltekst en wederom hetzelfde boekdrukkersmerk.
De keerzijde bevat een woord **Tot den Leser**, de volgende bldz.

---

1) F. C. WIEDER u. s. p. 161, 162.
2) Zie boven p. 3.

een aanwijzing der Arabische en Romeinsche cijfers van 1 tot 100 en de keerzijde een inhoudsopgave. Dan begint met een nieuwe sierletter fol. 3 recto de tekst, die fol. 324 verso eindigt, waar onderaan een eveneens nieuw fileet is geplaatst.

Het nawerk bevat een alfabetisch zaakregister, dat op twee na het laatste blad verso voltooid is, waaronder nog eens het adres, nu met dagteekening:

Ghedruct ende volepndt den 27.// Januarij/ by Nicolaes Biest-// kens van Diest/ Int Jaer// ons Heeren. M.D.//LXXXIII.

De voorlaatste bldz. bevat recto een **Verclaringhe van de na-//men der Bybelscher Oversetters/ de welcke// op de Canten deses Boecx aengetogen// zijn/ tot vorderinghe ende profijt// des Christelijcken Lesers.**

De keerzijde en het geheele laatste blad zijn onbedrukt.

[Universiteitsbibliotheek, Amsterdam.
Universiteitsbibliotheek, Leiden].

In het woord *Tot den Leser* verwijst BIESTKENS wederom naar zijn uitgave van 1562, omdat de exemplaren daarvan *„seer wel begeert en̄ vercocht zijn gheweest, ende ooc geen correcter Copyę hebben weten te vinden, so hebben wy dat selue Exemplaer weder geuolcht.*"

Het verschil in jaartal op het titelblad en aan het einde is te verklaren, doordat de druk op het einde van 1582 begonnen, en eerst 27 Januari 1583 voltooid is. Dit is dan tevens een bewijs, dat de Paaschstijl toen te Amsterdam niet meer gebruikelijk was.

272. = **Het tweede// Liedeboeck/ vā// vele diuersche Liedekens/ ghe-// maeçt wt den ouden ende nieuwen Testa-// mente/ Waer af sommighe eertijts in Druck// zijn wtghegaen/ ende sommige noyt in// Druck gheweest hebbende/ // daer by gheuoecht.**

Tot Amstelredam// By Nicolaes Biestkens van Diest/ inde enge// Kerckstreghe/ in de Lelie onder de doornen/ // Anno M.D.LXXXIII.

378 recto genummerde en 6 ongenummerde bladen, kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—Bbb.

Op den rood en zwart gedrukten titel prijkt wederom hetzelfde drukkersmerk. De keerzijde is onbedrukt. De volgende twee bldz. bevatten een Voorreden.// Totten Christelijcken// Sangher oft Leser. Daarna begint fol. 3 recto de tekst, die fol. 378 voltooid is, waar onderaan nog eens het adres, nu met dagteekening:

Den neghenden Julij/ door Gods ghenade// Was voleyndt dit Liedeboec/ simpel van dade.// Anno .M.D.LXXXIII.

De volgende niet genummerde bladen bevatten het Register. Dit is voltooid op het voorlaatste blad verso, waar onderaan nog eens het adres staat:

Ghedruckt ende voleyndt by Nicolaes// Biestkens van Diest (woonende opt// Water in de Lelie onder de doornen)// den negensten Julij. Anno// .M.D.LXXXIII.

Het laatste blad is onbedrukt.

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam.
Doopsgezinde Bibliotheek, Amsterdam.
Konínkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Universiteits-Bibliotheek, Groningen.
Universiteits-Bibliotheek, Gent].

De heer Wieder [1]) heeft er reeds op gewezen, dat deze bundel een vermeerderde herdruk is van het *Nieu Liedenboeck* van 1562.

Zonderling is het dat Biestkens zijn adres in dit boekje op twee plaatsen verschillend opgeeft. Op het titelblad heet dit *„in de enge Kercksteghe"* en op de laatste bldz. *„opt Water"*. Was hij soms onder het afdrukken verhuisd? Zekerheid hieromtrent zou wellicht kunnen geven een ander boekje, eveneens in 1583 ter perse gebracht, waarvan mij evenwel geen exemplaar bekend geworden is:

[1]) F. C. Wieder u. s. p. 163.

273. = *Handt-boecxken of Concordantie| dat is| de gelyckluydende plaetsen der H. Schrift by een vergadert.*
Amsterdam, *by* NICOLAES BIESTKENS *van Diest*, 1583.
12°.

[Catal. verk. Is. LE LONG, Amsterdam 1744, 8°., no. 581].

Deze uitgave is ook vermeld door den heer WIEDER [1]). Het was een nadruk van een uitgave van 1562; ook in 1576 en 1581 waren er verschenen.

En ook van later dagteekening heb ik geen uitgaven van BIESTKENS meer aangetroffen.

Ruim anderhalf jaar nadat BIESTKENS het *Tweede Liedeboeck* had uitgegeven, overleed hij. „CLAES CLAESZ. BIESKENS *boeckbinder in de Warmoesstraet*" werd 26 Maart 1585 in de Oude Kerk begraven. Niettegenstaande hij nu als boekbinder is aangeduid en zijn adres wederom anders luidt, is het toch niet aan te nemen, dat wij met een naamgenoot te doen hebben; tenminste zijn gelijknamige zoon, die zich steeds NICOLAES BIESTKENS de Jonge noemde, leefde in 1638 nog.

„*Geen goet gebleven*" staat achter de vermelding van zijn begrafenis.

Van zijne kinderen zal NICOLAES, vermoedelijk de oudste zoon, later hier behandeld worden, terwijl de werkzaamheid van ABRAHAM eerst na 1600 aanvangt. Van twee dochters, MARYTGE en LYSBETH, is niet meer dan de namen bekend.

1) F. C. WIEDER u. s. p. 37, 38.

OVERZICHT.

CORNELIS CLAESZ.

1 April 1653 verklaarde DIRCK PIETERSZ. PERS, de bekende dichter-boekverkooper, toen 72 jaar oud, voor den notaris VAN SWIETEN, dat hij eenige jaren gewoond had bij CORNELIS CLAESZ., bijgenaamd VAN NES, maar dat deze zich van dien naam nooit bediende. En 28 Aug. 1609 wordt Mr. JACOB VAN DER NESSE, secretaris te Overèssen [1]) bij Brussel, de eenige broeder van den toen reeds overleden CORNELIS CLAESZ. genoemd.

In de Zuidelijke Nederlanden is dus waarschijnlijk ook van dezen boekverkooper de bakermat te zoeken, en wel omstreeks 1546 of 1547. Vermoedelijk om godsdienstige oorzaken had hij zijn vaderland verlaten, want eerst na de alteratie komt zijn naam te Amsterdam het eerst voor. Of hij vóór dien tijd zijn bedrijf al elders uitgeoefend heeft, ben ik niet te weten kunnen komen, maar 4 Oct. 1578 was hij als boekverkooper te Amsterdam gevestigd.

„CORNELIS CLAESZ. *boeckvercooper betaelt de somme van sess ende twintich gulden twaelff stuvers over de coop van twaelff riem papiers by de secretarissen tot behouff deser stede tot zynen huyse doen halen: te weten acht riem tot xxxix stuvers de riem ende noch vier riem groot fijn papier om daerop te registreren ende missiven te scryven tot Lv stuvers de riem naer luyt zyner quitantie in date*

[1]) Verdere nasporingen in deze richting naar zijn familie bleven vruchteloos, en de heer J. VAN MALDERGHEM, Archivaris van Brussel, berichtte mij, van dat secretariaat niets te kunnen vinden; hij vermoedde dat het dorp Overyssche bedoeld is.

den 4en Octobris met ordonnantie in munte vlaems... iiij £ VIII st. VIII d."

En twee jaar later nog eens: „CORNELIS CLAESZ. *boeckvercoper betaelt twee ponden twee schellingen acht penningen vlaems over de coop van ses riem papiers van xxxvi stuvers de riem, en nog een riem van twee gulden gelevert in de secretary dezer stede. Blyckt by zyn declaratie met ordonnantie van de voorss. Burgemeesteren in date den x Martij A° Lxxx ende quyting van* GEERTYEN GOVERTSDR. *zyn moeder in synen naeme. Compt daeromme alhier de voorss.... ij £ ij sh. viij d.*" [1]).

Hij woonde dus toen met zijn moeder, die in zijn naam de quitantie teekende, en was dus vermoedelijk nog niet gehuwd.

Als uitgever komt hij pas een jaar later voor.

274. = *De Psalmen Davids (met den Text) Cathechismus en Lithurgie, mitsgaders eenen Rykelyken Calendier Historiael.*

Delft! by AELBERT HENDRICKSZ. *en Amst. by* CORNELIS CLAESZ. 1581. 12°.

(Verk. Bibl. Is. LE LONG, Amsterdam 1744, 8°. n°. 1212).

Helaas is het mij niet gelukt van deze uitgave een exemplaar in handen te krijgen. Gelukkiger was ik met:

275. = COPIE.// Van het Placcaet van de// Inquisitie/ ghemaeckt ende ghepubliceert by den// Nyeuwen Bisschop van Luyck.

Midtsgaders een Christelijcke Waerschouvvinghe aen// de Invvoonders des Lants van Luyck, ende alle andere// vrome goethertighen persoonen.

Ghedruckt tot Amstelredam By Cornelis Claesʒoon// Boeckvercoper/ woonende opt water by de Ou//de brugghe/ int Schrijfboeck.

8 ongen. bldz., 4°. Goth. letter, zonder sign.

Op den titel staan vijf bijbelteksten en daaronder een vignet.

---

[1]) Mededeeling van Mr. W. R. VEDER.

De keerzijde is onbedrukt. De tekst begint op p. 3 en is op de laatste bldz. voltooid.

[Univ. Bibliotheek, Gent].

Dit pamflet bevat een copie van den brief van Aartshertog Ernst van Oostenrijk, gedateerd van Luik 20 April 1582.

276. = COPYE.// Des grooten// Turckschē Keysers ontseghbrief/ // twelck hy in dit Jaer 1582. On-// sen duytschē Keyser Rodolphus// den tweeden deses naems/ // met zijn eyghen Le-// gaten heeft ge-// sonden.

Waer in hy ons dreyghet, te ouer-vallen onse// Landen, Steden ende Dorpen te destru-// eeren, alle Menschen met den grouvvelick// sten doot om te brenghen diemen soude con-// nen versieren. &c.

Eerst ghedruckt te Weenen in Oostenrijck, en// de nu ouergheset in nederduytsche sprake.

Ghedruckt tot Amstelredam by Cornelis// Claeszoon woonende by de oude Brugge/ // opt water: Anno 1582.

8 ongen. bldz., kl. 8°, Goth. letter, zonder sign.

Boven het adres een fileet.

De keerzijde van het titelblad is onbedrukt. Dan volgt de COPYE tot op bldz. 5, waar de mededeeling staat, dat het origineel door David Goliath te Weenen gedrukt is 20 Juni 1582, waarna bldz. 6 en 7 nog een vermaning: Aan alle vrome Christenen, terwijl de laatste bldz. onbedrukt is.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

277. = Practicque,// Om te Leeren Rekenen cij-//pheren ende Boeckhouwen/ met die Regel// Coss/ ẽ Geometrie seer profijtelijcken// voor allen Coopluyden.// Deur Nicolaum Petri// Dauentriensem.

6 ongen. en 228 recto genummerde bladen, waarna een viertal bijvoegsels, afzonderlijk genummerd, te zamen 34 bladen, 8°, Goth. letter, sign. [A]—H, zijnde het laatste een half vel.

Op den titel het fraaie door Hendrick Goltzius gesneden portret van den schrijver.

De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt op vier bladen van het voorwerk de opdracht aan de Eersame/ voorsichtighe wijse seer voorsienighe Burghemeesteren, Schepenē ende Raeden der loffelijcker eñ seer Vermaerder Coopstadt Amstelredamme/ Gunstighe ende ghebiedenden Heeren, onderteekend t'Amstelredam wt mijn comptoir den 1 Novembris Anno 1583, en op één blad den inhout des eersten boecks.

Daarna begint de tekst op de eerste recto genummerde bldz. Hiervan is bldz. 111 onbedrukt en bevat 112 recto een nieuwen titel.

Hier Volghet// eene corte eñ clare In-//structie/ Van die alder cunst-// rijckstē Regulen d'Algebre ofte Coss.

Het tweede deel.

Anno M.D.LXXXIII.

Boven het jaartal het reeds vroeger gebruikte vignet en de geheele titel met een eenvoudige geornamenteerde omlijsting in boekdruk.

De keerzijde is onbedrukt, waarna op bldz. 113 recto de num mering weer doorloopt, totdat p. 157 wederom een nieuwen titel bevat.

Hier Volghet// d'Instructie vande// Geometrie, verciert met vele// lustighe vraeghen/ ende// Mathematischen// Exempelen.

Het derde deel.

Anno M.D.LXXXIII.

Boven het jaartal een ander vignet, bestaande uit een heraldische lelie, en dezelfde omlijsting.

De laatste 228 genummerde bldz. is recto wederom met een fraai vignet versierd en aan de keerzijde onbedrukt.

Nu volgt cursief gedrukt nog:

Het vierde deel// deses Boecks leerende// t'Boeckhouden met Twee// Boecken/ van nieus ghe-//componeert op die ma-// niere Italiane.
Anno M.D.LXXXIII.
De verschillende onderdeelen hiervan zijn alle afzonderlijk gepagineerd, en eindigen met een *Besluyt* en een opgave der: Errata bevonden naer den druck.
Het voorlaatste blad verso bevat eindelijk het adres: Ghedruckt tot Am-//stelredā by Cornelis Claesz.// wonende opt water int Schryfboeck.// Anno 1583, waaronder nog een fraai vignet.
Het laatste blad is geheel onbedrukt.
[Univ. Bibliotheek Utrecht].

Aan deze uitgave is door Cornelis Claesz. blijkbaar veel zorg besteed, en hij heeft hieraan geen kosten gespaard. Eenige fraaie beginsierletters en vignetten, maar meer nog het door den beroemden Goltzius gesneden portret op den titel wijzen hierop. In de opdracht wijst de schrijver naar zijn in 1567 uitgegeven *Arithmetica* [1]) en naar zijn: *„voor eenighe Jaeren herwaerts wtghegheven Cypherboexken gestelt ende gecalculeert opten Munte, mate ende gewichte deser stede Amstelredamme, sampt Instructie van 't boeckhouden op d'Italiansche maniere"*, waarvan ik geen exemplaar heb kunnen vinden.

278. = Die groote Pronostricatie// ofte Practica/ op dat Jaer naerder ghe-// boorte onses Heere Jesu Christi .M.D.LXXXIIII.
Ghepractiseert door D. Cephas Wiltenburgensis Astrologum// Resideerende inde oude vrome vermaerde stadt Haerlem.
Ghedruckt tot Amstelredā by Cornelis// Claesz. opt water int Schryfboeck.
16 ongen. bldz. 4°, Goth. letter, sign. [A]—B.
Op den titel een groote in hout gesneden astrologische figuur, voorstellende „Jupiter ende mars Heeren des Jaers, Saturnus mede regente", die op p. 2 en 3 in versregels uitgelegd wordt. Dan volgt p. 3—5 een opdracht van den schrijver aan Den

1) Zie deel I, pag. 177.

Edelen/ Erentfesten/ achtbaren eñ wijsen Heeren/ Schout/ Borgemeesteren Schepenen ende Raedt der Stadt Wtrecht, en daarna p. 5—15 de tekst, gedeeltelijk in proza, gedeeltelijk in versregels.

De laatste bldz. bevat de waarschuwing: W. Cephas Wuiltenburgensis heeft dese grote Pronosticatie voor de sijne daer dat Amstelredammer wapen op staet ende daer de contersfeytinge der stadt Amstelredam op staet. Hieronder staan dan drie zeer ruwe houtsneden, een vrije fantasie op het wapen van Amsterdam, slechts herkenbaar aan den balk met de drie kruizen, want het is gedekt met een helm, heeft als helmteeken drie struisvogelveeren en als schildhouders twee ridders, ten tweede een waardeloos profiel van de stad van de Yzijde, en ten derde een mansportret, den schrijver voorstellende blijkens het bijschrift: W. Cephas wiltenburgēsis residerende inde oude vrome vermaerde stadt Haerlē.

Ten slotte nog eens het adres:

Gedruckt tot Amstelredā// by Cornelis Claesz. opt water by de// oude brugghe int Schrijfboeck.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Bibliotheca Thysiana, Leiden].

De schrijver verwijst in het begin van zijn betoog naar zijn *„voorgaende pronosticatie"*, maar daarvan heb ik geen exemplaar kunnen vinden, evenmin als mij van zijn persoon iets bekend geworden is. De naam is zeker een pseudoniem en te lezen: Pieter van Utrecht, en de opdracht aan de regeering van Utrecht wijst ook op die stad als zijn geboorteplaats; ik vermoed, dat hij dezelfde is als Martialis Cephas, die in 1578 *Twee Epistelen* bij Nicolaas Biestkens te Hoorn heeft uitgegeven [1]).

279. = Solutie ende Werckinghe// Op twee Geometrische// vraghen by Willem Goudaen// Inde Jaeren 1580. ende 83. binnen// Haerlem aenden Kerckdeure ghestelt.

---

[1]) Zie hierboven p. 19.

Mitsgaders Propositie// van twee andere Geometrische vraghen tsamen door// *Ludolph van Colen gheboren in Hildesheim.*

Ghedruckt t'Amstelredam by Cornelis Claesz. opt vvater,// by die oude Brugghe. Anno 1584.

10 ongen. bldz. 4°, Goth. letter, sign. [A]—G, zijnde vel C een half vel.

Op den titel een geometrische figuur in houtsnede.

De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt bldz. 3—9 een voorbericht Aen den Goetwillighen Leser, met een fraaie beginsierletter, evenals de Propositie by Willem Goudaen Anno 1580. tot Haerlem aengheslaghen, die p. 9—13 staat, waarna de Solutie op die vraghe der Figueren door Willem Goudaen (hoewel nochtans niet zijn inuentie) aengheslaghen. Anno 1583, die p. 16 voltooid is.

Dan volgt p. 17: Hier volghen twee Vraghen ghedaen/ ende ghestelt door Ludolf van Collen, welke p. 19 eindigen met een vignet.

De laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden.]

Dit boekje is uitvoerig besproken door D. Bierens de Haan [1]).

280. = Sendt-Brief/// Ghesonden door de Prince van Par-//ma aen Borgmeestren/ Schepenen/ en Magistraet// der Stadt van Antwerpen. Midsgaders oock aen den// grooten Raet/ ghenoemt/ den Breeden Raet/// ende den Gulden der seluer.

Met de Antwoorde.

Der voors. Heeren Borgmeestren/// Schepenen/ Tresoriers/ Ontfangher ende// Raet/ door een generale goetduncken ende al-//ghemeyn bewillinghe der gantscher// Stadt.

Ghedruckt tot Amstelredam by Cor-//nelis Claeszoon int Schryfboeck.

---

[1]) D. Bierens de Haan, *Bouwstoffen voor de geschiedenis der wis- en natuurkundige wetenschappen in de Nederlanden*, 1878 p. 131—134, 159.

12 ongen. bldz. 4°, Goth. letter, sign. [A]—B, zijnde vel B een half vel.

Op den titel het reeds meer gebruikte vignet. De keerzijde is onbedrukt, waarna de *Sendt-Brief* en het antwoord volgt, elk met een groote beginsierletter.

De tekst eindigt op de laatste bldz.

[Univ. Bibliotheek te Gent].

Daar de *Sendt-Brief* 13 Nov. en het antwoord 23 Nov. 1584 is gedateerd, moet deze druk van CORNELIS CLAESZ. uit het laatst van dat jaar dagteekenen. Het was overigens een nadruk van de uitgave door GILLIS VAN DEN RADE te Antwerpen.

281. = Bekentenisse Obbe Philipsz.// Waer mede hy ver// claert/ sijn Predickampt son-// der wettelicke beroepinghe gebruyckt// te hebben verlaecht hem dies/ en waerschuwet// eenen yeders wt sijnen eyghen boeck met// eyghener handt gheschreuen.// gecopieert.

Ende nu tot ghemeenen besten/ door eenen// liefhebber der Waerheydt in druck veruerdighet:// Met een voorreden aen den onpartijdighen// Lesers.

48 ongen. bldz., kl. 8°, Goth. letter, sign. [A]—C.

Op den titel nog een klein vignet en twee bijbelteksten in civilité-letter gedrukt. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt van p. 3—17 een Voorreden aen den onpartijdigen Leser, en de tekst van p. 18—45, waar onderaan jaartal en adres: 1584.// Ghedruckt tot Amstelredam by Cornelis Claesz.. p. 46 is onbedrukt, p. 47 en 48 stellig ook, doch die ontbreken in de mij bekende exemplaren.

[Doopsgez. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Gent].

Van dit geschrift, dat zulk een beroering in de wereld der Doopsgezinden heeft gemaakt [1]), bestaat nog een andere niet gedateerde druk, eveneens door CORNELIS CLAESZ. bezorgd.

[1]) *Doopsgezinde bijdragen*, 1884.

282. = Bekentenisse// Obbe Philipsz.// Waer mede hy verclaert/ zijn// Predickampt sonder wettelijcke be-// roepinghe ghebruyckt te hebben/ verlaecht hem// dies/ en waerschouwet eenen yeder: uyt// zynen eyghen boeck met eyghener handt geschreuen gecopieert.

En̄ nu tot gemeenen besten/ door eenen// liefhebber der waerheyt in druck verveer-// diget: Met een voorreden aen den// onpartidighen Leser.

48 ongen. bldz., kl. 8⁰, Goth. letter, sign. [A]—C.

Op den titel nog een klein vignet en twee bijbelteksten in Gothische letter gedrukt. De Voorreden aen den onpartydighen Leser staat nu van p. 3—18, de tekst van p. 19—46, waar onderaan het adres:

t' Amstelredam/// By Cornelis Claesz. int Schryfboeck op// t' water by die oude brugghe.

De laatste twee bldz. ontbreken in de mij bekende exemplaren, doch zijn stellig onbedrukt.

[Doopsgez. Bibliotheek, Amst.
Stedelijke Bibliotheek, Leeuwarden].

Een Fransche vertaling bezorgde CAROLUS NIELLIUS in 1594 en een nieuwe Hollandsche verscheen nog in 1609 bij WILLEM JANSZ. STAM te Amsterdam,

283. = BIBLIA :// Dat is,// DE GANTSCHE// HEYLIGHE SCHRIFT, GRON-// delick ende trouwelick ver-//duytschet:

Met verclaringe duysterer Woorden, Redenen ende// Spreucken, ende verscheyden Lectien, die in// andere loflicke Ouersettingen geuonden, ende hier aen// de cant toe gesettet zijn.

Met noch rijcke aenwijsinghen/ der ghelijck// ofte onghelijckstemmenden plaetsen/ op het allerghewiste/// met Scheydtletteren ende veersen ghetale (daer een yeghelick// Capittel na der Hebreyscher wijse/ mede onder-// deylt is) verteeckent.

Noch zijn hier van nieus toegedaen die Caerten/ na de Copie der Fran-// coyscher Bybelen/ dienende den Christelicken Leser tot ver-// claringhe des Texts.

Tot Amstelredam.// By Cornelis Claesz. woonende inden Keken-// boeck/ op t'water. Int Jaer. 1584.
28 ongen. en 372 + 96 genummerde bladen folio, Goth. letter, sign. behalve het voorwerk ([i]—c) A—Aaa, zijnde het laatste 1½ vel, en [A]—M.

Op den titel een te voren nog niet door hem gebezigd vignet.[1])

De keerzijde bevat een bericht van: De Drucker tot den Leser. Dan volgen op vijf bladen: De Argumenten aller Boecken des Ouden Testaments ...., en: De Argumenten aller Boecken des Nieuwen Testaments, op 18 bladen een Register, op twee bladen: Een wtlegginghe, vande eyghen Hebreeusche, *Chaldeeusche ende Griecsche Namen*, enz., op 1 blad een *Summa der H. Schrift*, en op

[1]) Dit vignet gelijkt zóóveel op het omstreeks 1565 door LOUIS RABIER te Orléans gebezigde, dat wij wel aan een navolging mogen denken. Ook JAN CANIN te Dordrecht gebruikte omtrent denzelfden tijd een dergelijk vignet.

het laatste blad van het voorwerk recto: DE ORDEN DER BOECken des ouden Testaments, en verso: VERMANINGE TOT der heyligher Schrift.

Hierna volgt de tekst van het Oude Testament van Fol. 1 tot Fol. 372, waarna een nieuwe titel:

HET NIEVWE// TESTAMENT.// Dat is,// HET NIEVWE VERBONT// onses Heeren Iesu Christi.// In Nederduytsch na der Griecksscher waer-//heydt Overghezet. Tot Amstelredam.// By Cornelis Claesz. woonende inden Kercken-// hoeck/ op twater. Int Iaer. 1584.

Op dezen titel staat behalve twee bijbelteksten nogmaals het hiervoor afgebeelde vignet, en op de keerzijde een inhoudsopgave. De tekst volgt dan met Fol. 2 en is op Fol. 96 recto voltooid; de keerzijde hiervan is onbedrukt.

Nog dient opgemerkt, dat tegenover fol. 1, 156 en 347 van het Oude en tegenover fol. 24 van het Nieuwe Testament telkens een ingevoegd blad behoort te staan met verklaringen.

[Bibliotheek Wernigerode.
Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Vreemd lijkt het, dat in het woord van *De Drucker tot den Leser* staat: *„Ende dewijle ick inden Jare M.D.LXII. desen Bybel met groote oncosten ende grooten arbeyt wtgaen laten hebbe"*, terwijl de drukker toen nauwelijks zestien jaar oud was. Maar het geheele voorbericht van den drukker tot den lezer is woordelijk overgenomen uit den bijbel in 1565 te Emden door Gillis van der Erven gedrukt [1]).

Evenals deze is de nadruk van Cornelis Claesz. dan ook een zoogenaamde bijbel van „deux aas", waarvan de eerste in 1562 door Gillis van der Erven uitgegeven was, en die tot aan de officiëele overzetting door de Staten in 1636 de gangbare bijbel gebleven is [2]).

---

1) le Long, Boekzaal p. 732.

2) le Long, Boekzaal p. 719.

Vreemd is het ook dat hij zijn adres ditmaal niet in het „Schryfboeck" maar in het „Reken-boeck" noemt.

Vreemd acht ik het ten slotte, dat reeds een jaar later een andere bijbeloverzetting door hem werd uitgegeven.

284. = Biblia/ In duyts voortijts bij Jacob Liesvelt// wtgegaen/ na der alder oudtste ende correcxte// Copijen die ghedruckt zijn// Cum Gratia et Priuilegie.

Ende hier is noch bygevoecht alle de Jaer Rekeningen ende de Cronijcken// om te weten tot welcken tijt elck dinc geschiet is met oock de caerte vant lant van beloften.// En zijne beschrijuinge. En elc op zijn plaetse de Rekeninge vander Monarchien.// Nu oock laestmael wederom met grooter neerstichehyt ouersien/ verbetert// ende op Versekens ghestelt/ den Leser tot groot behulp.

Ghedruckt tot Amstelredam.// By Cornelis Claeszoon int Schrijfboeck opt water by de// oude Brugghe. M.D.LXXXV.

14 ongen. en 345 en 96 genummerde bladen folio, Goth. letter, sign. behalve het voorwerk ([a]—b), A—Vv, en [AA]—MM. Op den zwart en rood gedrukten titel een bijbeltekst en weer een ander vignet.

De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt op 12 bl. een Register en op één blad een woord: Den Christelijcken Leser wenschen wy salichehyt. Hierna volgt de tekst van het Oude Testament van Fol. 1 tot Fol. 345, waarna een nieuwe titel:

Dat gheheele Nieuwe Testament// met groter neerstichehyt ghecorrigeert/ niet alleen na// de Griecscher ende Latijnscher Waerheyt/ maer oock na de beste ende oudt-// ste Boecken/ van beyde talen de gheapprobeerste/ nu oock lest werf met grooter// neerstichehyt ghecorrigheert/ wt de alder oudtste ende gheap-// probeerste Copijen die ghedruckt zijn.// Cum Gratia et Priuilegio.// Ende dat inhout van elcken Capittel/ so wel vanden Epistelen// der Apostelen/ als der Euangelisten.

Ghedruckt tot Amstelredam by Cornelis Claeszoon// opt water int Schrijfboeck by de oude Brugghe.

DIE SONTEN BREECKEN GODS TAFELEN·EXOD·32

Voorts nog vier bijbelteksten en als titelvignet dezelfde omlijsting als op den hoofdtitel om een voorstelling als Christus als fontein des levens met het randschrift: COMT ENDE DRINCKT WT DIE FONTEYNE DES LEVENDEN WATERS.

Op folio 92 recto is het Nieuwe Testament voltooid, doch dan volgen nog onmiddellijk op 3 bladen: Een wtlegginghe van de eyghen Hebreeusche/ Caldeeusche/ ende Griecsche Namen/ de welcke inden Bijbel ghevonden worden, en een: Cathalogus der Regenten/ Hertoghen/ Richters/ ende Coninghen der Joden/ van het begin/ tot op Christum, waar onderaan op het derde blad recto nog eens het adres staat:.

Ghedruckt tot Amstelredam by Cornelis Claeszoon// opt water by de Oude Brugghe int Schrijfboeck. De keerzijde hiervan is onbedrukt, doch dan volgen nog op twee bladen: Een Tafel vande Epistelen en Euangelien ghelijckmen die inder Kercken houdet, en: die Epistelen ende Euangelien/ van die ghemeen Heylighe daghen/ ghelijckmen die in die H. Kercke houden.

Aldus met grooter neersticheyt op nieus oversien/ // Ende dat eynde vant Euangelij en Epistel met veerskens// gheteykent daert zijn ofscheyt neemt. Oock// Nieulijcx daer by ghemaeckt// Door J. P. C.

Vóór fol. 1 is ingevoegd een uitslaande gegraveerde kaart: *De Caerte vant theylich-land, t'welckmen noemt tland van beloften daer de Heylighe schrift Oude en nieuwe Testament zoo veel van vermelt*, van achteren met „Die Beschrijuinghe des Landts van Beloften."

[Univ. Bibliotheek, Göttingen.[1])
Bibliotheek, Wernigerode].

285. = Placaet des Conincx op// het Vereenighen zijner Ondersaten tot de// Catholijcke Apostolijcke ende// Roomsche Kercke.

Ghelesen ende ghepubliceert int Hof van Parlemente te Parijs/ // den

[1]) Aan dit exemplaar ontbreken de laatste bladen en de kaart.

Coninck daer ouer sittende/ op den achthienden Julij/ vijf-// thienhondert vijf ende tachtentich.

Ende is ghedruckt gewreest te Parijs/ door Frederick Morel/// Ordinaire Drucker des Coninck/ M.D.LXXXV.// Met Priuilegie van syne Majesteyt.

Al wt den Fransoysche Exemplare/ in Nederlanscher Spra-//ken Trouwelijcken ouergheset.

Tot Amstelredam/// Ghedruckt by Cornelis Claeszoon/ wonende// opt Water int Schrijfboeck/ by die// Oude Brugghe.

8 ongen. bldz., 4°, Goth. letter, sign. [A].

Op het titelblad een klein vignet.

De keerzijde is onbedrukt. De tekst begint op p. 3 met een groote sierletter, en eindigt op p. 8.

[Kon. Bibl. 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.
Univ. Bibliotheek, Gent].

286. — Een// Verclaringhe der oorsa-//ken bewegende de Coninginne van// Enghelant/ hulpe te gheuen tot Bescherminghe// des Benauden/ ẽ verdruckten Volckes der// Nederlanden.

Eerst ghedruckt tot Londẽ by Christoffel Barker// Drucker der Coninghinlijcker Mayesteyts van// Enghelandt. 1585.

Dit Exemplaer gheuolcht/ ende by my Cornelis// Claeszoon Ghedruckt tot Amstelredam/ Met toela-// tinghe der Ouerheyt. Anno/ 1585.

20 genummerde bldz., 4°, Goth. letter, sign. [A]– B, met een toegevoegd half vel.

Op den titel het wapen van Engeland tusschen de twee bekende zinspreuken der Engelsche koningen.

De keerzijde is onbedrukt. De tekst begint op p. 3 met een groote sierletter en eindigt p. 16, met een slotvignet.

Dan volgt nog op vier ongenummerde bladzijden: Een additie tot die// verclaringhe/ aengaende die Taste-// ringhen van hare Maiesteyt ghepubliceert. Deze is gedateerd 1 Oct. 1585, en bevat onder-

aan nog eens de vermelding van den oorspronkelijken drukker: Ende Gheprent tot Londen by Christoffel Barker// Boeckdrucker van de Coninginne van Engelant.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
De heer J. F. M. STERCK, Amsterdam.
Kon. Bibl. 's Gravenhage.
Univ. Bibl. Leiden.
Univ. Bibl. Utrecht].

287. = Die groote Practica ofte// Prognosticatie op dat Jaer ons Heeren// Jesu Christi. M.D.LXXXVI.
Ghepractiseert door D. Ambrosium Germanicum/ Lief-//hebber der Astronomie ende naevolgher des ouden D.// D. Ambrosi Mageri.
Ghedruckt tot Amstelredam by Cor-//nelis Claesz oon opt water int Schrijfboeck.
16 ongenummerde bldz. 4°, Goth. letter, sign. [A]—B.
Op den titel een groote ruwe houtsnede, die slechts weinig verklaring vindt in het onderschrift: „Mercurius Heere, ende Venus Heerinne des jaers", en niet veel meer in: De beduydinge der Figuere, die in een civilité-letter op de keerzijde in dichtmaat staat.
Bldz. 3 bevat de Voorreden totten Leser, beginnende met een fraaie sierletter, evenals het eerste hoofdstuk van den tekst, die op bldz. 4 begint en op bldz. 10 in dichtmaat overgaat. Op de laatste twee bldz. zijn nog zes fabelen gedrukt, terwijl aan het slot nog eens de verzekering te lezen is:
D. Ambrosium Germanicum/ Navolgher des ouden D.// D. Ambrosius Magirus:// Hout dese Practica voor die sijne// Die Ghedruckt sijn// Tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz oon opt water int// Schrijfboeck by de Oude Brugghe.
Boven dit adres staat het Amsterdamsche wapen, gehouden door twee leeuwen en gedekt door de kroon van Maximiliaan.

[Koninkl. Academie, Amsterdam].

288. = ORDENEN// Om gepubliceert ende in// executie ghestelt te worden by de Vice-//admiralen van dit Conincrijck) ghestelt deur den Heer// Admirael/ met de bewillinghe der Heeren van ha-//ren Mayesteyts secreten Raet den 12 Mar-//tio/ Anno 1586.// stylo veteri.

Eerst Gheprint tot Londen by Christoffel Barker// ten ghebiede van hare Maiesteyts Secreten Raet:// Ende daer na Ghedruckt tot Amsterdam/ by my Corne-//lis Claesz. opt water int Schrijf-boeck.

8 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A].

Op den titel het reeds vroeger gebruikte wapen van Engeland, nu zonder de zinspreuken.

De keerzijde is onbedrukt. De tekst begint op p. 3 met een groote sierletter en eindigt op p. 7, terwijl de laatste bldz. onbedrukt is.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Bibliotheca Thysiana, Leiden.
Univ. Bibliotheek, Gent].

289. = Cort// Onderwijs eens Lief-//hebbers des welstandts deser// Nederlanden/ waerinne allen Christe-//nen goede ghemeenten/ en Patriotten// claerlijck bewesen wort:

Dat het wel gheoorloft is tegen te staen een Co-//ning ofte Heere vande Landen/ die Godt ende zijn heylich// woort onderstaet te verdrijuen/ en wt te royen/ ende in die// plaetse van dien soecht in te voeren Fabelen/ Dromen/ en// menschen insettinghen ofte die teghens hare Eet/ ende be-//loften de Landen op hoere Huldinghe ghedaen de selue// Landen onderstaet te berooven van hare gherechtichey-//den Priuilegien/ ende Vrijheden. Niet dat een yghelijck prijue persoon gheoorloft// sy omme deur eenighe oorsake by hem selfs die Wapenen// teghen zijnen Coning/ ofte Heere in de handen te nemen// maer als die Staten van die Landen met ghemeene// Raet de wapenen tegens haren Heere inde han-//den nemen tot Beschermenisse vande Lan-//den/ voorstant van de Religie Priuele-//gien/ ende die Justitie/ dat die ghe-//meente alsdan ghehouden is// die State vande Landen// met alle haer vermo-//ghen te assisteren// ende by te// staen.

Leest ten eynde, ende oordeelt recht.
32 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—D.
De titel is gevat in een ornamentlijstje.
De keerzijde bevat de: Copije vvt die Priuelegie, in civilité-letter, gegeven door LEYCESTER voor den tijd van drie jaren en gedagteekend te Amsterdam 28 Maart 1586.
Van p. 3 tot 5 staat dan een opdracht: **Eersamen wijsen voorsichtigen zeer discreten Burgemeesteren/ Schepenen/ eñ Raden der stede Amstelredam/ wenscht Frans Coornhert Godtsalicheyt voorspoet/ ende weluaert in hare Regeeringhe**, beginnende met een groote sierletter. Bldz. 6 is onbedrukt. Dan volgt op p. 7 de tekst, die op de laatste bldz. voltooid is, waar onderaan het adres: **Ghedruckt tot Amstelredam/ by Cornelis// Claeszoon/ wonende opt Water/ by d'oude Brug-// ghe/ int Schrijfboeck. Anno 1586.**

[Kon. Bibliotheek, 's-Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Gent].

In de opdracht zegt FRANS COORNHERT, de jongste broeder van DIRCK VOLCKERTSZ., en die in 1580 het schepensambt te Amsterdam bekleed had, dat dit boekje een uittreksel is uit een uitvoerige Latijnsche verhandeling van JUNIUS BRUTUS SCHELTA, en dat hij later een volledige vertaling hoopt in het licht te zullen zenden. Noch van de oorspronkelijke Latijnsche uitgave, noch van die volledige vertaling heb ik een exemplaar kunnen vinden, en ik vermoed dat de laatste nimmer verschenen is. Zelfs acht ik het niet onwaarschijnlijk dat er ook wat dat oorspronkelijke Latijnsche boek betreft, een mystificatie in het spel is, en dat die JUNIUS BRUTUS SCHELTA een door FRANS COORNHERT verzonnen auteur is geweest [1]).

---

[1]) PIETER BOR, *Nederlandse Oorlogen*, III p. 707, maakt melding van dit boekje, doch zegt niets omtrent den schrijver.

Na de reeksen evaluatieboekjes, die ik beschreven heb bij de werkzaamheid van DOEN PIETERSZ. in 1526 en volgende jaren en van JAN EWOUTSZ. in 1557 en volgende jaren, hebben wij thans weder een lange reeks te beschrijven die CORNELIS CLAESZ. in 1586 het licht deed zien.

290. = Placcart/// Ende ordonantie generale/ soo op den cours// vanden Gelde/ als op de policie ende discipline betreffende d'exer-// citie vanden Munte ende Muntslach. Midtsgaders tstuck vanden// Wissele ende Wisselaers/ Scheyders/ Affineurs/ Goudt-// smeden/ ende andere in allen den Ghe-// unieerde Provincien.

Ghegheuen by zijne Excellentie in den Haghe den iiij. Au-// gustj Anno 1586.

Ghedruckt tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz. opt// water int Schrijfboeck/ by die oude Brugghe: Door spe-// ciale authorisatie van weghen zijne Excell.

20 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—C, zijnde het laatste een half vel.

Op den titel een fileet.

De keerzijde bevat het privilege aan den drukker „Ghesvvooren Boeck-drucker binnen Amstelredam," gedateerd 12 Aug. 1586, en gegeven voor een jaar.

De tekst begint op p. 3 met een fraaie sierletter en is voltooid op p 19, terwijl de laatste bldz. de mededeeling bevat: Hier nae volghen die Figueren van allen den Penninghen van Goude ende Silver Ghevalveert bijde jeghenwoordighe Ordonnantie.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
De heer J. W. STEPHANIK, Amsterdam.
Bibliotheca Thysiana, Leiden].

Hiervan bestaat een variant.

291. = Placcart/// Ende ordonantie generale/ soo op den cours// vanden Gelde/ als op de policie ende discipline betreffende d'exer-// citie vanden Munte ende Muntslach. Midtsgaders tstuck vanden// Wissele ende Wisse-

laers/ Scheyders/ Assineurs/ Goudt-// smeden/ ende andere in allen den Ghe-// unieerde Prouincien.

Ghegheuen by zijne Excellentie inden Haghe den iiij. Au-// gustj. Anno 1586.

Ghedruckt tot Amstelredam by Cornelis Claesz. opt// water int Schrijfboeck by de oude Brugghe: Door spe-// ciale authorisatie van weghen zijne Excell.

16 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—B.

De titel is behalve de komma's in het adres geheel gelijk aan de vorige uitgave.

De tekst begint op de keerzijde met een groote sierletter en is voltooid op de laatste bldz., waar nog onderaan staan twee privilegies voor den drukker, voor den tijd van een jaar, de eene verleend op 12 Aug. de andere gegeven te Utrecht 2 Sept. 1586, en de mededeeling: *Hier na volgen die Figuren van allen den Penningen van dese tegenwoordige Ordonnantie.*

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
De heer J. W. STEPHANIK, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.
Univ. Bibliotheek, Gent].

Bij dit plakkaat behoorde natuurlijk een beeldenaar. Hiervan bestaat een grooter aantal van varianten.

292. = Beeldenaer ofte Figuerboeck// dienende op die nieuwe Ordonantie vander// Munte/ by zijne Excelle. ghearresteert ende wtghegeuen den// 4. Augusti 1586. In welcke ghérepresenteert zijn alle die Figuren// vanden Goude ende Siluere Munte/ cours ende ganck hebben-// de in crachte der seluer Ordonantien/ eñ bouen welcken// ghene anderen en sullen tot prijse ontfanghen// ofte besteet moghen werden.

Ghedruckt tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz. opt// water int Schrijfboeck/ by die oude Brugghe: Met Preuilegie// van zijne Excell. voor drie Iaer. Int gheheel noch// in deel niet na te Drucken.

48 ongen. bldz., Goth. letter, sign. [A]—F.

Op den titel hetzelfde fileet als op den titel van het Plakkaat. De keerzijde bevat in cursief de extracten uit drie privilegies, gedateerd 8 Maart, 12 Aug. en 2 Sept. 1586, en geteekend door CHR. HUYGENS en J. VAN LANGEN.

De afbeeldingen der munten beginnen op p. 3 en eindigen onder op de laatste bldz. met een aanmaning nevens dezen beeldenaar ook het plakkaat te koopen.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam [1]).
De heer J. W. STEPHANIK, Amsterdam].

293. = **Beeldenaer ofte Figuerboeck// dienende op die nieuwe Ordonantie vander// Munte/ by zijne Excell^e. ghearresteert ende wtghegeuen den// 4. Augusti 1586. In welcke gherepresenteert zijn alle die Figuren// vanden Goude ende Siluere Munte/ cours ende ganck hebben// de in crachte der seluer Ordonantien/ eñ bouen welcken// ghene anderen en sullen tot prijse ontfanghen// ofte besteet moghen werden.**

Ghedruckt tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz. opt// water int Schrijfboeck/ by die oude Brugghe: Met Preuilegie// van zijne Excell. voor drie Iaer. Int gheheel noch// in deel niet na te Drucken.

52 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—F, zijnde aan het laatste nog een half vel toegevoegd.

De titel is geheel gelijk aan de vorige uitgave.

De keerzijde bevat ook weer het extract uit de drie privilegies, maar nu met een groote interlinie ook tusschen het tweede en derde privilegie, terwijl deze in de vorige uitgave slechts tusschen het eerste en tweede stond.

---

1) In het exemplaar op de Univ. Bibliotheek te Amsterdam is achter blad E 1 een slechts aan één kant bedrukt verbeterblad ingevoegd ter vervanging van E 1 verso. In het exemplaar van den heer STEPHANIK is dit verbeterblad op die bladz. geplakt.

De muntafbeeldingen eindigen onder op bldz. 51, terwijl de waarschuwing op de laatste bldz. staat.

[Bibliotheca Thysiana, Leiden.
Univ. Bibliotheek, Utrecht].

294. = Beeldenaer ofte Figuerboeck// dienende op die nieuwe Ordonantie vande// Munte/ by zijne Excell^{c}. ghearresteert ende wtghegeuen den// 4. Augusti 1586. In welcke gherepresenteert zijn alle die Figuren// vanden Goude ende Siluere Munte/ cours ende ganck hebben-// de in crachte der seluer Ordonantien/ en̄ bouen welcken// ghene anderen en sullen tot prijse ontfanghen// ofte besteet moghen werden.
Ghedruckt tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz. opt// water int Schrijfboeck/ by die oude Brugghe: Met Preuilegie// van zijne Excell. voor drie Iaer. Int gheheel noch// in deel niet na te Drucken.
52 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—F, zijnde aan het laatste nog een half vel toegevoegd.
De titel is geheel gelijk aan de vorige uitgave behalve in het laatste woord van den tweeden regel. Overigens zijn ook nergens verschillen aan te wijzen.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
De heer J. W. Stephanik, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Utrecht].

295. = Beeldenaer ofte Figuerboeck// dienende op die vieuwe Ordonantie vande// Munte/ by zijne Excell^{c}. Ghearresteert ende wtghegeuen den// 4. Augusti 1586. In welcke gherepresenteert zijn alle die Figuren// vanden Goude ende Siluere Munte/ cours en̄ ganck hebben-// de in cracht der seluer Ordonantie/ en bouen welcken// ghene anderen en sullen tot prijse ontfanghen.// ofte besteet moghen werden.
Ghedruckt tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz. opt// water int Schrijfboeck/ by die oude Brugghe: Met Preuile-// gie van zijne Excell. voor drie Iaer. Int gheheel noch// in deel niet na te Drucken.
52 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—F, zijnde aan het laatste nog een half vel toegevoegd.

De weinige verschillen bestaan alleen in de spelling o. a. eñ in regel 5 van boven waar de vorige uitgave ende heeft.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

296. = Beeldenaer ofte Figuer-//boeck/ dienende op die nieuwe Ordonantie// vande Munte/ by zijne Excell^e. ghearresteert// ende wtghegeuen den 4. Augusti 1586.

In welcke gherepresenteert zijn alle die Figueren vanden Goude// ende Siluere Munte, cours ende ganck hebbende in cracht der// seluer Ordonantie, ende bouen welcken gene anderen en sul-// len tot prijse ontfangen ofte besteet moghen werden.

Ghedruckt tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz. opt Water// int Schrijf-boeck/ by de oude Brugghe: Met Preuilegie van// zijne Excell^e. voor drie Iaer: Int gheheel noch// in deel niet nae te drucken.

52 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—F, zijnde aan het laatste een half vel toegevoegd.

Behalve de andere lettersoort en regelindeeling op den titel zijn geen verschillen aan te wijzen.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

297. = Manuael// Ofte handt-boeck inhoudende die weerde van-// den Marck/ Once/ Engelsche ende Aes van alle ghevalueerde ende// ongheualueerde Munte/ dienende den Wisselers deser vereenichde// Nederlantsche Prouintien voor instructie op d'ordonan-// tie vander Munte/ vanden iiij. Augusti 1586.

Ghedruckt tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz.// opt water int Schrijf-boeck by de oude Brugghe.

96 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—M.

Op den titel staat nog een uitvoerige gebruiksaanwijzing benevens een zeer klein fileet.

De keerzijde is onbedrukt. Dan volgen de talrijke muntafbeeldingen tot op bldz. 95, waar onderaan nog een aanwijzing van het Nederlandsche muntstelsel.

De laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Utrecht].

Ook hiervan bestaan twee varianten.

298. = Manuael// Ofte handtboeck inhoudende die weerde van-// den Marck/ Once/ Engelsche ende Aes van alle ghevalueerde ende// ongheualueerde Munte/ dienende den Wisselers deser vereenichde// Nederlantsche Prouintien voor instructie op d'ordonan-// tie vander Munte/ vanden iiij. Augusti. 1586.

Ghedruckt tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz.// opt water int Schrijfboeck/ by die oude Brugge.

96 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—M.

De titel is op de spelling na gelijk aan de vorige uitgave, maar de keerzijde heeft thans een extract uit het privilegie, gedateerd 8 Maart 1586.

Ook hier is de laatste bldz. onbedrukt.

[De heer J. W. STEPHANIK, Amsterdam].

299. = Manuael// Ofte handtboeck inhoudende die weerde van// den Marck/ Once/ Engelce ende Aes van alle ghevalueerde ende// onghevalueerde Munte/ dienende den Wisselaers deser vereenichde// nederlantsche Prouintien/ voor instructie op de ordonnan-// tie vander Munte/ van den iiij. Augusti. 1586.

Ghedruckt tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz.// opt water int Schrijfboeck/ by die oude brugghe.

96 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—M.

De titel is wederom op de spelling na gelijk, maar heeft een grooter fileet.

De aanwijzing van het Nederlandsche muntstelsel, die in de beide vorige uitgaven onderaan op de voorlaatste bldz. staat, vult thans de laatste bldz.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Bibliotheca THYSIANA, Leiden].

Bij dit *Manuael* behoort nog een katern met formulieren; het eerste blad

hiervan is geheel onbedrukt, van p. 3—7 staan eenige formulieren, met een Latijnsche letter gedrukt, beginnende met een der bekende fraaie sierletters uit den voorraad van CORNELIS CLAESZ., en de laatste bldz. is onbedrukt.

300. = **Den nieuwen ghereformeerden// Almanach:// Opt Jaer ons heeren M.D.LXXXVII.// Mitsgaders den Almanach van// den ouden stijl opt iaer M.D.LXXXVII.// Ghepracticeert door den vermaer// den D. Ambrosium Germanicum/ Me-// dicum ende Mathematicum/ Lief-hebber// der Astronomie: Navolgher des ouden// D. D. Ambrosi Magiri.// Ghedruckt tot Amstelredam/ by my Cornelis// Claesz. opt water/ int schrijfboeck.**

32 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—B.

Op den zwart en rood gedrukten titel, waarvan regel 5 tot 10 overdwars gedrukt is, het in hout gesneden portret van AMBROSIUS GERMANICUS, ANNO ÆTATIS XXXVIII, waarnaast diens wapen.

Na drie bldzn met een „**Verclaringhe om desen Almanach wel te verstaen**", begint deze op p. 5 met aanwijzing der feestdagen, jaarmarkten, en wat dies meer zij, geheel in den geest van den thans nog verschijnenden Enkhuizer Almanak. De voorspellingen beperken zich tot telkens een vierregelig versje aan het hoofd van iedere maand. Bldz. 29 is de almanak voltooid; thans volgen nog een afzonderlijke opgave van jaarmarkten en watergetijden, terwijl de laatste bldz. een kleine houtsnede bevat met de bekende aanwijzing van den invloed der teekenen van den dierenriem op de lichaamsdeelen.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden].

301. = **Protestatie ende // verclaringe des Coninck // van Navarre / op de compst van // zijn Heyr-cracht in // Vranckrijck.**

Ouergheset wt die Françoysche tale, in onse // Nederlantsche sprake.

Ghedruckt tot Amstelredam by // Cornelis Claesz. woonende opt water int// Schrijfboeck by de oude brugge.

8 ongen. bldz. kl. 8°, Goth. letter, sign. [A].

Op den titel een klein fileet. De keerzijde is onbedrukt, op bldz. 3 begint de tekst, die op de laatste bldz. voltooid is.

[Bibliotheca THYSIANA, Leiden].

Deze Protestatie is gedateerd: Fonteney le Comte, Juli 1587.

302. — PLACCAET // Daer by verboden // wert dat niemandt eenighe ca-// lumnien ofte valsche wtghevingen verspreyen // en sal moghen / van de handelingen ende actien // so wel van de Majest. ende d'Engelsche natie/ // als vanden Heeren Staten generaal oft // particulier / ende vande Magistraten // vanden steden/ ende andere parti-//culiere Officiers inden dienst // vanden Lande // wesende.

Eerst ghedruckt tot Middelburch by Richard Schilders, // ende daer na tot Amsterdam by Cornelis Claesz. opt // VVater int Schrijf-boeck: Met consent. // Anno Dnī 1587.

8 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, zonder signatuur.

Op den titel een fileet. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt van p. 3 tot 7 het plakkaat, beginnende met een groote sierletter. De laatste bldz. is onbedrukt. [Univ. Biblioth., Gent].

Dit plakkaat is gedateerd: Middelburg, 14 Aug. 1587.

303. — Corte Prophetie / van tgene // int Jaer M.D.LXXXVIII. sal toe bra-// gen ende ghescheiden / groote wichtighe sware / sorgelijcke / // schrickelijcke ende onghehoorde wonderen / tot waerschou-// winge ende bekeeringhe van alle menschen. Trouwe-// lijcken ghescreven.

Door den eruaren Pelgrum Ruth int VVout verborghen.

Met noch een ander Prophetie, die vvelcke gheuonden is ghevveest, // tot Maestricht by eenen Godt-vruchtigen Man, ghenaemt // VVillem de Vries, nae zijn doot.

Ghedruckt tot Amstelredam / by Cornelis // Claesz. opt Water int Schrijfboeck / by de oude Brugge.

8 ongen. bldz. 4⁰., Goth. letter, zonder sign.

Op den titel een kleine ruwe houtsnede, voorstellende een vuurregen en andere hemelsche straffen, waaronder een bijbeltekst. De keerzijde bevat een gedicht TOTTEN LESER, waarna op p. 3 met de groote bekende sierletter de tekst begint die op de laatste bldz. eindigt met de mededeeling: Ouergheset vvt den Hoochduytschen.

[Bibliotheca THYSIANA, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

304. = Sigismundi de derde van // dien naem gecoren Coninck van Polen/ // ende verordinneert van Swecien/ grooten Hertoch van // Lithuanien/ Ruyschen/ Pruyschen/ Massouien/ ende // Prince ouer meer andere Heerschappijen.

Incoempste van Cracouien.

Ouergheset wt den Latijnsche in onser Nederlantsche sprake.

EERST// Ghedruckt tot Cracou by Jacob Siebeneycher/ Ende nu ghe-// druct tot Amstelredam/ by Cornelis Claeszoon/ woonende opt// water by die oude Brugghe/ int Schrijfboeck /// Anno M.D.LXXXVIII.

12 ongen. bldz. 4⁰., Goth. letter, sign. [A]—B, zijnde het laatste een half vel.

Op den titel een houtsnede, voorstellende een koning op zijn troon, omgeven door zijn hoftrawanten.

De keerzijde is onbedrukt. De tekst begint op p. 3 met een bekende groote sierletter, en is op de laatste bldz. voltooid.

[Bibliotheca THYSIANA, Leiden].

Deze inkomst is geschied 9 Dec. 1587.

305. ≐ COPYE,// Ouergeset wt de Engel-// sche taele in onse Nederlandtsche// spraecke/ Gheschreuen aen Milort Tresorier.

Van Mr. Thomas Candische/ Engelsche Edelman /// welcke in September verleden Anno 1588. Met zijne// schepen (de seylen zijnde van Damast) inghecomen is // in Pleymuyt/ verhaelende zijn' groote rijck-

dommen die // hy vercreghen heeft: Ende in welcke manie-// ren hy de Werelt om is gheseylt / wat plaet-// sen hij versocht heeft.
Tot Amstelredam by Cornelis Claesz.

4 ongen. bldz. 4⁰., Goth. letter, zonder signatuur.

Op den titel een houtsnede, voorstellende een zeilend schip.

De tekst begint op de keerzijde en is op de laatste bldz. voltooid.

[Kon. Akademie, Amsterdam.
Biblioteca THYSIANA, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Deze brief van THOMAS CAVENDISH is gedateerd 9 Sept. 1588.

306. = Whaerachtighe verclaeringhe // van de Armade des Coninex van Spaengien /// van Lisbona gheseylt / nae Enghelandt ende dees Landen/ en vande // gheweldighe teghenstandt der Coninginne van Enghelandts Armade /// die haer vernielt / verbrenen / ende naegheiaecht hebben van Pley-// muyen tot inde Noort Zee / nae de waerachtighe beli-// denisse die daer van ontcomen ende ghevan-// ghen ghenomen zijn.
Ghedruckt tot Amstelredam / by Cornelis Claesz. // opt water int Schrijfboeck.

16 ongen. bldz. 4⁰., Goth. letter, zonder signatuur.

Op den titel een groot doch weinig gelijkend portret in houtsnede van koning PHILIPS.

De tekst begint op de keerzijde, en is voltooid op de laatste bldz.

[Bibliotheca THYSIANA, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Provinc. Bibliotheek, Middelburg].
Univ. Bibliotheek, Gent.

De gebeurtenissen zijn in dit geschriftje tot op 15 Aug. 1588 verhaald. In het Duitsch is het nagedrukt: „*Warhafftige Erklerunge, von der Armada des Königes in Hispanien*, enz.... *Erstlich gedruckt zu Amsterdam in Hollandt bey Cornelis Clawes, wonhafftig am Wasser, Itzt aber in Teudtsche sprach transferirt.*" (Aanwezig in de Univ. Bibliotheek te Amsterdam).

307. = **Nieuwe tijdinghe/// Ghetrocken wt den brief// welcke Milorde Grey/ Gouuerneur// van Yrlandt/ ghesouden heeft aen haere Mat. in sekere// Articulen verbat/ wat daer aende Custe van// Yrlandt verloopen is/ Aengaende de// Armade van Spaengien.**
Tot Amstelredam by Cornelis Claesz.
4 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, zonder signatunr.
Op den titel het wapen van Engeland.
De tekst begint op de keerzijde en is op de laatste bldz. voltooid. [Bibliotheca THYSIANA, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Provinc. Bibliotheek, Leeuwarden.

Het laatste feit in dezen brief gememoreerd is geschied op 17 Sept. 1588.

308. = **Sekere verclaringhen wt// Yrlandt/ aengaende het verlies ende be-// nautheden der Spaenscher Armado toegheuallen op de// west custen van Yrlandt/ in haer voorghenomene voiage// van die noortsche Eylanden ouer geenzijde van// Schotlandt naer Spaengien.**
Met sekere examinatien van verscheyden persoonen, aldaer// ghesalueert ende ghevanghen ghenomen.
Eerst,// **Ghedruckt in Londen by Ridtsaert Filde. Daer// nae tot Amstelredam by Cornelis Claesz. opt// water int Schrijfboeck. 1588.**
16 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—B.
Op den titel het vignet met Mozes de wetstafelen verbrijzelend, maar zonder de omlijsting; er onder een psalmvers.
De keerzijde is onbedrukt. De tekst begint op p. 3 en is op de laatste voltooid. [Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Koninklijke Bibliotheek, 's Gravenhage.
Provinc. Bibliotheek, Leeuwarden.
Univ. Bibliotheek, Gent.
Public Library, New-York].

De laatste datum die hierin voorkomt is 26 Sept. 1588.

309. = **Copije van eenen Brief// wt Engelandt ghesonden aen Don// Bernardin Mendosa/ Ambassadeur in Vranckrijck// van weghen den Coninck van Spangien/ verclarende den// staet van Enghelandt/ contrarie die meyninghe van// Don Bernardin/ ende alle zijn toestanders/ so// wel Spaengiaerden als anderen.**

Eerst// **Een deuele van hare Magisteyt. Ghedruckt tot Londen by// J. Vautrollier/ voor Richard Field. Ende nu ghedruct// tot Amstelredam by Cornelis Claeszoon.**

36 ongen. bldz. 4°.. Goth. letter, sign. [A]—E, zijnde het laatste een half vel.

Op den titel nog een verklaring hoe het komt, dat het mogelijk geweest is, dezen brief te publiceeren, en hetzelfde vignet als in het vorige boekje.

De keerzijde is onbedrukt. De tekst begint p. 3 en eindigt p. 35, waarna nog een bericht van: DEN DRVCKER TOT DEN Leeser, dat op p. 36 voltooid is, en gedateerd: in October 1588.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Koninklijke Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.
Provinc. Bibliotheek, Middelburg.
Univ. Bibliotheek, Gent].

Het gebied waarop CORNELIS CLAESZ. zich als uitgever den grootsten roem heeft verworven was de zeevaartkunde. Op dat gebied verscheen bij hem een groot aantal zoowel uitvoerige verhandelingen als kleine handboeken, maar deze zijn meestal zóó zeldzaam geworden, dat het mij van vele niet gelukt is een exemplaar in handen te krijgen. Zoo moet ik ook bij het eerste volstaan met de titelopgave zooals Jhr. Mr. J. H. J. DE JONGE die in 1862 gegeven heeft [1]), zonder een exemplaar aan te kunnen wijzen:

[1]) Jhr. Mr. J. H. J. DE JONGE, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië*, I, 's Gravenhage, Amsterdam 1862, p. 165.

310. = [*De zeevaert ende onderwysinge der gantscher Oostersche ende Westersche zeevaertwater, door den vermaerden Piloot ende leermeester der stuerluyden* ADRIAEN GERRITZ *van Haerlem, waerin ontdeckt wordt de secreeten der zeevaert van hoeck tot hoeck, te weten: alle coerssen, streckinghe, opdoeninghe van landen, met die figueren ende conterfeytselen, hoe hen deselvighe landen haer verthoonen. Oock alle hoecken uyt ende in te seylen, van revieren, havenen ende stroomen, waerschouwinghe voor alle ondiepten, clippen, ghedaente van gronden, ende hoe nae men de landen opt loot comen mach, met noch veele schoone leeringhen, alles tot nut ende profyt voor alle zeevarende luyden. Tot Amsterdam ghedruckt by* CORNELIS CLAESZ. *op 't water in 't Schryfboeck. anno MDLXXXVIII.*]

TIELE [1]) vermeldt nog, dat dit werk in folio-formaat is verschenen, dat het 12 bldz. voorwerk en 96 bldz. tekst bevat, recto genummerd 1—47, en dat op den titel een groote houtsnede met een zeilend schip prijkt. De keerzijde bevat een „*Extract wt de Priuilegie*" aan des schrijvers weduwe ALIJT MEYNAERTS. Een voorrede van JAN VAN ZUGEREN — drukfout voor VAN ZUYREN — geeft eenige levensbijzonderheden omtrent het leven van ADRIAEN GERRITSZ., die acht jaar te voren overleden, poorter van Haarlem, en „*door langdurige experientie ondersoeker ende collecteur van dit tegenwoordighe werck was geweest.*" Nadat hij zich „*terstont in zyne ionge dagen vroech begeven* [had] *ter zee, varende Oost ende West, sulx dat hij onlancx daarnae alzoo gequalificeert is gheworden, dat hy hem heeft mogen uitgeven voor een bequaem ende ondersocht stuerman, daarinne hy oock daerna, naeby de 25 jaren hem continueelyken heeft gehouden met eere*". Te Haarlem had hij zich bezig gehouden met het vervaardigen van „*hemelstocken, astrolabien, pascaerten en diergelijcken.*"

Reeds 5 Juli 1585 had ALIJT MEYNAERTS op haar verzoek van de Staten

[1]) P. A. TIELE, *Nederlandsche bibliographie van land- en volkenkunde*, Amsterdam 1884 p. 86.

van Holland voor acht jaren octrooi gekregen *„omme in druck te mogen uytgeven seeckere kaerten, instrumenten ende andere practiquen de zevarende konst aengaende, bij haer man zalig: gepractiseert, gemaeckt ende achtergelaten"* [1]).

Een nieuwe uitgave van een reeds vroeger te Leiden bij CHRISTOFFEL PLANTYN verschenen werk was:

311. = PARS PRIMA

Speculum nauticum super nauigatione maris Oc-// cidentalis confectum, continens omnes oras mari-// timas Galliae, Hispaniae et praecipuarum partiū// Angliae, in diuersis mappis maritimis comprehensū// vna cum vsu et interpretatione earundem, accurata// diligentia concinnatū, et elaboratū per Lucam Iohannis// Aurigarium.

Teerste Deel vande [2])

Spiegel der Zeevaerdt, vande nauigatie der Westersche// zee Innehoudende alle de Custen van Franckrijck, Spaig-// nen, en̄ t'principaelste deel van Engelandt, in diuersche// zee caerten begrepen, met den gebruijcke van dien,// nu met grooter naerstic heijt bij een vergadert,// en̄ gepractizeert Doer Lucas Iansz. Wagenaer.

Cum Priuilegio ad decennium, Reg. Ma.tis// et Cancellarie Brabantie.// 1. 5. 8 3.

Op nieuws door den Auctoor Luycas Jansz. Waghenaer, seer ghecorrigeert ende verbetert, soo wel inde gheschriften als// inde Caerten. Daer beneffens, met sommighe nieuwe Caerten daer in ghebrekende ghemeerdert.

TOT LEYDEN,// Inde Plantijnsche druckerye by Françoys van Ravelengien,// voor Cornelis Claess. Boeckvercooper tot Amstelredam.// M.D.LXXXVIII.

6 ongenummerde en 36 genummerde bldz. voorwerk, f°., Goth. letter, sign. [A]—D, daarna 22 kaarten.

---

1) *De Navorscher*, IV, Bijblad p. XCVIII. 2) Deze regel staat eigenlijk geheel bovenaan.

De titel is gegraveerd in een zeer fraaie door JOANNES à DOETECUM in koper gesneden cartouche, waarnaast twee loodsen met het schietlood in de hand staan, waarboven een aantal schippers op een globe kijken en waaronder een zeeschip met bolle zeilen het water doorklieft, alles omgeven door verschillende zeevaartkundige instrumenten.

De keerzijde bevat een SONET. Op den Spieghel der Zeevaert, door I. DOVSA. Dan volgt op ongenumm. p. 3 en 4 een Vermaninghe totten Leser. gedateerd te Enkhuizen 25 Maart 1586, op p. 5 een ode: Op den Spieghel der Zeevaert/ wt ghegheuen by Lucas Waghenaer, onderteekend met de spreuk: Hout en wint [JAN VAN HOUT], en p. 6 een Sommarisch begrijp ende inhout van d'eerste ende tweede deel deses Caertboeck, benevens een Tafel van alle de Caerten/ des eersten ende tweeden Boeck. Daerna volgt op de 1—36 genummerde bldz. de tekst, waarvan p. 17 en 19 geheel ingenomen zijn door DOETECUMS prenten van twee astronomische instrumenten, nl. een Camme drayende Compasse oft Instrumenten metten Ghesternte, en een Ontwerp vander Graetboghen Instrumente ende de fabrijcke van dien.

De kaarten, die ook alle gesneden zijn door JOANNES à DOETECUM, zijn in het midden gevouwen, terwijl alleen de voorzijde bedrukt is en de nummers bevat (in het eerste deel loopt de nummering slechts tot 21, daar tusschen 19 en 20 een kwart + XIX ingevoegd is).

Dan volgt met een nieuwen titel.

Het tweede deel// Vanden Spieghel// der Zeevaert: Inhoudende de ghe-// heele Noordtsche ende Oostersche// Schipvaert/ beghinnende vande// hoofden oft Voorlandt van Enghe-// lant/ tot Wyburch ende der Merne// in verscheyden Caerten begrepen:// Midtsgaders t'ghebruyck van dien.// Met grooter neerstichepyt by een vergadert/ ende// beschreuen door Lucas Jansz./ Waghenaer/ // Stierman inde vermaerde Coopstadt

van// Enckhuysen: Ende nu door den selfden ver-// meerdert met nieuwe Caerten hier in ghe-// bracht.

Cum Priuilegio Regiae Maiestatis,// & Cancellariae Brabantiae.

4 ongenumm. bldz. voorwerk, 25 kaarten en nog 8 ongenumm. bldz. f°. Goth. letter.

Deze titel is gevat in een fraai in hout gesneden cartouche, ontworpen in een rijken renaissancestijl.

De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt op twee bldz. een opdracht van den samensteller **Aen de Welgheboren/ Edelen/ Erent-**festen, weerden, Eersamen, wysen ende voorsieningen Heeren, mynen Heeren de Staten t'slants van Hollant, ende West-Vrieslant, gedateerd Enkhuizen 17 Juli 1585.

Na 25 kaarten, genummerd 22—46, volgen ten slotte nog 8 ongenumm. bldz. met de vertaling van eenige vreemde plaatsnamen, een kort woord **Totten Leser**, waarin WAGHENAER om een opgave van fouten verzoekt, een aanwijzing **Omme die Declinatie recht te ghebruycken**, de copie van het privilege voor WAGHENAER, gedateerd te 's Gravenhage 7 Mei 1580 en een bericht **Aen den Boeckbinder**. De laatste bldz. is onbedrukt.

[Bibliotheek der Steuermannsschule te Bremen].

Reeds op sommige exemplaren van den vorigen door RAVELENGIEN te Leiden in 1585 bezorgden druk was achter diens naam gevoegd *„voor* CORNELIS CLAESS. *boockvercooper tot Amstelredam*" [1]), maar de thans beschreven uitgave was de eerste die werkelijk voor rekening van CORNELIS CLAESZ. gedrukt was.

Een uitvoerige beschrijving van eenige der oudste drukken en een samenstelling wat over WAGHENAER bekend is, is te vinden in de *Biblio-*

[1]) P. A. TIELE, *Nederlandsche bibliographie voor land- en volkenkunde.* Amsterdam 1884 p. 262.

theca Belgica. De hier beschreven uitgave is den samenstellers van de *Bibliotheca Belgica.* onbekend gebleven.

Bekend is het, dat deze zeekaarten zoo vermaard werden, dat men nog in de achttiende eeuw Engelsche matrozen een zeeatlas vaak „*a Waeghener*" hoorde noemen, gelijk MONTUCLA getuigt [1]). Van de vele latere uitgaven en vertalingen, die CORNELIS CLAESZ. er nog van bezorgd heeft, zullen wij er nog verscheiden kunnen beschrijven. Maar tegelijkertijd deed hij ook nog andere zeevaartkundige werken het licht zien:

312. = **Die Caerte vāde// Oost endt West Zee/ vanden vermaerden Stuer-// man Goeyvaert Willemsen van Hollesloot/ welcke hy dickmael hermaeckt// eñ verbetert heeft. Eñ nv van hem ten lestenmael aldus by den anderen is ghebracht// voor zijn doodt/ daer naer by verscheyden Stuerluyden seer vermeer-// dert: alle Zeevarent Volck tot een behulp/ ende Coop- luydens// behoudenisse van Schip en goet.**
Van nieus aen verbetert ende vermeerdert.
Tot Harlinghen.
By Peeter Janszen Boeckdrucker: voor// Cornelis Claesz. int Schrijf boeck/ by die oude Brugge.
Met Privilegie voor thien Jaren. 1588.
180 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—X, zijnde vel A, F en X anderhalve vellen.
Op den titel, waarvan de eerste regel geheel in hout gesneden is, staat een groote houtsnede, een zeilend schip.
De keerzijde bevat het privilegie voor PIETER JANSEN: Actum Franiker den xxv. Martij. 1586.
Dan volgt op p. 3 een opdracht aan **Die Eedele/ Erentfeste/ Hoochghelеerde/ wijse/ vermoghende Heeren/ Ghedeputeerde Staten van Vrieslandt,** gedateerd door PIETER JANSZ. Franeker 5 Maart.
Bldz. 4 tot 10 bevatten de afbeeldingen en gebruiksaanwijzin-

[1]) J. F. MONTUCLA, *Histoire des mathématiques*, IV, Paris 1802 p. 534.

gen van verschillende zeevaartkundige instrumenten, en daarna volgt de eigenlijke tekst, die geïllustreerd is door vele kaarten in houtsnede, meestal zoo groot dat zij zich over twee bladzijden uitstrekken.

De tekst eindigt op p. 179 en de laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Göttingen].

Daar het privilegie in 1586 reeds is gegeven, is deze uitgave vermoedelijk een onveranderde herdruk, zoo niet een nieuwe titeluitgave. Uit den titel blijkt evenwel dat van deze *Caerte vande Oost ende West Zee* nog een vroegere uitgave bestaat, die echter zeker niet met een der reeds door mij beschreven dergelijke werken identiek is [1]). Hierin is nl. een grooten vooruitgang te bespeuren tegenover die nog vrij gebrekkige publicaties, vooral wat het cartographisch gedeelte betreft.

Wellicht bevat zulk een vroegere uitgave eenige levensbijzonderheid omtrent dien „*vermaerden Stuerman* GOEYVAERT WILLEMSEN *van Hollesloot*, waarvan mij thans alleen uit de opdracht bekend geworden is, dat hij 5 Maart 1586 reeds was overleden.

Evenals HENDRIK AELBERTSZ. in 1566 gedaan had, liet ook CORNELIS CLAESZ. de *Caerte van der Zee* vergezeld gaan van *Dat hoochste ende dat oudtsche Waterrecht... tot Wisbuy*, maar helaas heb ik hiervan geen exemplaar meer kunnen opsporen.

313. = [*Dit is dat hoochste ende dat oudtste Waterrecht dat die gemeene Coopmans ende Schippers ghemaeckt hebben tot Wisbuy. Ghedruckt tot Amstelredam by* CORNELIS CLAESZOON, 1588.

Kl. 8°., Goth. letter.

[Verk. Bibl. SERRURE, dl. I, Brussel 1872, n°. 293].

314. = **De// Veltbouw// ofte Lantwinninghe: in// houdende eene rechte wel-**

1) Zie boven, dl. I, p. 181 vlg. en p. 223 vlg.

bestellinghe// eenes hofs te bouwen: Cruydthouen ende Fruythouen// te maecken alderhande boomen te planten: Byen te houden: te// distilleren: beemden/ vijuers en̄ staande waterē te maken/ en̄ die te onder-// houden: visschen te vangen: ackerlandt te winnen: wijngaerden// te oeffenen: medicinale wijnen te berendē: parck voor wil-// de beesten te maken/ midtsgaders de Wolvēiacht.

Alles beschreuen van M. Kaerle Stevens, ende M. Ian Liebaut, Beyde// Doctooren inde Medicijne. En̄ nu vermeerdert door den welghe-// leerden Heer Melchior Sebizius Silesius der Artseney Doctor.

Int omslaen deses blats hebdy den inhoudt deses Boecx int cort.

TOT AMSTELREDAM,// Ghedruckt by Cornelis Claesz. opt Water int Shrijfboeck.// CIↃ.IↃ.LXXXVIII.

Behalve het niet genummerde titelblad 262 genummerde bladzijden f°., Goth. letter, sign. [A]—Z.

De titel is gedrukt op een groote houtsnede tusschen twee caryatiden waar vruchtfestoenen aan hangen, en waaronder de verschillende bedrijven afgebeeld zijn die in het werk zijn beschreven.

De keerzijde bevat een kort begrip van den INHOVT DES BOECX.

De tekst begint op de volgende bldz. genummerd 1 en is voltooid op p. 259, waarna op drie ongenummerde bldz. nog volgt de gespecifieerde: Inhoudt des Boecks.

Eenige kleine houtsneden, waarvan eenige stellig aan oudere werken ontleend zijn, helderen den tekst op.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.
De heer Leon. Springer, Wageningen].

Dit werk is een vermeerderde uitgave van „*De landtwinninghe ende*

houe van M. KAERLE STEVENS *ende* M. IAN LIEBAUT" in 1582 uitgegeven door CHRISTOFFEL PLANTYN.

Nog in 1627 bezorgde HENDRICK LAURENSZ te Amsterdam een nieuwen druk.

315. = **Copie van een brief van// iustificatie vanden Coninck van// Vranckrijck/ ghesonden aen alle de steden// zijns Coninckrijcx/ die onder// zijn onderdanicheyt// staen.**

Wt den Françoyschen ouergheset.

Ghedruckt tot Amstelredam by Cornelis Claesz.// 1589.

4 bldz. 4°., Goth. letter, zonder signatuur.

Op den titel een reeds vroeger gebruikt fileet. De keerzijde is onbedrukt. De tekst begint op bldz. 3 met een groote sierletter en is op bldz. 4 voltooid.

[Univ. Bibliotheek, Gent].

De hierin afgedrukte brief is *Gheschreven wt Bloys den xxiiij Decembris* 1588, en ook afgedrukt in PIETER BOR, *Oorspronck, Begin en Vervolgh der Nederlandsche oorlogen*, III, Amsterdam 1681 p. 370.

316. = **Een Pack**// SPAENSCHE LEVGHENEN,// **Wtghesonden alomme inde// Werelt: Eerst ghedruckt in Spaen// gien inde Spaensche taele ende ouer gheset// wt den Originael,**

Nu ontornt, openghedaen, ende door rechtveerdich ondersoeck// *veroordeelt, als in hebbende valsche, ghecorrompeerde, ende verachtelijcke// vvare, vvaerdich te verdoemen, ende te verbranden.*

Ouergheset vvt de Enghelsche taele in onse gheimeene// Nederlandtsche sprake.

EERST// Ghedruckt tot Londen, door die ghedeputierde van// Christopher Barker, drucker van die Coningins seer// Excel. Mayesteyt. Ende daer nae by// Cornelis Claesz. 1589.

12 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—B, zijnde vel B een half vel

Op den titel behalve een psalmvers nog een roos als fileet.

De tekst begint op de keerzijde en eindigt op de laatste bldz waar nog eens het adres staat:
GHEDRVCKT TOT LONDEN// door de Ghedeputeerde van Christoffer// Barcker, *Drucker van den* Coningins// *seer excellente Mayesteyt. Ende daer// nae by Cornelis Claesz.//* 1589.

[Bibliotheca THYSIANA, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Provinc. Bibliotheek, Leeuwarden].

Voor een vertaling van WAGHENAERS werk schijnt het eerst het Spaansch aan de beurt gekomen te zijn. Ten minste bij de straks te noemen Duitsche vertaling van 1589 heeft de uitgever zich bediend van een titelprent, waarop reeds een Spaansche titel van den volgenden inhoud aangetroffen werd:

317. = PARS PRIMA.
Espeio de la mar sobre la nauigaçion// Occidental, Continiendo todas las// Costas de Francia, España y las// prinçipales partes de Tnglatierra,// comprehendidas en diuersas Cartas// Maritimas, conel vso y significaçion// dellas agora con-grandissima dili-//gençia laborado y enseñalado por el // mas Experimentado Piloto Lucas // Janssoon Wagenaer.
Cum Priuilegio ad decen-//nium Reg. Ma^tis & Can-//cellarie Brabantie.
f°.

Zoowel TIELE [1]) als de bewerkers der *Bibliotheca Belgica* betwijfelen het bestaan van een Spaansche uitgave. Mij dunkt, alleen uit het niet kennen van een exemplaar mag men zulks nog niet besluiten, waar de titel vóór ons ligt.

[1]) P. A. TIELE, u. s. p. 262.

Bovengenoemde Duitsche vertaling is:

318. = Der erst Theil// Desz Spiegels der Seefart/ von// Nauigation des Occidentischen Meers/ // oder der Westseen: In welchem alle Meer Vffer// oder Cuesten von Franckreich/ Hispanien/ Engel-// land/ etc. in viel See Carten (sampt ordentlich practi-// siertem gebrauch derselben) mit grossem fleisz zusam-// men getragen. Durch den Kunstreichen/ Hocher-// fahrnen/ vnd weitberuehmbten Piloten vnd Schiffs// Steurman: Lucam Johannem Wagener von// Enckhuesen.

Cum Priuilegio ad decen-// nium Reg. Ma[tis] & Can-// cellarie Brabantie.

Ausz Niederlandischer in Hochteudtscher sprach getrewlich vbersetzt: Vnd allen hohen vnd niedrigen Standes Personen zum// besten/ mit hinbeygefuegter (zu iederer Caerten) Chronographey/ oder (in Sum. marischem begreiff)// kuertzlich verfaszten beschreibung: der gele-genheit desselben Landes vermehret.// Durch Richart Slotboem Dauentriensem.

Getruckt zu Amsterdam durch Cornelium Clauszsohn Buchhandlern doselbst.// Wonhafftig zum Schreibbuch/ an der alten Brucken auff dem Wasser.// M.D.LXXXIX.

Voorwerk 8 ongenummerde en 36 genummerde bldz. f°., sign. [A]—D, dan 20 genummerde kaarten, Goth. letter, sign. [A]—D.

Van den titel is het eerste gedeelte tot aan het privilege op het afzonderlijk opgeplakte papiertje gedrukt; de vermelding van het privilege is in de koperen plaat gesneden, en het overige er weer onder gedrukt. De titelprent zelf is een copie naar die in de vorige uitgaven. De keerzijde bevat een gedicht van den vertaler: Der Schiffman spricht vom Spiegel der Seefart. Dan volgt op twee bldz. een opdracht van denzelfde aan Hertog Ulrich van Mecklenburg, gedateerd Amsterdam 23 Mei 1589, daarna eveneens op twee bldz. een vertaling van Waghenaers voor-

rede van 25 Maart 1586. Nog bevat de ongenumm. bldz. 7 de registers van tekst en kaarten, en 8 eén tweede register van de kaarten. Daarna begint op de genummerde bldz. de tekst, die geheel is ingericht als de reeds beschreven Hollandsche uitgave. De tekst op de keerzijden van de kaarten is uitvoeriger dan in het origineel, en steeds zijn beide keerzijden bedrukt. Tusschen kaart 19 en 20 bevindt zich ook hier de nieuw ingevoegde kaart.

Ook hier volgt na kaart 22:

Der ander Theil.// Desz Spiegels der Seefart von// der Noerdschen das ist Mittnachtigen/ vnd// Orientischen Schiffart: Nemlich von den Hoeff-// den oder dem Voerlāde von Engelland abe bisz gehn// Wyburgk vnd der Statt Nerua. In viel Seecarten// (sampt ordentlich practisiertem gebrauch derselbi-// gen) mit grossem fleisz zu sammen getragen: Durch// den Kunstreichen/ Hocherfahrnē vnd weitberuhmb-// ten Piloten vnd Schiffs Steurman Lucam Johan-// nem Wagener von Enckhuesen.

Cum Priuilegio ad decen-// nium Reg. Ma^tis^ & Can-// cellarie Brabantie.

Ausz Niederlandischer in Hochteudtscher sprach getrewlich vbersetzt. Vnd allen hohen vnd niedrigē Standes Personen zum// besten/ mit hinheyggefuegter (zu iederer Caerten) Chronographey/ oder (in Summarischem begreiff) kuertzlich verfaszten beschreibung: der gelegenheit derselben Landes vermehret. Durch Richart Slotboem Dauentriensem.

Getruckt zu Ambsterdam durch Cornelium Claussohn Buchhandlern daselbst. Wonhafftig zum Schreibbuch/ an der alten Bruecken auff dem Wasser. M.D.LXXXIX.

Voorwerk 4 ongenummerde bladz., 24 genummerde kaarten (23—46) en nog 6 ongenummerde bldz.

Deze titel is geheel op dezelfde wijze ingericht als die van het eerste deel, en aan de keerzijde onbedrukt, waarna op twee

bldz. een opdracht volgt van den vertaler aan JOHANN FRIEDRICH en ERNST LUDWIG Hertogen van Pommeren, gedateerd 28 Juni 1589. Na de kaarten volgen nog op zes ongenummerde bldz. een vertaling van eenige plaatsnamen, weer tweemaal het verzoek om opgave van fouten, een verklaring: Wie man die Declination recht gebrauchen soll, en een bericht aan den boekbinder.

[Univ. Bibliotheek, Leiden [1]).
Commerz-Bibliothek, Hamburg [2]).
Koninkl. Bibliotheek, Dresden.
Groothert. Bibliotheek, Karlsruhe].

Deze uitgave is uitvoerig beschreven in de *Bibliotheca Belgica.*

---

[1]) Dit bijzonder fraaie exemplaar is afkomstig uit de bibliotheek van ISAAC VOSSIUS en behoorde blijkens het fraaie door AEGIDIUS SADELER gegraveerde ex-libris in het begin der zeventiende eeuw aan den Boheemschen ridder PETRUS VOK.

[2]) Dit exemplaar is niet geheel compleet en verkeerd gebonden. Er bevindt zich evenwel nog een gegraveerde vóórtitel voor, die in het Leidsche exemplaar gemist wordt. Ook deze bevat op een afzonderlijk opgeplakt papiertje den volgenden titel:

Spiegel der See-//fartt von der Navigation des Oc-//cidentalischen Meers/ oder West-See/ inhaltende alle// die Insulen in Franckreich/ Hispanien/ Canarien/ vnd der furnemsten theil in Engellandt/ Irlandt/ Schot-//landt/ Moscaw/ Finlandt/ Norwegen/ vnd Flandern/ &c. Mit vnderschiedlichen Kuefferstucken oder See-Car-//ten/ fleissig zusamen getragen/ darneben von einer ge-//der Carten Historische beschreibung nach Lands-//art/ vndt eigenschafften der Kauffman-//schafft begreiffen.

Durch den Kunstreichen/ Hocher-//fahrnen vnd Weitberumten Piloten vnd Schiffs-// Stuerman Lucam Johannem Wagener// von Enckhusen.

De prent zelf, gesneden door andere hand dan van JAN VAN DOETECUM, vertoont onderaan een aantal zeilende schepen, en bovenaan eenige zeelieden om een globe gegroepeerd, allerlei scheepvaartwerktuigen en in vier cartouches kaartjes van „*De Zuyderze*", „*Helschenor*", „*Lisbona*" en „*Venetia*".

Richard Slotboom, van wien wij niet meer weten, dan dat hij te Deventer geboren is en na Mecklenburg doorgereisd te hebben in 1589 te Amsterdam woonde, schrijft in zijn beide opdrachten dat de eerste Hollandsche druk niettegenstaande de taal toch al aanstonds in een groot aantal exemplaren in Duitschland, Italië, Spanje, Frankrijk, Engeland en andere landen verspreid was, en dat daarom Waghenaar zelf al in 1586 een Latijnsche vertaling het licht had doen zien. Maar Slotboom achtte een Duitsche van meer belang; zelfs leerde hij er Duitsch voor, om de vertali ng te kunnen bewerken. [1])

319. = De Zee-vaert oft Conste// van der Zee te varen/ vanden Excellenten// Pilote Meester Peeter de Medina// Spaignaert.

Inde welcke niet alleene de Regels/ Secreten/ Practijcken/ eñ// consti-ghe Instrumenten der seluer Consten begrepen zijn: Maer oock de// clare ende oprechte fondamenten der Astronomijen/ ende gantschen// loop des Hemels/ op d'alder lichste ende duyde-// lijcxste verclaert worden.

Allen Cooplieden, Piloten, Schippers, ende anderen Liefhebbers der Astrono-// mijen tot nut eñ dienst: Wt den Spaensche ende Françoysche in onse Ne-// derduytsche tale ouergheset, ende met Annotatien ver-// ciert, by M. Merten Eueraert Brug.

Met noch een ander nieuwe onderwijsinghe/ op de principaelste puncten// der Nauigatien/ van Michiel Coignet.

T'Amstelredam,// By Cornelis Claesz. opt Water/ int Schrijfboeck/ by die oude// Brugghe. M.D.LXXXIX.

87 en 22 recto genummerde bladen 4°., Goth. letter, sign. [A]—Y en [Aa]—Ee, zijnde vel Y 3/4 vel en Ee 1 1/2 vel.

Op den titel een fraaie houtsnede.

---

1) Het een en ander uit die opdrachten is overgenomen in D. Bierens de Haan, *Bouwstoffen voor de geschiedenis der wis- en natuurkundige wetenschappen in de Nederlanden*, Amsterdam 1878 p. 233, 234.

De keerzijde is onbedrukt, en op p. 2 recto begint de tekst, die vele astronomische en zeevaartkundige houtsneden bevat, en op p. 84 verso voltooid is. Een register vult de nog overige bldz. en op de laatste staat de approbatie van HENRICUS DUN-

GHEN, kanunnik te Antwerpen 26 Maart 1579.

Dan volgt een nieuwe titel:

Nieuwe onderwysinghe/// op de principaelste puncten// der Zee-vaert. Inhoudende diversche nootelijcke regulen/ Constighe practije-//ken/ eñ

sonderlinghe bequame Instrumenten/ die alle Piloten/ Stier-// lieden/ ende andere/ die daghelijcx de Zee hanteren// dagtelijcken behooren te verstaen.

Item een lichte, maer sekere ende perfecte maniere, om Oost eñ West te varen,// d'welck tot noch toe allen Piloten onbekent is gheweest.

Nu nieuwelijcken eerst (wt de conste van Mathematica) ghe-// practiseert/ ende by een vergadert/ deur// Michiel Coignet.

T'AMSTELREDAM,// By Cornelis Claesz. opt Water/ int Schrijfboeck/ by d'oude// Brugghe. M.D.LXXXIX.

Op dezen titel wederom dezelfde houtsnede; de keerzijde is onbedrukt, en dan volgt de tekst, die op p. 22 voltooid is, terwijl de laatste bladz. een register bevat.

[Univ. Bibliotheek, Gent].

Deze druk, beschreven in de *Bibliotheca Belgica*, is een herdruk van de Antwerpsche uitgave van 1580, met weglating van de beide opdrachten van den vertaler MAERTEN EVERAERT aan Aartshertog MATTHIAS en van MICHIEL COIGNET aan GILLES HOOFTMAN, terwijl de houtsneden naar die van den vorigen druk gecopiëerd zijn.

Omtrent MAERTEN EVERAERT, dien wij nog herhaaldelijk zullen aantreffen als vertaler van door CORNELIS CLAESZ. uitgegeven werken, zijn de levensbijzonderheden het volledigst te vinden in de *Bibliotheca Belgica* bij de beschrijving van zijn te Leiden in 1597 uitgegeven *Ephemerides Novae et Exactae*.

320. = Tgulden Boeck,// Van het Leven ende// Seyndtbrieven vanden wel-// sprekenden Orateur ende Keyser Mar-// cus Aurelius/ inden welcken veel// schoone leeringhen ende sentencien// tien begrepen zijn/ zeer nut// ende bequaem allen// menschen.

TOT AMTSELREDAM, (sic)// By Cornelis Claeszoon/ woonende// opt water int vergulden Schrijf-boeck/ Anno 1589.

208 recto genumm. bladen kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—Cc

Op den titel een fileet. De keerzijde en de beide volgende bldz. bevatten een opdracht van CORNELIS VAN BERESTEYN aan zijn neef CHRISTIAEN DE WAIRDT, waarna op blad 3 recto de tekst begint, die op blad 206 recto voltooid is. Hieronder staat de mededeeling: By den vertaelder wt spaensch in Nederlantsch voleyndt/ Anno. 1562, en beginnen twee registers. De laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Volgens de opdracht was het Spaansch weder uit het Grieksch vertaald.

De vertaler, CORNELIS VAN BERESTEYN, een zoon van den Amsterdamschen schepen GYSBRECHT JANSZ. VAN BERESTEYN, was geboren 14 Juli 1517 en werd zelf schepen te Haarlem, waar hij 1 Juni 1595 overleed [1]). Hij heeft meer uit het Spaansch vertaald. In 1595 bezorgde CORNELIS CLAESZ. een nieuwe uitgave van het thans beschreven werkje.

321. = EXTRACT// Vande// Prophetie door eenen ghe-//naemt *Paulus Secundus*, der Vryer Consten Student/// Van die wtroyinge der Pauselijcke Afgoderie ende/// Vercondigher vant onderbrenghen van Asien ende Aphric-// ken. Int Latijn gheschreuen by den voorsz. Auteur.// wt Hamburch den 22en September A° 1589.// Aen mijn Heer *D. Nicasius de Sille*, Pentiona-// rius in Amstelredam.

Ghedruckt int Jaer ons Heeren// M.D.XC.

8 ongenumm. bldz. 4°., Goth. letter, zonder sign.

Op den titel een houtsnede voorstellende twee personen, waarvan de een, klaarblijkelijk PAULUS SECUNDUS, den ander voorspellingen doet.

De keerzijde bevat alleen een gefantaseerd wapen, en de tekst begint op p. 3 met een der sierletters die CORNELIS CLAESZ.

---

[1]) Mededeeling van Jhr. Mr. E. VAN BERESTEYN te Scheveningen.

gewoon was te gebruiken, en eindigt op p. 6. De volgende bldz. bevat nog een woord **Tot den Leser**, waaronder in houtsnede een draak. De laatste bldz. is onbedrukt.

[Koninkl. Academie, Amsterdam.
Bibliotheca Thysiana, Leiden].

De gebruikte sierletter wijst aan, dat dit geschriftje, waarvan wij thans nauwelijks kunnen begrijpen, dat het eens lezers heeft gevonden, door den bekenden Amsterdamschen pensionaris NICASIUS DE SILLE aan CORNELIS CLAESZ. om te drukken ter hand gesteld is. In een versje aan het slot noemt de Hamburgsche profeet zich PAULUS GEBEER.

322. = POLITICA// *VAN*// IVSTVS LIPSIVS// **Dat is:// Vande Regeeringhe van// Landen ende Steden/ in ses// Boecken begrepen.**

Waer inne een yeghelijck Vorst, oft andere inde// regeeringhe ghestelt zijnde, claerlijck mach// sien, hoe dat hy die ghemeene sake behoor-// lijck sal moghen bedienen.

Ouergheset wten Latijn in Nederlantsche sprake,// Deur Marten Euerart B.

Ghedruckt tot Franeker by Gielis vanden// Rade. Anno M.D.XC.

Men vintse te coop by Cornelis Claesz. tot Am-// stelredam opt Water int Schrijfboeck.

24 bldz. voorwerk en 286 genummerde bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. na het voorwerk A—S.

Op den titel een klein fileet. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt een opdracht van den vertaler: DEN EERENVESTEN, ACHTBAREN, EERWEER- DIGHEN, ENDE SEER VOORSINNIGHEN Heeren, Mijnen Heeren Schoutet, Burgermeesteren, Schepenen ende Raedt vande seer vermaerde Coop- stadt van Amstelredam, wenscht Marten Eueraert alle salicheyt, gheluck ende voorspoet. Deze is gedateerd Leiden 25 Aug. 1590.

Dan volgt op p. 7—10 een woord tot **Keysers, Coningen, Vorsten,**

11—14 een woord: TOTTEN LESER., 15—23 een Register en 24 een opgave der Fauten die in 't Drucken ghescheit zijn. Eindelijk volgt de tekst, gepagineerd 1—286.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Gent.
Stadsbibliotheek, Antwerpen.
Univ. Bibliotheek, Leuven.
Groothertogelijke Bibliotheek, Karlsruhe].

Deze ook in de *Bibliotheca Belgica* beschreven vertaling van het beroemde werk van JUSTUS LIPSIUS, dat een jaar te voren te Leiden bij FRANCISCUS RAPHELENGIUS verschenen was, werd door MARTEN EVERAERT van Brugge opgedragen aan de Amsterdamsche regeering. Het was de eerste maal dat zoo iets geschiedde, en Burgemeesteren besloten den vertaler een belooning daarvoor te zenden: „MARTEN EVERAERT *toegetelt twintich gld. daer mede die heren Burgermrn den selven vereert hebben over tediceren van een bouxken anden heren burgermrn nae luyt ordonnantie ende quytantie. In munte vls.... III £ VI sch. VIII d.* [1])

In 1623 gaf ADRIAEN GERRITSZ. te Delft een nieuwen druk van deze vertaling uit.

323. = PARS PRIMA
SPIEGEL DER ZEE-VAERT,// van de Nauigatie der Westersche Zee, Innehou-// dende alle de Custen van Vranckrijck, Spaignen,// eñ t' principaelste deel van Engelant, in diuersche// Zee-Caerten begrepen, met den gebruycke van// dien: Nu met grooter neersticheyt by een verga-// dert eñ gepractiseert door Lucas Iansz. Wagenaer.
Opt nieus met een Historiale beschrijuinge elckes Lant-//schaps bysonder, ende der seluer eyghenschap ende// oorspronck, vermeerdert: Door Richart Slotboom// Dauentriensem.

---

[1]) Mededeeling van Mr. W. R. VEDER.

Cum Priuilegio ad decen-// nium Reg. Ma[tis] & Can-// cellarie Brabantie.

Op nieuws door den Auctoor Lucas Jansz. Waghenaer/ seer ghecorrigeert ende verbetert/ soo wel inde gheschriften// als inde Caerten. Daer beneffens/ met sommighe nieuwe Caerten daer in ghebrekende ghemeerdert.

Ghedruckt tot Amstelredam by Cornelis Claesz// woonende opt Water/ by de oude Brugghe/ int Schrijfboeck.// M.D.XC

4 ongenumm. en 36 genumm. bldz. voorwerk, f⁰., Goth. letter, sign. [A]—D (bestaande vel A uit slechts twee bladen), waarna 23 kaarten.

Voor den titel is als bij de pas beschreven Duitsche uitgave de Spaansche gegraveerde titel gebruikt met een opgeplakt strookje, dat het in het Latijn geschreven privilege vrij laat [1]).

De keerzijde bevat het sonnet van DOUZA, p. 3 de ode van „Hout en wint" [JAN VAN HOUT] en p. 4 het **Sommarisch begrijp** en den **Tafel**.

Tekst en kaarten bevatten overigens geen verschillen met de vorige uitgave wat de indeeling betreft, maar de keerzijde van de kaarten is aangevuld met een Hollandsche vertaling van de toevoegsels van RICHARD SLOTBOOM in diens Duitsche uitgave.

De titel van het tweede deel is geheel gelijk aan dien in den druk van 1588.

Ook de inhoud is vermoedelijk geheel gelijk aan deze uitgave, maar aan het eenig mij bekende exemplaar ontbreekt de laatste kaart, en wat daarna komt. [2])

[Koninkl. Academie, Amsterdam].

---

[1]) Op PARS PRIMA is stellig ook een strookje geplakt geweest, maar dit is er in het eenig mij bekende exemplaar afgeraakt.

[2]) Daar dit deel volkomen gelijk is aan de uitgave van 1588, is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat aan dit exemplaar het werkelijk tweede deel ontbreekt en het aangevuld is uit een exemplaar van de vorige uitgave.

Het privilege dat 5 Mei 1580 was gegeven had thans geen kracht meer. Daarom verzocht CORNELIS CLAESZ. een nieuw en 29 Aug. 1590 werd dan ook bij resolutie van de Staten Generael *„Octrooi verleend aan* CORNELIS CLAESZ., *boecvercooper binnen Amsterdam, voor den tyt van ses jaren, dat hy alleen sal mogen drucken en doen drucken het zeeboeck, genaempt die Spieghel van de zeevaert, inhoudende vele andere diversche zeecaerten, soo van de Oistersche als Westersche zeevaert, mitsgaders de generaale caerte tot het voors. zeecaertboeck behoorende, gemaeckt by* LUCAS JANSZ. WAGENAER" enz. [1])

Van hetzelfde jaar moet ook nog een Fransche uitgave hebben bestaan, waarvan ik evenwel geen exemplaar heb kunnen vinden:

324. = *Miroir de la Navigation .... par* LUCAS *fils de* JEAN CHARTIER. *Amsterdam*, CORN. NICOLAS 1590. [2])

325. = Het Licht der Apotekers.// Tracterēde de Con-//fectie/ operatie/ eñ kennisse van alderhande// Electuarien/ Pillen/ Trocissen/ Pulnerē/ Lochsauen/// Syropen/ Vnguenten/ Ceroten/ Olyen/ etc. ende alsoo// voorts (van alle het gene datmen inder Apoteke vzer-// rende is) leerende hoemen die kennen/ componeeren eñ// maken sal.
Nv op een nieu ghecorrigeert ende verbetert.
Gecomponeert vanden alder subtijlsten M. eñ D. inder// Medecijnē. Quirico de Augustis van Cerdona.
Tot Amstelredam/ By Cornelis Claeszoon/ woonende// opt Water/ int Schrijfboeck. Anno M.D.XC.
8 ongenumm. en 99 recto genummerde bladen kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—O, zijnde vel O een half vel.

---

[1]) Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië*, I, 's Gravenhage 1862 p. 164.

[2]) P. A. TIELE, u. s. p. 262.

In de *Bibliotheca Belgica* wordt van hetzelfde jaar wel een Fransche uitgave beschreven, verschenen bij JEAN BELLÈRE te Antwerpen, en niet onwaarschijnlijk had CORNELIS CLAESZ. slechts van BELLÈRE een aantal exemplaren in commissie ontvangen, waarop dan zijn naam als uitgever prijkte.

Op den titel een ruwe houtsnede, voorstellende een apothekers-winkel. De keerzijde is onbedrukt, waarna zes bladen volgen met den Tafel des gheheelen Boecx en een blad met De Prologhe. Dan volgt de tekst, die op blad 99 verso voltooid is. Deze bladz. bevat ook nog de: Censura eximij viri Nicasij Grisel, vtriusque iuris licentiati, Officialis spiritualis curiæ Yprensis, en een adres: Dese Boecken vindtmen te coope by// Cornelis Claeszoon/ Woonende tot Amstel-// redam opt Water int Schrijfboeck/// Anno M.D.XC.

Het nog volgende blad ontbreekt in de mij bekende exemplaren, doch was stellig onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Stadsbibliotheek, Maastricht].

Het *Lumen Apothecariorum* van QUIRICUS DE AUGUSTIS is reeds in de vijftiende eeuw herhaaldelijk in Italië uitgegeven.

326. = HISTORIE OFTE// WIJDER VER-// claringhe van de Neder-lantsche ghe-// schiedenissen/ oorloghen ende veranderinghe/ inder Reli-// gie ende regieringhe/ eerst opghecomen doort gheweldich aendrijuen van Phi-// lippus de tweede van dier Name/ Coninck van Spaignien/ totter// inboeringhe vande Spaensche Inquisitie/ van alles wat// sich verloopen heeft vanden Jare 1566. totten// wtganghe vanden Jare 90.

TOT AMSTERDAM.// By my Cornelis Claesz. woonende opt water in-// den Schrijfboeck. 1590.

138 recto genumm. bladen, f°., Goth. letter, sign. [A]—R, het laatste vel uit 6 bladen bestaande, waarna nog een toevoegsel van 4 bladen, gesign. A.

Op den titel een houtsnede, het portret van PHILIPS II ten voeten uit.

De keerzijde is onbedrukt, en dan begint onmiddellijk de tekst, die op blad 130 verso voltooid is.

Daarna volgt het Register oft de Tafele des derden Deels deser Chro-

nijcke. op twee bladen, terwijl een toevoegsel van vier bladen met de volgende woorden ingeleid wordt:

Lieve ende beminde Leser/ nademael dese onse Chronijcke met Gods hulpe wtgedruckt/ maer noch niet wtgegeven en was/ so en hebben wy niet connen naerlaten die Appendix/ ofte cleen vervolch/ mitsgaders de heerlicke victorien die God almachtich zijn Excellentie en̄ de gheunieerde Landen heeft believt te gheven/ hier achter aen te drucken: biddende hierom den goetwilligen Leser het selvighe in dancke aen te willen nemen.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Stedel. Bibliotheek, Haarlem.
Lipperheide'sche Kostüm-Bibliothek, Berlijn].

327. = T' BOECK VANDE// Vroet-Wijfs.// Int welcke men mach leeren alle heymelicheden vande vrou-// wen/ ende in wat ghestalte de Mensche in zijn moeders lichaem ontfan-// ghen/ groeyet ende gheboren wort. Voorts hoe alderleye siecten die den// Craemvrouwen lichtelick overcomen/ met costelicke Medicijnen mogen// voorcomen ende ghenesen worden. Alle t'samen wt eygen ervarentheyt// vanden seer vermaerden IACOB RVFFEN Stadt Medicijn tot Zurich/ // eertijts in druck wtghegheven/ ende nu ter tijt op een nieu verbetert/ ende// met schoone Figueren verciert.

Daer by ghevoecht zijnde een profytelicke leeringhe, van het// Voesteren ende handelen vande nieugheboren kinderen.

Overgeset wtten Hoochduytsche in ons Nederlantsche sprake/ // Deur MARTYN EVERAERT B.

T'AMSTELREDAM,// By Cornelis Claesz. opt Water int Schrijfboeck.// M.D.XCI.

84 recto genumm. bladen, 4°., Goth. letter, sign. [A]—X.

Op den titel een ruwe houtsnede, voorstellende een kraamkamer. De keerzijde bevat een privilege voor zes jaar van de Staten-Generaal aan CORNELIS CLAESZ., gedateerd te 's Gravenhage 13 Febr. 1591.

Dan volgt van blad 2 recto tot blad 3 verso een opdracht van SIGISMOND FIERAVENT [SIGISMUND FEYERABEND], den drukker van het origineel, aan zijn nicht ANNA, de vrouw van NICLAES KUENLE, gedateerd Frankfurt a/M. 12 Maart 1580.

Op blad 4 recto begint met een sierletter de tekst, die opgehelderd wordt door vele ruwe houtsneden met afbeeldingen van obstetrische instrumenten, liggingen enz. en op blad 80 verso eindigt. De overige bldz. bevatten nog een Register ende Inhout, terwijl de laatste bladz. onbedrukt is.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Univ. Bibliotheek, Gent].

Het oorspronkelijke Duitsche werk was in 1580 door SIGISMUND FEYERABEND gedrukt. Later zijn nog vele Hollandsche uitgaven verschenen, zelfs nog in 1680 te Amsterdam bij MICHIEL DE GROOT.

328. = Vvaerschouwinge// Christi/ voor de val-// sche Propheten:// uyt dat 7. Capittel des Evangelij Matthaei,// verclaert door C. S. Ghedruckt t'Amstelredam/ by Cornelis// Claesz. opt Water/ int Schrijfboeck/ // by die oude Brugghe.

56 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—D, zijnde het laatste een half vel.

Op den titel een klein fileet en een bijbelvers.

De keerzijde bevat: Een Ghebedt tot God/ om tot den rechten weghe der waerheyt te comen/ ende daer inne te volherden.

Op p. 3 begint de tekst, waarbij als dateering den 10. Martij 1591 genoemd wordt, en op p. 54 is hij voltooid. Het laatste blad ontbreekt in het eenig mij bekende exemplaar, doch is waarschijnlijk onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

10 Maart 1591 viel op een Zondag, en zoo is het hoogstwaarschijnlijk

dat dit geschriftje een preek bevat, terwijl onder de initialen C. S. wellicht te zoeken is de Rotterdamsche predikant CASPARUS SWERINCKHUIZEN, meestal GREVINCHOVEN genoemd.

329. = Verclaringe op den Ca-// techisme der Christelicker Religie/ so// die in den Belgischen/ oft Nederlantschen gevnieer-// den Prouincien/ eñ inder Keur-vorstelicker Pals/ in Kerc-// ken ende scholen gepredict/ ende geleert wort.

Gemaect/ door HIEREMIAM BASTINGIVM, Doctoor in de heylighe Theologie/ ende Predicant des H. Euangelij// eertijts binnen Antwerpen/ ende nu bin-// nen Dordrecht.

Nv eerst wt de Latijnsche, in de Neder-duytsche sprake ghe-/ bracht: Door Henricum van den Corput, Predi-// cant des H. Euangelij binnen Dordrecht.// M.T.B.

Men vintse te coop by Cornelis Claesz. woo-// nende opt Water inden Keken-boeck/ tot// Amstelredam, den 1. Junij/ 1591.

Met Priuilegie voor 6 Jaren.

32 ongenumm. en 1004 genumm. bldz. 4⁰., Goth. letter, sign. *.**, A—Krr, zijnde het laatste 3/4 vel.

Op den titel het boven p. 36 afgebeelde drukkersmerk en een bijbelvers.

De keerzijde bevat weer een bijbelvers en een extract uit het privilege verleend aan JAN CANIN te Dordrecht, in wien wij den drukker van dit werk te zien hebben.

Ongenumm. p. 3—9 bevat een opdracht van den vertaler aan de Staten van Holland en Friesland en aan de regeering van Dordrecht, gedateerd Dordrecht 23 Mei 1591, p. 10 een woord aan den lezer, waarin dezelfde verklaart dat zijn werk geen woordelijke vertaling maar een vrije bewerking is en p. 11—22 een *Sendbrief des Autheurs aende verstroyde Gemeynte van Antwerpen*. Dan volgt nog p. 23—32 een voorrede.

De eigenlijke tekst begint op genumm. p. 1 en is voltooid op

p. 994, waar Ee corte somme des Catechisme begint, die op. p. 998 voltooid is, waar dan weer een register begint dat op de laatste bldz. eindigt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.]

Deze oudste verklaring van den Heidelbergschen Catechismus was oorspronkelijk in 1580 verschenen, doch in 1590 door JEREMIAS BASTINGIUS zelf herzien en verbeterd uitgegeven. Naar deze nieuwe uitgave heeft HENDRIOK VAN DEN CORPUT zijn vrije vertaling bewerkt. Zij is nog vaak herdrukt.

330. = SPECVLVM NAVTICVM// super nauigatione maris Occidentalis con-// fectū, continens omnes oras maritimas Gal// liae, Hispaniae, & praecipuarum partium An-// gliae, in diuersis mappis maritimis compre-// hensum vna cū vsu & interpretatione earun-// dem, accurata diligentia concinnatū, & ela-// boratum per Lucam Iohannis Aurigarium.

Iam recens adaucti & illustrati Historica descriptione, quae singularum Prouinciarum proprietates & // origines complectitur,. Auctore RICHARDO SLOTBOOM Dauentrio.

At denuo correctioris, nouisque Tabulis locupletioris facti, diligentia & labore // ipsius Auctoris LVCAE AVRIGARII.

AMSTELREDAMI,// Apud Cornelium Nicolai, ad intersigne Diarij.// CIↃ.IↃ.XCI

6 ongen. en 36 genumm. bldz. voorwerk, f°., Lat. letter, sign. van de genumm. bldz. af A—C, waarna 23 kaarten.

Voor den titel is wederom de Spaansche gegraveerde titel gebruikt met het opgeplakte strookje.

De keerzijde is onbedrukt, p. 3 bevat een OPERIS COMMENDATIO in Latijnsche verzen van *I. Doûsa*, p. 4 een Latijnsch gedicht van *Petr. Hogerbeets. Med.* Tekst en kaarten wijzen overigens geen verschillen aan met de vorige uitgave wat de indeeling betreft.

Voor den titel van het tweede deel is nogmaals dezelfde Spaansche titel gebruikt met twee opgeplakte strookjes, het bovenste slechts de woorden PARS ALTERA bevattende, het tweede: SPECVLI MARINI, INTE-//GRAM CVM BOREALIS, TVM// ORIENTALIS OCEANI NAVIGATIONEM; // nimirum à Freto Anglicona, in Viburgum & // Naruam; Tabulis diuersis complectens, & // earum vsu decorata. // *Auctore* // LUCA IANSENIO AVRIGARIO // *Ciue & Nauclero Enchusiano.* // Interprete MARTINO EVERARTO // Brugensi, en is overigens gelijk aan dien van het eerste deel. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt op p. 3 een opdracht van WAGHENAER aan FREDERIK II, koning van Denemarken, en op p. 4 een INDEX TABVLARVM, waarna 24 kaarten het werk besluiten. [Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Göttingen.
Commerz-Bibliotheek, Hamburg.
Koninklijke Bibliotheek, Madrid].

331. = [*Amsterdamsche Zee-Kaarten; niet sonder excessiue Costen derselver steede/ met grooter neerstigheit ende moeiten/ den Zeevarenden ten besten/ nieuwelijck by een vergadert/ door Albert Haeyen. Verbetert en vermeerdert. Amst. Ao.* 1591].

[Verk. Bibl. Is. le Long, Amst. 17 Aug. 1744].

„*Seer raar*" staat in den catalogus van de verkooping LE LONG [1]); ik heb dan ook geen exemplaar kunnen vinden van deze verzameling zeekaarten, die overigens een herdruk is van een uitgave door PLANTYN te Leiden in 1585 en waarvan nog in 1613 door DIRCK PIETERSZ. te Amsterdam een uitgave bezorgd werd [2]).

ALBERT HAEYEN was een bekend en verdienstelijk stuurman, die, in 1585 te Amsterdam wonende, door de regeering uitgenoodigd was

---

[1]) f°. no. 138. [2]) P. A. THIELE, u. s. p. 100, 101. — *Navorscher*, 1863 p. 44—46.

„eene reformatie van eenen nieuwen, soo veel moghelick oprechter zeecaerte" uit te geven. Deze kaarten zijn door HARMEN JANSZ. MULLER en HENRICUS RYCKEN in koper gesneden en JOANNES à DOETECUM graveerde er een titel voor met een gezicht op Amsterdam van den IJkant.

332. = ALIQVOT // CICERONIS // FACILIORES // EPISTOLAE. // IN PERIODOS QVASI LECTIO-// NES singulus partitae, quibus ordo con-// structionis proprius cum interpretatione // Gallica & Flandrica subiectus in suas par-// tes velut membra dividitur;

In communem puerorum ac Scholarum // utilitatem editae.

AMSTELREODAMI,// Vaeneunt apud Cornelium Nicolaum// CIↃ.IↃ.XCI.

104 genumm. bldz. kl. 8°, Lat. letter, sign. [A]—G, zijnde het laatste een half vel.

Op den titel een fileet. De keerzijde bevat een voorwoord: TYPOGRAPHVS LECTORI S. P. Dan begint de tekst, die op p. 103 voltooid is. De laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

333. = **Der Ionghe Doch-// ters Tijt-cortinghe.// Inhoudende vele schoone lustighe/ oock// treurighe/ seltsame ende wonderlijcke// nieuwe gheschiedenisse en̄ vertellinghe.// Noyt voor dese reyse inden Nederlant-//schen druck ghesien.**

Vertaelt tot recreatie vande Ionghe Dochters.

Ghedruckt tot Amstelredam/ by Cornelis// Claesz. opt Water int Schrijfboeck. 1591.

68 recto genummerde bladen, Goth. letter, sign. [A]—I, zijnde het laatste een half vel.

De titel bevat nog een zevenregelig versje: T'Boecxken totten Coopers, en een klein fileet.

De keerzijde bevat een achtregelig versje TOTTEN BESPOTTERS, en blad 2 een opdracht ALLEN EERBAREN ENDE DEVCHDELIICKEN IONGHE DOCHTEREN.

De tekst begint op blad 3 recto en is op blad 66 verso vol-

tooid, waarna nog op twee bladen het Register ende cort inhouden volgt. [Univ. Bibliotheek, Leiden].

Prof. G. KALFF heeft dezen bundel novellen, gedeeltelijk vertalingen uit BOCCACCIO's *Decamerone*, kort vermeld doch wist den verzamelaar ervan niet aan te wijzen [1]).

334. = HET TVVEEDE DEEL // vande // HOLLANDTSCHE // ENDE ZEELANDT-// SCHE CRONYCKE,// Mitsgaders der Brabandtscher/ Vlaemscher/ Gelderscher/ Vrie-// scher ende d'ander Nederlandtscher/ ende der seluer omligghende Provintien gheschiedenissen/ // ende veranderinghe inder Religie/ Met d'Oorloghen daer wt ontstanden/ in Vngt-// slandt/ Vranckrijck/ Enghelandt ende Nederlandt: Vanden jaere// XVc. zestien/ totten jaere een ende tnegentich.
Met grooter vlijt by een vergadert, door E. D. V.
T'AMSTELREDAM,// By Cornelis Claesz. vvoonende opt Water.// Int Iaer ons Heeren 1591.
6 ongen. en 170 [1]) recto genummerde bladen f°, Goth. letter, sign. van de nummering af a—x, zijnde x 1/4 vel.
De titel bevat een portret ten voeten uit van KAREL V, in houtsnede, behoorende tot hetzelfde stel als dat van PHILIPS II boven beschreven, waarboven en onder een bijbelvers staat. De keerzijde bevat de: Namen der Cronijckschrijuers/ daer wt dese teghenwoordighe beschrijvinghe ghetogen is. Dan volgt op 4 bldzn een opdracht aan prins MAURITS, JAN VAN DUVENVOORDE en de Gecommitteerde Raden der Admiraliteit door den schrijver, die zich nu voluit ELLERT DE VEER noemt. Daarna nog op 8 bldzn een Tafele, waarna de tekst volgt, die op de laatste bldz. voltooid is. Daar staat dan nog eens het jaar: Ghedruct int Iaer ons Heeren duysent vijff hondert// ende eenentnegentich.
[Frhrl. von Lipperheide'sche Costümbibliothek te Berlijn].

---

[1]) Daar in de nummering 25 en 26 zijn overgeslagen, eindigt deze pas met 172.

Van denzelfden druk bestaan ook exemplaren met het adres van LAURENS JACOBSZ. In 1595 verscheen te Dordrecht een nieuwe druk van dit compilatiewerk van den Secretaris, later Pensionaris van Amsterdam, ELLERT DE VEER.

335. = DISPENSATORIVM// VAN// VALERIVS CORDVS,// Dat is De maniere van// de Medicynen te bereyden/// allen Apotekers ende anderen// seer nut ende profytelick.

MET// Annotatien vanden Autheur en de corte verclaringe// van PEETER van COVDENBERCH excellent// Apotheker van Antwerpen, Ende

Met een nieu Boecxken van VALERIVS CORDVS,// ende een aenhanckstel van D. JACOB// SYLVIVS, ende meer ander.

Overgheset in Neerduyts/ deur// MARTEN EVERAERT B.

T'AMSTELREDAM,// By Cornelis Claesz. int Schrijfboeck.// cIↃ IↃ XCII.

414 bldz. kl. 8°, Goth. letter, sign. [A]—C.

De titel bevat een klein fileet. De keerzijde is bedrukt met het privilege voor zes jaren, gedateerd 13 Febr. 1591. Dan volgt p. 3—5 een voorrede, p. 6 een inhoudsopgave en p. 7 een inhoudsopgave van het aanhangsel. De tekst begint op p. 8 en eindigt op p. 397, terwijl de overige bladzijden nog met een alphabetisch register gevuld zijn. De laatste drie bladzijden zijn onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Gent].

Het Latijnsche origineel van dit boekje was in 1590 door FRANÇOIS VAN RAPHELENGEN te Leiden uitgegeven. Nog in 1662 verscheen onder den titel *„Den Leydts-man en onderwijser der Medicynen"* een uitgave. Over EVERAERT's vertaling werd in een latere, bewerkt door MATHIAS DE L'OBEL, ongunstig geoordeeld. Al deze uitgaven zijn uitvoerig beschreven in de *Bibliotheca Belgica*.

336. = SYNOPSIS// PRAXEOS CIVILIS,
Maniere van Procederen// in dese Provintien/ Hollandt/ Zeelandt// ende West-Vrieslandt/ belanghende// Civile saken.
Ghetrouwelick ende met neerstichept by een vergadert upt alle Ordinancien/// Privilegien/ Instructien/ Missiven/ Acten/ Apostillen/ etc. tot dien eynde// in de hondert Jaren herwaerts/ by de Hooghe Overichept/ off van wegen// der selver uptghegeven: alles met de Civile en Canonijcke Rechten/ midts-//gaders der Rechts-gheleerden so nieuwe als oude meeninghen bevestiget.
Auctore Paullo G. F. P. N. Merula IC.
AEMSTELDAM.// By Cornelis Claesz. opt Water/ int Schrijf-Boeck.
Met Privilegie voor ses Iaren. A° CIↃ IↃ XCII.
16 ongenumm. en 568 genumm. bldz. 4°, Goth. letter, sign. na het voorwerk A—Nn, zijnde het laatste een half vel. Op den titel staat een fraaie ets van JAN SAVERY, een gezicht op den Vijver en den Vijverberg te 's-Gravenhage. De keerzijde bevat het privilege, ongenumm. p. 3—10 een Latijnsche opdracht van PAULUS MERULA aan de Staten van Holland, Zeeland en Friesland, gedateerd Leiden 30 Aug. 1592, p. 11 en 12 een woord tot den lezer, p. 13 een inhoudsopgave en p. 14—16 een lijst van de talrijke geraadpleegde schrijvers, beide laatste wederom in het Latijn. Dan volgt genumm. p. 1 de tekst, die p. 524 voltooid is. De nog volgende niet genumm. bldzn bevatten vijf verschillende registers. De laatste bldz. is onbedrukt.
[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Stadsbibliotheek, Antwerpen.
Koninkl. Bibliotheek, München].

337. = HISTORIE// Van B. Cornelis// Adriaensen vā Dordrecht/ // Minrebroeder binnen die Stadt// van Brugghe.
Inde welcke warachtelick verhaelt wert/ de Disci-// pline eñ secrete Peni-

tentie oft Geesselinge/ die hy ghebruyckte met zijn// Devotarigē: de welcke veroorsaeckt hebben seer veel wonderlijcke Ser-//moonen/ die hy te Brugghe ghepredickt heeft/ teghen den Magistraet// aldaer/ ende tegen die vier Leden des Landts van Vlaenderen: Item// tegen het vergaderen van de Generale Staten/ ende teghen die tsamen geconfe-reerde Edel Lieden: met noch veel andere gruwelicke blasphe-//mien teghen God eñ nature: Oock veel bloetstortige Sermoonen te-//ghen de Calvinisten/ Lutherianen ende Doopers/ vol leelike lueghenen// eñ abo-minabile woorden. Inhoudende oock twee vermaen-brieuen van// Stephanus Lindius/ aenden seluen B. Cornelis in Latijne ghesonden/ // ende nu overgheset in Nederlandts: met noch sommige Pasquillen eñ// Refereynen tusschen de Sermoenen begrepen.
Men vintse te coop t'Amstelredam/ bij Cornelis Claesz. 1592.

236 recto genummerde bladen, waarvan de pagineering op blad 7 begint en dus op blad 230 eindigt, Goth. letter, sign. [A]—Gg, zijnde het laatste $^3/_4$ vel.

Op den titel een zeer ruwe houtsnede, voorstellende eenige ontkleede vrouwen vóór CORNELIS ADRIAENSZ. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt op negen bldzn een VOORREDEN ENDE CORTE VERHALINGE VAN HET GANSCHE BOECK, DAERMEDE Christianus Neuter de Leser salicheyt is wenschende. En op de laatste bldz., vóór de pagineering begint, staat een sonnet: Aen B. Cornelis, hooft Predicant binnen de stadt van Brugge. Vervolgens begint de tekst, die op p. 229 recto voltooid is, waarna nog op twee bldzn een woord Aen den Christelicken Leser volgt, terwijl de laatste bldz. onbedrukt is.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

De uitstekende studie, die TH. J. I. ARNOLD in „*De Dietsche Warande*" [1]) aan dit boekje gewijd heeft, is niet voltooid, en helaas werd deze juist

---

[1]) *De Dietsche Warande*, Nieuwe reeks, Dl. II, Amsterdam 1879.

afgebroken waar hij zou gaan bewijzen dat HUBERTUS GOLTZIUS de samensteller en de drukker was van dit in 1569 voor het eerst verschenen product. Ofschoon het later nog herhaaldelijk herdrukt werd, nam VOGT [1]) het toch op onder de zeldzame boeken, het noemende een *„Liber spurcissimus & vel centum obscoenitatibus refertus.*"

338. = Cosmographie,// oft Beschrijvinge der geheelder Werelt/ begrij-//pende de Gelegentheyt ende Bedeelinge van elck// Lantschap ende Contreye der seluer/ geschre-//uen in Latijn deur Petrus Apianus.

Gecorrigeert ende vermeerdert deur .M. Gemma Frisius/ excellente Geo-//graphijn ende .Mathematicijn/ met sommighe andere Tractaten vande// selue materie/ gemaect van den voorseyden Gemma/ ende hier by ghe-//vueght/ waer af dinhoudt staet int navolghende blat.

Gedruct Tantwerpē by die Weduwe vā Jan Verwithagen/ // ende men vintse te coop tot Amsterdam opt dwater inden Schrijfboeck by Cornelis Claesszens. 1592.

6 ongen. en 124 recto genumm. bladen (waarbij de nummering herhaaldelijk in de war is), Goth. letter, sign. na een ongesigneerd vel voorwerk, A—Hh.

Op den titel staat in houtsnede een wereldglobe. De keerzijde bevat een 9-regelig Hollandsch vers: Gregorius de Bonte, den Boeck ter eeren.

Dan volgt op één bldz. Het Inhoudt van desen Boeck, op twee bldzn een voorrede: Den goetwillighē beminders der Cosmographijen, beginnende met een groote sierletter, en eindigend met een groot fileet, op zes bldzn een Tafel der Capittelen en op één bldz. hetzelfde van het toevoegsel van GEMMA FRISIUS.

De tekst begint met de pagineering op de volgende bldz. en eindigt op p. 122 recto. De nog volgende vijf niet gepagineerde bldzn bevatten: DE TAFEL VAN SOMMIGHE seer vermaerde Steden

---

[1]) JOH. VOGT, *Catalogus historico-criticus librorum rariorum*, Hamburgi 1753, p. 345.

en plaetsen, inhoudende de lengde ende breede der seluer. Onderaan op de laatste bldz. staat nog eens het adres van den drukker: Typis viduae VVithagij.

Behalve talrijke houtsneden in den tekst behoort tusschen blad 38 en 39 een uitslaande Mappa mundi, eveneens in hout gesneden.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.
Stadsbibliotheek, Maastricht.
Koninkl. Bibliotheek, Brussel.
Univ. Bibliotheek, Gent].

GREGORIUS DE BONTE, de dichter van het versje op de keerzijde van den titel, had reeds in 1553 te Antwerpen een uitgave het licht doen zien, en een Latijnsche uitgave was reeds in 1529 bij ROELAND BOLLAERT te Antwerpen verschenen. Later verschenen nog tal van uitgaven, ook een Fransche vertaling, alle beschreven in de *Bibliotheca Belgica*.

339. = **De Zee-vaert oft Conste van// ter Zee te varen/ vanden Excellenten// Pilote Meester Peeter de Medina Spaignaert.**

Inde welcke niet alleene de Reghels, Secreten, Practijcken ende con-// stighe Instrumenten der selver Consten begrepen zijn: Maer oock de clare ē// oprechte fondamenten der Astronomyen, ende gantschen loop des// Hemels, op d'alderlichtste ē duydelicxte verclaert worden.

Allen Cooplieden/ Piloten/ Schippers/ ende anderē Liefhebbers// der Astronomyen tot nut ende dienst: uyt den Spaensche ende Fransoysche// in onse Nederduytsche tale overgheset/ ende met Annotatien// verciert/ by M. Merten Everaert Brug.

Met noch een ander nieuwe onderwysinghe, op de principaelste// puncten der Navigatien. van Michiel Coignet,

t'AMSTELREDAM,// **By Cornelis Claesz. opt Water/ int Schryfboeck/// by de oude Brugghe. M.D.XCX.**

87 en 22 recto genummerde bladen 4°., Goth. letter, sign. [A]—Y en [Aa]—Ee, zijnde vel Ee 1½ vel.

Op den titel dezelfde houtsnede als in den vorigen druk. Ook de indeeling van het werk is geheel gelijk.

De titel van COIGNETS toevoegsel luidt:

Nieuwe onderwysinghe/ op// de principaelste puncten// der Zee-vaert. Inhoudende diveersche nootelijcke regulen/ Constighe practije-//ken/ eñ sonderlinghe bequame Instrumenten/ die alle Piloten/ stier-//lieden/ ende andere/ die dagheliicx de Zee hanteren// vastelijcken behooren te verstaen. Item een lichte, maer sekere ende perfecte maniere, om Oost eñ West te varen,// d'welck tot noch toe allen Piloten onbekent is gheweest.

Nu nieuwelijcken eerst (uyt de conste van Mathematica) ghe-// practiseert/ ende by een vergadert/ deur// Michiel Coignet.

t'AMSTELREDAM,// By Cornelis Claesz. opt Water/ int Schrijf-boeck/ // by de oude Brugghe. M.D.XCII.

[Univ. Bibliotheek, Utrecht.
Univ. Bibliotheek, Gent.
Stadsbibliotheek, Doornik.
Univ. Bibliotheek, Göttingen].

Het verschil met de uitgave van 1589 blijkt reeds voldoende uit de spelling van den titel.

340. = Almanach eñ// Prognosticatie/ na den ouden stijl: Opt// Iaer ons Heeren/ XVᶜXIII.

Gheprarctiseert door den vermaerden// D. Ambrosium Germanicum/ Lief-// hebber der Astronomie ende Navol-// gher des oude D. Ambrosij Magiri. Tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz.

48 ongen. bladen, kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—[C].

Op den rood en zwart gedrukten titel het in hout gesneden portret van AMBROSIUS GERMANICUS, een ander dan het op p. 51 vermelde.

Na twee bldzn met een Verklaringhe van desen Almanach, begint deze op p. 4 en is geheel ingericht als de vroeger beschrevene voor het jaar 1587.

De almanak is voltooid op p. 31, waar onderaan een versje staat:

> In mijn groote Prognosticatie is gheschreven
> Den loop deses Jaers lanc ende breedt: enz.

Bldz. 32 bevat dan nog: De Figuere van des Menschen lichaem met de bedied enisse, en: Vande Waterghetijden.

Dan volgt op p. 34 een nieuwe titel:

De cleyne// Practica ofte Prog-// nosticatie opt Jaer nae de// geboorte ons Heeren Jesu// Christi MDXCIII.

Ghepractiseert ende ghecalculeert op// den Meridiaen deser Nederlandē/ door den hooch// gheleerden ende vermaerden D. D. Ambro-// sium Germanicum/ Liefhebber// der Astronomie.

Ghedruckt tot Amstelredam by Cornelis Claesz.

Op dezen titel staat een ruwe kleine houtsnede, voorstellende een gezicht op Amsterdam van den IJkant.

Bldz. 35 en 36 bevatten een voorrede: Totten Christelijcken Leser, waarna de tekst volgt, die op p. 47 voltooid is.

Op de laatste bldz. staat de mededeeling: D. D. Ambrosius Germanicus/ en hout anders geē Almanach voor de zijne dan daert Amstelredammer wapen op staet: Ende zijn Ghedruckt tot Amstelredam by// Cornelis Claesz. Boeckvercooper// woonende opt Water int// Schrijfboeck en het Amsterdamsche wapen.

[Univ. Bibliotheek Leiden].

Evenals de boven beschreven Almanak voor 1587 is ook deze bewerkt door Ambrosius Germanicus, en het ligt voor de hand, dat dezelfde ook voor de tusschenliggende jaren dergelijke almanakken bezorgd heeft, die dan ook wel door Cornelis Claesz. zullen uitgegeven zijn, evenals de *groote Prognosticatie*, waarvan hij in dezen almanak melding maakt.

341. = Historie ende ghe-// schiedenisse van de verrader-//lijcke ghevangthenisse der vromer ende// godtsaligher Mannen/ Christophori Fabritij/ Die-// naer des Godtlijcken woordts binnen Antwerpen/ ende// Oliverij Bockij/ Professeur der Latijnscher sprake/ in de// hooge ende vermaerde Schole van Heydelbergh: waer// van den eenen tot een sielelijcke ende ellendige verlossinge// ghecomen/ ende den anderen wreedelijck vermoordt/ // ende ten vyere opgheoffert is.
Nu anderwerf verbetert ende vermeerdert.
Ghedruckt T'HAERLEM by Gillis Rooman.
Ende men vindtse te coope t'Amstelredam/ by// Cornelis Claesz. woonende op't Water/ by de oude// Brugghe/ in't Schrijfboeck. 1593.
248 genumm. bldzn 8°., Goth. letter, sign. [A]—Q, zijnde het laatste een half vel.
Op den titel onder een bijbelvers het boekdrukkersvignet van GILLIS ROOMAN.
De keerzijde bevat: De Tafel oft inhoudt deses Boecks, p. 3— 21 een voorrede tot: Den goetwillighen Leser, waarna op p. 22 eenige lofdichten staan en van p. 23 tot p. 248 de tekst volgt.
[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Stedelijke Bibliotheek, Haarlem.
Dr. L. A. van Langeraad, Nieuwveen].

Reeds in 1565 was vermoedelijk te Antwerpen een uitgave van dit werk verschenen en nog in 1611 bezorgde JAN EVERTSZ. CLOPPENBURCH te Amsterdam er een, die beschreven zijn in de *Bibliotheca Belgica*, wier bewerkers JORIS WYBO voor den schrijver houden.

342. = Veelderhande// Liedekens/ ghemaeckt uyt den// Ouden ende Nieuwen Testamente/// die voortijdts in Druck zijn uytghegaen.// Waer toe noch diversche Liedekens ge-// stelt zijn/ die noyt in druck gheweest en hebben/// ende zijn in ordeninghe van den A.B.C.// by den anderen ghevoecht.// Noch op een nieuw ghevoecht een nieu Liedtboecx-// ken van seer stichtelijcke Liedekens: Met noch// eenige nieuwe Liedekens/ die in voorgaende// Druck noyt gheweest en zijn.

T'AMSTELREDAM.// By Corneliß Claesz. Boeckvercooper// op't water/ in't Schrijfboeck. Anno 1593.

359 recto genummerde bladen en ? bldzn, kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—Yy, en daarna A—I.

Op den titel een fraai fileet. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt p. 2 recto een: Voorreden. Tot den Sangher.. en p. 2 verso een tweede: Den Drucker wenschet den Christelijcken Sangher salicheyt., waarna met een bekende sierletter de tekst begint op p. 3 recto; deze is p. 354 verso voltooid, waarna op 10 ongenum-nummerde bldzn De Tafel/ van de drie hondert ende eenentwintich Liedekens/ in dit Boeck begrepen, volgt, terwijl het volgende blad recto den titel van een supplement bevat:

Sommighe// nieuwe Schriftuerlijcke Lie-// dekens/ ghemaeckt uyt den ouden// ende nieuwen Testamente/ nu onlancx// ter eeren Gods/ ende tot stichtinghe// des eenvuldighen Sanghers by// malcanderen vergadert// ende uytghe-// gheven.

GHEDRVCKT T'HAERLEM,// By Gillis Rooman/ woonende in de// Jacobijne-strate/ in de verguldden// Parsse. Anno 1593.

Op dezen titel een bijbelvers en een klein fileet.

De tekst begint op de keerzijde.

Daar het eenig mij bekende exemplaar met p. 130 afbreekt, kan ik het slot niet beschrijven.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Wij hebben hier een nieuwe uitgave van den boven beschreven bundel, in 1582 bezorgd door NICOLAES BIESTKENS [1]). Zij is uitvoerig behandeld door den heer WIEDER [2]).

343. = EMPIRICA:// De tweede Centu-// ria der Genesingen/ by erva-// rentheyt ende gheloofweerdighen ghetuyghe-// denissen in zeeckere plaetsen en wel bekende-//den persoonen versorcht nae het be-// hooren/ en goedt bevonden;

[1]) p. 21, 22. [2]) F. C. WIEDER, De schriftuurlijke liedekens, 's Gravenhage 1900. p. 168, 169.

Door den Hooghgheleerden ende wel gheexperi-// menteerden Doctorē Martinum Rulandum van// Frisinghen in Beyeren, Medicijn vāde Palsgrave.

Nu eerst uyt den Latyne inde Nederlantsche tale// overgeset/ door Ian Pauwelsz. Vriese.

Met een Register/ inhoudende de Siecten/ Persoonen/ plaetsen// ende Medicynen/ nae de ordene ofte ghetale der// Ghenesinghe ghestelt.

T'AMSTELREDAM,// By Cornelis Claesz. opt Water.// M.D.XCIII.

112 genummerde bldzn, waarvan de nummering op p. 3 begint, kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—G.

Op den titel staat een ruwe houtsnede, twee scheikundige werktuigen voorstellende. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt onmiddellijk de tekst, die op p. 98 voltooid is, waarna op 11 ongenumm. bldzn een register volgt, terwijl de laatste bldz. onbedrukt is.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Het oorspronkelijke Latijnsche werk was in 1580 te Basel bij SEBASTIANUS HENRICPETRI verschenen. Omtrent den vertaler JAN PAUWELSZ. VRIESE is mij niets bekend geworden. Stellig is er van een voorafgaanden bundel, bevattende *De eerste Centuria*, ook een uitgave in dit jaar verschenen. Ik vond echter alleen een uitgave van

344. = *EMPIRICA*// De derde Centuria,// Dat is het derde hondertste ge-//tal: van elcks hondert diversche Curatien// ofte Ghenesingen der siecten: Aen veel persoo-//nen versocht/ ende goet bevonden.

Ghemaect door den wel-geleerden ende gheex-// perimenteerdē *Doctorem Martinum Rulandum*// van Frisinghen, in Bayeren, Medicijn vande// Palsgrave.

Nu eerst uyt den Latyne inde Neder-//landtsche Tale overgheset/ // Door M. Ia. Co. van de Camp, Doct. inde Medicynen.

Met een Register/ inhoudende de Siecten/ Persoonen/ // plaetsen ende Medicynen/ na de ordene ofte// ghetale der Ghenesinge ghestelt.

T'AMSTELREDAM,// By Cornelis Claesz. op't Water.// M.D.XCIII.
? genummerde bldzn, waarvan de nummering op p. 3 begint, Goth. letter, kl. 8°., sign. [A]—?
Op den titel een klein fileet. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt onmiddellijk de tekst, die op p. 72 voltooid is, waarna op p. ? ongenumm. bldzn een tafel volgt [1]).
[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Ook omtrent den vertaler van dezen bundel, JA. CO. VAN DE CAMP, is mij niets bekend geworden.

345. = Veldt Boeck/ van den// Chirurgia Scheel-Hans.
Overghesett uyt den Hoochduytsche in onse Nederlantsche// tale/ door Jan Pauwelszoon Phrisius.
Ghedruckt t'Amstelredam/ by Cornelis Claesz. in't Schryf-boeck. A°. 1593.
12 ongenummerde en 176 genummerde bldzn 4°., Goth. letter, sign., na de zes bladen vóórwerk, A—Z, zijnde het laatste 1 1/2 vel.
Op den titel een groote ruwe houtsnede, voorstellende hoe twee personen een gewonde verzorgen, terwijl op den achtergrond een vesting bestormd wordt.
De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt op één bldz. een voorwoord tot den lezer van: Meester Hans van Gersdorp/ ghenaempt Scheel-Hans/ Burgher ende Chyrurgus tot Straesburch, op zeven bldzn een register en op twee bldzn een: Bekentenisse der Complexien. Daarna begint op p. 1 de tekst, die opgeluisterd wordt door vele houtsneden, instrumenten en heelkundige bewerkingen, veelal ter grootte van de geheele bladzijde, en die op p. 175 voltooid is. De laatste bladz. is onbedrukt.
[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

---

[1]) Aan het einde ontbreken van dit eenig mij bekende exemplaar enkele bladen, zoodat ik den juisten omvang niet kan opgeven.

Het Duitsche origineel, waar ook de houtsneden aan ontleend zijn, is het eerst verschenen in 1517 bij J. SCHOTT te Straatsburg.

346. = Der Bussen Meesterye.

Hier begint een seer uytnemende coste-//lijck en constich Boecxke/ dickwils versocht en warach-//tich bevonden om alderhande gheschut te schieten/ ende// om Salpeter/ poeyer en alderhande vyerwercke sonder-//linghe te bereyden/ en is seer profytelijck voor allen Bus-//meesters oft Busschieters/ die metter Artilleryen willen// om gaen/ nu eerst overgheset uyt den Hooghduytsche in// onse Nederlantsche sprake.

Item noch sulby in dit Boeck binden// seer ghenoechlijcke stucken om alderhande vyerpylen// te maken/ en is seer profytelijck voor den ghe-//nen die hem daer in oeffenen willen.

Item noch vindy oock in dit Boeck alle// die regulen/ ordonnantien/ namen ende regiment/ allen// Crijchslupden en Bevels luyden aengaende.

Ghedruckt tot Amstelredam by Cornelis Claesz. op't Wa-//ter in't Schrijf-boeck/ by de oude Brugge. 1593.

32 recto genummerde bladen, 4°., Goth. letter, sign. [A]—H. Op den titel twee ruwe houtsneden, een krijgsman stampende in een vijzel en een ander staande bij een kanon, tusschen eenig randwerk.

De keerzijde en de volgende bldz. bevatten een Prologhe, waarna de tekst begint, die op Fol. 29 eindigt, waar een register volgt, op de laatste bldz. voltooid. Hier staat nog eens het adres: T'AMSTERDAM. // Ghedruckt by Ewout Muller/ voor Cornelis Claesz. wo-//nende op't Water int Schrijfboeck/ by die Oude// brugghe. Anno 1593.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Ofschoon dus eigenijk EWOUT MULLER de drukker van dit door CORNELIS CLAESZ. uitgegeven boek is, heb ik het toch reeds hier beschreven, om de groote werkzaamheid van CORNELIS CLAESZ. als uitgever in het licht te doen komen. Dezelfde opmerking geldt de volgende boeken:

347. = Cronijcke/ // Vanden vromen ende// ontsienelijcken Jonck-heer Flo-//ris van Grecien/ ghenaemt den Ridder// metten Swanen/ den tweeden Soon van// Esplandian/ des Keysers van// Constantinopelen.

Een loff-weerdige Historie, de welcke voor desen tijdt noyt ghe-// hoort en is gheweest, maer waerdich om ghelesen// ende ghepresen te worden.

T'AMSTERDAM,// *By Evvout Muller. Men vintse te coop by// Cornelis Claesz. in 't Schrijf-boek, 1593.*

8 ongenummerde en 308 genummerde bldz. 4°., Goth. letter, sign. na de vier bladen vóórwerk, A—Pp, zijnde het laatste 1½ vel.

Op den titel, die geheel door een geornamenteerd randwerk omgeven is, een houtsnede, voorstellende twee strijdende ridders. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt op zes ongenumm. bldz. een register, waarna de tekst begint, die op p. 307 voltooid is. Onderaan staat hier nog eens het adres: T'AMSTERDAM.// Ghedruckt by Ewout Cornelisz. Muller/ wonende inde nieu-// we Liesveltsche Bybel. Anno 1593.

De laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Omstreeks dezen tijd is ook verschenen:

348. = Die Cronijc-//ke van Hollant/ Zeelant en̄ Vrieslandt/ van die ghescheide-// nissen int corte/ Met die Cro-// nijcke vanden Bisschoppen// van Wtrecht. Ende hoe// dat Hollant eerst be-//grepen is.

By Consent vanden Houe.

t'AMSTELREDAM.// Men vintse te coop by Cornelis Claesz// Boecvercoper woonende opt water int Schrijf boec.

144 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—I.

Het titelblad is versierd op geheel gelijke wijze als dat van de vroeger beschreven uitgave, bezorgd door HENDRICK AELBERTSZ. [1]) Alleen bevat het daar oningevulde wapenschild rechts

---

[1]) Dl. I, p. 231, 232.

hier de Amsterdamsche kruizen. De keerzijde bevat ook nog dezelfde approbatie van 3 Febr. 1546. Ook de tekst is geheel gelijk. Het adres onderaan op de laatste bldz. luidt: **Ghedruct tot Amstelredam by Wilhelm// Janszoon van Campen woonende inde// Kaluerstraet int Clarissen Clooster.**

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Gelijk later blijken zal, huurde WILLEM JANSZ. VAN CAMPEN in 1593 een woning in het Clarissenklooster, en in 1597 woonde hij weer buiten de Korsjenspoort. Het hierboven beschreven kroniekje zou dus ook een paar jaar later gedrukt kunnen zijn. Zelfs nog in 1609 bezorgde MICHIEL COLYN een uitgave van dit boekje, dat klaarblijkelijk veel aftrek vond.

349. = **De beleghheringhe// eñ overghevinghe der wijt-// vermaerde Keyserlijcke Stadt Groe-//ninghen/ gheschiet den xxj. ende xxij.// Julij 1594. Ghedruckt tot Amstelredam/ by Cor-//nelis Claesz. op't Water in't// Schrijf-boeck.**

8 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, zonder sign.

Op den titel een kleine houtsnede, voorstellende twee krijgslieden die een gevangene in een legerplaats brengen.

De keerzijde is onbedrukt. De tekst begint op bldz. 3 en is op bldz. 7 voltooid. De laatste bldz. is onbedrukt.

[Bibliotheca THYSIANA, Leiden].

350. = **De Conste van Busschieten,//** DAT IS: // **Een corte ende eyghen verclaringe van-//de saken die een Conestabel/ so wel te water als// te lande/ sonderlinge van noode zijn te weten.**

Ghelijck als is het oprecht ghebruyck van groot gheschut/ wat daer mede// moghelick is uyt te rechten/ ende by wat maniere dat met tselfde tot allen tyden den vyandt sal// moghen een afbreucke ghedaen werden/ ende een beleghetde stercke de teghenweeren sullen mo-//ghen benomen/ ende de mueren tot stormen beschoten worden.

Insghelijcks daer teghen met vvat voordeel dat men alsulcken benaude plaetse sal moghen teghen alle// aenloop beschermen ende bevvaren.

Met een ghetrouwe onderwijs van menigerhande Vuerwercken/ hoe men die sal moghen/ eensdeels// tot ernste/ ende eensdeels tot triumphe eñ ghenoegte bereyden/ maken ende ghebruycken.
Met een sonderlinghe neerstigheyt beschreven/ vergadert ende ter liefde van// alle de ghene/ die in dergheliicke dinghen ghenoegte hebben in druck uytghegheven: deur// Fransoys Ioachim Brechtel.
Ghedruct tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz. Woonende// op 't Water in 't Schrijf-boeck/ by de oude Brugge.// M.D.XCIIII.
60 ongen. en 24 recto genumm. bladen 4°., Goth. letter, sign. [A]—X.
Op den titel een houtsnede, voorstellende een stuk geschut dat tegen een kasteel gericht is.
De keerzijde is onbedrukt. Blad 2 recto tot 4 verso staat een opdracht van den schrijver aan LODEWIJK, Hertog van Wurtemberg, gedateerd te Neurenberg 24 Febr. 1591. Dan begint blad 5 recto de tekst, die door vele houtsneden (waaronder een uitslaande plaat) opgehelderd wordt en op blad 59 recto eindigt, waar tevens een inhoudsopgave begint, die op de voorlaatste bldz. voltooid is, terwijl de laatste onbedrukt is.
Hierna volgt een nieuwe titel:
Constighe ende aerdighe// Vuerwercken van Triumphe// ende ghenoegte/ die voormaels noyt// in druck uytghegeven zijn.
In sulcker manieren beschreven ende in tlicht// uytghegheven, oock met aerdige figueren// verciert, dat de ghene die van sulcken saken// van te voren gheen ervarentheydt en heeft// ghehadt, de selfde sal hier uyt ligtelick ende// gheheel constigh moghen leeren.
Beschreven in Hooghduyts/ deur// *Jan Schmidlap van Schorndorp.*
Ende in ons Nederduytsche sprake overgeset/ // Deur Marten Everart B.
Tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz. opt Water.
Op dezen titel staat slechts een klein fileet. De keerzijde bevat

een opdracht van den schrijver aan WILLEM VAN JANUWITZ, artilleriemeester van CHRISTOFFEL, Hertog van Wurtemberg, gedateerd Schorndorp 1 Jan. 1560. Dan volgt op twee bldzn. een voorrede, waarna de tekst begint, die ook met verscheiden houtsneden versierd is en op blad 23 verso eindigt. De voorlaatste bldz. bevat nog: Cheslupt op de beschrijvinghe vande lustighe ende cluchtighe Duerwercken, en de laatste is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Leuven].

Ofschoon zijn naam alleen staat op de vertaling van het aanhangsel van JOHANN SCHMIDLAP, is toch ook het boek van FRANZ JOACHIM BRECHTEL stellig door MAERTEN EVERAERT vertaald. Nog in 1630 bezorgde BROER JANSZ. te Amsterdam een nieuwe uitgave. Die van CORNELIS CLAESZ. is uitvoerig beschreven in de *Bibliotheca Belgica*.

351. = De// Veltbouw// ofte Lantwinninghe: in-// houdende eene rechte wel bestellinghe// eenes hofs te bouwen: Cruydthoven ende Fruythoven// te maecken: alderhande boomen te planten: Byen te houden te// distillerē: beemden/ vijvers ende staende wateren te maken/ eñ die te onder-// houden: visschen te vanghen: Ackerlandt te winnen: Wijngaer-// den te oeffenen: medicinale wijnen te bereyden: parck voor// wilde Beesten te maecken/ midtsgaders// de Wolve jacht.

Alles beschreven van M. Kaerle Steuens, ende M. Ian Liebaut, Beyde// Doctooren inde Medicijne. Eñ nu vermeerdert door den wel ghe-//leerden Heer Melchior Sebizius Silesius der Artseney Doctor.

Int om slaen deses blats hebdy den inhout deses Boecx int cort.

TOT AMSTELREDAM,// By Cornelis Claesz. wonende opt Water int Schrijfboeck// cIↄ.Iↄ.xc.IIII.

Behalve het niet genummerde titelblad 262 genummerde bladzijden f°., Goth. letter, sign. [A]—Z.

De titel is, behoudens eenige verschillen in de spelling, geheel

gelijk aan dien in de reeds beschreven uitgave van 1588 [1]). Ook de indeeling en de tekst zijn niet gewijzigd. Alleen staat thans op de laatste bldz. nog eens het adres:

Tot Amstelredam,// Ghedruckt by Ewout Muller/ inde nieuwe Lief-deltsche Bybel.// Int Jaer ons Heeren. 1593.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Univ. Bibliotheek, Gent.
Univ. Bibliotheek, Leuven.
Stadsbibliotheek, Keulen].

352. = TRESOR// DE VERTV,// OV SONT CONTENVES LES PLVS// SIGNALEES, ET EXCELLENTES SENTEN-//ces, & enseignemens des premiers Auteurs, He-//brieux, Grecz, & Latins, pour induire un chacun// à bien & honnestement vivre.

Schat des Deuchts// Waer inne begrepen zijn de uytbesonderste// ende excellentste Sententien/ ende onderwijsingen der// voornaemste Aucteuren/ Hebreen/ Griecken/ ende Latijnen/ om// een yeder te leyden tot wel ende eerlijck te leven.

Ghedruckt by Iacob de Meester, Boeckdrucker der Stadt// Alcmar,

Voor Cornelis Claesz. Boeckvercooper/ woonende op 't Noordt// in den verguldeu Bybel/ tot Hoorn. M.D.XC.IX.

84 recto genummerde bladen kl. 8⁰., Goth. en Lat. letter, sign. [A]—L, zijnde het laatste een half vel.

Op den titel het boekdrukkersvignet van Jacob de Meester.

De keerzijde bevat een Fransch versje van Du Bartas en de Hollandsche vertaling ervan. Bldz. 2 recto tot 3 recto bevat een opdracht van den vertaler Cornelis Taemsz. aan de Gedeputeerde Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier.

---

[1]) Zie boven p. 62, 63.

Dan volgen p. 3 verso twee Hollandsche sonnetten, een van H. J. COMPOSTEL en het andere onderteekend ISRAEL V. M. [VAN DER MEERSCH], p. 4 recto een Fransch sonnet van den vertaler, terwijl p. 4 verso de tekst van de vertaling begint, steeds tegenover het origineel, dat op de rectozijden gedrukt is. De laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Leiden].

Dat deze CORNELIS CLAESZ. te Hoorn dezelfde persoon is als de Amsterdamsche zal straks nader blijken [1]).

353. = De cleyne// Practica ofte Prog-// nosticatie opt Jaer na de ge-// boorte ons Heeren Jesu// Christi M.DC.XCV.

Ghepractiseert ende ghecalculeert op// den Meridiaen deser Nederlanden/ door den// hoochgeleerden en vermaerden D.D.// Ambrosium Germanicum/ Lief-hebber der Astronomie.

16 ongenummerde bldzn. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A].

Op den titel een portret in houtsnede van AMBROSIUS GERMANICUS.

De tekst begint op de keerzijde en loopt tot op bldz. 11. Bldz.

[1]) Zie p. 113.

12—15 bevat een lijst: De Goude ende Zilvere Munte/ alzoo die nu cours ende ganck heeft inde gheunieerde Provincien.

Op de laatste bldz. staat het adres: D.D. Am-// brosius Germani-cus/ en hout// anders geen Almanach voor de zijne// dan vaert Amstel-redamner// wapen op staet:// Ende zijn// Ghedruct voor Cornelis Claes-zoon// Boeck-vercooper/ woonende op 't wa-// ter int Schrijfboeck, waartusschen het wapen van Amsterdam.

[Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN, 's Gravenhage].

Deze prognosticatie is gebonden achter een met wit papier doorschoten almanakje, uitgegeven bij SALOMON DE ROY te Utrecht, dat als dagboek gebruikt is door JOHAN VAN SYPESTEYN, toen deze student te Leiden was.

354. = Nieuwe beschryvinghe ende// CAERT BOECK// Vande Midlandtsche Zee// WAER-IN *meerckelick afgebeeld en̄ beschreven worden alle custen vande// Midlandsche Zee: Beginnende van Gibraltar langs Granada, Valentia, Catalonia,// Proventia en̄ Italia, door de Golfe van Venetia, voorby de custen van Apulia, Venetia// Istria, Slavonia, en̄ Graecia. Item alle de principale vermaerde havenen, als Constan-// tinopolis, Tripolis, Iaffae, Alexandriae ende meer andere, naer het leven afghe-// teekent. Midschaders de streckinghen vande gansche Midlandsche Zee. Ooc// alle de eylanden der selfder, als Eviça, Majorca, Minorca, Sicilia, Malta, ende de// Eylanden inde golfe van Venetia etc. Desghelicx particulierlick de Eylanden// van Canarien ende Madera.* ALLES *in sekere* Caerten *met hare be-// schryvingen ende opdoeningen, met grooter neersticheit ende arbeyt gedaen,//* door// *Willem Barentzoen.* TOT AMSTELREDAM,// Ghedruct by Cornelis Claesz. op 't Water in 't Schrijf-boeck/ by d' oude Brugghe.// *Met Privilegie.* M.D.XCV. 8 bladen vóórwerk, dan één blad gesigneerd +, 22 bladen gesigneerd 1—8, één ongesigneerd blad en 16 bladen gesigneerd A—H, groot folio, Goth. letter.

Van den titel zijn de eerste en de laatste drie regels in boekdruk, het overige is gegraveerd op een groote prent, voorstellende de haven van Genua. De keerzijde is onbedrukt. Blad 2 bevat een opdracht van WILLEM BARENDSZ. aan de Staten-Generaal, Prins MAURITS en de Gecommitteerde Raden ter Admiraliteit, gedateerd Amsterdam 1 Jan. 1595, blad 3 recto een woord **Tot den goetwilligen Leser** en verso twee Hollandsche lofdichten, onderteekend Fideliter en *Rust baert lust* [JAN VAN HOUT], blad 4 recto nog een **Vermaninghe totten Leser** en verso een **Onderrichtinghe deses Boecks, hoemen 'tselfde verstaen sal**, blad 5 recto een register, blad 5 verso en 6 tafels van de **Declinatie der Sonnen**, 7 en 8 **Coersen en streckingen vande gheele Levantsche ofte Middlantsche Zee.** Daarna begint de eigenlijke tekst, voorafgegaan door een groote uitslaande kaart, waarbij vóór iedere afdeeling, gesigneerd + en 1—8, een in koper gesneden kaart gevoegd is, en die verder door verschillende houtsneden opgehelderd wordt. Het daarna volgende ongesigneerde blad bevat recto weer een woord **Totten Leser** en verso de mededeeling dat wat nu volgt is **ghetranslateert door Marten Everart, uyt een Italiaens Boeck ghenaemt** Portolano, **twelck te segghen is Haven-wyser, ofte een speciale verclaringhe van alle de havenen der Midlandsche Zee.** Deze **Haven-wyser** beslaat de nog overige bladen, waarvan alleen het laatste recto nog een waarschuwing **Aen den Boeck binder** bevat en verso onbedrukt is.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Dit werk was reeds lang door WILLEM BARENDSZ. voorbereid; immers er zijn bij de kaarten, die gesneden zijn door JUDOCUS HONDIUS en door PIETER VAN DEN KEERE, gedateerd 1593 en 1594, en al 19 Mei 1594 is bij resolutie van de Staten-Generaal „WILLEM BARENTS *geaccordeert octroy van de Middellantsche zeecaerten, beginnende daer* LUCAS WAGENAER *die gelaten*

heeft, alleen in de geunieerde provincien te moegen doen drucken. en vercoopen" [1]). Op de groote kaart van de geheele Middellandsche zee wordt PETRUS PLANCIUS als medewerker genoemd. In de opdracht belooft WILLEM BARENDSZ. op zijn voorgenomen reis naar China *„myne neerstigheyt alsoo te doene met alle circumstantien waer te nemen ende aen te teyckenen.*"

Fransche vertalingen verschenen 1598 en later.

355. = Die// Chronycke// VAN HOLLANT,// ZEELANT, ENDE VAN// VRIESLANDT.// Beginnende van Adams tijden tot die gheboorte ons Hee-//ren Jesum/ voortgaende totten Jare .M.CCCCC. ende XVII. Met den rechten oorspronc// hoe Hollant eerst begrepen en bewoont is geweest vanden Troyanen. Ende is inhoudende van die Her-//togen van Beyeren/ Henegouwen ende Bourgondyen: De tijt dat sy aent Graefschap ge-// weest hebben. Met die Chronijcke der Bisschoppen van Utrecht seer suyuer-// uerlick (sic) geextendeert ende int lange verhaelt.

Ende is vervaetet in drye stucken/ ofte vervolch/ vande Hollandtsche Chronijcke/// mitsdgaders de geschiedenissen van dandere Nederlanden ende der seluer omligghende Provin-//cien: Hoe/ ende wanneer die veranderinge inde Religie toegheecommen is/ met de Oor-//loghen daer wt ontstanden. Vanden Jare .M.CCCCC.XVI.// tot den Jare XCIIII. TOT AMSTERDAM.// By my Cornelis Claesz. woonende opt water int// schrijfboeck: Int Jaer ons Heeren 1595.

12 ongenummerde bldzn vóórwerk en 484 genummerde [2]) bldzn fol. Goth. letter, sign. van p. 1 af: A—Ff.

Op den zwart en rood gedrukten titel een houtsnede, voorstellende graaf DIRK I.

De keerzijde bevat een Waerschouwinghe tot den Christelicken Leser, waarin de tekst van vroegere uitgaven woordelijk gevolgd is, gedateerd: In Dordrecht desen eersten Aprillis.

[1]) Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië.* I, 's Gravenhage, Amsterdam 1862 p. 170.

[2]) Daar fol. 297 verkeerd 296 genummerd is en deze fout niet hersteld wordt, is ook de laatste bldz. verkeerd 483 genummerd.

Daarna volgt op acht bldzn een Register en op twee bldzn de Prologhe staande ook voor de oudere drukken van deze bekende zoogenaamde Divisie-Kronijk.

De dan volgende gepagineerde tekst, in twee kolommen gedrukt, is opgeluisterd door in hout gesneden fantasieportretten van de graven van Holland, de bekende reeks, die in 1578 in koper gesneden is door PHILIPS GALLE voor MICHIEL VOSMEERS *Principes Hollandiae et Zelandiae* en teruggaan op de door WILLEM THIBAUT te Haarlem op glas geschilderde portretten.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.
Univ. Bibliotheek, Gent].

Dit is een der vele uitgaven van de „*Divisie-Kronijk*", waarop in hetzelfde jaar een door ELLERT DE VEER bewerkt vervolg verscheen, uitgegeven door PEETER VERHAGHEN te Dordrecht. Een in 1597 *Appendix* werd wederom uitgegeven door CORNELIS CLAESZ.

356. = T'gulden Boeck,// Van het Leven ende// Seyndtbrieven vanden wel-// sprekenden Orateur ende Keyser Mar-// cus Aurelius/ inden welcken veel// schoone leeringhen ende senten-// tien begrepen zijn/ seer nut// ende bequaem allen// menschen.

TOT AMSTELREDAM,// By Cornelis Claeszoon/ woonende// opt water int vergulden Schrijf-// boeck/ Anno 1595.

208 recto genummerde bladen kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—Cc. De indeeling is geheel gelijk aan de reeds beschreven uitgave van 1589 [1]). Alleen is de laatste daar onbedrukte bldz. geheel gevuld door een fraaie arabesk in houtsnede.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Stadsbibliotheek, Elbing].

---

[1]) Zie boven p. 71, 72

In 1603 gaf CORNELIS CLAESZ. ten derde male dit door CORNELIS VAN BERESTEYN vertaalde boek uit, dat klaarblijkelijk zeer gezocht was.

357. = Chronica,// Tytboeck eñ gheschiet// bibel, van aenbegin// der Werelt/ tot den Jare M.D.XXXVI. verlengt. Waer// in beyde Godt ende des Werelts loop/ Handel/ Aert/ Woort/ Werck/ // doen ende laten/ ghesien ende begrepen wort. Van alle Roomsche Key-// sers/ Pausen/ Concilien/ Ketters/ Orden eñ Secten/ beyde der Ioden eñ// Christenen. Vanden oorspronck ende op-comen alder ghebruyc-// ken ende misbruycken der Roomscher Kercken/ als// der Beelden/ Heylighen eere/ Misse/ // Ceremonien/ etc.

Mitsgaders hier by ghevoecht den Spieghel ende Beelte-// nisse der gheheelen Aertbodems in vier deelen af ghedeylt/ // ghenaemt het Wereltboeck.

Somma/ hier in vindt ghy recht een begrijp/ sommarie inhout ende// schatcamer/ niet van alle/ maer de Chronijck-weerdichste/ wtghelesen Historien/ // inghelijft. Ende wt velen van verre (doch aenghenomen gheloofweerdighe// Boecken) recht als in eenen korf neerstelijck te samen ghedraghen.// Door Sebastianum Franck van Word/ voortijts in// Duytscher sprake noyt ghehoort// noch ghelesen.

Met een Register ende Inhout deser gheheelder Chronijcken/ // op een yeghelijck deel.

Int Iaer M.D.LXXXXV.

468 recto genummerde bladen (84 + 86 + 160 + 138) f°., Goth. letter, sign. [A]—L, Aa—Ll, Aaa—Vvv en nog eens A—R.

Op den in rood en zwart gedrukten titel staat nog een Psalmvers. De keerzijde bevat de namen der Auteurs in desen wercke bewesen ende verhaelt, f°. 2 recto tot 4 verso de voorrede, waarna de tekst begint, bevattende de tijden Van Adam tot op Christum; deze afdeeling eindigt f°. 81 recto, waarna tot op f°. 83 recto een register volgt, en f°. 83 verso onbedrukt is. F°. 84 recto bevat den titel van de volgende afdeeling:

De ander Chronijcke Sebastiani// Franci Wordensis/ der Keysers Iaer-

boeck/ oft de nieuwe// Wereit ghenaemt/ van alle Roomsche Keysers/ wereltlijcke// handelingen/ Ghedachtweerdige wtgelesen Historien/ Ghe-// schiedenissen/ Teeckenen/ Wonder-wercken/ Orlogen/ Strij-//den Crijchsheyren/ Nederlaghen/ Victorien/ Heerschappen/// Regimenten/ des sesten laetsten Ouderdoms/ oft des Nieu-//wen Testaments/ van Julio oft Christo aen/ tot op Carolum// de vijfste/ in dit teghenwoordich M.D.XXXVI. Jaer/ al wat// hem merckelijcx Cronijckweerdichs in Asia/ Europa ende// Aphrica heeft verthoont: Wt gheloofweerdighe wt// ghelesen Schriften vlijtich te samen/ met goe-//der Ordonnancien vervaet/ ende neer-//stiger beschrijvinge van alom der// Jaergetalen/ beyde lustich// eñ oock profijtelick// te lesen.

Onderaan staat een psalmvers. De keerzijde bevat den Inhout. Dan volgt opnieuw genummerd f°. 1 recto tot f°. 6 verso een tweede voorrede van den schrijver, f°. 7 recto tot f°. 83 verso de tekst en f°. 84 recto tot 86 recto het register, terwijl de keerzijde onbedrukt is.

Het derde gedeelte heeft wederom een afzonderlijken titel:

De derde Chronica der Pausen// ende Gheestelijcken handel/ van Petro tot op Clementem de// sevenste/ des gheloofs ende alderley gheestelijcke saecken/ ketteryen/ Orde-//nen/ Concilien ende Pausen/ aengaende. Van der selver Insettinghen/ // Secten/ Gheloouen/ Constitutien/ goede ende quade Decreten ende Regu-//len. Oock tijt plaetse/ maniere ende mate/ wie/ wanneer/ waer/ hoe/ van// wien/ ende waerom/ dit oft dat gheloost/ gheset ende ghehouden is.// Ten eersten by twee hondert ende dertich Pausen nae orde-//ninghe der Jaerghetals/ met hare Historien ver-//telt. Daer na alle Concilien/ met hare// beste Decreten beschreuen/ // wt gheteecken:.

Item alderley Ketterye/ Leere eñ Articulen/ beyde der Ket-//ters ende Heylighe Vaders/ teghen de Pausen ende andere Secten/ van de// Roomsche Kercke nv als Ketterye verdoemt/ in een Register na ordenninge// (sic) des Alphabeets ghestelt. Ten laetsten de aencoemste van alle misbruyck der// Roomscher Kercken int Westen/ als de Misse/ Beelden/ Heylighen eere/ // Ghenade/ Af-laet/ Leen ende Gratien/ der

Renten des Curtisani-//schen handels/ ende alle practijcke/ Financien/ Ceremonien// ende Gods-dienst der Roomscher Kercken/ als nv ter// tijt int ghebruyck gaen/ op ons gheromen en̄// toe-gheloopen zijn/ met swaeren ar-//beyt wt veel Historien der Ou-//den/ in acht Boecken// verdaet ende// gestelt/

Door Sebastianum Francken// van Woorden.

Titel ende Inhout der Sommarien deser Cronijcken// vint ghy te rugghe van desen blade.

Onderaan staat een psalmvers. De keerzijde bevat den Inhout, f°. 2 recto tot 3 recto een voorrede, waarna op f°. 3 verso de tekst volgt, die f°. 155 verso eindigt. De overige bladzijden tot f°. 159 verso worden ingenomen door het register, waar onderaan het adres staat:

Tot Amsterdam.// Voor Cornelis Claesz. int Schrijf-boek.// 1595.

De laatste twee bldzn zijn onbedrukt.

Thans volgt het vierde deel, wederom met afzonderlijken titel:

VWerelt-boeck/ Spieghel ende// Beeltenisse des ghcheelen Aerdtbodems/ van Sebastiaen// Franck van Word in vier Boecken (te weten/ in Asiam/ // Aphricam/ Europam ende Americam) ghestelt ende af-ghe-// deylt. Ēn oock aller daer in begrepene Landen/ Natien/ Pro-//vintien ende Eylanden/ ghelegentheyt/ grootte/ wijdde/ ghe-//was/ eyghenschap/ ende der daer in gheleghene volcken ende// Inwoonders/ Namen/ ghedaenten/ leuen/ wesen/ Religien/ // Geloouen/ Ceremonien/ Wetten/ Regiment/ Policie/ Zeden/ // Ghebruyck/ Crijch/ Coopmanschappen/ Vruchten/ Dieren/ // Cleedinghen ende veranderinghen/ eyghentlick voor ooghen// ghestelt. Oock wat van Nieu-ghevonden Werelden ende Ey-//landen/ niet wt Beroso/ Joanne de Monte Villa/ S. Bran-//dons Historie en̄ diergelijcke fabulen: maer wt aengenomene/ // gheloof-weerdighe/ ervarene Werelt-beschrijuers/ met// grooter moeyte te samen ghedraghen/ ende wt// veel wijtstreckende boecken/ in een Hant-//boeck inghelijft ende verdaet/ voor-//maels diergheleijcken in// Duytsch noyt wt// ghegaen.

Met een Register van alle het Inhout des seluen// Boecx/ int eynde van desen ghedruckt.

TOT AMSTERDAM.// Voor Cornelis Claesz. int Schrijf-boeck.// 1595.
Onderaan staat een psalmvers. De keerzijde bevat een opgave van de Authores in dit werck verhaelt ende aenghetoghen, f°. 2 recto tot f°. 4 recto staat weer een voorrede, f°. 4 verso tot 134 verso de tekst en f°. 135 recto tot f°. 138 recto het register, terwijl de laatste bldz. onbedrukt is.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Academie der Wetenschappen, Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

De „*Chronica*" van SEBASTIAN FRANCK was het eerst verschenen te Straatsburg in 1531, diens „*Weltbuch*" te Tübingen in 1534. Van het eerste was reeds in 1549 een Hollandsche vertaling te Bolsward verschenen, van het tweede een in 1562. Nog in 1649 gaf JOHANNES PHOCYLIDES HOLWARDA er een verbeterden en vermeerderden druk van.

358. = Whaerachtige// Historie en beschrijvinge eens Landts/ in America ghelegen/ wiens inwoon// ders Wilt/ Naeckt/ seer godtloos/// ende wreede Menschen// eeters zijn.
Beschreven door Hans Staden van Hamborch// wt lant te Hessen/ die welcke selver in per-// sone het lant America besocht heeft.
Nu nieuws wt den Hoochduytschen overghezet.
Ghedruckt t'Amstelredam/ voor Cornelis// Claesz/ op 't Water by d'Oude Brugge// int Schrijf-boeck. Anno 1595.
168 ongen. bldzn kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—L, zijnde het laatste een half vel.
Op den titel een ruwe houtsnede, voorstellende twee inboorlingen der beschreven landen. De keerzijde en f°. 3 bevatten een woord: Die Boeckdrucker totten Leser, gedateerd Antwerpen 8 Mei 1558, bldz. 4 en 5 een opdracht van den schrijver HANS STADEN aan PHILIPS Landgraaf van Hessen, gedateerd Wolfhagen 22 Juni 1556 en bldz. 6 tot 17 een voorrede van JOHANNES DRYANDER gericht tot PHILIPS, Graaf van Nassau-Saarbrücken,

gedateerd Marburg, op St. Thomasdag 1556. Dan volgt p. 18 een inhoudsopgave, en begint p. 19 de tekst die herhaaldelijk dezelfde ruwe houtsneden bevat en p. 124 eindigt.

De volgende bldz. bevat een nieuwen titel:

Een warachtich// Cort Bericht vanden handel/ Ende ze-// den der Tuppin Ambas/ diens gheuanghen ick// geweest bin/ woenende onder haer in dat Landt-// schap America/ dwelck leydt inden xxiiij.// graedt op der Zuydt sijden der linie// Aequinoctiael/ ende stoot aen// een Rivier Rio de Je-// nero genaempt.

Ghedruckt tot Amstelredam voor Cor-// nelis Claesz Boeck-vercoper/ woe-// nende opt Water by die oude// brug/ int Schrijf-boeck.

Op dezen ondertitel staat wederom dezelfde houtsnede van den hoofdtitel. Bldz. 126 volgt dan de tekst, die p. 165 eindigt, waar een narede van den schrijver volgt, die op de laatste bldz. voltooid is. Daar staat dan nog de approbatie, gedateerd Brussel 10 Maart 1557 en onderteekend P. de L.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Uit deze beschrijving blijkt reeds, dat dit boekje een nauwkeurige herdruk is van de vertaling die Chr. Plantyn te Antwerpen in 1558 van het één jaar te voren te Marburg verschenen Duitsche origineel had uitgegeven.

359. = D'Historie ofte Be-// schrijvinghe van het groote// Rijck van China.

Eerst in Spaensch beschreven/ door// M. Ian Gonzales van Mendoza, Monick van// d'oorden van S. Augustijn: ende nu uyt het// Italiaensch nieus in Nederlandtsche tale ghe-// bracht.

Ghedruckt by Iacob de Meester, Boeckdrucker der Stadt// Alckmaer.

Voor Cornelis Claesz. Boeckvercooper/ woo-// nende op 't Noordt/ in den verguldeu Bybel/ // tot Hoorn. M.D.XCV.

200 genumm. bldzn kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—N, zijnde het laatste een half vel.

Op den titel het boekdrukkersvignet van JACOB DE MEESTER. De keerzijde bevat een woord Tot den goet-willigen Leser, bldz. 3 en 4 een opdracht aan de „EDELEN, ACHTBAREN, WYSEN, VOORSIENIGEN, SEER DISCRETEN HEERE, DE GHEDEPV-teerde Raden ter Admiraliteyt in Hollandt, ende West-Vrieslandt" van den vertaler CORNELIS TAEMSZ. Dan volgt p. 5—9 de voorrede van den schrijver, p. 10 een Epigramma Op de Beschrijvinghe van China vertaelt door C. C. onderteekend Sapere aude (de zinspreuk van PETRUS HOGERBEETS) en een Latijnsch versje: AD LECTOREM van D. BLYENBVRCH, p. 11 een ander: IN CORNELII TAEMSSONII CHINAE DESCRIPTIONEM van Th. Velius Hornanus, en een Hollandsch Sonnet, onderteekend: T' Streckt al tot Een. H. J. C. [H. J. COMPOSTEL]. Bldz. 12—16 bevat nog een inhoudsopgave en op p. 17 begint de tekst, die p. 197 voltooid is, bldz. 198 een opgave van De fauten die nae het drucken bevonden zijn, terwijl de nog volgende drie bldzn onbedrukt zijn.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Rijksmuseum, Amsterdam]. [1])

Hiervan bestaat een volgende uitgave van hetzelfde jaar:

360. = De Historie ofte Be-// schrijvinghe van het groote// Rijck van China. Eerst in Spaensch beschreuen/ door// M. Ian Gonzales van Mendoza, Monick van// d'oorden van S. Augustijn: ende nv// wt het Italiaensch nieus in Ne-// derlandtsche tale ghe-// bracht.

TOT AMSTELREDAM,// Ghedruckt door Cornelis Claesz. Boeckvercooper// woonende opt Water int Schrijfboeck.// Anno 1595.

200 genummerde bldzn kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—N, zijnde het laatste een half vel.

---

[1]) Dit exemplaar behoort tot de voorwerpen, die kapitein ELLING CARLSEN in 1871 gevonden heeft op Nova Zembla, waar ze in 1597 waren achtergelaten door JACOB HEEMSKERCK en WILLEM BARENDSZ.

Behalve in het adres en in de spelling bevat deze uitgave alleen dit verschil met de vorige, dat de daar op p. 198 aan gewezen drukfouten verbeterd zijn.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Stadsbibliotheek, Dantzig.
Public Library, New-York].

Het oorspronkelijke Spaansche boekje van JUAN GONÇALEZ DE MENDOÇA was te Rome in 1585 verschenen, Italiaansche vertalingen van FR. AVENZO in 1586 en 1587 daar en te Venetië. Dat CORNELIS TAEMSZ. voor zijn Hollandsche overzetting niet het Spaansche origineel maar een Italiaansche vertaling gebruikt heeft, vermindert wel eenigszins de waarde van VELIUS' lof, waar hij het heeft over de „*Italiaensche, Fransche, Spaensche, Portugijsche en Hooghduytsche Talen, die hy neerstigh gheleert*" [1]).

Ons leert het adres van het eerst beschreven boekje nog iets anders, nl. dat CORNELIS CLAESZ. in 1595 te Hoorn „*op 't Noordt, in den vergulden Bybel*" een filiaal had. Zeer te onrechte vereenzelvigt LEDEBOER dezen Hoornschen CORNELIS CLAESZ. met AEGIDIUS NICOLAI, die in 1622 den *Hispanus Redux* van JAN VAN FOREEST drukte [2]). Het jaartal 1593, dat hij als het eerste jaar van zijn werkzaamheid te Hoorn noemt, zal LEDEBOER echter wel op een uitgave van CORNELIS CLAESZ. hebben zien staan; helaas noemt hij die uitgave echter niet. Mij is met dit Hoornsche adres slechts nog het boekje bekend geworden dat in 1594 verschenen en boven beschreven is.

In het bericht *Tot den goet-willigen Leser* van het pas beschreven boekje belooft CORNELIS CLAESZ. dat men „*van de Zee-vaerte, custen, coophandel, ghewas, habijten, ende meer ander bysonderheden van Oost-Indien ende der omligghende Eylanden*" binnen kort meer zal kunnen lezen in de „*Indische His-*

1) THEODORUS VELIUS, *Chronijck van Hoorn*, Hoorn 1648 p. 356.

2) A. M. LEDEBOER, *Alfabetische lijst der boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland*, Utrecht 1876, p. 34.

torie ende reys-gheschriften des cloecken ende wijtversochten JAN HUYGHEN VAN LINSCHOTEN.

Nog in hetzelfde jaar kwam hij deze belofte na.

351. = REYS-GHESCHRIFT// Vande Navigatien der Portugaloy-// sers in Orienten/ inhoudende de Zeevaert/ soo van Portu-// gael naer Oost Indien/ als van Oost Indien weder naer Portugael; Insghelijcx van Por-// tugaels Indien nae Malacca, China, Japan, d'Eylanden van Java ende Sunda, soo in 't heen varen/ als in 't weder// keeren; Item van China nae Spaenschs Indien/ ende wederom van daer nae China; Als oock van de gantsche// Custen van Brasilien/ ende alle die Havens van dien; Item van 't vaste landt/ ende die voor Eylanden (Las Antillas// ghenaemt) van Spaenschs Indien/ met noch de Navigatie vande Cabo de Lopo Gonsalues, naer Angola toe/ aen// de Custe van Aethiopien; Mitsgaders alle die Coursen/ Havens/ Eylanden/ diepten ende ondiepten/ sanden/ droogh-// ten/ Riffen ende Clippen/ met die ghelegentheydt ende streckinghe van dien. Desghelijcks die tyden vanden// jare dat de winden waeyen/ met die waerachtighe teeckenen ende kennisse van de tyden/ ende het// weer/ wateren/ ende stroomen/ op alle die Orientaelsche Custen ende Havens/ ghelijck// sulcks alles gheobserveert ende aen gheteyckent is/ van de Piloten ende// s' Coninghs Stuer-luyden/ door de ghestadighe Navi-// gatie/ ende experientie by de selfde ghe-// daen ende bevonden.

Alles seer ghetrouvvelijcken met grooter neersticheyt ende correctie by// een vergadert, ende uyt die Portugaloysche ende Spaensche in// onse ghemeene Nederlandtsche Tale ghetransla-// teert ende overgheset,

Door IAN HVYGEN van LINSCHOTEN.

t' AMSTELREDAM.// By Cornelis Claesz. op 't Water, in 't Schrijf-boeck, by de oude Brugghe. Anno M.D.XCV.

148 genummerde bldzn f°., Goth. letter, sign. [A]—M.

Op den titel een kopergravure gesneden door LAMBERT COR-

NELISZ. voorstellende een zeilend schip in een cartouche, waaromheen gezichten op Antwerpen, Amsterdam, Middelburg en Enkhuizen. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt p. 3 en 4 een opdracht van JAN HUYGEN VAN LINSCHOTEN aan prins MAURITS en de Raden ter Admiraliteit in Holland, Zeeland en West-friesland, gedateerd uit Enkhuizen 1595, p. 5 twee Latijnsche lofdichten onderteekend *Sapere aude* en D. H. B., p. 6 drie Hollandsche sonnetten onderteekend: Schaemt u niet te beteren [PIETER HOOGERBEETS], *'t Strect al tot een* (H. COMPOSTEL) en nog eens Schaemt u niet te beteren [PIETER HOOGERBEETS], p. 7—12 een lange Hollandsche ODE van C. TAEMSS. Daarna begint de tekst, die p. 134 voltooid is. Tusschen deze bldz. en de volgende is de titel ingevoegd van een aanhangsel:

Een seker Extract ende Sommier van// alle de Renten/ Domeynen/ Tollen/ Chijnsen/// Impoosten/ Tribuyten/ Thinden/ Derde-penningen/ eñ incomsten des// Coninghs van Spaengien over alle zyne Coninghrijcke/ Lan-// den/ Provintien eñ Heerlickheyden/ sodanich als die alles// uyt de Originale Registers der respective Reken-ca-// mers getrocken zijn; Met een corte en clare be-// schryvinghe/ van de regieringhe/ macht// ende afcomste der Coninghen// van Portugael.

Door den selven Ian Huyghen van Linschoten, uyt den Spaen-// schen in onse Nederduytsche Tale getranslateert// ende overghesett.

t'AMSTELREDAM,// *By Cornelis Claesz. op 't VVater, in 't Schrijf-boeck, by de Oude Brugghe*// Anno CIↃ.IↃ.XCVI.

Op dezen titel een kaartje van Spanje, in koper gesneden. De keerzijde is onbedrukt; de volgende bldz. bevat een opdracht van den vertaler aan de Staten van Holland en West-Friesland, gedateerd uit Enkhuizen 1596, en de keerzijde hiervan nog eens het tweede Latijnsche lofdicht. Daarna volgt dan de tekst

van dit aanhangsel die p. 147 voltooid is. De laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.
Koninkl. Bibliotheek, München.
Groothertogelijke Bibliotheek, Karlsruhe.
Bibliotheek, Wernigerode.
Public Library, New-York].

Dit werk behoort bij en is meestal gebonden achter LINSCHOTENS *Itinerario, Voyage ofte Schipvaert naer Oost ofte Portugaels Indien*, een jaar later verschenen. Behalve vele latere uitgaven zijn ook Latijnsche en Fransche vertalingen van het belangrijke werk verschenen [1]).

352. = EMPIRICA:// **De eerste Centuria// der Ghenesinghen/ by erva-// rentheyt ende gheloofweerdighe ghescie-// denissen in sekere plaetsen ende wel-bekenden// persoonen versocht nae het behooren/ // ende goedt bevonden;**
Door den hooghgheleerden ende wel gheexperimen-// teerden DOCTOREM MARTINVM RVLANDVM, van Frisingen, in Beyeren, Medicijn vande Palsgrave.
Nu eerst uyt den Latyne inde Neder-// landtsche tale overgheset
Door Jan Pauvvels Vriese.
Met een Register/ inhoudende de siecten/ persoonen/ // plaetsen ende Medicynen; na de ordene ofte// ghetale der Ghenesingen ghestelt.
Van nieus oversien, verbetert ende ghecorrigeert.
T'AMSTELREDAM. **By Cornelis Claesz. op 't Water.** M.D.XCV.
88 genummerde bldzn kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—F, zijnde het laatste een half vel.

[1]) Zoowel het oorspronkelijke werk als de talrijke latere uitgaven en vertalingen zijn uitvoerig beschreven in: P. A. TIELE, *Mémoire bibliographique sur les journaux des navigateurs néerlandais*, Amsterdam 1867, p. 84 vlg.

Op den titel een klein fileet. De keerzijde is onbedrukt. De tekst begint op p. 3 en eindigt op p. 78, waarna nog een Reghister volgt tot op p. 86, terwijl de laatste twee bldzn onbedrukt zijn.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

De tweede en derde Centuria van dit werk zijn reeds in uitgaven van 1593 boven beschreven [1]). Vermoedelijk bestaat er ook een druk van 1593 van deze eerste Centuria.

353. = T' groote// Raedtsel-Boeck/ // inhoudende dry hondert nieuwe Raedt-// sels met d' uytlegginghe van dien/ tot oeffe-// ninge vande eerbare en leersame Jeucht.

In Rijme verbaet ende ghestelt/ door// M. IACOB VANDER MERSCH.

Oversien, verbetert ende vermeerdert.

T'AMSTELREDAM,// By Cornelis Claesz. in 't Schrijf-Boec. 1595.

142 genumm. bldzn kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—I.

Op den titel nog een Psalmvers en een zeer ruwe houtsnede. De keerzijde is onbedrukt.

Bldz. 3 en 4 bevat een opdracht van den schrijver JACOB VAN DER MERSCH aan de regeering van Hoorn, bldz. 5 een Voorreden tot den goetwilligen Leser. op rijm, en een versje van des schrijvers zoon ISRAEL VAN DER MERSCH, bldz. 6 een sonnet van denzelfde en een van P. HOOGHERT, bldz. 7 nog twee sonnetten, waarvan het laatste onderteekend is *In Amor' Perseverando* [CORNELIS TAEMSZ.], bldz. 8 nog een versje: T'Boecxken tot de Koopers, blijkens de beginletters van denzelfde en onderteekend met diens zinspreuk: *In Liefd' volhardich.*

Dan begint bldz. 9 de tekst, die op bldz. 136 met de oplossing

[1]) Boven p. 93—95.

van dit aanhangsel die p. 147 voltooid is. De laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.
Koninkl. Bibliotheek, München.
Groothertogelijke Bibliotheek, Karlsruhe.
Bibliotheek, Wernigerode.
Public Library, New-York].

Dit werk behoort bij en is meestal gebonden achter LINSCHOTENS *Itinerario, Voyage ofte Schipvaert naer Oost ofte Portugaels Indien*, een jaar later verschenen. Behalve vele latere uitgaven zijn ook Latijnsche en Fransche vertalingen van het belangrijke werk verschenen [1]).

352. = EMPIRICA:// De eerste Centuria// der Ghenesinghen/ by erva-// rentheyt ende gheloofweerdighe ghesghie-// denissen in sekere plaetsen ende wel-bekenden// persoonen versocht nae het behooren/ // ende goedt bevonden;
Door den hooghgheleerden ende wel gheexperimen-// teerden DOCTOREM MARTINVM RVLANDVM, van Frisingen, in Beyeren, Medicijn vande Palsgrave.
Nu eerst uyt den Latyne inde Neder-// landtsche tale overghestet *Door Jan Pauvvels Vriese.*
Met een Register/ inhoudende de siecten/ persoonen/ // plaetsen ende Medicynen; na de ordene ofte// ghetale der Ghenesingen ghestelt.
Van nieus oversien, verbetert ende ghecorrigeert.
T'AMSTELREDAM. By Cornelis Claesz. op 't Water. M.D.XCV.
88 genummerde bldzn kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—F, zijnde het laatste een half vel.

[1]) Zoowel het oorspronkelijke werk als de talrijke latere uitgaven en vertalingen zijn uitvoerig beschreven in: P. A. TIELE, *Mémoire bibliographique sur les journaux des navigateurs néerlandais*, Amsterdam 1867, p. 84 vlg.

Op den titel een klein fileet. De keerzijde is onbedrukt. De tekst begint op p. 3 en eindigt op p. 78, waarna nog een Reghister volgt tot op p. 86, terwijl de laatste twee bldzn onbedrukt zijn.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

De tweede en derde Centuria van dit werk zijn reeds in uitgaven van 1593 boven beschreven [1]). Vermoedelijk bestaat er ook een druk van 1593 van deze eerste Centuria.

353. = T' groote// Raedtsel-Boeck// // inhoudende dry hondert nieuwe Raedt-// sels met d' uytlegginghe van dien/ tot oeffe-// ninge vande eerbare eñ leersame Jeucht.

In Rijme verbaet ende ghestelt/ door// M. IACOB VANDER MERSCH.

Oversien, verbetert ende vermeerdert.

T'AMSTELREDAM,// By Cornelis Claesz. in 't Schrijf-Boec. 1595.

142 genumm. bldzn kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—I.

Op den titel nog een Psalmvers en een zeer ruwe houtsnede. De keerzijde is onbedrukt.

Bldz. 3 en 4 bevat een opdracht van den schrijver JACOB VAN DER MERSCH aan de regeering van Hoorn, bldz. 5 een Voorreden tot den goetwillighen Leser. op rijm, en een versje van des schrijvers zoon ISRAEL VAN DER MERSCH, bldz. 6 een sonnet van denzelfde en een van P. HOOGHERT, bldz. 7 nog twee sonnetten, waarvan het laatste onderteekend is *In Amor' Perseverando* [CORNELIS TAEMSZ.], bldz. 8 nog een versje: T'Boecxken tot de Koopers, blijkens de beginletters van denzelfde en onderteekend met diens zinspreuk: *In Liefd' volhardich.*

Dan begint bldz. 9 de tekst, die op bldz. 136 met de oplossing

[1]) Boven p. 93—95.

Aenden goetwillighen Leser, en bldz. IX nog een woord: DEN AVCTOR TOTTEN LESER; tevens begint daar een: Register vande ghebreken ende vervalsschinghen van alle zeecaerten die ghemaeckt zijn vande Oosstersche ende Westersche zeevaert, bevattende correcties op eenige kaartboeken van GOIVART WILLEMSZ. van Holesloot en ADRIAEN GERRITSZ. van Haarlem *„seer treffelijcke Stuermannen ende Piloten"* met de verzekering, dat deze kaartboeken stellig niet zoo vol fouten zouden zijn, wanneer de samenstellers ze zelf ter perse hadden bezorgd, maar beiden waren reeds overleden toen hunne boeken door onkundigen werden uitgegeven. Bldz. XIX—LXI bevat een verhandeling: Hier beghinnen de Leeringhen deses boecks/ die hun seer wijt wt strecken en bldz. LXII en LXIII een register, terwijl bldz. LXIV een Hollandsch SONNET bevat van *J. Dousa Fil.*

Dan begint met een nieuwe pagineering de eigenlijke tekst, die met tal van houtsneden wordt opgehelderd en op bldz. 166 eindigt. Bldz. 167 en 168 zijn onbedrukt en bldz. 169 bevat een nieuwen titel.

BESCHRYVINGHE// VAN// DIE MIDDELLANTSCHE ZEE,// MITSGADERS// De streckinghe vande landen, met haer rechte coersen ende dvveerscoersen, ende hoe veel mylen die// selve landen ende hoecken verscheyden ligghen. Voorts de vertooninghe vande landen naer haer// ghedaente figuerlijcken gheteeckent ende naer ghemaelt, ende oock vvaer goede reede is, ende hoe-//men daer goede havenen soecken ende vinden sal:

Mede inden THRESOOR VANDE ZEEVAERT *begrepen.*

Beschreven door LVCAS IANSSOON WAGHENAER, Stuerman ende Piloot, residerende// in die vermaerde Zee ende Coopstadt van Enckhuysen.

Ghedruckt tot Amstelredam, by Cornelis Claeszoon, op 't

vvater, in 't Schrijf-boeck, voor Lucas// Janszoon VVaghenaer, vvoonende tot Enckhuysen. Anno M.D.XCVI.

Bldz. 170 is onbedruckt en op bldz. 171 begint de tekst van dit toevoegsel, dat op bldz. 194 voltooid is. Nog volgt bldz. 195 en 196: **Hoemen rondomme het aerdtrijck, teghen de meyninghe van veel menschen, mach zeylen, met een oosterlijcke ende westelijcke coers**, bldz. 197—199: **Van alle den handel van Coopmanschap die in Indien gheschiet, ende wat avontueren in deze landen gheburen.** Ghe-schreven uyt den mont van DIRCK GERRITZ. die daer vierentvvintich Iaren verkeert ende ghehandelt heeft, over gheheel Indien, blz. 201 en 202: **Beschryvinghe van alle de Coopmanschappen die in Indien wt verscheyden landen en Eylanden ghebrocht worden/ ende van daer voort in Portugael ende meer ander landen**, en bldz. 202—204: **Hoemen zoude moghen reijsen wt Hollandt in Indien, ende weder wt Indien 'thuys comen te water ende te lande, met de minste costen ende moeyten.** Bldz. 205 bevat een LOF-DICHT onderteekend: *Hop' verheucht my* A. S. en bldz. 206 twee privileges.

Nog moet opgemerkt worden dat zich tusschen den tekst 22 door JOANNES à DOETECUM en één door JOANNES à DOETECUM JR. gesneden kaarten ter grootte van een dubbele bldz. bevinden, waarvan de eerste ook reeds gestaan hebben in den eersten druk van dit *Thresoor der Zeevaert*.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.
Nationale Bibliotheek, Madrid].

De eerste druk van deze belangrijke zeevaartkundige uitgave [1]) was in 1592 verschenen te Leiden bij FRANÇOIS VAN RAPHELENGIEN. Van de kaarten is er een, die tevens een opdracht aan FRANÇOIS MAELSON bevat,

[1]) Ook beschreven in de *Bibliotheca Belgica*.

1590 gedateerd, in welk jaar aan WAGHENAER ook van wege de Staten Generaal een octrooi verleend is [1]).

DIRCK GERRITSZ, van wiens hand een der bijvoegsels is, werd wegens zijne reizen derwaarts DIRCK GERRITSZ. CHINA genoemd. In 1599 geraakte hij bij de kust van Chili den Spanjaarden in handen, die hem naar Santiago voerden, waar hij in de gevangenis is gestorven [2]).

Als vermeerdering bevat deze tweede druk tusschen bldz. 60 en 61 de twaalf ongenummerde bldzn: *Die custen van Barbaryen omtrent Saffia ẽn Caep de Geer*, met de door JOANNES à DOETECUM JR. gesneden kaart.

WAGHENAER zond aan de Staten-Generaal een exemplaar van deze nieuwe uitgave, waarvoor de belooning niet uitbleef, immers volgens resolutie van 8 Maart 1597: *Is* LUCAS JANSZ. WAGENAER *toegeleet vijfentwintich guldens voor seker caerte ende boeck, daermede hy de heeren Staten beschoncken heeft, geintituleert „Tresoir der zeevaert"* [3]).

In 1598 bezorgde CORNELIS CLAESZ. een derden en in 1602 een vermeerderden vierden druk, nadat in 1601 bij B. D'ASEVILE te Calais een Fransche vertaling verschenen was.

356. = **Ordonnantie/ dienende tot// versekeringhe vande Schepen uyt dese// Landen nae Oosten ende Noorweghen varende/ ende van// daer weder in dese Landen commende/ so wel by zyne Excel-// lentie (als Admirael generael) als by den Heeren Staten van// Hollandt ende West-vrieslandt gearresteert/ eñ eenen jegelick// uyt ende in 't Vlie ende Texel/ ofte andere Zee-gaten// daer ontrent gheleghen varende/ bevolen nae// te comen ende te ghehoorsamen/ // op de penen daer inne// begrepen. Ghedruckt t'Amstelredam/ by Cornelis Claesz. op 't wa-// ter: Met expresse autorisatie vanden E. Rade// deser Stede/ M.D.XCVI.**

8 ongenummerde bldzn 4°., Goth. letter, sign. [A].

Op den titel dezelfde fraaie houtsnede die boven p. 70 reeds

[1]) Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE, u. s. I p. 163.

[2]) A. J. VAN DER AA, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, VI p. 137.

[3]) Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE, u. s. I p. 164, 165.

in facsimile afgebeeld is. De keerzijde is onbedrukt, de tekst begint op p. 2 en eindigt op 7, de laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Bibliotheca Thysiana, Leiden].

357 = Den Nieuwen// Spieghel der Zeevaert/ van de Navi-// gatie der Wes-tersche Zee/ inhoudende alle de// Custen van Vranckrijck/ Spaengien/ de Eijlanden van// Canarien/ ende 't principaelste deel van Enghelandt/ Yr-// landt/ Schotlandt/ Moscovia/ Finlandt/ Noorweghen/// eñ de gansche Oostersche Zee/ met alle de Havenen van// dien. De Jutsche Custen/ Vrieslandt/ Hollant/ Zeelant/// Vlaenderen/ dit al in diversche Zee-caerten begrepen/ met// de volcomen onderwysingen eñ de ghe-schriften van dien.

Met groote neersticheyt by een vergadert/ Door// LVCAS IANSZ. WAGHEnaer.

Is nu ten vierdemael ghecorrigeert ende vermeerdert,// met caerten en onderwysinghen.

Ende op elcke Caerte een Historiale beschryvinghe/ elcks Landt-// schap bysonder/ ende der selver eyghenschap/ oorspronck/ ende// Waren/ etc. vermeerdert/ Door// RICHART SLOTBOOM.

Cum Privilegio ad decennium, Reg. Matis// & Cancellarie Brabantie.

Nu op nieuws seer ghecorrigeert ende verbetert, soo wel in de gheschriften als in de Caerten. Daer beneffens// met sommige nieuwe Caerten daer in ghebrekende vermeerdert.

Ghedruckt tot Amstelredam by Cornelis Claesz. woonende op 't Water/ in 't Schryf-// boeck/ by de oude Brugghe. Int Jaer ons heeren M.D.XCVI.

8 ongenummerde en 36 genummerde bldzn voorwerk, Goth. letter, sign. [A]—D, daarna 24 kaarten.

Van dezen titel zijn de eerste 18 regels gedrukt op een strookje,

dat op den reeds vroeger [1]) beschreven gegraveerden titel geplakt is, terwijl de overige regels op den benedenrand hiervan staan. De keerzijde bevat het sonnet van JANUS DOUSA, daarna volgt op $1^1/_2$ bldz. een opdracht aan prins WILLEM I van LUCAS JANSZ. WAGHENAER, gedateerd uit Enkhuizen 31 Oct. 1583, dan op $1^1/_2$ bldz. de Vermaninghe totten Leser van 25 Maart 1586, op 1 bldz. de ode van JAN VAN HOUT, en op 1 bldz. het Sommarisch begrijp en de Tafel, die alle reeds in de eerste uitgave voorkomen.

Dan volgen op de genummerde bldzn de tekst en de 24 kaarten, waarna het tweede deel met een nieuwen titel:

Het tweede deel.

Den Niewen// Spieghel der Zeevaert: inhou-// dende de gheheele Moscovitsche/ Noordsche/ // en̄ Oostersche Schipvaert/ beginnende van de hoofden ofte// Voorlandt van Enghelandt/ langs Enghelandt/ Schot-// landt/ overspringhende in Moscovien/ comende langhs// Lappenlandt/ Noorweghen/ ende soo de gantsche Ooster-// sche Zee/ met de Custen van Jutlandt/ Elve/ Weser/ Eem-//se/ Driesche/ etc.

Met grooter neerstichheyt byeen vergadert// ende beschreven Door// LVCAS IANSZ. WAghenaer.

Ende nu ten vierdemael met Caerten ende// Schriften vermeerdert en gebetert.

Nu op nieuws seer ghecorrigeert ende verbetert, soo wel in de gheschriften als in de Caerten. Daer beneffens// met sommighe nieuwe Caerten daer in ghebrekende vermeerdert.

Ghedruckt tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz.// woonende op 't Water/ in 't Schrijf-boeck/ by de oude Brugghe// An 't Jaer ons Heeren MDXCVI.

Ook deze titel is op gelijk reeds beschreven wijze geplakt op

---

[1]) Zie boven p. 68 noot 2.

de in koper gesneden prent van JOANNES à DOETECUM, die hiervoor p. 59 beschreven is.

4 ongen. bldzn voorwerk, 26 kaarten en nog 8 ongen. bldzn f°, Goth. letter.

Het voorwerk bevat slechts een opdracht van LUCAS JANSZ. WAGHENAER aan de Staten van Holland en Westfriesland, gedateerd te Enkhuizen 17 Juli 1585.

Na de 26 kaarten volgen nog 8 ongenummerde bldzn van denzelfden inhoud als in de vorige uitgave, behalve dat het privilege van 7 Mei 1580 vervangen is door een gedateerd te Brussel 12 Juli 1589 [1]).

[Britsch Museum, Londen].

358. = ITINERARIO,// **Voyage ofte Schipvaert/ van Jan// Huygen van Linschoten naer Oost ofte Portugaels In-//dien inhoudende een corte beschryvinghe der selver Landen ende Zee-custen/ met aen-// wysinge van alle de voornaemde principale Havens/ Revieren/ hoecken ende plaetsen/ tot noch// toe van de Portugesen ontdeckt ende bekent: Waer by ghevoecht zijn/ niet alleen die Conter-// feytsels vande habyten/ drachten ende wesen/ so van de Portugesen aldaer residerende/ als van-// de ingeboornen Indianen/ ende huere Tempels/ Afgoden/ Huysinge/ met die voornaemste// Boomen/ Vruchten/ Kruyden/ Speceryen/ ende diergelijcke materialen/ als ooc die// manieren des selfden Volckes/ so in hunnen Godts-diensten/ als in Politie-// eñ Huijs-houdinghe: maer ooc een corte verhalinge van de Coophan-// delingen/ hoe eñ waer die ghedreven eñ ghevonden worden/ // met die ghedenckweerdichste geschiedenissen/ // voorghevallen den tijt zijnder// residentie aldaer.**

Alles beschreven ende by een vergadert, door den selfden, seer nut, oorbaer// ende ook vermakelijcken voor alle curieuse ende Lief-// hebbers van vreemdigheden.

[1]) De beschrijving van dit werk dank ik aan de vriendelijke hulp van den heer W. DEL COURT te Londen.

t'AMSTELREDAM.// *By . Cornelis Claesz. op 't VVater, in 't Schrijf-boeck, by de oude Brugghe.//* Anno CIↃ.IↃ.XCVI.
8 ongenummerde bldzn voorwerk en 160 genummerde bldzn, fol. Goth. letter, sign. na het voorwerk A—N, zijnde het laatste 1½ vel.
Op den titel staat het groote in koper gesneden vignet van LAMBERT CORNELISZ., voorstellende een zeilend schip in een cartouche, waar in de vier hoeken gezichten op Antwerpen, Amsterdam, Middelburg en Enkhuizen staan, dat ook reeds in 1595 voor LINSCHOTENS *Reys-gheschrift* dienst had gedaan.
De keerzijde bevat een: Extract uyt 't Register der resolutien van mijn Heeren die Staten Generael der vereenighde Nederlanden, gedateerd 8 Oct. 1594. Dan volgt op twee bldzn een opdracht van JAN HUYGHEN VAN LINSCHOTEN aan de Staten Generaal, gedateerd te Enkhuizen 1 Jan. 1596 en op één bldz. een PROHEMIO OFTE VOORREDEN TOTTEN LESER, op twee bldzn een Hollandsch sonnet van P. H. [PETRUS HOGERBEETS], een ander van C. T. [CORNELIS TAEMSZ.], een Latijnsch vers: In Indiae descriptionem Johannis Hugonis à Linschoten, van TH. VELIUS en een *ODE*: Op d'Oost-Indische Beschryvinghe van Ian Huyghen van Haerlem, eveneens van C. T. De laatste bldz. van het voorwerk bevat ook een door LAMBERT CORNELISZ. gesneden 1595 gedateerd portret van VAN LINSCHOTEN, waaronder in boekdruk een Latijnsch distichon.
De tekst begint op de eerste en eindigt op de laatste genummerde bldz.; er ingevoegd zijn zes kaarten en 34 prenten van kleederdrachten, vruchtboomen enz., de eerste door JOANNES à DOETECUM JR., HENRICUS F. AB LANGREN en BAPTISTA à DOETECUM, terwijl van de laatste ook een aantal door JOANNES à DOETECUM gesneden zijn. Eenige kaarten en prenten bevatten

Latijnsche versjes van PETRUS HOOGERBEETS, en twee der kaarten zijn opgedragen aan BERNARDUS PALUDANUS en aan CHRISTOPHORUS à MOURA, wier fraai gesneden wapens die kaarten mede versieren.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.
Univ. Bibliotheek, Gent.
Koninkl. Bibliotheek, München.
Groothertogelijke Bibliotheek, Karlsruhe.
Bibliotheek, Wernigerode.
Public Library, New-York].

Hiervan bestaat een variant.

359 = ITINERARIO,// Voyage ofte Schipvaert/ van Jan// Huygen van Linschoten naer Oost ofte Portugaels In-// dien/ inhoudende een corte beschrijvinghe der selver Landen ende Zee-custen/ met aen-// wijsinge van alle de voornaemde principale Havens/ Revieren/ hoecken ende plaetsen/ tot noch// toe vande Portugesen ontdeckt ende bekent: Waer by ghevoecht zijn/ niet alleen die Conter-// feytsels vande habijten/ drachten ende wesen/ so van de Portugesen aldaer residerende/ als van-// de ingeboornen Indianen/ ende heure Tempels/ Afgoden/ Huysinge/ met die voornaemste// Boomen/ Vruchten/ Kruyden/ Speceryen/ ende diergelijcke materialen/ als oock die// manieren des selfden Volckes/ so in hunnen Gods-diensten/ als in Politie// ende huys-houdinge: maer oock een corte verhalinge van de Coophan-// delingen/ hoe ende waer die ghedreven ende ghevonden wor-// den/ met die ghedenckweerdichste gheschiedenis-// sen/ voorghevallen den tijt zijn-// der residentie aldaer.

Alles beschreven ende by een vergadert, door den selfden, seer nut,// ende oock vermakelijcken voor alle curieuse// ende Liefhebbers van vreemdigheden.

t'AMSTELREDAM,// *By Cornelis Claesz. op 't VVater int Schrijf-boeck, by de oude Brugghe.*

8 ongenummerde bldzn voorwerk en 160 genummerde bldzn fol., Goth. letter, sign. na het voorwerk A—N, zijnde het laatste $1\frac{1}{2}$ vel.

Behalve het ontbreken van het jaartal bevat deze uitgave alleen verschillen in de regelverdeeling met de hiervoor beschrevene.

[Stadslibry, Gouda [1]].

Een uitvoerige beschrijving van dit allerbelangrijkste werk [2]), van de hand van P. A. TIELE, bevat het voorwerk der door de Hakluyt-Society in 1885 uitgegeven Engelsche vertaling. De toelichtingen in den oorspronkelijken tekst zijn van de hand van LINSCHOTENS geleerden vriend BERNARDUS PALUDANUS. Reeds bij de uitgave was de bedoeling dat het zou samengebonden worden met LINSCHOTENS reeds beschreven *Reys-gheschrift* en een ander dergelijk werk, nl.

360. = Beschrijvinghe van de gantsche Custe// van Guinea Manicongo, Angola, Monomotapa, ende tegen over// de Cabo de S. Augustijn in Brasilien/ de eyghenschappen des gheheelen Oceanische// Zees; Midtsgaders harer Eylanden, alsdaer zijn S. Thome, S. Helena, 't Eyland// Ascension, met alle hare Havenen/ diepten/ droochten/ sanden/ gron-// den/ wonderlijcke vertellinghen van de Zeevaerden// van die van Hollandt/ als oock de be-// schryvinghe vande bin-// nen landen.

Midtsgaders de voorder beschryvinge op de Caerte van// Madagascar, anders 't Eylandt S. Laurens ghenoemt/ met de ontdeckinghe aller drooch-// ten, Clippen/ mennichte van Eylanden in dese Indische Zee liggende/ als oock de ghelegentheyt van 't vaste// landt vande Cabo de boa Esperança, langhs Monomotapa, Zefala, tot Mossambique toe/ ende soo voorby// Quioloa, Gorga, Melinde, Amara, Baru.

---

[1]) Aan dit exemplaar ontbreekt het blad met LINSCHOTENS portret.

[2]) Zie ook TIELE, u. s. p. 83.

Magadoxo, Doara, &c. tot de Roo-Zee toe/ eñ wat u van voort// vande beschryvinghe ontbreect/ hebby in't boeck van Ian Huygen van Linschoten int langhe;// Met ooc alle de navigatien van alle vaerden die de Portugesche Piloten ende// Stier-luyden oyt beseylt hebben/ uyt haer Zee-caert-// boecken ende gheexperimenteerde stucken ghe-//trocken/ ende in ons tale in 't licht ghebracht.
Daerom is de oncoste van dese nette, perfecte Caerten ghedaen, met oock dese beschry-//vinghe daer op, om dat sulcks eyste aen 't heerlijck werck van// Ian Huygen voorschreven.
Volcht noch de beschryvinge van West Indien int langhe/ met hare Caerte.
T'AMSTELREDAM,// *By Cornelis Claesz. op 't VVater, in 't Schrijf-boeck, by die oude// Brugghe, A°. M.D.XCVI.*
84 niet genummerde bldzn fol., Goth. letter, sign. [A]—G, waarvan het laatste een half vel is.
Op den titel een klein in koper gesneden wereldkaartje in Mercators projectie, Typus orbis terrarum, geteekend *I. Hondius caelavit*, dus door Jodocus Hondius.
De tekst begint op de keerzijde en eindigt op p. 82. De laatste twee bladzijden zijn onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Groothertogelijke Bibliotheek, Karlsruhe].

Ook hiervan bestaat een variant.

361 = Beschryvinghe van de gantsche Custe// van Guinea, Manicongo, Monomotapa, ende tegen over// de Cabo de S. Augustijn in Brasilien/ de eyghenschappen des ghcheelen Oceanische// Zees; Midtsgaders harer Eylanden/ als daer zijn S. Thome, S. Helena, 't Eyland// Ascension, met alle hare Havenen/ diepten/ droochten/ sanden/ gron-// den/ wonderlijcke vertellinghen vande Zeevaerten// van die van Hollandt/ als oock de be-// schryvinghe vande bin-//nen landen.
Midtsgaders de voorder beschryvinge op de Caerte van// Madagascar, anders 't Eylandt S. Laurens ghenoemt/ met de ontdeckinge aller

drooch-//ten/ Clippen/ menichte van Eylanden in dese Indische Zee liggende/ als oock de ghelegentheyt van 't vaste// landt vande Cabo de boa Esperança, langhs Monomotapa, Zefala, tot Mossambique toe/ ende soo voorby// Quioloa, Gorga, Melinde, Amara, Baru, Magadoxo, Doara, &c. tot die Roo-Zee toe/ ẽ wat u van voort// vande beschryvinge ontbreect/ hebdy in 't boeck van Ian Huygen van Linschoten int lange;// Met oock alle de navigatien van alle vaerden die de Portugesche Piloten ende// Stier-luyden opt beseylt hebben/ uyt haer Zee-caert-// boecken ende geexperimenteerde stucken ghe-// trocken/ ende in ons tale in 't// licht ghebracht.

Daerom is de oncoste van dese nette, perfecte Caerten ghedaen, met oock dese beschry-// vinghe daer op, om dat sulcks eyste aen 't heerlijck werck van// Ian Huyghen voorschreven.

Volcht noch de beschryvinge van West Indien int langhe// met hare Caerte.

t'AMSTELREDAM.// *By Cornelis Claesz. op 't VVater, in't Schrijf-boeck, by die oude// Brugghe, A°. M.D.XCVI.*

84 bldzn, thans genummerd, fol., Goth. letter, sign. [A]—G, waarvan het laatste een half vel is.

Op den titel een klein in koper gesneden kaartje van de beide wereldhalfronden, geteekend *JODOCVS HONDIVS.*

De tekst begint op de keerzijde en eindigt op p. 82, waarna op één bldz. een aanwijzing van de plaatsing der prenten en kaarten in den *Itinerario*, terwijl de laatste bldz. onbedrukt is.

[Univ. Bibliotheek, Leuven.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Bibliotheek, Wernigerode].

Behalve het kaartje op den titel en de pagineering zijn er slechts spellingsverschillen met de vorige uitgave aan te wijzen,

De niet genoemde bewerker van deze compilatie, die ook herhaaldelijk

herdrukt en in het Latijn en Fransch vertaald is [1]), was BERNARDUS PALUDANUS [2]), die waarschijnlijk ook de registers bezorgd heeft, welke op acht ongenummerde bldzn bij den meestal vereenigd voorkomenden bundel behooren.

362 = **De beschryvinghe vant groot// ende vermaert Coninckrijck van** *Congo*, **ende de eenpa-// lende ofte ommegheleghen Landen/ met verclaringhe van veel,/ sonderlinghe saken/ ende ghescheidenissen vanden selfden Coninckrijcke. Oock wat// Coopmanschappen al daer ghebracht ende van daer ghehaelt worden. Van hare// Mijnen. Vande Elephanten/ ende alle haer ander ghedierten. Van hare// drachten ende maniere van cleedinghe/ seltsame ghebruycken/ // vreemde chrijchsgebruycken/ hoe ende wanneer sy be-//keert zijn tot den Christen gheloove. Ghe-// deelt in 2. Boecken.**
Ghenomen wt de schriften ende mondelike t'samen spraecken,// van Edoart Lopez Portegijs.
Beschreven door Philips Pigafetta in Italiaens, ende overgheset in ons Neder-// lantsche spraecke: Deur Martijn Everart B.
t'Amstelredam by Cornelis Claesz. Opt Water int Schrijfboeck/ // bij de Oude Bruggh. M.D.XCVI.
100 ongenumm. bldzn 4°., Goth. letter, sign. [A]—N, zijnde het laatste een half vel.
Op den titel een in koper gesneden kaartje van de beschreven landstreek, geteekend: *Jodocus Hondius fecit et caelavit*. De keerzijde is onbedrukt, en op de volgende bldz. begint de tekst, die een zevental houtsneden bevat en op de laatste bldz. eindigt, waar onderaan het adres staat van den drukker: **Tot Middelburch/ by Jeronimus Wille-// voortsen. M.D.XVI.**

[Koninklijke Bibliotheek, 's Gravenhage.
Gemeentelijke Bibliotheek, Rotterdam.
Koninklijke Bibliotheek, Brussel].

---

1) P. A TIELE, u. s. p. 86 vlg.

2) [G. BRANDT], *Historie der vermaerde zee- en koopstadt Enkhuizen*, Enkhuizen 1666 II p. 29.

Het Italiaansche origineel van deze vertaling [1]) „*Relatione del Reami di Congo & delle circonvicine contrade*", was in 1591 te Rome verschenen bij BARTOLOMEO GRASSI, en nog in 1658 bezorgde JAN JACOBSZ. BOUMAN te Amsterdam een nieuwe uitgave [2]).

In het einde van 1596 is ook vermoedelijk verschenen:

363. = De wonderlijcke// **Historie vande Noordersche Lan-// den beschreven door den Hoogh-gheleer-// den ende eerweerdigen Heere** Olaus de Groote,// **Eerts-bisschop van Upsalen/ eñ Over-// ste vande Coninckrijcken// van Sweden ende// Gotlandt.**

Inde welcke int corte seer claerlijck verhaelt wor-/ den alle die verwonderlijcke dingen ende groo-// te nieuwicheden, diemen vindt inde selve Noor-// dersche landen.

Hier zijn noch by gevoecht seker Caertkens// met haer Beschryvinghe/ tot verstant van dese// materie dienende.

Oock after aen by ghevoecht verscheyden// warachtige Navigatien tegent Noorden/ ghedaen// by onsen tijt als op Nova/ Zembla/ Groenlant eñ// door de strate van Nassouwen/ anders Weygats// ghenoemt/ wel vreemt om lesen.

Ghedruckt tot Amsterdam by Cornelis Claesz.// opt Water int Schrijfboeck.

15 ongenumm. bladen voorwerk en 316 recto genummerde bladen, kl. 8°., Goth. letter, sign. A—Rr, het laatste een half vel. Op den titel een kleine houtsnede, voorstellende een bemande slede getrokken door een rendier. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt op zes bladen een register, en op acht bladen, waarvan de laatste bldz. onbedrukt is, een beschrijving van twee kaartjes. Hierna begint op het recto gepagineerde blad de tekst, die van vele kleine houtsneden voorzien is.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Public Library, New-York].

---

[1]) Ook beschreven in de *Bibliotheca Belgica*.

[2]) Zie P. A. TIELE, u. s. p. 316—319.

Het slot van dit zeldzame boekje bevat een beknopt verslag van verschillende Noordpoolreizen, o. a. van de Hollandsche van 1594, 1595 en 1596, en van den dood van WILLEM BARENDSZ. 20 Juni 1596 is hierbij de laatst genoemde datum.

364. = Conqueste van Indien.

De wonderlijcke ende warach// tighe Historie vant Coninckrijck van Peru/ gheleghen in Indien// inde welcke verhaelt wordt de gelegentheydt/ costuymen/ manieren van leven/ over-// vloedicheyt des Gouts ende Silvers/ ende voorts alle de sonderlingste dinghen van// den selven lande. Aufgeelijckts vanden steden/ plaetsen ende inwoonders desselfs Co-// ninckrijcx/ daer beneve hoet gevonden ende eerst by de Keyserlijcke Mayesteyt hooch-// loflijcker memorien gheconquesteert ende vercreghen is// met alle de oorlogen// ende strijden die ghebuert zijn/ soo teghens d'Indianen als oock// om tgoevernement d'een teghens den anderen.

T'AMSTELREDAM,// By Corneliis Claesz./ woonende opt water/ by de oude Brugghe// int Schrijf-boeck/, ANNO 1596.

164 recto genummerde bladen 4⁰., Goth. letter, sign. [A]—Rr. Op den titel een niet gemerkt maar zonder twijfel door JODOCUS HONDIUS in koper gesneden kaartje van Zuid-Amerika. De keerzijde bevat een 12-regelig versje TOT DEN LESER in civilitéletter. Dan volgt op p. 2 recto de tekst, die in zeven boeken is afgedeeld, waar op p. 107 recto een in koper gesneden afbeelding van den Cerro de Potosi geplaatst is, en die op p. 154 verso eindigt met de mededeeling: Rumoldus de Bacquere Tabellio Regius Mechiniae transtulit. De volgende niet gepagineerde bladzijden bevatten den Tafel oft Register tot op p. 163 verso. De laatste twee bldzn zijn onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Koninkl. Bibliotheek, München.
Univ. Bibliotheek, Göttingen.
Public Library, New-York].

Deze door den Mechelschen notaris RUMOLDUS DE BACQUERE bezorgde vertaling van AUGUSTO DE ZARATE, *Historia del descubrimiento y conquista del Peru*, uitgegeven door MARTINUS NUTIUS te Antwerpen in 1555, verscheen het eerst bij WILLEM SYLVIUS te Antwerpen in 1564.

365. = **Spieghel der Spaenscher ty-//rannye/ in West Indien. Waer inne verhaelt wort de// moordadighe/ schandelijcke/ ende grouwelijcke feyten/ // die de selve Spanjaerden ghebruyct hebben inde selven Landen.**
Mitsgaders de beschryvinghe vander ghelegentheyt/ // zeden ende aert vande selve Landen ende Volcken.
In Spaenscher Talen beschreven, door den E. Bisschop Don Fray Bartholome// de las Casas, van S. Dominicus Oorden. **t'Amstelredam by Nicolaes Biestkens de jonghe. Ende men vintse te coop by// Cornelis Claesz. Opt Water int Schrijfboeck. M.D.XCVI.**
88 ongenummerde bldzn 4°., Goth. letter, sign. [A]—L.
Op den titel een niet gemerkt doch zonder twijfel door JODOCUS HONDIUS in koper gesneden kaartje van Noord- en Zuid-Amerika, benevens een bijbeltekst en een citaat uit Cicero.
De keerzijde is onbedrukt, bldz. 3 bevat een woord van den *Oversetter tot den Leser*, bldz. 4 en 5 de **Prologhe** van den schrijver, waarna op bldz. 6 de tekst volgt, die op bldz. 86 voltooid is. De laatste twee bldzn zijn onbedrukt.
[Bibliotheca Thysiana, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage [1])].

Hiervan bestaat een variant.

366. = **Spieghel der Spaenscher ty-//rannye/ in West Indien. Waer inne verhaelt wordt de// moordadige/ schandelijcke/ ende grouwelijcke feyten/ die de selve// Spanjaerden gebruyckt hebben inde selve Landen.**
Mitsgaders de beschryvinghe vander ghelegentheyt/ // zeden ende aert van de selfde Landen ende Volcken.
In Spaenscher Talen beschreuen, door den E. Bisschop Don

---

[1]) Incompleet exemplaar.

Fray Bartholome// de las Casas, van S. Dominicus Oorden. t'Amstelredam. By Nicolaes Biestkens de Jonge. Ende men vintse te// coop by Cornelis Claesz. Opt Water int Schrijfboeck, 1596.
88 ongenummerde bldzn 4°., Goth. letter, sign. [A]—L.
Behalve in de regelverdeeling en in de schrijfwijze van het jaartal, bevat deze titel geen verschillen met dien van de vorige uitgave, hetgeen ook van den overigen inhoud geldt. Dat zij bepaald de latere is, blijkt wel uit de omstandigheid dat het kaartje op den titel van het Leidsche exemplaar van den vorigen druk nog oningevulde hoeken heeft, terwijl deze in de exemplaren van den lateren druk met ornament gevuld zijn.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.
Univ. Bibliotheek, Gent.
Public Library, New-York].

Het origineele Spaansche werk van BARTOLOME DE LAS CASAS, Bisschop van Chiapa in Mexico, *Brevissima Relacion de la Destruycion de las Indias*, was in 1552 verschenen bij SEBASTIANO TRUGILLO te Sevilla, en reeds in 1578 was een Nederlandsche vertaling uitgegeven. Later verschenen nog verschillende drukken [1]).

367. = Het wonderlijcke Schadt-Boeck// der historien/ // Begrijpende vele seldtsame/ vremde ende won-// derbaerlijcke ghescbiedenissen/ bevonden in de Na-// tuere/ ende hare kracht en werckinghen/ soo in den// Menschen als inde Beesten/ Elementen/ &c.
Vergaert wt vele gheloof-weerdighe Autheuren,// Door P. Bosteau. In vier Deelen begrepen.
T'AMSTELREDAM,// By Cornelis Claesz. in 't Schrijfboer// aen 't Water/ by de oude Brugghe.// M.D.XCVI.

1) P. A. TIELE, *Mémoires* etc. p. 321 vlg.

291 + 190 + 47 = 528 genummerde bldzn kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—Kh.

Op den titel een klein fileet. De keerzijde is onbedrukt.

Bldz. 3 en 4 bevat een Waerschouwinghe tot den Leser, en op bldz. 5 begint de tekst, waarvan de pagineering tot het einde van het tweede deel op bldz. 291 doorloopt, waarna onmiddellijk met een nieuwe pagineering het derde deel volgt tot bldz. 190, en eindelijk het vierde op gelijke wijze tot bldz. 34. De overige bldzn bevatten nog registers op de vier deelen en de laatste drie bldzn zijn onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
De heer R. W. P. de Vries, Amsterdam].

Ofschoon op den titel alleen P. Bosteau als de samensteller van dezen bundel genoemd wordt, heet het tweede deel *„beschreven door* Glaude de Tesserant, *vermeerdert ende verbetert*", het derde *„tzamen vergadert wt* Fransoys van Belle-forest" en het vierde *„geschreven door* L. d'Hiere".

368. = Der Vrouwen// Lof// ende Lasteringe:// Begrijpende alle de goetheyt/ deucht/ ende// weerdicheyt der goeder: ende wederom// alle de quaetheyt/ ghebreck eñ valscheyt// der quader vrouwen.

Ghemaeckt door Jan van Marconville/ Edelman// van Perchen: ende nu eerst overgeset in Duytsch/// deur A. L. M. van Hapart.

T'AMSTERDAM,// By Cornelis Claes zoon/ wont// Water int Schrijfboeck.// 1596.

184 ongenumm. bldzn kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—M, zijnde het laatste een half vel.

Op den titel een in hout gesneden vignet, voorstellende het gouden kalf, waaromheen om takken een band geslingerd is met de woorden: TCALFF ES AENGEBEDEN. EXODI.

De keerzijde is onbedrukt, p. 3—6 bevat een opdracht van den schrijver aan Jonckvrouwen Jaquelinen Courtain/ vrouwen van Loyselet, gedateerd Deffais 25 December 1563, en op p. 7 begint

de tekst die op p. 182 eindigt met een tweede adres: **Tot Ley-den// By Henrick Lodewijcsz. Anno M.D.XCVI.**

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].
Stadsbibliotheek, Rotterdam.
Univ. Bibliotheek, Gent].

JEAN DE MARCONVILLE's „*Traité de la bonté et mauvaistié des femmes*" was te Parijs in 1564 verschenen. Waarschijnlijk is deze vertaling van den mij overigens onbekend gebleven J. L. M. VAN HAPART de eerste Nederlandsche. Sedert zijn er nog herhaaldelijk uitgegeven.

369. = *Veelderhande Liedekens ghemaeckt uyt den Ouden ende Nieuwen Testamente.*
Amsterdam, by C. CLAESZ. 1596.

[Genoemd in SCHAGEN's *Naamlijst der Doopsgezinde schrijveren* Amsterdam 1745 p. 126].

Hiervan is mij geen exemplaar bekend, evenmin als aan den heer WIEDER [1]). Maar niet onwaarschijnlijk lijkt het mij dat het jaartal in SCHAGEN's *Naamlijst* een drukfout bevat, en 1599 gelezen moet worden.

370. = *Gheneuchelijcke, eerlijcke ende profijtelijcke Propoosten, Exempelen ende Fabulen, al tot deucht aenporrende, dienende tot Argumenten voor den kinderen .... per* H. JACOBI.
Ghedruckt t'Haerlem by GILLIS ROOMAN *voor* CORNELIS CLAESZ. 1596. 4°.

[Verk. coll. C. P. SERRURE, I, Brussel 19 Nov. 1872, n°. 956].

Daar ik van dit werkje geen exemplaar heb kunnen opsporen, moet ik volstaan met de mededeeling in den auctiecatalogus, dat het gedrukt is in civilité-letters.

371. = DE SECRETEN// VAN DEN EERVVEER-// DIGHEN HEERE ALEXIS// PIEMONTOIS.

---

[1]) F. C. WIEDER, *De Schriftuurlijke Liedekens*, 's Gravenhage 1900 p. 170.

Inhoudende seer excellente ende wel gheappro-// beerde Remedien/ teghen veelderhande cranck-// heden/ wonden/ ende andere accidenten: Met de// maniere van te distilleren/ perfumeren/ confitue-// ren maken/ te verwen/ coleuren/ ende gieten.

Wt den Françoise overgheset.

TOT ALCMAER,// Ghedruckt by Jacob de Meester/ Anno 1596.// Ende men vindtse te coop by Cornelis Claesz.// T'AMSTERDAM.

272 genummerde bldzn kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—R.

Op den titel een drukkersvignet van JACOB DE MEESTER. De keerzijde is onbedrukt. Bldz. 3—6 bevat een woord: D'Autheur tot den Leser en op bldz. 7 begint de tekst, die bldz. 260 voltooid is. Dan volgt op de overige bldzn de Tafel van alle de Secreten/ die in desen Boeck begrepen zijn.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Een jaar later verscheen het tweede deel van dit werk:

372. = DAT TVVEEDE// DEEL DER SECRETEN// VAN DEN EERWEERDIGEN// HEERE ALEXIS VAN PIEMONT:

Die hy by een heeft vergadert ende ghetrocken// uyt veel goede ende excellente Aucteurs. Nu// overghestelt uyt den Fransoys in onse ghe-// meene Nederlandtsche Duytsche sprake.

Met een generale Tafele van alle t'ghene// dat hier inne begrepen is.

TOT ALCKMAAR, Ghedruckt by Jacob de Meester/ Anno 1597.// Ende men vindtse te coop by Cornelis Claesz.// T'AMSTERDAM.

172 genummerde bldzn kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—L.

Op den titel een drukkersvignet van JACOB DE MEESTER. De keerzijde is onbedrukt. Bldz. 3 begint de tekst, die bldz. 164 voltooid is. Dan volgt op de overige bldzn de Tafel van alle de Secreten die in dit tweede deel begrepen zijn.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

373. = CRONIICKE,// Ende warachtige Beschryvinghe van// Vrieslant. Beginnende nae des Werelts Scheppinghe drie Duy-// sent ende tseventich Jaer: Ende deurende voorts tot na de Gheboorte Christi/ // Duysent/ Vijf-hondert/ Vijf en tsestich.

Eerst door *Ockam Scharlensem* seer vlytelick by een gheteeckent. Ende ander-mael// door Joannem Vlitarp weder vernieut ende verbetert. Als nu oock van ghelijcken ten derde-mael door// Andream Cornelium Stavriensem seer neerstelick ende ghetrouwelick gheschiet is. Alles// tot nut/ voordeel ende wel-behaghen vande Nae-comelinghen ende// Liefde haers beminden Vaders Lant.

Dese Cronijck is ghedeelt in twaelf Boecken, met oock een Register, vande voornaemste// Gheschiedenissen, hier achter by ghevoecht.

TOT LEEVVVERDEN,// By Jacob Jansen Boeck-vercooper/ woonende aen de Visch-merct.// Anno M.D.XCVII.

Men vintse te coop t'Amstelredam by Cornelis Claesz. Int 't Schrijfboeck.

6 ongenummerde en 126 recto genummerde bladen fol. Goth. letter. Sign., na het voorwerk, [A]—X.

Op den titel een in koper gesneden kaartje van oud-Friesland, waaromheen een achttal Friesche kleederdrachten.

De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt op twee bldzn een opdracht van den uitgever JACOB JANSZ. aan de Gedeputeerde Staten van Friesland, gedateerd Leeuwarden 31 Juli 1597, waarna op tien bldzn een Beschryvinghe van Vrieslant en van de steden Leeuwarden en Franeker, met één in koper gesneden kaart en twee plattegronden. Nog volgt op twee bldzn een woord *Tot den Leser*, terwijl op genummerd fol. 3 recto de tekst begint, die fol. 124 verso voltooid is. De nog overige vier bldzn zijn gevuld met een Register van de principaelste gheschiedenissen/ die in dese Cronijcke verhaelt zijn, en onderaan op de laatste bldz. staat

het adres van den drukker: Ghedruct t'Amstelredam by Niclaes Biestkens/ woonende inde// Leyge onder de Doornen. M.D.XCVII.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Groningen.
Provinc. Bibliotheek, Leeuwarden].

ANDREAS CORNELIUS, de bewerker van deze kroniek, was in 1589 als organist te Harlingen overleden. Ofschoon reeds UBBO EMMIUS in 1603 [1]) aangetoond had, hoe weinig historische waarde er aan gehecht mocht worden, verscheen toch in 1742 te Leeuwarden een nieuwe uitgave. Later zette Mr. S. DE WIND nog eens uitvoerig de onbetrouwbaarheid uiteen [2]).

374. = Warachtighe tydinghe// vande schoone (sic) aenghevanghene victo-//rie die Godt de Scheeps Armade uyt Enghelandt naer// Spaengien afghevaren/ verleent heeft/ over de Armade des// Coninckx van Spaengien/ ende eroveringe der Stadt// Cadiz ofte Calis Malis, ende andere plaetsen// in Andalusie, ende wes sich daer// inne heeft toeghe-//draghen.

Ghedruckt uyt de mont der Schipperen die van daer// comen/ oock uyt diversch schryven.

8 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A].

Op den titel de houtsnede, die hiervoor, p. 70, in facsimile is afgebeeld. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt de tekst, die op bldz. 7 voltooid is, terwijl de laatste bldz. wederom onbedrukt is.

[Koninkl. Bibliotheek, 's-Gravenhage [3]).
Univ. Bibliotheek, Utrecht.

---

1) UBBO EMMIUS, *Refutatio apologetica*, Groningae 1603.

2) Mr. S. DE WIND, *Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers*, I. Middelburg 1831, p. 9—16.

3) In de Koninkl. Bibliotheek te 's-Gravenhage zijn twee exemplaren. Op den titel van het eene is over de houtsnede een niet gemerkt, maar zonder twijfel door JODOCUS HONDIUS in koper gesneden kaartje van de Golf van Cadix geplakt.

Ofschoon zijn naam er niet op staat, is deze *Warachtighe tydinghe* toch stellig door CORNELIS CLAESZ. gedrukt. De fraaie houtsnede op den titel was vroeger al meer dan eens door hem gebruikt.

375. = **Byde Coninghinne**

Een proclamatie// ende uytroepinghe/ waer deur// verclaert wordt sekere rechte oorsaken// vande verbiedinge ende ophouden vande toevuer// vande victualie ende andere provisien van oorlo-//ge byder Zee naer Spaengien/ tot de ghedurige// voornemen vande Coninck van Spaengien/ om// te invaderen ende in te nemen onrechtelijck// heure Majesteyts heerlijckheden met// authrosheyt (sic) **vande verhinderin-//ghe/ ende der selver op-//houdinghe by// de Zee.**

Eerst// Ghedruckt tot Londen deur de ghede-//puteerde van Christoffel Barker/ Printer// van hare Majesteyt.// Nu// Ghedruckt by Cornelis Claesz. 1597.

8 ongenummerde bldzn kl. 8°., Goth. letter, zonder signatuur. Op den titel staat een klein fileet. Op de keerzijde begint en op de laatste bldz. eindigt de publicatie, **Ghegheven int Hof tot Richmondt den xxvij. dach September int xxxix. jaer van haer Majesteyts regeringhe.**

[Univ. Bibliotheek, Gent].

376. = **Nieu Lof-sangh over de Victorien vercreghen**
Door zijn Excell, zedert Augusti neghen, 1597.

Ghedruckt t'Amstelredam, by Cornelis Claesz. op 't Water, in 't Schrijf-boeck.

Plano, Goth. letter.

Deze *Nieu Lof-sangh* ... **Op de wyse:** *Den tijdt is hier „dat men sal vrolijck vvesen*, &c., is onderteekend: Niet sonder vlack, de spreuk van M. VLACQ. Er omheen is een randversiering, samengesteld uit kleine in hout gesneden arabesken.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Het laatste wapenfeit dat herdacht wordt is de verovering van Lingen

13 Nov. 1597, zoodat de druk in het laatst van dat jaar moet gesteld worden.

Eveneens uit het allerlaatst van het jaar is de:

377. = APPENDIX,// Andersins genoemt een bywaechsel/ // waer in verhaelt worden/ van de ghedenckweerdichste// Gheschiedenissen/ de Oorloghen belangende/ als oock van sekere verscheyden din-// ghen/ welcke inde Graeflijckheyt van Hollandt/ Zeelandt ende Vrieslant/ // ende in Vranckrijck/ Duytslant/ etc. gebeurt zijn. Ende wort oock// aengheroert/ vande ghedenckweerdichste dingen van dat-// ter vanden Turck in Hongerien geschiet is/ vanden// Jare 1591. af/ tot den wtganck des Jaers// duysent vijf hondert ende seuen-// en-tneghentich.

TOT AMSTELREDAM.// Ghedruckt voor Cornelis Claesz. woo-// nende opt Water int Schrijfboeck// Anno 1597.

4 ongenummerde en 132 genummerde [1]) bldzn f°., Goth. letter, sign. [A]—I, zijnde het laatste ³/₄ vel.

Op den titel een groot fileet, samengesteld uit tal van aaneengevoegde kleine arabesken in houtsnede. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt op de derde bldz. van het voorwerk een woord AEN DEN GVNSTIGEN LESER en op de vierde nog een korte Voorreden. Op de dan volgende 1 genummerde bldz. begint de twee kolommen gedrukte tekst, die op de laatste bldz. voltooid is.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam [2]).
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

De *Chronycke van Hollant, Zeelant ende van Vrieslant*, waar deze *Appendix* bij behoort, was in 1595 verschenen en is boven p. 105 en 106 beschreven. Het tweede deel, uitgegeven door PEETER VERHAGHEN te Dordrecht, was

---

1) Daar p. 55 verkeerdelijk 54 genummerd is en deze fout niet hersteld wordt, is de laatste bldz. 131 in plaats van 132 genummerd.

2) Aan dit exemplaar ontbreekt vel H.

bewerkt door Ellert de Veer. Het is onbekend, of aan hem ook deze *Appendix* moet toegeschreven worden.

378. = Den Nieuwen// Spieghel der Zeevaert/ van de Navi-// gatie der Wes-tersche Zee/ inhoudende alle de// Custen van Vranckrijck/ Spaengien/ de Eylanden van// Canarien/ ende 't principaelste deel van Enghelandt/ Yr-// landt/ Schotlandt/ Moscovia/ Finlandt/ Noorweghen/// eñ de gansche Oostersche Zee/ met alle de Havenen van// dien. De Jutsche Custen/ Vrieslandt/ Hollant/ Zeelant/// Vlaenderen/ dit al in diversche Zee-caerten begrepen/ met// de volcomen onderwysingen eñ de gheschrif-ten van dien.

Met groote neersticheyt by een vergadert/ Door// LVCAS IANSZ. WAGHEnaer.

Is nu ten vierdemael ghecorrigeert ende vermeerdert,// met caerten en onderwysinghen.

Ende op elcke Caerte een Historiale beschryvinghe/ elcks Landt-//schap bysonder, ende der selver eyghenschap/ oorspronck/ ende// Waren/ etc. vermeerdert/ Door// Richard Slotboom.

Cum Privilegio ad decennium, Reg. Matis// & Cancellarie Bra-bantie.

Nu op nieuws seer ghecorrigeert ende verbetert, soo wel in de gheschriften als in de Caerten. Daer beneffens// met sommige nieuwe Caerten daer in ghebrekende vermeerdert.

Ghedruckt tot Amstelredam by Cornelis Claesz. woonende op 't Water/ in 't Schryf-//boeck/ by de oude Brugghe. Int Iaer ons heeren M.D.XCVII.

8 ongenummerde en 36 genummerde bldzn voorwerk, f⁰., Goth. letter, sign. [A]—D, daarna 24 kaarten.

Behalve het veranderde jaartal op den titel, zijn de verschillen met de boven p. 123—125 beschreven uitgave van 1596 slechts weinige. Aan het slot van het tweede deel ontbreken bijv. het slotwoord, de vertaling der vreemde plaatsnamen, het verzoek

Op den titel een zeer grove houtsnede, voorstellende de terechtstelling van een gevangene door Indianen, waaronder een psalmvers. De keerzijde is onbedrukt, p. 2—4 bevat een opdracht van den schrijver aan FRANÇOIS, graaf VAN COLIGNY, gedateerd 25 Dec. 1577, p. 5—7 een inhoudsopgave en op p. 8 begint de tekst, met een niet gemerkt doch stellig door JODOCUS HONDIUS in koper gesneden kaartje van Zuid-America. Eenige zeer ruwe houtsneden dienen tot opheldering van den tekst, die voltooid is op p. 222, waar onderaan nog eens het adres staat: t'Amstelredam,// By Cornelis Claesz. Boeckvercooper wonen-// de op 't Water/ by die oude Brugghe int Schrijf-// boeck. Anno 1596. De laatste twee bldzn zijn onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Public Library, New-York].

Het origineele werk van JEAN DE LERY was het eerst te La Rochelle in 1578 verschenen en beleefde nog in de zestiende eeuw verschillende herdrukken, zoo te Genève in 1580, 1585 en 1594. Denkelijk naar den laatsten druk is de hier beschreven vertaling gevolgd.

381. = MORIÆ ENCOMION// Dat is:// Eenen Loff der// Sotheyt.// Seer nuttelijck ende lieflijck om lesen:// Speelwijs beschreven door den// hooch-gheleerden/ // Erasmum van Rotterdam.

TOT AMSTERDAM,// Voor Cornelis Claeszoon// Anno 1597.

96 recto genummerde bladen, kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—M. Op den titel een in hout gesneden portret van ERASMUS. De keerzijde is onbedrukt. Op p. 2 recto begint een woord Totten Leser, op p. 3 recto de opdracht van den schrijver aan THOMAS MORUS en op p. 6 recto de tekst, die op p. 92 recto voltooid is. Bl. 92 verso begint dan een alphabetisch Register ofte Tafel deses Boucx, die op de voorlaatste bldz. eindigt. De laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.]

382. = LE// DECAMERON// DE M. IEAN// BOCACE FLO-// RENTIN. TRADVIT D'ITALIEN EN FRAN-//*çois*, par M. ANTOINE LE MAÇON,// *Conseiller du Roy, & Tresorier de l'Extra or-// dinaire de ses guerres.* Reveu, corrigé & illustré outre les// precedentes impressions. A AMSTELREDAM,// *POVR CORNILLE CLAESZ.*// M.D.XCVII. 632 recto genumm. bladen kl. 8°., Lat. letter, sign. [a]—KK. Op den titel een klein fileet. De keerzijde bevat een in hout gesneden portretje van BOCCACCIO, waaronder een vierregelig versje, bldz. 2 recto tot bldz. 4 recto een opdracht van den vertaler ANTOINE LE MAÇON aan MARGARETHA VAN VALOIS, de koningin van Navarra, bl. 4 verso tot bl. 5 recto een woord: *Aux Lecteurs*, bl. 5 verso tot bl. 7 verso een voorrede van den schrijver en op bl. 8 recto begint de tekst, waarvan het begin van iedere IOVRNEE met een kleine houtsnede versierd is en die op bl. 621 verso eindigt. Dan volgt bl. 613 recto tot 616 verso: LA CONCLVSION FINALE DE L'AVTEVR, terwijl de overige bladen ingenomen zijn door een uitvoerig register en het laatste onbedrukt is.

[Univ. Bibliotheek Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, Dresden].

383. = Enchuyser// Zee-caert-boeck/ inhou-// dende de gheheele Navigatie ende Schip-// vaert vande Oostersche/ Noordtsche/ Russche/ Mos-//covytsche/ Westersche/ Middellandtsche/ oft Levantsche ende// voordere Zee-vaert. Insghelijcx alle de Zee-custen// ende Streckingen vande Landen/ met haer// rechte Coersen ende dwers// Coersen.
Midtsgaders de Zee-gaten/ Havenen/ Ghetyden/ // Stroomen/ Gronden/ Vuylen/ Ondiepten/ Zanden/ Clippen/ // Bancken ende Stranden. Voorts de verthooninghen vande// Landen/ naer haer ghedaente Figuerlicken geteekent/ // ende alles wat voorder tot de Zee-vaert// noodich is.
Met grooter neersticheyt/ moeyten ende arbeyt by een// vergadert/ ende in behoorlicke ordre ghestelt. Beschreven ende// nu eerst in Druck wt-

ghegheven: Voor den erbaren Piloot/ oft// Stuerman/ Lucas Iansen Wagenaer. Residerende inde// vermaerde Coop ende Zee Stadt van,/ Enckhuysen. 1598.

Gedruct 't Amstelredam by Cornelis Claesz.// Voor Lucas Jansz. Wagenaer tot Enchuysen.// M.D.XCVIII.

16 ongenummerde en 360 recto genummerde bldzn (waarbij de pagineering herhaaldelijk in de war is) 8°, Goth. letter, sign., na het voorwerk, [A]—Z, zijnde het laatste een half vel. Om den titel een rand samengesteld uit kleine blokjes arabesken in houtsnede, waaruit ook een klein fileet boven het adres is samengesteld.

De keerzijde is onbedrukt. Bldz. 3 en 4 bevatten een opdracht van den samensteller aan de Staten van Holland en West-Friesland, gedateerd van Enkhuizen 1 Jan. 1598, bldz. 5 en 6 een: Voorreden totten Leser, met dezelfde dagteekening en bldz. 7—16 nog verschillende vingerwijzingen ten behoeve van zeevarende lieden, opgeluisterd door twee in koper gesneden afbeeldingen van zeevaartkundige werktuigen. Dan volgen twee uitslaande in koper gesneden kaartjes, het eene van Enkhuizen, het andere van het gedeelte der Zuiderzee tusschen de eilanden en de Hollandsche en Friesche kust. Op p. 1 begint dan de tekst, die tal van in hout gesneden profielen van kusten bevat, en op p. 346 eindigt, waarna nog op 12 ongenummerde bldzn een Tafel der Declinatie oft afwijckinghe der Sonne vande Linie Equinoctiael volgt, terwijl de laatste twee bldzn onbedrukt zijn.

[Stadsbibliotheek, Hamburg [1])].

Daar zijn *Spieghel* en zijn *Thresoor der Zeevaerdt* vrij kostbaar waren,

[1]) Achter dit exemplaar is vel Z van de editie van 1601 gebonden. Merkwaardigerwijze ontbreekt dit vel aan het eenig bekende exemplaar van de uitgave van 1601, aanwezig in de Stadsbibliotheek te Lübeck.

„de gemeene Zeevarende Luyden te hooch te gelde waren loopende, eñ oock boven haer vermogen", had WAGHENAER dit *Enchuyser Zeecaert-boeck* voornamelijk op aansporing van zijn begunstiger FRANÇOIS MAELSON samengesteld. TIELE kende slechts den lateren druk, in 1605 eveneens door CORNELIS CLAESZ. bezorgd [1]). Ook in 1601 had hij er al een uitgegeven [2]).

384 = VVaerachtighe Beschryvinghe// Van drie seylagien/ ter werelt noyt soo vreemt ghe-// hoort/ drie jaeren achter malcanderen deur de Hollandtsche ende Zeelandtsche schepen by// noorden Noorweghen/ Moscovia ende Tartaria/ na de Coninckrijcken van Catthay ende China, so mede vande op-// doeninghe van de Weygats Nova Sembla, eñ van 't landt op de 80. gradē/ dat men acht Groenlandt te zijn/ daer noyt mensch gheweest is/ ende// vande felle verscheurende Beyren ende ander Zee-monsters ende ondrachlijcke koude/ eñ hoe op de laatste reyse tschip int ys beset is/ ende tvolck// op 76. graden op Nova Sembla een huys ghetimmert/ ende 10. maenden haer aldaer onthouden hebben/ ende daer nae meer als 350. mylen met// open cleyne schuyten over ende langs der Zee ghevaren. Alles met seer grooten perijckel/ moyten/ ende ongeloofelijcke swaricheyt. Gedaen// deur Gerrit de Veer van Amstelredam.

Ghedruckt t'Amstelredam, by Cornelis Claesz. op 't vvater, int Shrijf-boeck (sic), A° 1598.

3 ongenummerde en 92 recto genummerde bladen, 4°. obl., Goth. letter, sign. van de nummering af A—Z. Daar in de nummering de prenten niet meetellen, maar bij de signatuur wel, loopt de nummering slechts tot 61.

Op den titel een in koper gesneden prent bevattende in vier afdeelingen evenveel tafereelen uit de overwintering, waarnaast links een NAVARCHVS HOLLANDVS en rechts een SAMIVTA. De

---

[1]) P. A. TIELE, *Nederlandsche bibliographie van land- en volkenkunde*, Amsterdam 1884, p. 263.

[2]) Zoowel de druk van 1598 als die van 1601 is beschreven in de *Bibliotheca Belgica*.

keerzijde is onbedrukt. Bldz. 3 tot 5 van het voorwerk bevat een opdracht van den schrijver aan de Staten-Generaal, Prins MAURITS en de Gecommitteerde Raden ter Admiraliteit van Holland, Zeeland en West-Friesland, gedateerd uit Amsterdam 29 April 1598. De laatste bldz. van het voorwerk is onbedrukt. Op het eerste genummerde blad begint recto de tekst, die opgeluisterd is met 31 van achteren onbedrukte kaarten en prenten, waarvan twee kaarten gemerkt zijn door BAPTISTA à DOETECHUM, en die op het laatste blad verso eindigt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Göttingen.
Britsch Museum, Londen.
Public Library, New-York].

GERRIT DE VEER, de schrijver van deze reisverhalen, had de laatste twee reizen zelf meegemaakt. Hij was de broeder van ELLERT DE VEER, boven p. 84 en 85 genoemd.

Zooals te begrijpen is, beleefde dit reisverhaal, zoo belangwekkend door de uitvoerige beschrijving van de overwintering op Nova Zembla, verschillende uitgaven, waarvan de onderlinge verhouding nauwkeurig uiteengezet is door P. A. TIELE [1]. Een Latijnsche en een Fransche vertaling bezorgde CORNELIS CLAESZ. zelf nog in hetzelfde jaar. Een Italiaansche vertaling door GIOVANNI GIUNIO verscheen reeds in 1599 te Venetië bij GIOVANNI BATTISTA CIOTTI. Een Engelsche van WILLIAM PHILLIP, verschenen te Londen in 1609 bij T. PAUIER, is in 1853 door de Hakluyt Society opnieuw uitgegeven, waarbij CHARLES J. BEKE een uitvoerige en zaakrijke inleiding heeft gevoegd. In 1876 bezorgde de Hakluyt Society nogmaals een uitgave, thans met een voorrede van KOOLEMANS BEYNEN.

---

[1] P. A. TIELE, *Mémoire bibliographique sur les journaux des navigateurs néerlandais*, Amsterdam 1867, p. 103–116.

385. = DIARVM NAVTICVM,// seu// VERA DESCRIPTIO// Trium Navigationum admirandarum, & nun-// quam auditarum, tribus continuis annis factarum, à Hollandicis & Zelandicis navibus,// ad Septentrionem, supra Norvagiam, Moscoviam & Tartariam, versus Catthay & Sina-// rum regna: tum ut detecta fuerint VVeyatz fretum, Nova Zembla, & Regio sub 80.// gradu sita, quam Groenlādiam esse censent, quam nullus unquam adijt: Deinde de feris & trucibus vrsis, alijsque monstris marinis, & intolerabili frigore quod pertulerunt.// Quemadmodum praeterea in postrema Navigatione navis in glacie fuerit concreta, &// ipsi nautae in Nova Zembla sub 76. gradu sita, domum fabricarint, atque in ea per 10.// mensium spatium habitarint, & tandem, relictâ navi in glacie, plura quam 380. millia-// ria per mare in apertis parvis lintribus navigarint, cum summis periculis, immensis la-// boribus, & incredibilibus difficultatibus.

Auctore GERARDO DE VERA Amstelrodamense.

AMSTELRODAMI,// Ex Officina Cornelij Nicolaij, Typographi ad symbolum Diarij, ad aquam.// Anno M D.XCVIII.

43 recto genummerde bladen f°., Lat. letter, sign. [A]—L, zijnde het laatste $^{3}/_{4}$ vel.

Op den titel staat dezelfde prent als in de Hollandsche uitgave. De keerzijde is onbedrukt. Blad 2 bevat recto en verso een opdracht aan IOANNES VINCENTIUS PINELLUS van den vertaler, die zich aanduidt door de initialen C. C. A., waaronder CAROLUS CLUSIUS ATREBATENSIS te verstaan is, en gedateerd te Leiden 7 Juli 1598. Op blad 3 recto begint de tekst, waar de prenten en kaarten van de Hollandsche uitgave in afgedrukt zijn en die op blad 43 recto eindigt. De laatste bldz. bevat een Latijnsch distichon tevens tijdvers, een mededeeling omtrent de

grootte der in het werk genoemde mijlen en een opgave der drukfouten [1]).

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Groningen.
Koninkl. Bibliotheek, Brussel.
Koninkl. Bibliotheek, München.
Bibliotheek, Wernigerode.
Britsch Museum, Londen.
Public Library, New-York].

386. = VRAYE DESCRIPTION// de Trois Voyages// de Mer tres admirables,// faicts en trois ans, à chacun an un,// par les Navires d'Hollande & Zélande,// au Nord par derriere Norwege, Moscovie, & Tartarie,// vers les Royaumes de China & Catay: ensemble les decouvremens du Waygat, Nova// Sembla, & du pays situé sous la hauteur de 80 degrez; lequel on presume estre Groen-// lande où oncques personne n'a esté. Plus des Ours cruels & ravissans. & autres mon-// stres marins: & la froidure insupportable. D'avantage comment à la derniere fois la// navire fut arrestée par la glace, & les matelots ont basti vne maison sur le pays de Nova// Sembla, situé souz la hauteur de 76 degrez, où ils ont demouré l'espace de dix mois: &// comment ils ont en petittes barques passé la mer, bien 350 lieues d'eaue; non sans peril,// à grand travail, & difficultez incroyables.
Par GIRARD LE VER.

---

[1]) Ook beschreven in de *Bibliotheca Belgica*.

Imprimé à AMSTELREDAM, par Cornille Nicolas,// sur l'eaue, au livre à écrire. Anno M.D.XCVIII.

43 recto genummerde bladen f°., Lat. letter, sign. [A]—L, zijnde het laatste ³/₄ vel.

Op den titel staat wederom dezelfde prent.

De indeeling is gelijk aan de Latijnsche uitgave.

[Britsch Museum, Londen.
Public Library, New-York].

387. = Beschryvinge vande overtreffelijcke ende wijdt-// vermaerde Zee-vaerdt vanden Edelen Heer ende Meester Thomas Candish, met drie// Schepen uytghevaren den 21. Julij/ 1586. ende met een Schip wederom ghekeert in Pley-// mouth, den 9. September 1588. hebbende (door 't cruyсen vander Zee) ghezeylt 13000. mylen.// Vertellende zyne vreemde wonderlijcke avontueren ende ghescheidenissen:// De ontdeckinge der Landen by hem beseylt. Beschreven door// M. François Prettie van Eye in Suffolck,// die mede inde Voyagie was.

Hier noch by ghevoecht de Voyagie van Sire François Draeck, en Sire Ian Haukens, Ridderen/ naer West-// Indien/ gheprætendeert Panama in te nemen met 6. van des Coningins Majesteyts Schepen/ ende 21. an-// dere/ by haer hebbende 2500. mannen. Anno 1595. Beschreven door eenen// die daer mede inde Vlote gheweest is.

t'Amstelredam by Cornelis Claesz. op 't Water/ int Schrijf-boeck/ A°. 1598.

Twee ongenummerde bladen voorwerk en 42 recto genummerde bladen 4° obl. Goth. letter, sign. [A]—L.

Op den titel een gegraveerde wereldkaart in MERCATOR's projectie, waarop de weg der reizigers is aangegeven en waarnaast aan iederen kant een Amerikaansche inboorling.

De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt op twee bldzn een opdracht: „ERENTFESTE VVYSE DISCRETE HEEREN, HEER BALTHASAR MOVCHERON, DIERCK VAN OSSE ende haer gheasso-

cieerde, verre ter Zee versoeckende Coopluyden, wenscht E. V. M. alle Godsalich gheluck ende voorspoedt: God ter eeren, den Vaderlande ten dienste, ende hun ten nutte," gedateerd: *VVt 's Graven Haghe, den eersten Mey*, 1598.

Op het thans volgend recto gepagineerd blad 1 begint de tekst die op blad 42 verso voltooid is [1]).

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Univ. Bibliotheek, Göttingen.
Public Library, New-York].

Onder de initialen waarmede de vertaler zich bekend maakte is EMANUEL VAN METEREN te verstaan. Het handschrift was aan hem, die toen Nederlandsch consul te Londen was, verstrekt door HAKLUYT, die zelf eerst twee jaar later de origineele reisverhalen het licht deed zien. Later verschenen nog verschillende Hollandsche uitgaven.

388. = CAERT-THRESOOR,// Inhoudende de tafelen des gant-// sche Wereldts Landen/ met beschrijvingen verlicht/ tot lust// vanden Leser/ nu alles van nieus met groote costen en arbeyt toegereet.

Tot Middelburgh/ by Barent Langenes/ ende men vintse te coop by Cornelis Claesz.

16 ongen. bldzn voorwerk en 464 + 200 genummerde bldzn 8° obl, Goth. letter, sign. na het voorwerk A—ff en Aa—Nn, zijnde het laatste een half vel.

De titel is versierd met een kopergravure, voorstellende een vertrek waarin acht mannen zich met zeevaartkundige studiën bezighouden. De keerzijde is onbedrukt. Bldz. 3 is geheel ingenomen door de in koper gesneden afbeelding van het schip Victoria, waarmede MAGELHAENS de wereld omzeild heeft; in

---

1) P. A. TIELE, *Mémoire bibliographique sur les journaux des navigateurs néerlandais*, Amsterdam 1867, p. 296.

Latijnsche verzen staat er een verklaring van in den rand en bldz. 4 bevat in Hollandsche verzen een vertaling hiervan: Epigramma van het schip Victoria. Bldz. 5—9 bevat een opdracht aan de Staten van Zeeland van BERNARDT LANGENES, gedateerd te Middelburg 20 Mei 1598, bldz. 10 een woord AENDEN LESER., bldz. 11—14 een Hollandsche ODE., onderteekend: Vliet trueren, en bldz. 15 een Fransch SONNET. onderteekend: E temo, e spero., terwijl bldz. 16 onbedrukt is. Dan begint de tekst op p. 1 met een door JODOCUS HONDIUS in koper gesneden wereldkaartje. De beschrijving van Europa loopt tot p. 462, waarna twee onbedrukte bldzn het eerste deel besluiten.

Het tweede deel heeft geen afzonderlijken titel. Bldz. 1 is onbedrukt, op bldz. 2 staat een woord AENDEN LESER., bldz. 3 bevat een kaartje van het Turksche rijk, bldz. 4 is wederom onbedrukt en op bldz. 5 begint de tekst, die op bldz. 196 eindigt. De nog volgende vier bldzn bevatten twee registers op de twee deelen.

[De heer V. VAN GOGH, Amsterdam].

Behalve de beide wereldkaarten en de hemelkaart, die van de hand van JODOCUS HONDIUS zijn, zijn de vele andere kaartjes gesneden door PETRUS KAERIUS; de meeste hiervan zijn ook met zijn naam of initialen geteekend, evenals de afbeelding van den Brittenburg (I p. 229) en van het schip gestrand op de Baixos de Judia (II p. 115). Ook het prentje van de mijnen van Potosi (II p. 167) is vermoedelijk door hem gesneden, maar de afbeelding van het Escuriaal (I p. 85) schijnt een andere hand te verraden.

Dit *Caert-thresoor*, waarvan de samensteller onbekend is, liet BARENT LANGENES te Middelburg voor zijn eigen werk doorgaan. Dat het in den smaak van het publiek viel blijkt niet alleen uit de omstandigheid, dat

het reeds een jaar later herdrukt werd, maar ook uit de vertalingen, in het Latijn door Petrus Bertius en in het Fransch door J. de la Haye, die er al spoedig van verschenen. Cornelis Claesz. zelf zond in 1609 een nieuwe bewerking door Jacobus Viverius in het licht [1]).

389. = [*Description de la mer Mediterranée... Par* Guillaume Bernard *Pilote*. 1599. *Chez* Corneille Nicolas... *à Amsterdam... l'an* 1598].

Daar mij geen exemplaar van deze vertaling van het in 1595 in het Hollandsch verschenen en boven p. 103—105 beschreven origineel bekend is, moet ik volstaan met te verwijzen naar de vermelding door Tiele [2]), die slechts nog aangeeft, dat de titel evenals op het origineel versierd is met een gezicht op Genua, het aantal kaarten even groot is en de signatuur van A tot G loopt.

390. = Practijcke Civile// Des Edelen Heere M. Phylips// VVielant, Raedt ons gheduchts Heeren// Philips, Eerts-Hertoghe van Oostenrijc,// Hertoghe van Bourgoignien/ etc.// Voorts zijn president in Vlaen-// deren/ ende naderhant hooft// van zijnen hooghen Ra-// de/ neffens hem Re-// siderende.

Van nieus oversien, ghecorrigeert ende ghe-// suppleert by M. Ant. van tsestich Advo-// caet voor den voors. hooghen// Raedt te Mechelen.

Tot Amstelredam.// Voor Cornelis Claesz. Boeckverkooper/ woonende// opt Water int Schrijfboeck 1598.

4 ongenummerde, 340 genummerde (wegens een fout in de nummering heet de laatst genummerde bldz. 350) en weer 40 ongenummerde bldzn kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—Aa.

Op den titel een fileet. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt

---

[1]) P. A. Tiele, *Nederlandsche bibliographie van land- en volkenkunde*, Amsterdam 1884 p. 56. Eenige onjuiste mededeelingen van Tiele zal ik bij de beschrijving van twee uitgaven van 1599 rectificeeren.

[2]) P. A. Tiele, *Nederlandsche Bibliographie* enz. p. 18.

op twee bldzn een Latijnsche opdracht van ANTONIVS à TSESTICH aan NICOLAUS MICAULT, Heer van Indevelt, waarna op bldz. 1 de tekst begint, die op genummerd bldz. 350 eindigt met het imprimatur van HENRICK VAN DER DUNGHEN. Op 37 ongenummerde bldzn volgt dan nog een register, waarvan de laatste bldz. onderaan het adres bevat: **Ghedrnct** (sic) **tot Woerden/ by Andries// Verschout/ Anno** 1598. De volgende bldz. bevat een voorbeeld van een **Procuratie** ad lites, en de laatste twee bldzn zijn onbedrukt [1]).

[Univ. Bibliotheek, Utrecht.
Univ. Bibliotheek, Gent].

Nauwkeurige herdruk van de uitgave van HENRICK VAN DER LOE te Antwerpen, 1573; de eerste was in 1558 verschenen bij HANS DE LAET te zelfder stede.

391. = **Practijcke ende handtboec in criminele// sacchen/ ghemaect ende vergadert by Joos de Damhouder// van Brugghe/ Doctoor in beyde de Rechten/ Raedt ende Commissaris// vanden demaine ende financien vander K. M. Caerle den vijfsten/ van// synen Lande van herwaerts over/ allen Souverains/ Baillius/// Schouteтens/ Meyers/ Borghemeesters/ Schepenen/ ende// andere Wethouderen ende Officieren seer// profytelijck ende nootsaeckelijck.**

16 ongenumm. en 216 genumm. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—Ee.

Op den titel een houtsnede voorstellende de voltrekking van verschillende lijfstraffen, waaronder een citaat uit PYTHAGORAS en een uit SENECA. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt op 2 bldzn een opdracht van JOOS DE DAMHOUDER aan PHILIPS VAN ONGNEYES, op 1 bldz. **Den Autheur jeghens den Calomniateur van desen**, op 3 bldzn een **Tafel van alle de Capittelen ende Tijtelen** en

[1]) Beschreven in de *Biblioteca Belgica*.

op 8 bldzn een alphabetisch register. Op bldz. 1 begint dan de tekst, die op bldz. 215 opgeluisterd is door dezelfde houtsnede van den titel en op bldz. 216 eindigt met het adres: Ghedruckt tot Amsterdam, by Cornelis Claesz. int Schrijfboeck. 1598 [1]).

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Bisschopp. Museum, Haarlem].

De eerste druk van dit veel verspreide boek was in 1555 verschenen bij Steven Wouters en Jan Bathen te Leuven.

392. = De Zeevaert oft conste// van ter Zee te varen/ vanden Excele·//ten Pilote Meester Peeter de Medina// Spaegniaert.

Inde welcke niet alleene de Regels/ Secreten/ Practijcke/ eñ/ constighe Instrumenten der seluer Consten begrepen zijn: Maer oock de// clare ende oprechte fondamenten der Astronomijen/ ende gantschen// loop des Hemels/ op d'alderlichste ende duyde·//lijcxste verclaert worden.

Allen Cooplieden Piloten Schippers ende anderē Lief-hebbers der Astrono-//myen tot nut eñ dienst wt den spaensche ende francoysche in onse ne·//der duytsche tale ouergeset ende met Annotatien ver·//ciert by M. Merten Everaert Brug.

Met noch een ander nieuwe onderwijsinghe/ op de principaelste punten// der Nauigatien van Michiel Coignet.

T'AMSTELREDAM// By Cornelis Claesz. opt Water/ int Schrijfboeck/ by de oude// Brugghe. M.D.LXXXXVIII.

88 en 22 recto genummerde bladen 4°., Goth. letter, sign. [A]—Y en [Aa]—Ee, zijnde het laatste 1½ vel. Op den titel dezelfde houtsnede als in de beide vorige drukken. Ook de indeeling is geheel gelijk.

---

[1]) Ook beschreven in de *Bibliotheca Belgica*.

De titel van COIGNETS toevoeging luidt:

Nieuwe onderwysinghe/// op de principaelste puncten// der Zee-vaert Inhoudende diversche nootelijcke regulen/ Constighe practijc-// ken en sonderlinghe bequame Instrumenten/ die alle Piloten/ Stier-//lieden/ ende andere/ die daghelijcx de Zee hanteren/// vastelijcken behooren te verstaen.

Item een lichte, maer sekere ende perfecte maniere om Oost ende West te varen/// dwelck tot noch toe allen Piloten onbekent is gheweest.

Nu nieuwelijcken eerst (wt de conste van Mathematica) ghepractizeert/ ende by een vergadert/ deur// Michiel Coignet.

T'AMSTELREDAM.// By Cornelis Claesz. opt Water/ int Schrijf-boeck/ by d'oude// Brugghe. M.D.XCVIII.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Academie, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Utrecht].

Het verschil met de uitgaven van 1589 en 1592 blijkt reeds voldoende uit de spelling van den titel.

393. = CORT ONDERVVIIS// vande Conste der Zeevaert// beschreven deur den Licenciaet Rodrigo Zamorano,// opper-Cosmographe ende Pilote vande Coninckl ijcke// Maiesteyt van Spanien: Leser inde Cosmographie int// huys vande Contractatie oft handel van Indien.

Is seer nut allen Stierluyden ende Schippers/ ende alle die ter// Zee varen/ om der goeder instructien ende onderwijsinge willen:// Daerom te recht een Schole der Zeevaert genoemt mach worden.

Overgeset vvt den Spaenschen in ons Nederlantsche sprake:// Deur Martin Everart. B.

Tot Amstelredam/ By Cornelis Claesz. Boeckdrucker opt Water// int Schrijfboeck. M.D.XCVIII.

48 recto genummerde bladen 4°., Goth. letter, sign. [A]—M. Op den titel de twee helften van de hemelglobe, gevat in een

fraaie omlijsting, een niet gemerkte kopergravure, stellig van de hand van JODOCUS HONDIUS. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt op blad 2 recto een opdracht van RODRIGO ZAMORANO aan DIEGO GASCA VAN SALAZAR, President in den Raad des Konings voor de Indische zaken, en verso een woord: Aen den Leser. Daarna begint op blad 3 recto de tekst, die op blad 48 recto voltooid is en eenige in hout gesneden afbeeldingen van zeevaartkundige werktuigen bevat. De laatste bladz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, Brussel].

394. = THRESOOR// DER ZEE-VAERT;// Inhoudende de gheheele Navigatie ende Schip-vaert vande Oostersche, Noordtsche, Westersche ende Middellantsche// Zee, met alle de Zee-caerten daer toe dienende. Insghelijcks het oude vermaerde Lees-caertboeck van Wisbuy// vermeerdert, ende van ontallijcke fauten en valsche coersen ghesuyvert. Midtsgaders de streckinghe van Ruslandt,// ende inde Witte-zee tot Ombay in Laplandt. Ende oock de streckinghe vande Middellantsche oft Levantsche Zee:// door de Griecxsche Eylanden tot Trapezonde in Asien.
Alles beschreven door den Ervaren Piloot ende Stuerman LVCAS IANSZ. WAGHENAER,// *residerende inde vermaerde Coop ende Zee-stadt van Enchuysen.*
Nu ten derde mael van nieus vermeerdert, ghebetert, ende ghecorrigiert, met vele schoone// Caerten, Figueren ende gheschriften, door den selven Aucteur.
Ghedruckt t'Amsterdam, by Cornelis Claesz. op 't VVater in 't Schrijf-boeck, voor// Lucas Iansz. Waghenaer. CIƆIƆ.XCVIII.
64 met Romeinsche, 298 met Arabische cijfers genumm. en

tusschen p. 60 en 61 twaalf ongenummerde bldzn 4° obl., Goth. letter, sign. [A]—H en A—cc, zijnde tusschen vel H en I anderhalf vel (H. H.) ingevoegd.

De inhoud is geheel gelijk aan den boven (p. 119—121) beschreven tweeden druk van 1596.

De ondertitel op p. 169 luidt:

BESCHRIVINGHE// VAN// DIE MIDDELLANTSCHE ZEE,// MIDTSGADERS// De streckinghe vande landen, met haer rechte coersen ende dvveerscoersen, ende hoe veel mylen die// selve landen ende hoecken verscheyden ligghen. Voorts de vertooninghe vande landen naer haer// ghedaente figuerlijcken gheteeckent ende naer gemaelt, ende oock vvaer goede reede is, ende hoe-// men daer goede havenen soecken ende vinden sal.

Mede inden THRESOOR VANDE ZEEVAERT *begrepen.*

Beschreven door LVCAS IANSSOON WAGHENAER, Stuerman ende Piloot, residerende// in die vermaerde Zee ende Coopstadt van Enckhuysen.

Ghedruckt tot Amstelredam, by Cornelis Claeszoon, opt vvater, int Schrijf-boeck, voor Lucas// Ianszoou (sic) VVaghenaer, vvoonende tot Enckhuysen. Anno M.D.XCVIII.

De laatste twee bldzn zijn onbedrukt.

In deze uitgave, slechts in de spelling van de vorige verschillende, zijn 25 kaarten; onder de nieuw bijgevoegde is er een gesneden door ARNOLDUS FLOR. à LANGREN.

[Koninkl. Bibliotheek, Stockholm].

395. = Cosmographie,// ofte Beschrijvinge der ghe-// heelder Werelt/ begrijpende de gelegentheyt// ende bedeelinghe van elck Lantschap ende contreye// der selver/ ghescheven in Latijn door Petrus Apianus.

Ghecorrigeert ende vermeerdert door M. Gemma Frisius, excel-// lent Geographijn ende Mathematicijn, met sommige andere

tractaten// vande selve materie, gemaect van den voorseyden Gemma, ende// hier by ghevoecht, waer af dinhout staet int navolgende bladt.

TOT AMSTELREDAM,// By Cornelis Claesz. woonende opt water int vergulden// Schrijfboeck. Anno 1598.

6 ongenummerde en van het zevende blad af 122 recto genummerde bladen, waarbij de nummering herhaaldelijk verkeerd is, 4°., Goth. letter, sign. van het vijfde blad af A—Hh.

Op den titel een wereldkaart op twee halfronden, dezelfde prent van JODOCUS HONDIUS die ook op den titel van de *Beschryvinghe van de gantsche Custe van Guinea*, enz. van 1596 voorkomt [1]). De indeeling van het boek is geheel gelijk aan de boven bldz. 88 en 89 beschreven uitgave van 1592, behalve dat De Tafel van sommighe zeer vermaerde Steden en plaetsen hier op de voorlaatste bldz. eindigt en de laatste bldz. een 17-regelig Hollandsch vers bevat: Het Boec/ tot alle Beminders der deuchdelijcker Konsten, waarvan de beginletters den naam CORNELIS CLAESZOON vormen, onderteekend: PATIENTIA Victrix.

Onderaan staat nog eens het adres: Tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz.// int Schrijfboec/ aen het water/ by de oude// Brugghe: M.D.XCVIII [2]).

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.

De eerste Hollandsche uitgave van dit vaak herdrukte werk was in 1553 verschenen bij GREGORIUS DE BONTE.

396. = Conqueste van Indien.// De wonderlijcke ende warach-//tighe Historie vant Coninckrijck van Peru// gheleghen in Indien/ inde welcke

---

[1]) Zie boven p. 130.

[2]) Ook beschreven in de *Bibliotheca Belgica*.

verhaelt wordt de gheleghentheyt/// costuymen/ manieren van leven/ overvloedicheyt des Goudts ende Silvers/// ende voorts alle de sonderlingste dinghen van den selven lande. Insghelijcks van den// steden/ plaetsen ende inwoonders desselfs Coninckrijcx/ daer beneven/ hoet ghevonden// ende eerst by de Keyserlijcke Mayesteyt hoochloflijcker memorien gheconque-//steert ende vercreghen is/ met alle de Oorloghen/ ende strijden/ die ghe-//voert zijn/ soo teghens d'Indianen/ als oock om tgoe-//vernement d'een teghens den anderen.

T'AMSTELREDAM,// By Cornelis Claesz./ woonende opt Water/ by de Oude Brugghe/// Int Schrijf Boeck, ANNO. 1598.

160 recto genummerde bladen, waarvan de nummering herhaaldelijk foutief is, 4°., Goth. letter, sign. [A]—Rr.

Op den titel hetzelfde kaartje van Zuid-Amerika door JODOCUS HONDIUS, dat ook voor de uitgave van 1596 prijkt. Ook de verdere inhoud en indeeling is geheel gelijk aan dien druk. De afbeelding van den Cerro de Potosi staat op het verkeerd genummerde blad 110 verso en de naam van den vertaler RUMOLDVS DE BACQUERE op het verkeerd genummerde blad 154 verso; ook diens ambacht is verkeerd Tadello in plaats van Tabellio gedrukt. De nog volgende ongepagineerde bldzn bevatten eveneens het register tot op blad 159 verso, waar onderaan het adres staat van den zeer weinig accuraten drukker: Gedruckt tot Amstelredam by Wil-//lem Jansz Woonende inde Nien-// straet/ inde Druckerye. Het laatste blad is onbedrukt.

(Univ. Bibliotheek, Leiden.
Public Library, New-York].

Bij de beschrijving van de in 1596 bezorgde uitgave van dit werk is reeds gezegd, dat AUGUSTO DE ZARATE er de schrijver van is.

397. = Waerachtighe ende grondighe beschryvinge van// het groot ende Goudtrijck Coninckrijck van Guiana, ghelegen zijnde in America, by noorden de// groote Riviere Orelliana, vanden vijfden graed by zuyden

totten vijfden graed by noorden de Middellinie/ in welcke be-// schry-
vinghe de rechte ghelegentheyt vande groote ende rijcke Hooft-stadt Manoa, Macureguarai, ende andere steden des selvighen Coninck-// rijcks/ ende van het groot Souten Meyr Parime, (zijnde ontrent 200. spaensche mylen lanck) verclaert wordt: Insgheliijcks// wat voor rijcke Waren daer te lande eñ daer ontrent vallen; als namelick groote over-vloet van Gout/ costelick// ghesteente/ ghenaemt Piedras Hijadas, Peerlen/ Balsem-olie/ lanck Peper/ Ginever/ Suijcker/ // Wieroock/ ver-scheyden Medicinale wortelen/ Drooghenyen/ ende Gummen.// Item Zyde/ Cottoen ende Brasilie houdt.
Midtsgaders de beschryvinge vande omliggende rijcke Landtschappen Emeria, Arromaia, Amapaia en Topago; in welck laetste de krijghs-vrouwen// (Amazones genoemt) woonen: mette beschryvinge van 53. groote Rivieren/ onder welcke Oronoque de voornaemste is/ welcke spruijt ontrent 500. duytsche mylen te landt-// waert in/ niet verre van Quito/ een vermaerde hooftstadt in Peru. Alles met groote neerstigheyt ontdeckt eñ beschreven inden jaere 1595 eñ 1596.// Door den E. Heere Walter Ralegh/ Ridder eñ Capiteyn over de Guarde vande Majesteyt van Enghelandt/ // ende den vermaerden Zeevaerder Capiteyn Laurens Keymis.
t'Amstelredam by Cornelis Claesz. op 't Water/ int Schrijf-boeck/ A°. M.D.XCVIII.

2 niet genummerde, en 48 recto genummerde bladen, waartusschen na p. 31 nog 2 niet genummerde, 4°. obl., Goth. letter, sign. [A]—N.

Op den titel een in koper gesneden kaartje van de landen, liggende om den Atlantischen Oceaan, waarnaast links een Cannibaal en rechts een Amazone. De keerzijde is onbedrukt. De twee volgende bldzn bevatten een woord TOT DEN LESER van *VValter Ralegh.* Dan volgt de tekst van de Beschryvinge van het Goudtrijck ende heerlijck Coninckrijck Guiana enz., die op blad 30 verso eindigt.

Het thans volgende ongenumm. blad bevat recto een ondertitel:

Waerachtighe ende grondighe beschryvinghe// vande tweede Zeevaert der Engelschen nae Guiana, eñ de omliggende Landschappen:// Waer inne seer bescheydelick beschreven worden alle de Zee-custen met de Eylanden/ Hoofden/ Voorgheberghten/ Inwijcken/ Havenen/ Reeden/ Dieyten/ Ondieyten/ Clippen/ verscheyde Opdoeningen van Lan-// den/ de ghestaltenisse van winden/ stroomen ende tyden des jaers. Met verclaringe vande rechte ghelegent-// heyt van 53. Rivieren/ die aldaer inde Zee vloeyen/ met benaminghe der steden daer op ghebouwet/ van wat// volcken die worden bewoont/ wat voor zeden die selvighe hebben; hoedanighe Cassiken ofte Vorsten daer te// lande regieren/ ende hoe menigherley costelijcke waren aldaer vallen.

Alles met groote neerstigheyt ontdeckt, ende beschreven inden jaere 1596. Door den cloeck-// moedighen ende vermaerden Zee-vaerder Capiteijn *Laurentium Keymis.*

t'Amstelredam, by Cornelis Claesz. op 't VVater, in 't Schrijfboeck, A°. 1598.

Op dezen titel een in koper gesneden voorstelling van de inboorlingen wonende aan de Amazonenrivier, op het eiland S. Margarita en van de fabelachtige menschen zonder hoofd in de provintie Iwalpanoma.

De keerzijde is weder onbedrukt, en het volgende ongenummerde blad bevat een woord TOT DE LIEFHEBBERS VAN DE VOIAGIE NAE GVIANA.

Daarna wordt op wederom genummerde bladen de tekst van dit réisverhaal voortgezet, die op blad 47 verso eindigt. Het laatste blad is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Public Library, New-York].

Zoowel het reisverhaal van SIR WALTER RALEIGH als dat van LAW-

RENCE KEYMIS waren in 1596 te Londen in het Engelsch verschenen. Later werden ze nog herhaaldelijk uitgegeven [1]).

398. = D'EERSTE BOECK.

Historie van Indien/ waer inne verhaelt is de avon-//tueren die de Hollandtsche Schepen bejeghent zijn: Oock een particulier verhael der Condi-//tien/ Religien/ Manieren ende huyshoudinge der volckeren die zy bezeylt hebben: wat Gelt/ Specerye/ Drogues ende// Coopmanschappen by haer ghevonden wordt/ met den prijs van dien; Daer by ghevoecht de Opdoeninghen ende streckinghen vande Eylan-//den ende Zee-custen/ als oock de conterfeytsels der Inwoonderen/ met veel Caertiens verciert; Voor alle Zee-varende ende curieuse lief-heb-//bers seer ghenuechlijck om lesen. Door G. M. A. W. L.

Ghedruckt t'Amstelredam, by Cornelis Claesz. opt VVater, int Schrijfboeck, A°. 1598.

116 recto genummerde bladen, 4°. obl., Goth. letter, sign. [A]—Ff. Daar in de nummering 48 prenten niet meetellen, maar bij de signatuur wel, loopt de nummering lang niet zoover. Op den titel een in koper gesneden kaartje van Afrika en het zuidelijk gedeelte van Azië. De keerzijde is onbedrukt. Blad 2 bevat recto en verso een woord: TOTTEN LESER. *By G. M. A. VV. L.* Op blad 3 recto begint de tekst, die op het voorlaatste blad verso voltooid is. Het laatste blad bevat recto een prent met afbeeldingen van verschillende munten en is verso onbedrukt. Behalve de 48 bovengenoemde prenten behoort er nog een uitslaande prent in met: De afbeeldinghe vanden Bazar oft groote merckt tot Bantam.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

---

1) P. A. TIELE, *Mémoire bibliographique sur les iournaux des navigateurs néerlandais.* Amsterdam, 1867, p. 302 vlg.

P. A. TIELE heeft een uitvoerige beschrijving van dit allerbelangrijkste reisverhaal van CORNELIS DE HOUTMAN naar Oost-Indië, en van de verschillende latere drukken en vertalingen [1]). Dat onder de initialen G. M. A. W. L. WILLEM LODEWYCKSZ., een der commissarissen van de vloot, verscholen was, is reeds medegedeeld door DE JONGE [2]).

Reeds in hetzelfde jaar liet CORNELIS CLAESZ. een Latijnsche editie het licht zien:

399. = PRIMA PARS// DESCRIPTIONIS ITI-// NERIS NAVALIS IN INDIAM// ORIENTALEM, EARVMQVE RERVM// QVAE NAVIBVS BATTAVIS OCCVRRERVNT:// VNA CVM PARTICVLARI ENARRATIONE CONDITIO//num, morum, oeconomiae populorum, quos adnavigarunt. Praeterea de numismatis,// Aromatibus, Speciebus & mercibus ibidem Venalibus, eorumque pretio. Insuper de// Insularum apparentijs, tractibus, Orisque regionum maritimis, Vna cum incolarum// ad vivum delineatione; Cuncta diversis tabulis illustrata: omnibus mare navigantibus// & rerum exterarum studiosis, lectu periucunda.
Authore G. M. A. W. L.
AMSTELRODAMI,// Ex Officina Cornelij Nicolaj, Typographi ad symbolum Diarij, ad aquam.// Anno M.D.XCVIII.
52 recto genummerde bladen f°., Lat. letter, sign. [A]—N.
Op den titel dezelfde kaart als op den titel van de Hollandsche uitgave. De keerzijde is onbedrukt. Blad 2 recto bevat het woord AD LECTOREM van G. M. A. W. L., terwijl het verso onbedrukt is. Op blad 3 recto begint de tekst, die met dezelfde prenten versierd is en op blad 51 verso eindigt. Het laatste

---

[1]) P. A. TIELE, *Mémoire bibliographique sur les journaux des navigateurs néerlandais*, Amsterdam 1867, p. 124—131.

[2]) Jhr. J. K. J. DE JONGE, u. s. II p. 27.

blad bevat recto slechts de prent met de muntafbeeldingen, terwijl het verso wederom onbedrukt is.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Koninkl. Bibliotheek, München.
Koninkl. Bibliotheek, Bamberg.
Bibliotheek, Wernigerode.
Public Library, New-York].

Ook voor een Fransche uitgave zorgde CORNELIS CLAESZ. nog in hetzelfde jaar.

400. = PREMIER LIVRE// DE LHISTOIRE DE LA// NAVIGATION AVX INDES// ET DES CHOSES A EVX ADVENVES: ENSEMBLE// LES CONDITIONS, LES MEVRS, ET MANIERES DE VIVRE DES NA-// tions, par eux abordées. Plus les Monnoyes, Espices, Drogues, & marchendises, & le pris// d'icelles. Davantage les decouvremens & apparences, situations, & costes maritimes// des contrees; avec le vray pourtraict au vif des habitans: Le tout par plusieurs figures// illustré: tres recreatif a lire a tous navigans & amateurs des navigations lointaines, es// terres estrangeres. Par G. M. A. VV. L.
Imprimé a Amstelredam par Corneille Nicolas, sur l'eaue, au livre a écrir. Anno 1598.
54 recto genummerde bladen f°., Lat. letter, sign. [A]—N.
Op den titel wederom dezelfde kaart.
De indeeling is ook geheel gelijk aan de Latijnsche uitgave.

[Public Library, New-York].

401. = COLLOQVIA ET DICTIO-// NARIOLVM OCTO LINGVARVM, LATI-// NAE, GALLICAE, BELGICAE, TEVTONICAE, HISPANICAE,// ITALICAE, ANGLICAE, ET PORTVGALLICAE.
Liber omnibus linguarum studiosis domi ac foris apprime necessarius.

Colloques ou Dialogues, auec vn Dictionaire en huict langues, Latin,// Flamen, François, Alleman, Espaignol, Italien, Anglois, & Portuguez: nou-// uellement reueus, corrigez, & augmentez de quatre Dialogues, tres profitables & vtils, tant au faict de marchãdise, qu'aux voiages & aultres traffiques.
Colloquien oft tsamensprekingen, met eenen Vocabulaer in acht spraken, Latijn, Fran-// sois, Neerduytsch, Hoochduytsch, Spaens, Italiaens, Engelsch, ende Portugijsch: van nieuws// verbetert ende vermeerdert van vier Colloquien, seer nut ende profitelijck// tot der Coopmanschap, reyse ende andere handelinghen.
Delphis.// Ex officina Brunonis Schinckelij. Anno 1598.// *Venduntur Amstrodami in aedibus Cornelij Nicolai.* 222 ongenummerde bladen kl. 8°. obl., Lat. curs. en Goth. letter, sign. [A]—Ee, zijnde het laatste $^3/_4$ vel.
De keerzijde is onbedrukt. Bldz. 3 tot 5 bevat een Latijnsch gedicht: LIBER AD EMTORES, onderteekend L. B. I. B. F., bldz. 6 en 7 een voorwoord *BENEVOLO LECTORI*, gedateerd 13 Nov. 1585. Dan begint op bldz. 8 de tekst, die in vier kolommen gedrukt is, op de verso-zijde het Latijn in Lat. letter, het Fransch en Duitsch cursief en het Nederlandsch in Goth. letter, op de recto-zijde het Spaansch in Lat. letter, het Italiaansch en het Portugeesch cursief en het Engelsch in Goth. letter. De tekst eindigt bldz. 409 en op de volgende bldz. begint een korte in het Fransch opgestelde handleiding voor de uitspraak van het Fransch, het Italiaansch en het Spaansch en eenige andere taalregels, tot op bldz. 443. De laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Nog verschillende malen zijn deze *Colloquia* herdrukt, o. a. te Vlissingen in 1613 en te Amsterdam in 1631. Wie die L. B. I. B. F. was, heb ik niet kunnen ontdekken.

402. = [*De Psalmen Davids van* P. DATHENUS, *geheel op Musyck-Noten; met den Catechismus en Ceremonien. Item korte onderwysinge van de Musykkonste/ en samenspreekinge over het misbruyk der Wysen/ en des Singens/ door* DAVID MOSTAERT, *in Rym/ opgedraagen aan de Regeering van Amsterdam. Amst. by* CORNELIS CLAESZ. 1598.]
12°.

[Catal. Verk. Bibl. Is. LE LONG, 17 Aug. 1744, libri in 8°., n°. 1219].

Helaas heb ik den titel van dit boekje slechts kunnen overschrijven uit den catalogus der verkooping van bovengenoemde bibliotheek. Ofschoon de bewerker 30 gl. kreeg *„voor 't ediceeren ende verscheynken van diverse psalmboeken aan Burgemeesteren en Heeren van den Gerechte"* [1]), schijnt geen exemplaar bewaard te zijn. ISAAC LE LONG heeft er later [2]) nog eens op gewezen en ADR. 's GRAVEZANDE schijnt zijn mededeeling [3]) hieraan ontleend te hebben. Vermoedelijk een ander exemplaar van hetzelfde zeldzame boekje heeft J. B. DE LA BORDE gekend; tenminste met het door hem genoemde boekje *„Petit Traité de Institutione Musices"* van *„un flamand nommé* DAVID MOSTARD" kan bezwaarlijk iets anders bedoeld wezen [4]). Terecht heeft BOERS hierop gewezen [5]), maar onbegrijpelijk is het, hoe deze het auteurschap toekent aan DANIËL MOSTAERT, den bekenden Amsterdamschen Secretaris. De persoon van DAVID MOSTAERT, die omstreeks 1560 geboren was en te Amsterdam het ambt van notaris bekleedde, behoeft trouwens geen onbekende meer te zijn, sedert Prof. DOEDES een artikel over hem geschreven heeft [6]), naar aanleiding van 's mans Album

---

1) Thesauriersrekeningen over 1598, p. 53.

2) IS. LE LONG, *Kort historisch verhaal van den eersten Oorsprong der Nederlandschen Gereformeerden kerken onder 't kruys*, Amsterdam 1751, p. 130.

3) A. 's GRAVEZANDE, *Tweehonderdjarige gedachtenis van het Eerste Synode der Nederlandsche kerken*, Middelburg 1769, p. 213.

4) J. B. DE LA BORDE, *Essai sur la musique ancienne et moderne*, Paris 1780, II, p. 23.

5) *Bouwsteenen* I, p. 25.

6) *Stemmen voor waarheid en vrede*, 1873, p. 399.

Amicorum, toen in zijn bezit, thans berustende bij den heer F. E. MEULMAN te Amsterdam. Daar ik elders over dit album en den persoon die het bij elkander heeft gebracht heb geschreven [1]), kan ik thans hiermee volstaan.

403. = Dat hooghe// Lied Salomo/ tracterende// van Christo/ ende sijne Bruydt// de Ghemeynte: Sanghewijs// in rijme gestelt: Door// K. V. Mandere. Met noch andere Gheestelijcke Liedekens// daer achter by ghevoeght: Ende nu// op een nieu verbetert ende// vermeerdert.
TOT AMSTETREDAM (sic),// Voor Cornelis Claesz. Boeckvercooper/ // woonende opt water/ by de oude Brugge/ // int Schrijfboeck.
Anno 1598.
192 genumm. bldzn. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—M.
Op den titel een bijbelspreuk en een klein fileet. De keerzijde bevat een kort woord: Tot den Leser. Op bldz. 3 begint de vertaling van het Hooglied, die op bldz. 24 voltooid is, waarna onmiddellijk meer ander Schriftuerlijcke Liedekens volgen. De laatste hiervan eindigt op bldz. 192, waar het register begint, dat op de volgende en laatste bldz. voltooid is.
[De heer J. F. M. STERCK te Amsterdam [2])].

404. = Het Elfste Boeck van Ama-// dis van Gaule: Inhoudende de Ridderlijcke daden// ende vreemde avonturen/ so van hem/ als vanden Princen van zy-// nen bloede: Al-waer sonderlinge verhaelt werden de feyten van Wa-// penen van Rogel van Grecien ende Agesilan van Clol-// chos/ in 't langh, vryen van Diane/ de schoon-// ste Princesse vander werelt.
Nu nieus overgheset uvt de Françoysche sprake, in onse neerlant-// sche Tale. Seer ghenoechlijck om te lesen.
T'AMSTELREDAM,// Voor Cornelis Claesz. Boeckvercooper/ woonende// op 't Water/ by de oude Brugge/ int Schrijf-boeck.// M.D.XCVIII.
8 ongenumm. bldz. voorwerk en 312 genummerde bladen (daar bldz. 200 verkeerdelijk 100 genummerd is en deze fout

---

1) *Amsterdamsch Jaarboekje voor* 1904, p. 29—41.
2) Aan dit exemplaar ontbreken de vellen D, E en F.

niet hersteld wordt, heet de laatste bldz. 212 inplaats van 312)
4°., Goth. letter, sign. na het voorwerk A—Qq.
Op den titel een kleine houtsnede, bevattende eenige scène uit het boek, en als omlijsting een smalle rand van aan elkander gezette blokjes ornament. De keerzijde is onbedrukt en de rest van het voorwerk bevat het register. Dan begint op bldz. 1 de tekst, die met een aantal ruwe aan andere boeken ontleende houtsneden versierd is en op de laatste bldz. eindigt.

[Koninkl. Bibliotheek, 's-Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Leiden].

405. = Mandaet des Keyserlijcken// Majesteyts Rudolphus den tweeden/ etc. teghens// Don Francisco de Mendossa, Admirante de Arragon, Hertoge van// Veraguas, Marquis van Guelesto, des Ridderlijcke Calatranonicher Ordens/ // Commandeur tot Valazenas, Generael vant Legher des Coninckx van// Spanien/ liggende inde Landen van Gulich en Cleve: Daer hy hem// inder Acht doet so verre hy niet en verlaet dese plaetse/ gele-//gen op Rijcks bodem/ eñ opleggende de schade ge-//daen daer ter plaetse.

Zijne antwoort int corte hier op.

Noch hier by ghevoecht dat door den doot des Bisschops van// Bamberch is ontdect zijnen raetslach eñ conspiratie onder hun dry Bisschop-//pen als Bamberch voorsz./ Saltsberch en Wirtsberch besloten/ om de Spaen-//iaerden in Duytslandt in te ruymen/ ende de Evangelische te overvalen/ // een bloetvergieten aen te richten: daer dese dry Bisschoppen oog-//schijnlijck van Gode ghestraft zijn/ ende alles in het// openbaer is ghecomen.

Hier is noch byghevoecht de belydenisse van Goehart// Hensgen, Dienaer wylen Grave vanden Broeck, bekent// gheweest te hebben by het ombrenghen zijns// Heeren/ vertelt tselfde int langhe.

Ghedruckt tot Amstelredam/ by Cornelis// Claesz. woonende opt Water int Schrijf-//boeck/ Anno M.D.xcix.

8 ongenumm. bldzn 4°., Goth. letter, sign. [A].

Op den titel een in hout gesneden wapen van den koning van Spanje. De keerzijde is onbedrukt. Op p. 3 begint de tekst, die p. 8 voltooid is.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Academie, Amsterdam.
Koninklijke Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Gent.
Koninkl. Bibliotheek, Brussel].

Het *Mandaet* van den Keizer is gedateerd 30 Dec. 1598. Er bestaat een nadruk van, die behalve in de spelling geheel gelijk is aan de beschreven uitgave. Het adres luidt: *Eerst ghedruckt tot Amstelredam| by* CORNELIS CLAESSZOON *woonende opt Water int Schrijffboeck, Anno M.D.xcix.* Van dezen nadruk, die vermoedelijk eenige jaren later verschenen is, berust een exemplaar in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.

406. = NAVIGATIO// AC ITINERARIVM// IOHANNIS HVGONIS LIN-//SCOTANI IN ORIENTALEM SIVE LVSITANO-//RVM INDIAM. DESCRIPTIONES EIVSDEM TERRAE AC TRACTVVM// Lithoralium. Praecipuorum Portuum, Fluminum, Capitum, Locorumqúe, Lusita-//norum hactenus navigationibus detectorum, signa & notae. Imagines habi-//tus gestusqúe Indorum ac Lusitanorum per Indiam viventium, Tem-//plorum, Idolorum, Aedium, Arborum, Fructuum, Herbarum,// Aromatum, &c. Mores gentium circa sacrificia, Poli-//tiam ac rem familiarē. Enarratio Mercaturae, quo-// modo & vbi ea exerceatur. Memorabilia// gesta suo tempore iis in partibus.

Collecta omnia ac descripta per eundem Belgicè; Nunc vero Latinè reddita, in vsum// commodum ac voluptatem studiosi Lectoris novarum memoriáque// dignarum rerum, diligenti studio ac operâ.

HAGAE-COMITIS// Ex officinâ Alberti Henrici. Impensis Autho-

ris & Cornelii Nicolai,// prostantqúe Aegidium Elsevirum. ANNO 1599.

8 ongenumm. en 124 genumm. bldzn f°., Lat. letter, sign. na het voorwerk A—K, zijnde het laatste 1½ vel.

Op den titel het groote door LAMBERT CORNELISZ. gesneden vignet, dat boven p. 114 en 115 reeds beschreven is. De keerzijde bevat een zesregelig Latijnsch gedicht, gericht tot MAURITS, Landgraaf van Hessen, bldz. 3 en 4 een opdracht van JAN HUYGENSZ. VAN LINSCHOTEN aan denzelfde, gedateerd te Enkhuizen 1 Jan. 1599, bldz. 5 is onbedrukt, bldz. 6 bevat het in koper gesneden wapen van genoemden Landgraaf in een rijken cartouche, niet gemerkt, doch stellig van de hand van LAMBERT CORNELISZ., bldz. 7 een voorrede tot den lezer en bldz. 8 het portret van den schrijver, reeds boven p. 126 beschreven, met hetzelfde Latijnsche distichon er in boekdruk onder.

De tekst begint op genumm. p. 1 en eindigt op de laatste bldz. Er ingevoegd zijn vier kaarten en 24 prenten [1]), die ook reeds bij de Hollandsche uitgave gevoegd waren.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Groothertogelijke Bibliotheek, Karlsruhe.
Koninkl. Bibliotheek, München].

Hierbij behoort:

407. = DESCRIPTIO// TOTIVS GVINEAE TRAC-//TVS, CONGI, ANGOLAE, ET MONOMOTAPAE,// EORVMQVE LOCORVM, QVAE E REGIONE C.S. AVGVSTINI// in Brasilia jacent. Proprietates Oceani; Insularumqúe ejusdem,// S. Thomae, S. Helenae, Ascensionis &c. Portuum, altitudinis,// Syrtium, vadorum, ac fundi. Mirae Narrationes//

---

[1]) In het door mij beschreven exemplaar in de Amsterdamsche Universiteits-Bibliotheek bevinden zich wel is waar meer kaarten en prenten, maar slechts bovengenoemd aantal wordt aan het einde van het volgende nummer ten behoeve van den binder opgegeven.

Navigationum Batavorum, cum interio-// ris terrae descriptione. ***Nec non diffusa explicatio in Tabulam Cosmographicam Insulae S. Laurentii sive Ma-// dagascar, cum Detectione Syrtium, scopulorum omnium, ac multitudinis Insularum// hujus Indici Maris, situsque terrae firmae à Bonae spei Promontorio per// Monomotapam, Zefalam usque ad Mossambicquam, ac mox supra// Quiloam, Gorgam, Melindam, Amaram, Baru, Magadoxo,// Doaram &c. usque ad Rubrum Mare.***

ACCEDIT NOVITER HISTORIA// NAVIGATIONVM BATAVORVM IN SEPTEN-// trionales oras, Poliqúe Arctici tractus, cum Freti// Vaygats detectione summâ fide relata.

HAGAE-COMITIS// Ex officinâ Alberti Henrici.// ANNO 1599.

48 genumm. bldzn f°., Lat. letter, sign. Aa—Dd.

Op den titel de niet gemerkte doch stellig door JODOCUS HONDIUS in koper gesneden afbeelding van MAGELHAENS' schip Victoria, reeds boven p. 154 beschreven. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt p. 3 de tekst, die p. 45 voltooid is, waarna op drie ongenummerde bldzn een register en een opgave der prenten en kaarten in het geheele werk volgt.

Hierbij behooren drie kaarten.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Groothertogelijke Bibliotheek, Karlsruhe.
Koninkl. Bibliotheek, München.

Beide bij elkaar behoorende werken bevatten een verkorte vertaling van het reeds beschreven *Itinerario* en de *Beschrijvinghe van de gantsche Custe van Guinea* van 1596.

408. = **Seer vreemde ty-// dinge vant wederom verrysen van//** Don Sebastiaen **Coninc van Portugael/ die// verloren is gheweest xxj. Jaren/ als hy in Bar-// baryen den Slach verloos/ tegen** Muley Muluco// **Coninck van Fez en Marocques/ hem// nu hebbende gheopenbaert by den// Hertoge ende Signeurie// van Venetien.**

Hier is by ghevoecht de schrickelijcke Diluie// ende 't groot op-water binnen Roomen geschiet voor-//leden Kersmisse/ het welcke groote menichte van// huysen heeft wech ghenomen/ ende meer// van ses Millioenen Ducaten scha-//de gedaen/ eñ wel 1400. men-//schen verdroncken.
Tot Amstelredam,// Ghedruckt by Cornelis Claesz. woonen-//nende (sic) opt Water byde oude Brugghe// int Schrijf-boeck/ Anno 1599.
8 ongen. bldzn. 8°., Goth. letter, zonder signatuur.
Op den titel staat een klein fileet. De tekst begint op de keerzijde en eindigt op de laatste bldz.

[Univ. Bibliotheek, Gent].

De in deze nieuwstijding laatst genoemde datum is 8 Jan. 1599.

409. = Placcaet of Gebot// vanden Coninc/ ende ver-//claringe op de voorgaende// Gheboden van den// Vrede-handel.
Wtgheroepen tot Parijs/ int Parlement/ // op den 25. dach Februarij/ 1599.
Overghezet uut de Fransche tale in ons// Nederduytsche sprake.
T'AMSTELREDAM,// By Cornelis Claesz. int Schrijfboeck/ // op 't Water/ Anno 1599.
56 genumm. bldzn kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—D, zijnde het laatste een half vel.
Op den titel een fileet, samengesteld uit kleine blokjes ornament, in houtsnede. De keerzijde is onbedrukt. De tekst begint op p. 3 met een sierletter en eindigt p. 55, terwijl de laatste bldz. onbedrukt is.

[Univ. Bibliotheek, Gent].

Dit plakaat bevat het vermaarde Edict van Nantes.

410. = Sententie definitive/ uyt// den naeme ende van weghen die E. Mog. Heeren// Staten generael vande vereenichden Nederlanden/ ghepro-// nunceert in sGravenhage op den achtsten Martij/ stilo novo/ // Anno xcv. neghen ende tneghentich/ tusschen den Joncheeren// Hovelinghen/ Eyghenerfden ende Volmachten vanden Ker-//spelen vanden Ommelanden tusschen d'Eems eñ Lauwers// Requiranten ter eenre/ eñ Burgher-

meesteren eñ Raedt// olde eñ nije sampt Taelmans mette geswooren Meen-// te der stadt Groeninghen ghererquireerden// ter ander zyden.
Tot Amstelredam,// Ghedruct by Cornelis Claeszz/ Anno 1599.
10 ongenumm. bldzn 4°., Goth. letter, sign. [A]—B, zijnde het laatste 1/4 vel.
Op den titel een in koper gesneden kaartje van FRISIA, bevattende Friesland, Groningen en Drenthe.
De keerzijde is onbedrukt. Op p. 3 begint de tekst die p. 10 voltooid is.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Groningen.
Univ. Bibliotheek, Gent].

Deze *Sententie* is gedateerd 8 Maart 1599.

411. = Warachtighe// Tijdinghe eñ corte beschrij-// vinghe van Yrlant/ twelck de Enghelsche Croone// onderworpen is. Met een verhael wat de Yrische voor een volc// is/ hoe sy onder haren Overstẽ den Grave van Tyron haer in rebellichheyt// stellẽ/ eñ van over vele tijts/ eñ als noch genieten alle hulpe eñ bystant// vanden Coninck van Spaengien. Waer door hare Majesteyt be-// dwongen is geweest den Grave van Essex met een groote Ar-// made derwaerts te senden (welck volck de snelle wilde// Yrischen niet soo seer vreesen als sekere ghetal van// honden/ bequaem haer in hare snellichheyt te// achterhalen/ die beneffens de Armade me-// de gaen) volle commissie ontfangen heb-// bende om de Rebellen tot onderda-// nicheyt te brenghen.
Hier is noch by gevoecht een cleyn Tractaet van de Ordinan-// tien ende Wetten die den Grave van Essex door goeden Raet// van hare Majesteyt syn Krijchsvolck in de// Oorloge in Yrlant gegeven heeft.
Tot Londen by Christoffel Barker/ der Coninghinne Excell.// Majesteyts Drucker/ eñ nu by Cornelis Claesz. tot Amsterdam. 1599.
16 ongenumm. bldzn 4°., Goth. letter, sign. [A]—B.
Op den titel een in hout gesneden wapenschild van Engeland.

De keerzijde is onbedrukt. Op p. 3 begint de tekst, die op de laatste bldz. voltooid is.

[Univ. Bibliotheek Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Stadsbibliotheek, Rotterdam.
Univ. Bibliotheek, Gent.
Univ. Bibliotheek, Cambridge].

Het hierin beschreven vertrek van den graaf van Essex naar Ierland had plaats in April 1599.

412. = **Cort// Warachtich verhael van de// heerlijcke ende loflijcke victorie die Godt gelieft heeft// syne Princelijcke Excellentie te verleenen/ teghen het machtighe// Legher des Conincx van Spaengien/ residerende tot Rossum/ alwaer zijn// Excellentie hem heeft gepoocht daer te versoecken: Is overgevaren tot// Herwerden/ hem aldaer beschanst/ ende des vyants aenloop// cloeckelijck wederstaen/ ende hem afgheslaghen dat// kennelijc is/ over seven hondert mannen/ eñ// een Spaenschen Graef gevangen.**

Desen slach is geschiet den vierden Julius/ inde Bommelerweert tot Rossum// ende int Dorp Herwerden ghenaemt.

Ghedruckt by Cornelis Claesz. int Iaer ons Heeren 1599.

4 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, zonder sign.

Op den titel een houtsnede, voorstellende een ruitergevecht [1]).

De keerzijde is onbedrukt. De tekst begint op p. 3 en eindigt op p. 4.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Bibliotheca Thysiana, Leiden.
Univ. Bibliotheek, Gent].

In dit vlugschriftje zijn de krijgsbedrijven van prins Maurits bij Rossem op 5 en 6 Juli 1599 beschreven.

[1]) In de exemplaren te 's Gravenhage en Leiden is over deze houtsnede een in koper gegraveerd kaartje van de streek der krijgsbedrijven geplakt, blijkens de naamteekening het werk van Benjamin Wright.

413. = De Const der Zee-vaerdt// begrypende seer nootwendighe saecken voor aller-//hande Zee-vaerders/ als Schippers/ Stuerlieden/ Piloten// Boots-volck ende Coop-lieden.

Van nieus door den Authoor oversien eñ verbetert, midsgaders een bequaem// Hydrographical discours, om door 5. verschey-den wegen na Cathaia eñ// China te seylen; Beschreven door den ervarenen// Willem Bourne, Enghelsman.

t' Amsteiredam/ by Cornelis Claesz. op 't Water/ in 't Schrijf-boeck. An. 1599.

4 ongen. en 56 recto genummerde bladen 4°., Goth. letter, sign. na het voorwerk A—O.

Op den titel een groote houtsnede, voorstellende een zeilend schip, dat op een der masten de Hollandsche, op een ander de Amsterdamsche vlag voert; er naast schijnt links de maan, rechts de zon. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt p. 3 en 4 een opdracht aan EDWAERT, GRAVE VAN LINCOLN, BARON VAN CLINTON ENDE SAY, p. 5 en 6 een bericht van Den Drucker tot den Leser door L. T. en p. 7 en 8 nog eenige aanwijzingen voor het gebruik. De tekst begint op genummerd p. 1, bevat eenige houtsneden en eindigt blad 55 recto, waarna verso een inhouds-opgave volgt, die blad 56 verso eindigt. De laatste bldz. is on-bedrukt.

[Britsch Museum, Londen].

Het oorspronkelijke werk „*A Regiment of the Sea*" was het eerst in 1573 te Londen bij T. DAWSON en T. GARDYNER voor JOHN WIGHT verschenen. Nog in 1643 werd het veel begeerde boek herdrukt.

414. = CAERT-THRESOOR,// Inhoudende de tafelen des gant-//sche Werelts Landen/ met beschrybinghen verlicht/ tot lust// vanden Leser/ nu alles van nieus met groote costen eñ arbeyt toegereet.

Tot Amsterdam/ By Cornelis Claesz. opt water/ int Schrijfboeck. 1599.

16 ongen. bldzn voorwerk en 464 + 200 genummerde bldzn 8°. obl., Goth. letter, sign. [A]—Tt, zijnde het laatste een half vel.

Van de weinige verschillen met den een jaar te voren door Barent Langenes te Middelburg bezorgden druk [1]) wijs ik op het woord: Beschrijuinge bovenaan op p. 2, dat in de uitgave van 1598: Beschryvinghe gespeld is. Een vergissing in den druk van 1598, waar dl. I p. 297 en 301 de kaartjes van Gothland en Lijfland verwisseld zijn, is hersteld. De eerste bldz. van dl. II bevat hier een kaartje van Azië. Het kaartje van St. Helena (dl. II p. 123), niet gemerkt maar kennelijk van de hand van Petrus Kaerius, is vervangen door een kaartje van Benjamin Wright [2]).

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Hiervan bestaat een variant.

415. = CAERT-THRESOOR,// Inhoudende de tafelen des gant-//sche Werelts Landen/ met beschryvinghen verlicht/ tot lust// vanden Leser/ nu alles van nieus met groote costen en arbeyt toegereet.

Tot Amsterdam/ By Cornelis Claesz. opt water/ int Schrijfboeck. 1599.

16 ongen. bldzn voorwerk en 464 + 200 genumm. bldzn 8°. obl., Goth. letter, sign. [A]—Tt, zijnde het laatste een half vel.

Slechts zeer weinig verschillen met den pas beschreven druk zijn aan te wijzen. Het voorwerk is niet eens nieuw gezet. Op

---

[1]) Zie boven p. 154, 155.

[2]) P. A. Tiele (*Nederlandsche bibliographie van land- en volkenkunde*, Amsterdam 1884, p. 56) verwart beide uitgaven. Het feit, dat Benjamin Wright geen enkel der kaartjes in de uitgave van 1598 gegraveerd heeft en hier het eerst voorkomt, toont reeds voldoende de volgorde aan, die trouwens ook door de in de uitgaven voorkomende jaartallen aangegeven wordt.

Het onbedrukte blad achter dl. I en de twee bladen met register achter dl. II ontbreken in dit exemplaar.

p. 2 staat hier bovenaan: Beschrijuinge. Dl. I p. 31 is hier abusievelijk een kaartje van Zuid-Amerika afgedrukt, waar in de vorige uitgaven op de juiste plaats een van Afrika te zien was, en evenzoo zijn dl. II p. 97 en 101 de kaartjes van Abyssinië en van Zuid-Afrika verwisseld. Waar in dl. II p. 75 een kaartje van Malabar stond, is deze bldz. hier onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Utrecht].

416. = Waerachtighe Beschrijvinghe// Van drie seylagien/ ter werelt noyt soo vreemt ghe-//hoort/ drie jaeren achter malcanderen deur de Hollandtsche ende Zeelandtsche schepen by// noorden Noorweghen/ Moscovia ende Tartaria/ na de Coninckrijcken van Catthai ende China, soo mede vande op-//doeninghe vande Weygats, Nova Sembla, en van 't Landt op de 80. graden/ dat men acht Groenlandt te zijn/ daer noyt mensch gheweest is/ ende// vande felle verscheurende Beyren ende ander Zee-monsters ende ondrachlijcke koude/ en hoe op de laatste reyse tschip int ys beset is/ ende tvolck op// 76. graden op Nova Sembla een huys ghetimmert/ ende 10. maenden haer aldaer onthouden hebben/ ende daer nae meer als 350. mijlen met open// cleyne schuyten over ende langs der Zee ghevaren. Alles met seer grooten perijckel/ moeyten ende ongelooffelijcke swaricheyt. Ghedaen// deur Gerrit de Veer van Amstelredam.

Ghedruckt t'Amstelredam, by Cornelis Claesz. op 't Water, int Schrijf-boeck, A° 1599.

3 ongen. en 92 recto genummerde bladen 4°. obl., Goth. letter, sign. na het voorwerk A—Z. Daar in de nummering de prenten niet meetellen, maar bij de signatuur wel, loopt de nummering slechts tot 61.

Op den titel dezelfde prent die in de uitgave van 1598 prijkt, terwijl ook de inhoud en verdeeling geheel hieraan gelijk is.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

16 ongen. bldzn voorwerk en 4…
8°. obl., Goth. letter, sign. …
half vel.
Van de weinige verschillen …
BARENT LANGENES te Middel…
het woord: Beschrijuinge b…
van 1598: Beschryvinghe …
van 1598, waar dl. I p. …
en Lijfland verwisseld zi…
II bevat hier een kaartj…
(dl. II p. 123), niet ge…
PETRUS KAERIUS, is ve…
WRIGHT [2]).

Hiervan bestaat een variant.

415. = CAERT-THRESO…
Werelts Landen/ met
nu alles van nieus m…
Tot Amsterdam/ …
16 ongen. bldz…
obl., Goth. lett…
Slechts zeer …
zijn aan te w…

[1]) Zie boven p. 154, …
[2]) P. A. TIELE (*Ned*…
p. 56) verwart beide …
in de uitgave van …
doende de volgorde …
aangegeven wordt.
Het onbedrukte …
breken in dit ex…

…ARUM INSTI-…

…*genera nominum cum*
…*mmaticorum in praecep-*
…*: itemque ver-// borum*

…*consecu-// tione.*
…*aciendis.*
…issime re-// cogniti, mul-
…onibus aucti, & multo
…quibus extrema iam manus

…[illegible] Nicolai,// ad intersigne

…letter, sign. [A]—X, zijnde

…[illegible] een voorrede van den
…ug. 1554. bldz. 7—9 een op-
…ingen. CHARLES, PIERRE, ROBERT
…DE MELUN, PRINCE D'ESPINOY
…eerd 21 Jan. 1560 en bldz. 10
…ever zelf en een van GULIEL-
…de tekst, waarvan het eerste
…[illegible] bldz. 95 en 96 onbedrukt
…titel van het tweede gedeelte:
…GRAMMATICA-// RUM INSTI-

…ulogia.
…*praeter vulgarem*

…rum in praeceptis tradendi con-// suetudinem conjuncta sunt:
…orum praeterita// cum supinis.
…ODEAMI,// Veneunt apud Cornelium Nicolai.// clↃ.IↃ.XCVII.
…ns bevat bldz. 209 den ondertitel:
…NELII// VALERII VLTRA-// IECTINI GRAMMATICA-// RUM INSTI-
…ONUM// LIBER III.
…e Syntaxi, seu recta partium orationis// consecutione:
…cepta maximè necessaria de conjungendarum dictionum// ratione …tinens, ad usitatum probatissimo-// rum linguae// Latinae auctorum …rmonem perpensa di-// ligenter & judicata.
AMSTELREODAMI,// Veneunt apud Cornelium Nicolai.// clↃ.IↃ.XCVII.
En bldz. 290 den ondertitel:
CORNELII// VALERII VLTRA-// IECTINI GRAMMATICA-// RUM INSTITUTIONUM// LIBER IIII.//
De Carminum ratione, seu de ver-// sibus faciendis.
AMSTELREODAMI,// Veneunt apud Cornelium Nicolai.// clↃ.IↃ.XCVII.
Elk van deze ondertitels is versierd met een in hout gesneden vignet, voorstellende een drukkerij, met het randschrift: INT SWEET WS AENSICHTS SVLDI V BROOT ETEN. Gene. 3 . 19.
De tekst eindigt op bldz. 324. De vier nog volgende bldzn bevatten elk een Latijnsch gedicht, waarvan het eerste onderteekend is met de initialen M. L. L.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

418. = **Veelderhande// Liedekens/ ghemaeckt wt den// Ouden ende Nieuwen Testamente/ // die voortijts in Druck zijn wtgegaen.**
Waer toe noch diversche Liedekens ge-// stelt zijn// die noyt in Druc geweest en hebben// ende zijn in ordeninge vanden A.B.C.// by den anderen gevoecht.
Noch op een nieu bygevoecht een nieu Liedtboecx-// ken/ van seer stichtelijcke Liedekens: Met noch// eenighe nieuwe Liedekens/ die in voorgaen-// de Druck noyt geweest en zijn.

417. = Cornelij Valerij Vltrajectini // GRAMMATI-// CARVM INSTI-// TVTIONVM// LIBRI IIII.

I. *De primis Grammatices Latinae Rudimentis.*

II. *De Etymologia, seu Analogia. In quo libro genera// nominum cum declinationibus, praeter vulga-// rem Grammaticorum in praeceptis tradendis// consuetudinem coniuncta sunt: itemque ver-// borum praeterita cum supinis.*

III. *De Syntaxi, seu recta partium orationis consecu-// tione.*

IIII. *De Carminum ratione, seu de versibus faciendis.*

Nunc ab auctore postremùm diligentissimè re-// cogniti, multisq; passim adjectis novis anno-// tationibus aucti, & multo quā antehac emen-// datius excusi: quibus extrema iam manus ac-// cessit.

AMSTELREODAMI,// Ex Officina Cornelij Nicolai,// ad intersigne Diarij.// cIↄ. Iↄ. XCIX.

328 genumm. bldzn kl. 8⁰., Lat. letter, sign. [A]—X, zijnde het laatste een half vel.

Op den titel een klein fileet. Bldz. 2—6 een voorrede van den schrijver, gedateerd Leuven 1 Aug. 1554, bldz. 7—9 een opdracht aan vier aanzienlijke leerlingen, CHARLES, PIERRE, ROBERT en JACQUES, zoons van HUGUES DE MELUN, PRINCE D'ESPINOY en JOLENTE DE WERCHIN, gedateerd 21 Jan. 1560 en bldz. 10 twee gedichten, een van den schrijver zelf en een van GULIELMUS CANTERUS. Bldz. 11 begint de tekst, waarvan het eerste gedeelte op bldz. 94 eindigt, terwijl bldz. 95 en 96 onbedrukt zijn. Bldz. 97 bevat een ondertitel van het tweede gedeelte: CORNELII// VALERII VLTRA-// IECTINI GRAMMATICA-// RUM INSTITUTIONUM// LIBER II.

De Etymologia seu potiùs Analogia.

In quo libro genera nominum cum declinationibns, praeter// vulgarem

Grammaticorum in praeceptis tradendi con-// suetudinem conjuncta sunt: itemque verborum praeterita// cum supinis.

AMSTERODEAMI,// Veneunt apud Cornelium Nicolai.// cIↄ. Iↄ. XCVII.

Eveneens bevat bldz. 209 den ondertitel:

CORNELII// VALERII VLTRA-// IECTINI GRAMMATICA-// RUM INSTITUTIONUM// LIBER III.

De Syntaxi, seu recta partium orationis// consecutione:

Praecepta maximè necessaria de conjungendarum dictionum// ratione continens, ad usitatum probatissimo-// rum linguae// Latinae auctorum sermonem perpensa di-// ligenter & judicata.

AMSTELREODAMI,// Veneunt apud Cornelium Nicolai.// cIↄ.Iↄ.XCVII.

En bldz. 290 den ondertitel:

CORNELII// VALERII VLTRA-// IECTINI GRAMMATICA-// RUM INSTITUTIONUM// LIBER IIII.//

De Carminum ratione, seu de ver-// sibus faciendis.

AMSTELREODAMI,// Veneunt apud Cornelium Nicolai.// cIↄ.Iↄ.XCVII.

Elk van deze ondertitels is versierd met een in hout gesneden vignet, voorstellende een drukkerij, met het randschrift: INT SWEET WS AENSICHTS SVLDI V BROOT ETEN. Gene. 3 . 19.

De tekst eindigt op bldz. 324. De vier nog volgende bldzn bevatten elk een Latijnsch gedicht, waarvan het eerste onderteekend is met de initialen M. L. L.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

418. = **Veelderhande// Liedekens/ ghemaeckt wt den// Ouden ende Nieuwen Testamente/ // die voortijts in Druck zijn wtgegaen.**

Waer toe noch diversche Liedekens ge-// stelt zijn// die noyt in Druc geweest en hebben/ // ende zijn in ordeninge vanden A.B.C.// by den anderen gevoecht.

Noch op een nieu bygevoecht een nieu Lietboecx-// ken/ van seer stichtelijcke Liedekens: Met noch// eenighe nieuwe Liedekens/ die in voorgaen-// de Druck noyt geweest en zijn.

Men vintse te coope tot Amsterdam// By Cornelis Claesz. opt water/ int Schrijfboeck. 1599.

359 recto genummerde bladen en 146 genumm. bldzn kl. 8°., Goth. letter, sign. A—Yy en daarna a—i.

Op den rood en zwart gedrukten titel een klein fileet. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt p. 2 recto een: Voorreden. Tot den Sangher. en p. 2 verso een tweede: Den Drucker wenschet den Christelicken Sanger salichept, waarna op p. 3 recto de tekst begint, die p. 354 verso eindigt; de nog volgende 10 ongenummerde bldzn bevatten: De Tafel van de drie hondert ende eenentwintich Liedekens, in dit Boeck begrepen, waarna op het volgende blad recto de titel van een supplement:

Sommighe// nieuwe Schrifteurlijcke Lie-//dekens/ ghemaecht wt den ouden// ende nieuwen Testamente/ nu onlanckx// ter eeren Gods/ ende tot stichtinghe// des eenvuldigen Sanghers by// malcanderen vergadert// ende wtghe-//gheuen.

Gedrvct tot Leyden,// By Jan Claesz. Dorp/ woonende// inde verguldde Son/ 1599.

Voor Cornelis Claesz. Boeckvercooper// tot Amsterdam/ int Schrijfboeck.

Op dezen titel een bijbelvers en een fileet. De tekst begint op de keerzijde en eindigt op bldz. 145, waar tevens een Tafel, oft Register van dese nieuwe by ghevoechde Liedekens begint, die op de volgende of laatste bldz. voltooid is.

[Univ. Bibliotheek, Leiden [1]).
Univ. Bibliotheek, Gent].

Het eerste gedeelte van dezen bundel [2]) is geheel gelijk aan de uitgave van 1593 [3]), en vermoedelijk het tweede ook; maar daar aan het

[1]) Aan dit exemplaar ontbreekt p. 73—76 van het tweede deel.

[2]) Ook beschreven bij F. C. Wieder, *De Schriftuurlijke Liedekens*, 's Gravenhage 1900, p. 171.

[3]) Zie boven p. 92, 93.

eenige mij bekende exemplaar van 1593 het slot ontbreekt, kan dit niet met zekerheid gezegd worden.

419. = Comptoir Journalier/ op het// wonderlijcke Schrickel Jaer na de ghe-boort·// te onser aller Salichmaker/ Jesus Christus:// M.VI.C.

Ghestudeert door Firminum Trotereum, Brugens. Ingenieur vande groote Zee Vaert.

Tot Amstelredam/ by Cornelis Claesz. int Schrijf-boec.

32 ongen. bldzn 4°., Goth. letter, sign. [A]—D.

Op den rood en zwart gedrukten titel een groote ruwe houtsnede met allerlei allegorische figuren, waarvan de uitlegging in verzen op de keerzijde staat.

Op p. 3 staat de Generale verklaringhe van desen Kalender, en dan volgt p. 4 de kalender zelf, waarbij de recto bladzijden steeds bovenaan een kleine houtsnede bevatten en verder opengelaten zijn voor aanteekeningen.

Bij wijze van feuilleton loopt over alle verso bldzn heen een: Generale beschrijvinghe vande grootherticheyt ende gedelibereerde Couragie/ der vereenichder Nederlantscher Koopliedem/ int bestellen der Schepen op Oost-Indien/ West-Indien/ ende in somma/ over ende onder de gheheele Werrelt/ versoeckende hun Trafijcke ende Koophandel te drijven.

Nadat de kalender op p. 27 voltooid is, volgen op p. 28 vijf Parabelen/ oft Moraelsche// verghelijckenissen/ tot opmerckinghe// van den aenstaenden wonderlijcken Tijdt.

Ghestudeert door Firminum Trotereum, Ingenieur vande groote// Zeevaert, ende eersten inventeur van het// Oosten ende Westen, ter Zee,// te schieten.

De laatste bldz. bevat eindelijk nog: Des Werrelts Dool-hoff, met een kleine houtsnede.

[Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Over den samensteller van dezen almanak behelst het feuilleton de mededeeling dat hij in 1587 wonende te Rotterdam een samenspraak had

met den schout GERAERD MORS, waarvan het gevolg was een request, dat FIRMINUS tot de Rotterdamsche regeering richtte met voorspelling van haar toekomstigen bloei door middel van de zeevaart. „*Dese Requeste werde zeer aenghenaemlijc in den Raede der vroetschappen aenghenomen, ẽn den Requerant zekere Jaerlijcsche gagije gheordoneert/ maer alzoo het Borghermeesters-Ampt Jaerlijcx veranderde van Persoonẽ/ en succedeerde dese junste niet lange*". Verder behelst het een kort relaas van de oprichting der Oost-Indische Compagnie, en van de eerste reizen door de Compagnie ondernomen.

Nog bevat de almanak op p. 2 de aankondiging: *Datter ghedruct is/ een groote ende generale Prognosticatie// om achter desen Journalier te binden.*

420. = [Prognosticatie voor het jaar 1600].
Hiervan is mij echter geen exemplaar bekend.

421. = Water-boecxken?// Het welcke aen-// wijst hoemen zeeckere// Edele eñ seer goede Spiritus, Aquae vitae compo-//sitae, Wateren/ Cracht-wateren eñ gedistilleerde// Olien/ tot een yeder Cranckheyt ende ghebreken des// Menschen lichaems/ die uyt kouden Humoren ende// Catharnen haren oorspronck hebben/ so wel uyt-// wendich als inwendich/ met grooten Nut// sal moghen ghebruycken.
Met een corte ende clare aenwijsinge// uyt des Heeren woordt/ hoe een yeder selfs// door Gods genade/ achtervolgende het bevel des// Heeren/ veel ende verscheyden zware Cranckheyt eñ gebreken can voor-comẽ: zijn levẽ niet verkor-// ten: een geruste Conscientie behouden: eñ ten laet-// sten vrolijck in den Heere soude mogen ontslapen/ // door Casparum Coolhaes, by den welcken die voor-// genoemde Wateren na rechter Const gedistilleert// eñ verkocht wordẽ tot Amstelredam/ in de War-// moes-straet/ in den vergulden Mortier/ by S.// Oleffs Poort.
t'Amstelredam.// Gedruckt By Jan Theunisz. Boeckvercooper en// Letter-gieter/ voor Corneluis Claez. (sic) op 't Water.
64 ongen. bldzn kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—D.
Op den titel nog het bijbelvers Syrach 38, vers 4.
De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt p. 3—12 een woord

Aen den Leser, gedateerd 1 April 1600 en onderteekend CASPARUS COOLAEHS (sic), p. 13—29 de corte ende clare aenwijsinge uyt des Heeren woort, enz., waarvan op den titel reeds melding is gemaakt, terwijl op p. 30 de tekst begint, die op p. 62 eindigt. Het laatste blad ontbreekt in het eenig mij bekende exemplaar, doch is vermoedelijk aan beide zijden onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Uit dit zeldzame boekje blijkt dus, dat de bekende CASPAR COOLHAES, die zich na zijn veroordeeling door de Hollandsche Synode van 1582 bezighield met het stoken van gedistilleerd, in 1600 te Amsterdam woonde in de Warmoesstraat bij de St. Olofspoort *„in den vergulden Mortier"*.

422 = Verscheyden Diffinitive/// uytspraken ende Sententien uyt den name ende// van weghen die E. Mog. Heeren Staten Generael vanden// vereenichden Nederlanden/ geprononcieert in 's Gravenha-// ge inde Jaren xvc.xcvij. ende xcc.xcix. respective/ tusschen den// Junckeren/ Hofflinghen/ Eygenarfden ende Volmachten// der Karspelen vanden Ommelanden tusschen de Eems// ende Lauwers/ Requiranten ter eenre/ ende Borge-// meysteren ende Raedt/ Oldt ende Nije/ sampt// Caelmans mette ghesworen Meente// der Stadt Groeninghen ter// andere zyden.
Ghedruckt tot Amstelredam by Cornelis Claesz. opt Wa-// ter int Schrijfboeck Anno 1600.

24 ongen. bldzn 4°., Goth. letter, sign. [A]—C.

Op den titel hetzelfde in koper gesneden kaartje van Friesland, Groningen en Drenthe, dat boven p. 177 reeds beschreven is. De keerzijde is onbedrukt. Op p. 3 begint de tekst, die op de laatste bldz. eindigt met het slot van een Placcaet oft Mandament poenael, gedateerd 10 April 1600.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Bibliotheca Thysiana, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Groningen].

423 = Sommier verhael.// Vande seer heerlijcke ende// tryumphante Victorie/ die Godt de Heere Almachtich// verleent heeft syne Princelicke Excellentie Maurits van// Nassau/ inde Batallie ghe schiet tusschen Oostende ende Nieupoort by Wilckenskercke/ den// tweeden July/ Anno 1600. Ghedruckt tot Amsterdam by Cornelis Claesz. opt// Water int Schrijfboeck. Anno 1600.

4 ongen. bldzn 4°., Goth. letter, zonder sign.

Op den titel een houtsnede, voorstellende een ruitergevecht. De tekst begint op de tweede en eindigt op de laatste bldz.

[Univ. Bibliotheek, Gent].

424 = P. BERTII,/ TABVLARVM// GEOGRAPHICARVM// Libri Quinque, *Cum luculentis singularum Tabularum// explicationibus.* EDITIO TERTIA. *Apud Cornelium Nicolai, Anno* 1606. AMSTELODAMI,

16 ongem. bldzn voorwerk en 688 genummerde bldzn 8°. obl., Lat. letter, sign. na het voorwerk [A]—Vv.

De titel is geheel in koper gegraveerd en omvat in een omlijsting, die nevens de vier werelddeelen de borstbeelden bevat van VOLATERRANUS, PTOLEMAEUS, SOLINUS, PLINIUS, G. MERCATOR en AB. ORTELIUS. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt p. 3 en 4 een opdracht aan de regeering van Leiden van den schrijver, gedateerd te Leiden Aug. 1600, p. 5—7 een PRAETIO Ad benignum Lectorem, p. 8—16 Latijnsche Lofverzen van BONAVENTURA VULCANIUS, CORNELIUS REKENARIUS, FESTUS HOMMIUS, JOHANNES MEURSIUS, GERARDUS VOSSIUS, DANIEL HEINSIUS, PETRUS SCRIVERIUS en DANIEL HEREMITA.

Dan volgt op p. 1 van den eigenlijken tekst een ondertitel van het eerste boek, en evenzoo op p. 43, p. 471, p. 525 en p. 619 die van de overige boeken, waarbij de keerzijde van het eerste boek een vierregelig Grieksch vers van MENANDER

bevat, terwijl de keerzijden van de vier overige boeken met een kaartje van de behandelde werelddeelen bedrukt zijn. Op p. 679 eindigt de tekst, waarna nog van p. 680—688 een vergelijking van dit werk met dat van PTOLEMAEUS.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Van de kaarten en prenten der vroegere Hollandsche uitgave is het kaartje van de Golf van Cadix evenals het Escuriaal weggelaten, terwijl toegevoegd zijn kaartjes van Kleefland, het bisdom Keulen, Elsas, Hessen en Rijnpalts, alle, behalve dat van Hessen, gemerkt door PETRUS KAERIUS. Waar in de vorige uitgave in plaats van het kaartje van Malabar een leeg blad werd gevonden, is dit verzuim thans hersteld. Nog is op p. 143 een kaartje van Gallië in den Romeinschen tijd door JODOCUS HONDIUS voor deze uitgave gesneden; het heeft een opdracht van den graveur aan den vertaler: P. BERTIO *auctori*, *amico suo colendo caelavit* I. HONDIUS.

425 = **Volmaeckte// Historie/ off beschryvinge van het// alghenesende Cruydt** Tabaco, **andersins//** Petum **off** Nicotiaen **ghenaemt; ons uyt// verde Landen overghebracht.**

Dienstelick alle Menschen/ bysonder den Zee-// varende Luyden.

t'Amstelredam.// **By Cornelis Claesz. Boeck-drucker opt Water int// Schryf-boeck. Anno** 1600.

40 ongen. bldzn kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—C.

Op den titel staat een aardige houtsnede, voorstellende een man die een pijp rookt. De keerzijde bevat een gefantaseerd wapen: een dolk, een pijp en een zwaard faasgewijze boven elkander geplaatst met een schildhoofd, waarin een gekroond manshoofd tusschen twee tabaksplanten. De tekst begint op p. 3 en eindigt op de laatste bldz.

[Mr. N. P. VAN DEN BERG, Amsterdam].

426. = **Een schoon Trac-// taet van sommighe werckinghen// der Alchimistische dingen/ om Gout/ Sil-// ver ende oock van alle calcioneringe der Planeten/ // ende andere Materien/ Waterë ende Olyen der sel-// ver**

te maken. Item noch een Tractaet boecxken/ // inhoudende van alderley Verwen te maecken/ ende// oock hoemen alderleye Verwen wryven eñ leggen// sal. Ende is seer goet ende profytelijcken voor al-// len Schryvers/ Schilders/ Contersepters eñ// andere Stoffierders. Oock allen Lief-// hebbers der Consten.

Noch een schoon Konst-boec/ seer// nutlick voor allen Werclieden/ als Munt-//meesteren/ Goudtwerckers/ Scheyderen/ Goudt-//smeden/ Schilderen ende allen Wercklieden/ werc-// kende in Stael/ Yser/ Koper ende alle ander Meta-// len. Item om alderhande plecken wt te doen. Om// alderhande coleuren te verwen. Van vergul-// dinghe ende versilveringhe. Ende van werckinge der Alchimistisschen// dinghen/ etc.

Ghecopuleert ende te samen ghebracht// door Symon Andriessen van// Amstelredam.

Ghedruckt t'Amstelredam/ by Cornelis// Claesz. opt Water int Schrijfboeck,// Anno 1600.

26 en 30 recto genummerde bladen kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—G.

De keerzijde bevat een Verclaringhe van sommighe woorden in desen Boecke begrepen. Dan begint op blad 2 recto de tekst van het eerste gedeelte, die op blad 26 verso eindigt.

Het tweede gedeelte begint met een ondertitel:

CONST-BOECK:// Nieulijck wt den// Alchimistischen gront vergadert.// Tracterende van alle grontlijcken// ghebruyckinghe der Consten. Nutlijck voor allen Wercklieden/ als// Muntmeesteren/ Goudtwerkers/ Scheyderen/ // Goudtsmeden/ Schilderk ende allen Wercklieden/ // werckende in Stael/ Yser/ Koper ende alle ander// Metalen. Item om alderhande plecken wt te doen.// Om alderhande coleuren te verwen. Van ver-guldinge ende versilveringhe. Ende// van werckinghe der Alche-// mistisschen dingen/ etc.

Ghecolligeert ende eensdeels ghetranslateert, door// Symonem Andree van Amsterdam.

Ghedruckt/ Anno 1600.

Deze ondertitel heeft een klein fileet en een spreuk. De tekst

begint op de keerzijde en eindigt op blad 26 verso, waarna tot op blad 30 recto een uitvoerige Tafel op beide deelen volgt. Onder op deze bldz. staat nog een vierregelig versje en het jaar van uitgave: Ghedruckt Anno 1600. De laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Zeer nieuw was hetgeen in dit boekje verteld wordt niet. Den samensteller SIMON ANDRIESZ. hebben we een halve eeuw vroeger ook al ontmoet, toen we eenige boekjes beschreven die in 1551 en 1552 CORNELIS KARELSEN van hem uitgegeven had [1]).

427. = VRAYE DESCRIPTION// DE TROIS VOYAGES// DE MER TRES ADMIRABLES,// FAICTS EN TROIS ANS, A CHACVN AN VN, PAR LES// NAVIRES D'HOLLANDE ET ZELANDE AV NORD PAR DER-//NIERE NORWEGE, ET TARTARIE, VERS LES ROYAVMES DE// China & Catay: ensemble les decouvremens du VVaaygat, Nova Sembla, & du pays situé souz// la hauteur de 80. degrez; lequel on presume estre Groenlande, ou oncques personne n'a esté.// Plus des Ours Cruels & ravissans, & autres monstres marins: & la froidure insupportable. D'a-// vantage comment a la derniere fois la navire fut arrestée par la glace, & les matelots ont basti vne// maison sur le pays de Nova Sembla, situé soubz la hauteur de 76. degrez, ou ils ont demouré l'es-// pace de dix mois: & comment ils ont en petittes barques passé la mer, bien 350. lieues d'eaue;// non sans peril, a grand travail, & difficultez incroyables.

Par GIRARD LE VER.

Imprimé a Amstelredam par Cornille Nicolas, sur l'eaue, au livre, a// écrire. Anno M.VI'C.

44 recto genummerde bladen f°., Lat. letter, sign. [A]—L.

Op den titel staat dezelfde prent die reeds in 1598 dienst ge-

[1]) I, p. 206-213.

daan heeft bij de eerste Hollandsche uitgave [1]). De keerzijde is onbedrukt. Op blad 2 recto begint de tekst, die op de laatste bldz. eindigt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Daar het niet in het plan van dit werk ligt ook de boeken te beschrijven die CORNELIS CLAESZ. in de zeventiende eeuw heeft uitgegeven, moet ik zijn werkzaamheid hier afbreken, en ook de niet gedateerde zal ik onvermeld laten, tenzij het mij waarschijnlijk voorkomt, dat deze nog in de zestiende eeuw verschenen zijn. Dit is het geval met een Katholiek liedeboekje.

428. = **Dit is een schoon// suyverlijck Boecxken/ in den welcken// ghy vinden sult veel schoone Leysenen ende// Gheestelijcke Liedekens/ allen menschen tot// devotien verweckende.**

Op een nieu// ghecorrigeert ende verbetert.

Noch zijn hier achter van nieus by ghevoecht vele// schoone gheboort-Liedekens, Leysenen, Hym-// nende ende Gheestelijcke Liedekens.

t'Amstelredam.// **By Cornelis Claesz. op t'water// int Schrijf-//boeck/ by de oude Brugge.**

1 ongenummerd en 63 genummerde bladen, Goth. letter, sign. [A]—H.

Op den titel een zeer ruwe houtsnede, de opstanding der dooden. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgen eenige Latijnsche liederen met vijflijnige oningevulde notenbalken, terwijl bij de meeste leizen voor de melodie naar een bekend lied verwezen is.

Op p. 45 verso is een eerste bundel afgesloten: **Deze Liedekens**

---

1) Zie boven p. 149.

ende Leysenen zijn gevisiteert/ om ghedruckt ende vercocht te worden/ door M. Heyndrick van den Donghen Canonick/ uyt bevel van den Bisschop van Antwerpen, den xvij. November/ int Iaer M.D.LXX. Hier na volghen noch vele schoone suyverlijcke Leysenen/ Hymnen/ ende Gheestelijcke Liedckens/ die eensdeels noyt in druck en zijn ghewecst/ ende nu wederom inden lesten Druck vermeerdert.

De liederen van dit tweede gedeelte zijn in twee kolommen gedrukt.

De laatste drie bldzn bevatten: Die Tafel van dit teghenwoordighe Leysenboeck.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Wanneer ongeveer dit Katholieke liederenboek door CORNELIS CLAESZ. gedrukt is, is bezwaarlijk te zeggen. Den tijd van verschijnen met de approbatie van HENDRICK VAN DEN DONGHEN van 17 Nov. 1570 in verband te brengen, gaat niet aan, daar toen CORNELIS CLAESZ. althans te Amsterdam nog niet werkzaam was. Ik acht het niet onwaarschijnlijk dat deze uitgave slechts bedoeld was om in de Zuidelijke Nederlanden verspreid te worden, waartoe de relaties van CORNELIS CLAESZ. met het huis PLANTYN te Antwerpen bevorderlijk kunnen geweest zijn. Hij heeft dan ook in den vorm de reeds in talrijke uitgaven verspreide Katholieke liederenboekjes nagebootst, hetgeen de dateering nog moeilijker maakt [1]).

Wel eens als van het jaar 1600 wordt opgegeven „*Den groten dobbelden nieuwe Spiegel der Zeevaert*, *van de Navigatie der westersche Zee*" van LUCAS JANSZ. WAGHENAER. Maar al is het eenige exemplaar, dat mij van dit boek bekend is [2]), 1600 gedateerd, zoo meen ik toch geen vrijheid te hebben, het op dat jaar te fixeeren, daar het laatste cijfer er met inkt

[1]) Kortelijk is reeds over dit liederenboek gehandeld door Prof. ACQUOY in het *Archief voor Nederlandsche kerkgeschiedenis*, II, 's Gravenhage 1887, p. 21.

[2]) Dit berust in de Universiteits-Bibliotheek te Göttingen, doch is zeer onvolledig. Er zijn nieuwe kaarten voor gesneden door PETRUS KAERIUS en BENJAMIN WRIGHT.

achtergezet en alleen 160.. gedrukt is. Er valt dus alleen te constateeren, dat het vóór 1610 is uitgegeven, welk jaar trouwens nog nader te bepalen is, daar CORNELIS CLAESZ. in 1609 als reeds overleden vermeld wordt.

Aan het einde van de lange lijst van uitgaven gekomen, wordt het tijd dat ik de weinige levensbijzonderheden mededeel, die mij van den ondernemenden man bekend werden.

Al is de lijst van zijn uitgaven lang maar toch onvolledig, zij zou nog veel langer en volledig geweest kunnen zijn, wanneer het mij gelukt ware den „*Catalogus librorum in officina* CORNELII NICOLAI, *Partes III, Amst.* 1608, 4°." terug te vinden, die JOHANNES JACOBUS BAUER vermeld heeft [1]).

Met het huis PLANTYN te Antwerpen onderhield hij van zijn vestiging te Amsterdam af een levendigen en onafgebroken handel. De eerste post in de grootboeken van PLANTYN is 4 Juli 1578 gedateerd: „CORNELIS CLAESSEN *libraire à Amsterdam doibt ce 4 de Juillet* 1578 *pour divers envoyez suivant ses lettres.*" Bij die van 28 Aug. 1578 staat aangeteekend, dat hij zich toen te Antwerpen bevond „*estant présent en Anvers.*" De vrij groote sommen die hij moest overmaken, eens *f* 1270.—, betaalde hij in geld, in boeken of een enkele maal ook in riemen papier [2]).

Soms werd hij bij voorkeur boekbinder genoemd, o. a. in een lijfrentebrief van 1587 van zijn vrouw TRYN GERBRANDS „*huisvrouw van* CORNELIS CLAESZ. *boeckbinder*". Als zoodanig nam hij dan ook leerlingen aan: „27 *April a°* 90 *is onse weeskint* BARNAERT WOUTERS *besteet voor boeckbinder by* CORNELIS CLAESZ. *wonende opt water den tijt van een jaer ingaende Mey a°* 90 *voor zes stuyvers ter weecke*" [3]).

---

[1]) JOH. JAC. BAUER, *Bibliothecae librorum rariorum universalis supplementorum volumen I*, Norimbergae 1774, p. 324.

[2]) Mededeeling van den heer MAX ROOSES te Antwerpen.

[3]) Archief van het Weeshuis te Amsterdam.

Uit de opgesomde reeks werken, door hem uitgegeven, blijkt reeds voldoende welk een ruim aandeel CORNELIS CLAESZ. gehad heeft in het verspreiden van geographische kennis, niet alleen onder zijne landgenooten, maar over de geheele beschaafde wereld, want zijn belangrijkste werken op dit gebied liet hij aanstonds in twee of meer talen verschijnen.

In de ODE tot Loff der Geographyen, voorin zijn CAERT-THRESOOR, wordt hem dan ook met reden toegezongen:

Alleen dese Goddinne
Van wonderlijcker aert/
Die met haer soete Minne
Soetlijck 't verstant beswaert:
Oock u Claeßoon bevanghen
Heeft met een groot verlanghen
Dat door u ghefesteert
Haer prijs worde vermeert.

Hij spaarde inderdaad kosten noch moeite om op de hoogte van zijn vak te blijven. 17 April 1592 wendde hij zich tot de Staten-Generaal met de mededeeling, dat hij *„door de directie van* Ds. PETER PLANCIUS, *doch tot zijne kosten bekomen had van* BARTHOLOMEO DE LASSO, *cosmograaf en meester van de zeevaart des Konings van Spanje, vijf en twintig particulier zeekaarten, bevattende alle de zeekusten van den ganschen eertbodem, eensamentlyck alle diepten ende ondiepten, drooghten, steenclippen, capen, voergeberchten, haffen ende haven, alle liggende onder hare behoorlijke elevatien des poli · ofte graden der breedte distantien ende streken der winden, hebbende daarenboven by claren gescrifte in Spaenscher tale, oyck gecregen de secreten van der zeevaert van de Oost- ende West-Indien, Africa, China ende andere diergelyke landen, inhoudende aanwysinghe van de eygenschappen der volken, vruchten ende waren of koopmanschappen"* [1]).

Ook met de wakkere ontdekkers zelf stelde hij zich in verbinding om zich te verzekeren van de wetenschappelijke resultaten van hunne

---

[1]) Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië*, I, 's Gravenhage 1862, p 92, 167—169.

reizen. Zoo had hij 14 Maart 1594 ten overstaan van den notaris David Mostaert een overeenkomst gesloten met Jan Huygen van Linschoten *„om tot beyder proffyte te drukken een boek vande navigatien van Oost Indien met de conterfeytselen daertoe gehorende"*.

Te verwonderen is het daarom, dat zijn naam eerst in 1598 voorkomt in de Duitsche Messcataloge, en toen nog maar met één boek [1]).

17 Maart 1598 kocht hij een graf in het Buitenlandskoor van de Oude Kerk en liet het merken:

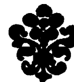
7 Sept. 1599 maakten hij en zijn vrouw Tryn Gerbrandtsdr. een mutueel testament. Dit huwelijk schijnt kinderloos gebleven te zijn, en het pasgenoemde graf was in 1625 in het bezit van den boekverkooper Hendrick Laurensz. Deze woonde ten tijde van het overlijden van Cornelis Claesz. met Hans Walschaert te zijnen huize, en is dus door hem voor den boekhandel opgeleid, evenals dit iets vroeger ook met Michiel Colyn het geval geweest is, terwijl wij in den aanvang reeds gezien hebben dat ook Dirck Pietersz. Pers uit zijn winkel is voortgekomen.

De juiste datum van zijn overlijden is mij niet bekend geworden, doch 28 Aug. 1609 was hij reeds dood. Toen werd zijn nagelaten boedel getaxeerd door Cornelis van Lockhorst, Jodocus Hondius en Jacob Lenaertsz. Meyen [2]).

---

1) *Codex nundinarius.*

2) Prot. not. Jac. Meerhout.

OVERZICHT

VAN DE UITGAVEN VAN CORNELIS CLAESZ.

301	1587	*Protestatie ende verclaringe des Conincx van Navarre op de compst van zijn Heyr-cracht in Vranckrijck*	p. 51
302	1587	*Placcaet daer by verboden wert dat niemandt eenighe calumnien ofte valsche wtghevingen versprejen en sal moghen* .	p. 52
303	1587	PELGRUM RUTH INT WOUT, *Corte Prophetie van tgene int jaer* 1588 *sal toedragen*	p. 52
304	1588	*Sigismundi de derde... Coninck van Polen... incoempste van Cracovien*	p. 53
305	1588	*Copye van* THOMAS CANDISCHE *welcke in September*..... 1588 *met zijne schepen inghecomen is in Pleymuyt* . . .	p. 53
306	1588	*Waerachtighe verclaeringhe van de Armade des Conincx van Spaengien*	p. 54
307	1588	*Nieuwe tijdinghe... wat daer aen de custe van Yrlandt verloopen is aengaende de Armade van Spaengien*	p. 55
308	1588	*Sekere verclaringhen wt Yrlandt aengaende het verlies ende benautheden der Spaenscher Armado toeghevallen* . . .	p. 55
309	1588	*Copije van eenen Brief wt Engelandt... verclarende den staet van Enghelandt*	p. 56
310	1588	ADRIAEN GERRITZ., *De zeevaert ende onderwysinge der gantscher Oostersche ende Westersche zeevaertwater* . .	p. 57
311	1588	LUCAS JANSZ. WAGENAER, *Speculum nauticum super navigatione maris Occidentalis confectum — Spiegel der Zeevaerdt van de navigatie der Westersche zee*	p. 58
312	1588	GOEYVAERT WILLEMSEN VAN HOLLESLOOT, *Die Caerte vande Oost ende West Zee*	p. 61
313	1588	*Dat hoochste ende dat oudste Waterrecht dat die gemeene Coopmans ende Schippers gemaeckt hebben tot Wisbuy*. .	p. 62
314	1588	KAERLE STEVENS ende JAN LIEBAUT, *De Veltbouw ofte Lantwinninghe*	p. 62
315	1589	*Copie van een brief van justificatie van den Coninck van Vranckrijck*	p. 64

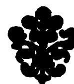

JACOB PIETERSZ.

P. SCHELTEMA noteerde als een „opmerkelijke post uit de oude thesauriersrekeningen van Amsterdam" [1]: JACOB PIETERSZ., bouckvercoper, over 't binden van zeeckere deser stede registeren ende renteboeken, sedert 1 Juny LXXXI totten XXVIIIsten Augusti LXXXII. . . . . V.XIIII.II.

Over dezen JACOB PIETERSZ weten we overigens alleen dat hij in 1593 zijn bedrijf nog uitoefende: DE ROEVER vond hem als getuige bij eene notarieele acte van dit jaar, waar hij onderteekent: JACOB PIETERSZ. Boeckvercoper.

[1]) Aemstels Oudheid dl. VII, blz. 164.

WILLEM JANSZ. BUYS

ALIAS GIJSE.

---

429. = ℭ Den Bibel// Inhoudende dat Oude ende// Nieuwe Testament. Tot Amstelredam// By Willem Jansʒoon Buys/ boeck-//vercoper inde Warmoes straat// Inden Liefvelsche Bibel.// (*⁎*)

22 ongenummerde, 486 recto genummerde, en weer vier ongenummerde bladen. De nummering is slordig, van fol. 117 af onjuist. 4°, Gothische letter, sign. *—***, A—Qqq. De vellen ***, Ee, Ccc en Qqq hebben slechts 6 bladen.

De rood en zwart gedrukte titel bevat twee bijbelteksten, en staat in de houtsnee-omlijsting, reeds vroeger beschreven bij den Biestkens-bijbel van 1560 (n°. 253). De keerzijde is onbedrukt, op het volgende blad staat een Voorreden tot den Christelijcken Leser, in verso een Verclaringhe van die Namen der Bybelscher Oversetters eñ Wtleggers. Daarop volgt een Register, 39 bladzijden in 2 kolommen, en op de laatste bladzijde van het voorwerk: De Namen van de Boecken. De tekst is in twee kolommen gedrukt, de boeken hebben in hout gesneden beginletters. Fol. 222 is een titelblad voor De Prophetien der// Propheten. Waar deze eindigen is een onbedrukt blad (Fol. 309), waarop weer een titelblad voor de Apocrypha (Fol. 310) volgt. Fol. 388 is een titelblad in dezelfde omlijsting als de hoofdtitel:

¶ Dat nieuwe// Testament ons Heeren// Jesu Christi.
¶ Ghedruckt int Jaer ons Heeren/// M.CCCCC.LXXXII.
Het Nieuwe Testament eindigt Fol. 484 (eigenlijk 486) recto. Op de keerzijde begint ¶ Een wtleggingе/ van// die eygen Hebreeusche Chaldeeusche/ ende// Griecksche Namen/ enz., 5 bladzijden. Daarna een ¶ Cathalogus der Regenten/ Hertoghen/ Richters// ende Coningen der Joden. Aan het einde:
+ Ghedruckt ende voleynt by my// Peter van Putte/ int Jaer ons// Heeren/ M.CCCCC.LXXXII.

[Universiteitsblibiotheek Amsterdam.
Universiteitsbibliotheek Leiden.
Universiteitsbibliotheek Straatsburg].

Van den bijbel in quarto, door Biestkens in 1560 en 1563 uitgegeven (zie hiervoor n°. 253 en 261), verscheen in 1504 een nieuwe uitgaaf zonder aanwijzing van naam en plaats, in kleiner formaat, en met andere letter gedrukt, daarna in 1568 en in 1579 nieuwe drukken die weer veel meer op de oorspronkelijke gelijken. Hiervan is de nu beschreven uitgave een herdruk, naar het schijnt gezamenlijk door Peter van Putte te Harlingen en Willem Janszoon Buys te Amsterdam ondernomen. De boekerij van het Friesch Genootschap bezit twee exemplaren van dezen bijbel, geheel met het hier beschrevene overeenkomende, behalve wat betreft het adres op den voorsten titel. Dit luidt: Tot Haerlinghen.// By my Peter van Putte. Int// Jaer ons Heeren/ M.D.LXXXII.// (*,*) Een van beiden heeft bovendien een kleine afwijking in den titel: de eerste woorden van den tekst Apocal. 5. a. 5 luiden daar: ¶ Siet/ de Lenwe/... in plaats van ¶ Siet/ de Leeuwe/... Overigens is de druk geheel dezelfde, ook wat betreft de fouten in de nummering der bladen.

Een der Friesche exemplaren heeft vier ingevoegde houtsneeplaten, bij Numeri 23 (kaart van den wech die het volck ghewandelt heeft), Josua 15 (deylinge van den Lande Canaan), eynde van Ezechiel (Forme der

wederoprechtinghe des Tempels), en Handelingen (kaart). Blijkens de aanwijzing voor plaatsing op twee dezer platen, die met de signaturen niet overeenstemt, behooren ze niet in deze uitgaaf.

Opmerking verdient dat de titelomlijsting in de uitgaven van 1560, 1568 en 1582 (van die van 1563 en 1579 kon ik geen exemplaar vergelijken) dezelfde is, kleine scheuren toonen dat dezelfde blokjes gebruikt zijn. LE LONG [1]) maakte hieruit voor de uitgaven van 1568 en 1579 de gevolgtrekking dat deze dus wel bij BIESTKENS zelf gedrukt zouden zijn. Met meer waarschijnlijkheid zou men ze aan PETER VAN PUTTE kunnen toeschrijven, want de beginletters van den bijbel van 1568 zijn ook in den bijbel van 1582 gebruikt. Ook in VAN PUTTE's foliobijbel van 1579 waar wegens het grootere formaat doorgaans grootere initialen worden aangetroffen, vond ik een enkel van deze zelfde blokjes. VAN PUTTE's beteekenis als doopsgezind uitgever was zeker niet gering, al weten we weinig van hem. Voorreden en indeeling van de bijbels van 1568 en 1582 komen geheel overeen.

430. = **Een Chri-//ſtelijcke Sentbrief/ van// de Sendinghe/ Anleydinghe/// ende coemſte Jeſu Chriſti in deſer We-//relt/ de oorſake ende waerom dat hy ons// van Godt ghemaeckt is tot wijſheyt/// tot gherechticheyt ende tot heylich-//makinghe: Oock van ſynen wt-//ganck ende voleyndinghe:// een cort verhael/// gheſchreuen.// Door Thijs Joriaenſz.** t' Amſtelredam.// **By Willem Janſz. Buys/ wonende inde// Waermoes ſtraete/ inden Liſvelt-//ſchen Bybel. An.** 1586.

32 recto genummerde bladen, 16°, Goth. letter, sign. **A—D.**

Op den titel een bijbeltekst, op de keerzijde een **Groete, Fol.** 2 recto en verso bevat een **Voorrede**, met **Fol.** 3 begint het werk. Op **Fol.** 22 verso staat onderaan eene dateering: ..| **wt mijn handen ghe-//ſchreuen/ int Jaer** 1569.// **den** 15. **dach Ja-//nuarij.//**

---

[1]) Boek-zaal der Ned. Bybels, bladz. 673. Zie hiervoor bladz. 13.

Thijs Ioriaensz. Aan het einde, Fol. 32 recto: Typis Ægid. Romanni.

De keerzijde van Fol. 32 is onbedrukt.

[Doopsgezinde bibliotheek Amsterdam.
Firma MART. NIJHOFF 's Gravenhage.
Stadsbibliotheek Hamburg].

Dit boekje is uitvoerig beschreven in de Bibliotheca Belgica, Martyrol. vol. I, p. 211; over den schrijver zie aldaar p. 209 v. Zoowel de Doopsgezinde bibliotheek als de firma NIJHOFF bezitten dit boekje in een oud bandje vereenigd met andere martelaarsbrieven van omstreeks denzelfden tijd, nl. van JACOB DE KEERSMAKER, JAN WOUTERSZOON VAN CUYCK en ARIAENKEN JANS, HENRICK ALEWIJNZ., CHRISTIAAN RIJCEN en ADRIAEN JANSZ. VAN THIJS IORIAENSZ. zelf bevatten deze bandjes nog: Een Chri-// stelijcke Sentbrief/ ge-//schreuen/ wter Ghevanckenisse .... .M.CCCCC.LXXIX. zonder plaats en zonder naam van drukker of uitgever. Het eene bundeltje bevat aan het slot een liedeboekje, dat weder te Haarlem voor BUYS gedrukt is; zie hierna onder n°. 432. Het Hamburgsche exemplaar zit ook met negen andere stukken in een bandje, met rugtitel: Varia scripta martyrum anabapt. in Belgio (zie hiervoor n°. 269).

431. = Veelderhande// Liedekens/ ghemaect wt den Ou-//den ende Nieuwen Testamente/ die voortijts// in Druck zijn wtghegaen: Waer toe noch diuersche// Liedekens ghestelt zijn/ die noyt in Druck gheweest// en hebben/ ende zijn in ordeninghe van den// A. B. C. by den anderen gheuoeght.

Ghedruckt t' Haerlem/ in de Iacobine-strate/ in de ver-//gulden Parsse/ by Gillis Rooman:

Ten coste van Willem Iansz. Buys/ woonende in de// Waermoes-strate/ in den Liefveltschen Bybel/// tot Amsterdam. Anno 1589.

354 recto genummerde en 6 ongenummerde bladen, kl. 8°, Gothische letter, sign. A—Yy.

Op den rood en zwart gedrukten titel een drukkersmerk van

ROOMAN (afgebeeld in Bibl. Belg. G. et A. ROOMAN, nº. 2): een in randwerk gezet medaillon, eene drukkerij voorstellende, met omschrift:

INT SWEET WS AENSICHTS SVLDI V BROOT ETEN. Gene. 3. 19. De keerzijde is onbedrukt, Fol. 2 bevat de Voorreden,// Tot den Sangher, en daaronder (fol. 2 verso): De Drucker wenscht den Christe-//lijcken Sangher salicheyt.

De liedekens beginnen op Fol. 3 en loopen onafgebroken door tot onderaan Fol. 354 verso: Eynde deses Liedeboecks/ van CCC.// ende xxi. Liedekens. De liedekens hebben eenvoudige beginletters, enkele meer versierde initialen, op den rand zijn de bijbelplaatsen aangegeven. Ten slotte volgt De Tafel, die vijf ongenummerde bladen beslaat. Er onder leest men:

Ghedruckt t' Haerlem/ // By my Gillis Rooman.// Anno M.D.LXXXVIII.

Het laatste blad is onbedrukt.

[Koninklijke bibliotheek 's Gravenhage.
De heer D. F. SCHEURLEER te 's Gravenhage [1])]

Deze liederenbundel is een nieuwe druk van de in 1582 door BIESTKENS uitgegeven Veelderhande liedekens (zie hiervoor nº. 270); en komt hiermede regel voor regel overeen. De aftrek was klaarblijkelijk toenemende, reeds in 1593 drukte ROOMAN het boekje opnieuw voor CORNELIS CLAESZ. (zie hiervóór nº. 342), ditmaal vermeerderd met een inmiddels bijeengebracht tweede bundeltje [2]).

432. = Sommige// Nieuwe Schriftuerlic-//ke Liedekens/ ghemaeckt wt// den ouden ende nieuwen Testamen-//te/ waer af eenige noyt in druck gheweest// en zijn/ ende nu eerst ter eeren Gods// ende tot stichtinge des eenvuldi-//gen Sanghers/ by malcan-//deren vergadert.
Ghedruckt t' Haerlem,// By Gillis Rooman.

---

[1]) F. C. WIEDER, De schriftuurlijke liedekens, 's Gravenhage 1900, vermeldt (blz. 164, nº. XCVIII) waarschijnlijk bij vergissing een exemplaar te Gent.

[2]) Vgl. F. C. WIEDER, blz. 161 (XCII), 164 (XCVIII), 168 (CV).

Ende men vintse te coope/ tot Amsteldre-//dam by Willem Jansz. Buys/ inden// Tijsveltschen Bybel.

? ongenummerde bladen, 16°, Gothische letter, sign. A —?
Op den titel een bijbeltekst en een klein fileetje, de keerzijde onbedrukt. Op het volgende blaadje bovenaan een kleine randversiering, daaronder begint de tekst. Bovenaan elk liedeken wordt de wijs aangegeven, op den rand de bijbelplaatsen. Aan het einde telkens het woord F I N I S, waaronder onmiddellijk het volgende liedeken begint. Omtrent den omvang van den bundel en het slot van het boek weten we niets, daar het eenige bekende exemplaar geschonden is. Het bestaat uit 4 vel van 8 bladen elk, waarvan het laatste (sign. D) het 1e en 8e blaadje mist.
[Firma MART. NIJHOFF 's Gravenhage].

Het jaar van uitgaaf van dit liedeboekje dat achter een der boven (n°. 420) beschreven bundeltjes martelaarsbrieven gebonden is, is niet bekend, het is mogelijk, dat aan het einde een jaartal gestaan heeft. Het zal echter wel na 1589 en voor 1593 verschenen zijn, daar aan de zoo even beschreven Veelderhande liedekens van het eerstgenoemde jaar dit bundeltje nog niet was toegevoegd, terwijl we het wel vinden achter de uitgaaf van CORNELIS CLAESZ. van 1593 (hiervóór n°. 342) en achter alle verdere uitgaven [1]).

433. = **¶ Dit Boeck// wordt ghenoemt: Het Offer// des Heeren/ om het inhoudt van som-//mighe opgeofferde kinderen Gods: De welcke// voortghebracht hebben wt den goeden schat// haers herten/ Belijdingen/ Sendtbrieven/ ende// Testamenten/ de welcke sy met den monde be-//leden/ ende met den bloede besegheIt hebben:// Tot troost ende versterckinge der Slach-schaep-//kens Christi/ die tot der doot gheschickt zijn// Tot lof/ prijs ende eere des geens diet// al in allen vermach: Wiens// macht duert van eeuwic-//heyt tot eeuwicheyt/// Amen.**

1) Zie WIEDER, De schriftuurlijke liedekens, blz. 169 bovenaan.

Noch zijn hier by ghedaen// veel Liedekens/ Belijdinghen/ ende// Brieven/ die noyt in Druck// en zijn ghweest.
Item/ noch is hier by gedaen// een Liedtboecxken/ tracterende van het// Offer des Heeren.
t' AMSTELREDAM,// By Willem Janssz. Buys/ woonende// in de Waermoestrate/ in den Ties-//veltschen Bybel.
306 recto genummerde bladen, 8°, Goth. letter, sign. A—Qq, de laatste twee vellen resp. 4 en 6 bladen.
Op den rood en zwart gedrukten titel een klein ornamentje. Op de keerzijde de Namen der gheenre dier Belijdingen/ Brieuen/ ende Testamenten/ in dit Boeck achtervolghende by malcanderen ghevoecht zijn. Fol. 2 en 3 bevatten een Voorrede. De tekst der Belijdinghen enz. loopt van Fol. 4 tot Fol. 250 recto, en wordt gevolgd door Een Register oft Tafel van drie bladzijden. Fol. 252 is een titelblad:
¶ Een Liedt-//boecxken/ tracte-//rende van den Offer// des Heeren:// In 't welcke oude ende nieuwe Liedekens/// wt verscheyden Copien vergadert zijn/ om by// het Offerboeck ghevoecht te worden/ want het// van eener materien roert/ als van verraden/// vanghen ende dooden/ aengaende der Slacht-//schaepkens Christi/ die de stemme haers// Herders Jesu Christi ghetrouwelijck// ghehoorsaem zijn ghweest tot// der doot toe. t' Amstelredam/// By Willem Jansz. Buys/ woonende// in de Waermoestrate/ in den Tiesvelt-//schen Bybel. Anno 1590.
Op dezen titel een klein ornamentje. Op de keerzijde beginnen de liedekens, die onderaan Fol. 305 recto eindigen, op 305 verso een Besluyt, eindigende midden op 306 recto, en daaronder Een Register van dit voorgaende Liedt-boecxken, dat ook de keerzijde inneemt.
Het Offer zelf en het liedboekje hebben op den rand tekstopgaven.

[Doopsgezinde bibliotheek Amsterdam].

Over dezen nieuwen druk van het bekende doopsgezinde martelaars-

boekje vergelijke men de Bibliographie des martyrologes, vol. II, p. 487. Van de aan Biestkens toegeschreven uitgaven (hiervóór nº. 255, 259/60, 263, 265, 266) onderscheidt deze zich door de doorloopende pagineering van de beide deelen. Het boekje komt kenbaar van de pers van Rooman, evenals al de tot hiertoe beschreven uitgaven van Buys.

434. = PROBA FIDEI.// Of/ de Proeve// des Gheloofs. Waer inne// een yegelick mensche/ van wat opinie dat// hy sy/ van woorde te woorde/ en wercken te wercken/// hem proeven mach/ of hy int Ghelove recht staet// of niet/ na de reden Pauli: Proeft u selven/// of ghy int Ghelove staet/ ofte en kent// ghy u selven niet? 2. Cor. 13.// ende 1. Corint. 11. Nu nieus ghemaeckt/ ende in Druck wt-//ghegheven/ by V. S. M. [t' A]mstelredam.// Voor W[illem Jansen Buys/ inde Lijsvelt-//sche Bybel. M.D.LX?].

56 recto genummerde bladen, 16º, Gothische letter, sign. A—G. Op den titel een bijbeltekst, Jacob. 2. en een klein ornamentje, op de keerzijde een rand van hetzelfde ornament, daaronder eene meedeeling van den schrijver: DIt Boecxken is weerdich terstondt te lesen/ enz. Op Fol. 2 begint een Voorreden van 22 bladzijden, met een kleine versierde beginletter, tegen het einde (Fol. 12 verso) aldus gedateerd: De xiiij. weke myner gevanckenisse/ dē 1. dach January int iaer 1568. De tekst van het boekje loopt van Fol. 13 recto tot het einde. Voorreden en tekst hebben noten op den kant, onderaan de laatste bladzijde staat: t' Amstelredam,// By Nicolaes Biestkens de jon-//ghe/ inde Lelie onder de Doornen.// M.D.LX.

[Doopsgezinde bibliotheek Amsterdam].

Dit boekje is beschreven in de Bibliotheca Belgica: Martyrol. I p. 441, de eerste uitgaaf is van 1569 (zie ald. p. 429). Over den schrijver Valerius den schoolmeester wordt gehandeld op p. 430 en volgende.

Van het hier beschreven exemplaar is de titel geschonden. Het ontbrekende kan met zekerheid worden aangevuld naar het exemplaar met het

jaartal 1595 dat hierachter beschreven zal worden (nº. 436) behalve wat het jaartal betreft. Mogen we dit invullen naar het achterin staande jaartal 1590, zooals in de Bibliotheca Belgica gedaan is? Dit komt mij te vermetel voor. De beide boekjes zijn exemplaren van een zelfden druk; als de jaartallen juist zijn, zou dus de vorm vijf jaren bewaard moeten geweest zijn. Zou niet veeleer aan een drukfout op de laatste bladzijde te denken zijn, die na het afdrukken van een deel der oplaag verbeterd is? Wij zouden dan niet met een druk van 1590 maar met een van 1595 te doen hebben. Slechts het te voorschijn komen van een ongeschonden exemplaar zou de zaak kunnen uitmaken; intusschen dient opgemerkt, dat van BIESTKENS JR. wel drukken van 1595 en later bekend zijn, maar geene vroegere, en dat al de ons bekende uitgaven van BUYS van 1586 tot 1591 bij ROOMAN gedrukt zijn.

435. = [Dat Nieuwe Testament, onſes Liefs Heeren Jeſu Chriſti. Na de copye van *Nicolaes Bieſtkens van Diest. Amſterdam*, by *Willem Janſze Buys*. Ao. 1591. Achteraan ſtaat: *Gedrukt te Haarlem*, by *Gillis Rooman*. Ao. 1591. in 12º.]

Van deze uitgaaf van het Nieuwe Testament, vermeld bij Is. LE LONG, Boek-zaal blz. 691 en in SCHAGEN's Naamlijst, blz. 106 heb ik geen exemplaar kunnen vinden.

436. = PROBA FIDEI.// Of/ de Proeve// des Gheloofs. Waer inne// een yegelick menſche/ van wat opinie dat// hy ſy/ van woorde te woorde/ en wercken te wercken/// hem proeven mach/ of hy int Ghelove recht ſtaet// of niet/ na de reden Pauli: Proeft u ſelven/// of ghy int Ghelove ſtaet/ ofte en kent// ghy u ſelven niet? 2. Cor. 13.// ende 1. Corint. 11. Nu nieus ghemaeckt/ ende in Druck uut-//ghegheven/ by N. S. M.

t' Amſtelredam.// Door Willem Janſen Buys/ inde Tijſvelt-//ſche Bybel. M.D.XCV.

56 recto genummerde bladen, 16º, Gothische letter, sign. A.—G. Op den titel een bijbeltekst, Jacob. 2. en een klein ornamentje, op de keerzijde een rand van hetzelfde ornament, daaronder

eene meedeeling van den schrijver: DIt Boecxken is weerdich terstondt te lesen/ enz. Op Fol. 2 begint een Voorreden van 22 bladzijden, met een kleine versierde beginletter, tegen het einde (Fol. 12 verso) aldus gedateerd: De xiiij. weke myner gevanckenisse/ dē 1. dach Januarij int iaer 1568. De tekst van het boekje loopt van Fol. 13 recto tot het einde. Voorreden en tekst hebben aanteekeningen op den rand. Onderaan de laatste bladzijde staat: t' Amſtelredam,// By Nicolaes Biestkens de jon-//ghe/ inde Lelie onder de Doornen.// M.D.XCV.

[Doopsgezinde bibliotheek Amsterdam].

Dit boekje verschilt van het reeds vermelde alleen in het jaartal. Zie hiervoor onder n°. 434. De beschrijving in de Bibliotheca Belgica, Mart. I, staat op p. 443.

Deze twee eenige exemplaren waren vroeger in de bibliotheek der Remonstrantsche gemeente te Amsterdam, en zijn in den catalogus van SCHELTEMA (1849) op bladz. 115 aldus beschreven: V. S. M., *Proba fidei*, of de proeve des gheloofs, Amst. 1595; bis. Deze beschrijving is in 1877 door JOANNES TIDEMAN (blz. 43, n°. 328) onverbeterd overgenomen.

437. = Een corte be-//kentenisse ende grondi-//ge aenwijsinge wt der H. Schrift/ dat// Godt/ Vader/ Soon/ eñ heylighe Geest/ een on-//verscheydē God is/ eñ dat Christus Jesus// oock God ende mensche is/ die een wil-//le ende werck met malcanderen// hebben/ onghedeylt.

Door Harmen Timmerman.

Item noch is hier achter by ghedaen een nieu// Liedeken/ inhoudende van sommighe opghe-//offerde kinderen Gods/ die om het ghe-//tuychenisse Christi haer leven te// Gent ghelaten hebben.

t' Amſtelredam,// Voor Willem Jansoon Buys/ woo-/nende inde Liefdeltsche Bybel.

16 recto genummerde bladen, 16°, Gothische letter, sign. A, B.

Op den titel een klein ornament, de keerzijde onbedrukt.

Op Fol. 2 begint de tekst.

Copie// Een Bekentenisse des gheloofs van Godt/ Va-//der/ Soon ende heylighe// Gheest.

Deze bekentenisse eindigt Fol. 12 recto, de keerzijde is onbedrukt, op Fol. 13 begint Een Liedekē enz., dat onderaan Fol. 16 recto eindigt, de laatste bladzijde is weer onbedrukt. Het boekje heeft een versierde initiaal, zoowel de bekentenisse als het liedeken hebben aanteekeningen op den kant.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam.]

Jaartal en aanwijzing van den drukker ontbreken. Toch wordt het boekje het best hier vermeld, daar de druk ten sterkste op die van de Proba fidei gelijkt. Bepaaldelijk het titelblad met hetzelfde ornamentje versierd, maakt het zoo goed als zeker dat we ook dit werkje voor een druk van Biestkens van omstreeks 1595 te houden hebben. Eene vroegere uitgaaf van hetzelfde werkje wordt beschreven in de Bibliotheca Belgica Mart., p. 163 (zie hiervoor bladz. 18, noot 1).

438. = ¶ Dit boeck// wort ghenaemt: Het// Offer des Heeren/ om het inhout vā som-//mige opgheofferde kinderen Godts: De// welcke voortgebracht hebbē wt den goedē// schat haers herten/ Belijdinghen/ Sendt-//brievē ē Testamentē/ de welcke sy mettē// monde beleden/ ē metten bloede bezegelt// hebben/ Tot troost ē versterckinghe der// Slachtschaepkens Christi/ die totter doot// geschickt zijn/ Tot lof/ prijs ē eere des// gheens diet al in allen vermach/// Wiens macht duert van eeu-//wicheyt tot eeuwich-//heyt/ Amen.

Noch zijn hier by ge-//daen veel Liedekens/ Belijdingen ē// brieuen die noyt in druck en// zijn gheweest.

Item/ noch so is hier// by gedaen een Liedtboecrken/ tracte-//rende vā het Offer des Heerē.

Tot Amstelredam.// By Willem Jansz.// Buys/ woonende inden Lief-weltschen// Bybel/ Anno 1595.

306 recto genummerde bladen, 8°, Gothische letter, sign. A—Qq, de laatste twee vellen resp. van 4 en 6 bladen.

De titel is rood en zwart gedrukt, en in een randje gevat. De

indeeling van het boek komt volkomen overeen met die van de uitgaaf van 1590 (boven n°. 433). Ook hier is Fol. 252 een titelblad:

¶ Een Liedt-//boecxken/ Tracte-//rende van den Offer// des Heeren. Int welcke oude ende// nieuwe Liedekens// wt verscheyden// Coppyen vergadert zyn/ om by het Offer-//boeck ghevoecht te worden/ want het van ee-//ner materien roert/ als van verraden/ van-//ghen ende dooden/ aengaende der slacht-//schaepkens Christi/ die de stemme haers// Herders Jesu Christi getrouwelijck// ghehoorsaem zijn gheweest tot// der doot toe// (*.*)

t' Amstel-redam/// By Willem Jansz. Buys/ woonende// in den Liesvelt-//schen Bybel/// Anno. 1595.

Op dezen titel een klein ornamentje.

[Bibliotheek der Remonstrantsche kerk Rotterdam.
Doopsgezinde bibliotheek Amsterdam [1])].

Zie over dezen druk van het offer des Heeren Bibliogr. des Mart. II blz. 495; Wieder, De Schriftuurlijke liedekens blz. 170, n°. CVIII. De drukker, die niet vermeld wordt, is blijkens de overeenkomst met de reeds beschreven uitgaven van dit jaar Nicolaes Biestkens Jr.

439. = [Vele schoone Sentbrieven van Marten van der Straten. Amsterdam voor W. J. Buys, 1595].

Van deze uitgaaf, uit een ouden catalogus genoteerd, is mij geen exemplaar bekend geworden. Over Marten van der Straten zie Bibliogr. des Mart. I, 670, II 774.

440. = Den Boom der Giericheyt// is dit Boecxken ghenaemt/ met haren vruchtē. Dwelck ge-//maeckt is op de vraghe/ wat giericheyt is/ ende wat haer vruchtē zijn// eñ hoemen die bekennē sal/ dwelck seer noodich is allen menschen te weetē/// op dat sy haer daer voor wachten moghen/ Wt der heyligher Schrift be-//wesen/ eñ is gestelt in rijmen/ of Retorica/ om met corte woorden dat te be-//grijpen/ oock om datmen die Schriften

1) Aan dit exemplaar ontbreekt het laatste blad.

van buyten in die memorie te// beter behouden soude/ Ghestelt ende begrepen in negen Clau-// sen/ met vele aenwijsingen op de canten gestelt. Noch zijn hier achter by gheset acht nieuwe Liedekens/ seer bequaem om te singen tot leringe// eñ vermaninge/ diet singen/ hooren ofte lesen/ oock met schone aenwijsingē op de cant/ met groter// neersticheyt wter H. Schrift ghemaeckt/ tot stichtinge van allen Menschen/ Door D. V. P. t' AMSTELREDAM,// Door Willem Jansz. Buys/ alias Gijse/ Boeckvercooper/ woonende in de Liefveltsche// Bijbel. ANNO M.D.LXXXXV.
52 ongenummerde bladen, kl. 8° oblong, Gothische letter. Sign. A—G, zijnde zes en een half vel.

Op den titel een tekst: Coloss. 3. a 5. Op de keerzijde begint onmiddellijk de tekst, en wel de eerste clause. Elke clause is een gedicht van 22 versregels met ineengrijpende rijmen, vier regels hebben telkens eenzelfde rijm, het laatste rijm besluit er slechts twee. De slotregel van alle negen clausen is, met enkele kleine afwijkingen: Giericheyt is de wortel van alle quaden. Op den kant staat bijna bij elken regel een tekst aangegeven. Elke clause neemt juist eene bladzijde in, de negende clause eindigt met bladzijde 10. Bovenaan bladz. 11 beginnen de „acht nieuwe liedekens", die 48 bladzijden vullen. Zij eindigen op bladz. 58 met het woord FINIS, waaronder een ornamentrand.

Het volgende blad heeft weer den vorm van een titel:

Een verclaeringhe van de// heerschappie ende gewelt/ hoe dat eerst begonnen is op der// aerden/ ende wt wien de Coningen deser weerelt eerst voortgecomē zijn .....

..... met groter neersticheyt wter heilige schriftuere genomē// eñ de capittelen eñ veersen op de cant gestelt/ daer den leser selue breeder in// den Bybel van soecken/ eñ lesen mach Ende dit is gestelt in veerthiē clausē// in Retorijcke/ op een seker storckregel/ om dat in corte begrijpen/ ende// oock tot hulpe der crancke memorien/ leest met verstande eñ// oordeelt onpartijdelijck recht nae der// waerheyt Amen.

De volgende veertien bladzijden worden ingenomen door deze

veertien clausen, elk 22 regels, met den stokregel: **Om te beschermen den goeden/ en te straffen den quaden.** Onder de laatste clause staan de naamletters van den dichter **D. V. P.**

In verso van hetzelfde blad staat weer een titel:

Een verclaringhe van den// Gheloove/ ende een corte wtlegginghe/ . . . . wt der Heyligher Schrift ghenomen/ also op de canten// de Schriften aenwijsen in Rijmen oft Rhetorijcke ghestelt/ om dat// ment te beter van buyten in de memorie behouden soude/// in thien Clausen ghestelt/ leest ende// verstaet recht.// D. V. P.

Ghedruckt int Iaer ons Heeren/ M.D.LXXXXV.

Ditmaal hebben de clausen elk vier regels meer, de slotregel luidt: **Tgeloove is een vast betrouwen opt woort des Heeren.**

Daar vel **F** van het eenige bekende exemplaar ontbreekt, hebben we slechts vijf clausen en drie regels van de zesde. De vier blaadjes van vel **G** bevatten weder liederen, in kleineren druk in twee kolommen; de titel die hier op betrekking heeft ontbreekt, een verminkt en twee compleete liederen zijn over. Er onder, op de recto-zijde van het laatste blad lezen we:

☞ Ghedruckt t' Amstelredam by Wilhelm Ianſz van Campen// alias de Veen/ woenende in die Nieuwe stadt.// ANNO 1595.

De keerzijde is onbedrukt.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Wien de letters D. V. P. aanduiden heb ik niet kunnen ontdekken. Hij is een overtuigd doopsgezinde, zooals op vele plaatsen blijkt. Een vroegere bezitter van het boekje heeft gezorgd dat dit in het oog viel door hier en daar eenige woorden te onderstreepen. Zoo lezen we op blad **C iij** recto:

Voorwaer segh ick v ghy sult niet sweeren/
Valsch noch te recht in geen manieren
Slecht iae/ en neen maer eeden gheen
Sult ghy hantieren.

Moyſes Wet was ooghe om ooghe ſaen/
Maer nu ſult ghy dat quaet niet wederſtaen/
Slaetmen v' een kaeck/ wilt v ander bieden/

En op blad C iij verso in de langere verzen van een clause.

Dus en heeft niemant int Euangelie ghéleſen/
Dat de Chriſtenen/ die Chriſtum nauolgen in deſen/
De werelt gheregeert hebben in Dorpen oft Steden/

Op blad C viij recto:

Beroemen in Chriſto te gheloouen/ ſoo men aen ſchout
Om dat ſy jonck ghedoopt/ twelck menich berout
Naer menſchen beuel ſonder gebodt van Godt almachtich

441. = ['t *Nieuwe Teſtament*. Na de Copye van *Nicolaes Bieſtkens*. *Leyden*. by *Hendrik Lodewykſzoon*, voor *Willem Janſze Buys*, alias *Gyſe*. Ao. 1597. in 8°.]

Van deze uitgaaf, vermeld in de Boekzaal van LE LONG (blz. 692) en in SCHAGEN's Naamlijst (blz. 106) heb ik geen exemplaar kunnen vinden.

442. = [Veelderhande Liedekens, gemaakt uyt den Ouden ende Nieuwen Testamente. Te Amsterdam, voor W. J. Buys 1600. in Octavo].

Ook van deze uitgaaf, in SCHAGEN's Naamlijst vermeld (blz. 126) ken ik geen enkel exemplaar.

WILLEM JANSZOON BUYS was een Zwollenaar van geboorte. In het archief van de Vereeniging tot beoefening van Overijselsch regt en geschiedenis berust een „Geslagt Register van JAN BUYS en TRIJNTJE GIJSENS" [1]). Men vindt daarin, behalve de namen van het echtpaar die ook reeds in het opschrift staan, die van de kinderen: NICOLAAS, WILLEM, PETER, ALEIDA, JAN, GIJSBERT, ELISABETH. Voorts leest men op bldz. 3: „WILLEM BUYS

[1]) Meedeeling van den heer J. WIJNBEEK, Ambtenaar aan het gemeente-archief te Zwolle.

trouwt met Marrigjen ...." (sic), en als hunne kinderen worden vermeld: 1 Gerrit. trouwt (oningevuld)

2 Suzanna Buys trouwt ... (sic) Hamer."

Mededeelingen over geboorte- en sterfjaar, en over bekleede ambten ontbreken, zoodat we niet weten of Jan Buys dezelfde is als de schepen Johan Buis die Iunge, die in 1591 op het kussen zat. Van de twee oudste zoons weten we iets meer, dank zij hun manier om zich te noemen met vaders- en moeders naam. Nicolaas Buis alias Gijsen was van 1581 tot 1604 secretaris van Zwolle, zijn broeder Willem verhuisde naar Amsterdam. Den 30 Mei 1586 werd daar de poorterbelofte afgelegd door „Willem Jansz. Buijs, van Swol, boekverkooper."

Uit de beschrijving van de ons bekend geworden uitgaven hebben we gezien dat hij reeds voorkomt als uitgever van den doopsgezinden bijbel van 1582. Daar dit echter een uitgaaf van van Putte te Harlingen is, waarvan slechts een deel der oplaag op den titel voorzien werd met het adres van Willem Janszoon Buys, en dat wel zonder aanduiding van het jaar, is het niet absoluut zeker dat hij reeds in 1582 gevestigd was als „boeckvercoper in de Warmoesstraet in den Liesveltschen Bijbel". Zijne volgende ons bekende uitgaven beginnen met het jaar 1586 toen hij ook poorter werd, en zijn tot 1595 vrij talrijk.

De vraag is of wij niet gerechtigd zijn, hem veel meer uitgaven toe te schrijven. Ledeboer is geneigd een aantal werken die den naam Willem Jansz. of Janssen dragen en niet van W. J. Blaeu zijn, op naam van Buys te zetten. M. i. mogen we dit zonder zeer afdoende aanwijzing volstrekt niet doen. Hij is gewoon zich duidelijk te onderscheiden van de tallooze Willem Janszoons die destijds te Amsterdam woonden, door zich steeds Buys, ook wel Buys alias Gijse te noemen. Het laatste doet hij behalve in de uitgave Den Boom der Giericheyt ook in een notarieele acte van 1607:

In geen geval kan de uitdrukking „Gedrukt bij WILLEM JANSZOON" ooit op hem betrekking hebben, want hij had klaarblijkelijk geene drukkerij. Van de boven beschreven werken is de bijbel van 1582 uitgegeven in verbinding met VAN PUTTE te Harlingen, die tevens de drukker was. Overigens liet hij van 1586 tot 1593 geregeld bij ROOMAN te Haarlem drukken, in 1595 te Amsterdam bij NICOLAES BIESTKENS JR., en eens bij WILLEM JANSZOON VAN CAMPEN. Als drukker van het Nieuwe testament van 1597 wordt HENDRIK LODEWIJKSZ. te Leiden vermeld.

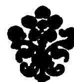
Wij hebben op naam van BUYS uitsluitend doopsgezinde uitgaven, en kunnen dus vermoeden dat hij zich daartoe beperkt heeft. Denkelijk zullen nog wel verscheidene van die kleine en zeldzame boekjes waarvan ons enkele bekend zijn geworden door hem zijn uitgegeven. Ten onrechte zijn echter in de voorloopige lijst van ROGGE (Bibliographische adversari dl. V p. 46) eenige dergelijke boekjes, die we in de onder n°. 430 genoemde verzamelbandjes vinden, aan hem toegeschreven. De uiterlijke overeenkomst zou ons er hoogstens drukken van ROOMAN in kunnen doen herkennen, maar kan omtrent den uitgever geene aanwijzing geven; de meeste dateeren van vóór den tijd van BUYS.

Over BUYS weten we verder niet veel, al komt zijn naam nu en dan in archiefregisters nog voor; hij heet daar soms boekverkooper, soms boekbinder, zijn adres schijnt niet veranderd te zijn. Een enkel maal wordt zijn vrouw, GRIET JACOBSDOCHTER, genoemd, van zijne kinderen is ons niets naders bekend. Hij was nog werkzaam in 1609; in dit jaar wordt ook nog een uitgaaf van hem vermeld in SCHAGENS Naamlijst der doopsgezinde schrijveren, p. 104 en in den Catalogus van de bibliotheek der Vereenigde doopsgezinde gemeente te Amsterdam, II, p. 313.

OVERZICHT

VAN DE UITGAVEN VAN WILLEM JANSZ. BUYS.

LAURENS JACOBSZ.

---

443. = Euange-//lien ende Epistelen// alzomen die doozt gant///sche Jaer op alle Sondaghen// eñ ander Heylighe daghen/ in// der heyligher Kercken hont.// Eñ oock met schone Fi-//gueren op elckẽ Euan-//gelie ghestelt. t' Amsterdam// By Lourens Jacobszoon in-// den verguldẽn Bibel opt Water.

4 ongenummerde, 81 recto genummerde, en nog 2 ongenummerde bladen, 8°, Gothische letter, sign. A—L.

Om den rood en zwart gedrukten titel eene omlijsting in vier blokjes: bovenaan de naam Jehovah in Hebreeuwsche letters in stralenkrans, onderaan het lam, in de hoeken de symbolen der evangelisten, links en rechts Paulus en Petrus.

De keerzijde bevat een: Almanach ghedurerende totten// Jare ons Heeren Jesu Chzisti 1600. in// cluys/ met de rechte Paes-daghen/ het gulden// ghetal/ sondaerchs letteren ende interual beginnende met het jaar .M.d.lxxxiij. Daarop volgt, op 6 bladzijden in twee kolommen de kalender voor het geheele jaar, alles rood en zwart gedrukt. De tekst begint op blad Av en eindigt op blad Lv, en is versierd met 109 kleine houtsneden.

Aan het einde: De Tafel om lichtelijck te mogen// vinden de Epistelen eñ Euangelien/ en: Die tafel vande hey-//lighe daghen.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Hoewel de drukker van dit boekje niet wordt vermeld, kunnen we het toch met voldoende zekerheid toewijzen aan de pers van HARMEN JANSZ. MULLER. Houtsneedjes, fileten en randen vindt men in verscheidene van zijne drukken weer; zoo is een houtsneedje boven de „Tafel", ook gebruikt in Den utersten wille van LOWIJS PORQUIN, van 1590, boven beschreven onder n°. 221, een van de prentjes uit de serie staat ook in het onder n°. 241 beschreven liedeboekje van TONIS HARMENSZ.

Deze uitgaaf wordt niet vermeld door LE LONG, evenmin als de vroeger (onder n°. 37, 153 en 163) vermelde Amsterdamsche uitgaven der Evangelien ende epistelen, van de jaren 1521, 1555 en 1571. De laatste die hij noemt (Boekz. p. 588) is een Antwerpsche van 1541.

444. = DE ROOMSCHE// HISTORIE OFT GESTEN,// DOOR DEN ALDER VVEL-//ſprekenſten ende vernaemſten Histori-ſchrij-// uer *Titum Liuium* beſchreuen.

Waer wt niet alleen alle wereltlijcke ſtaten tot// vromicheyt ende ridderlijcke manlijcke feyten beweecht ende// ghedwonghen/ maer oock alle ander ſtaten tot groo-//ter recreatien ende gheneuchten des her-//ten ghetrocken ſullen worden.

TOT AMSTERDAM, Bij Lourens Jacobſzoon Boecvercooper op het// vvater int vergulden Clauerblat.// Anno M.D.Lxxxv.

12 ongenumm. en 301 recto genumm. bladen, fol., Goth. letter, Sign.*,**, A—Ddd. (quaterns van 6 bladen met een toegevoegd blad). Op den titel eene groote houtsnede, David en Goliath in fraaie omlijsting met randschrift:

HY HEEFT GEWELT GEDAEN DOER ZYNEN ARM EN̄ DE HOVEERDIGE IN HAERS HERTEN GEDACHTĒ VSTROIT.

Op den titel volgt een Voorreden: **Den Overſetter wenſcht den// goetwilligen Leser gheluck// ende voorſpoet.** 4 blz. Dan uitvoerige tafels van de vier boeken, waarin het werk verdeeld is, 17 blad-

HY HEEFT GEWELT GEDAEN DOER ZYNEN ARM EÑ DE HOVEERDIGE IN HAERS HERTEN GEDACHTĒ VSTROIT

zijden. De tekst begint op Fol. j., en is gedrukt in twee kolommen, met inhoudsopgaven op den rand. Boven elk hoofdstuk een uitvoerig opschrift in Latijnsche letter. Het tweede, derde en vierde boek hebben elk een eigen titelblad (fol. lij, Cix, CCxl) met dezelfde houtsnede als voren en het jaartal Anno M.D.Lxxxv. De keerzijden van twee dezer titelbladen bevatten nog korte voorredenen. Aan het slot (fol. CCCj. recto onderaan) leest men: Hier eyndet de Roomſche Hiſtorie ofte Geſten, beſchreuen// door den alder vernaemſten Hiſtorie// ſchrijuer Titum Liuium. Op de achterzijde midden op het blad staat: Ghedruct tot Leyden by Jan Paedts// Jacobſzoon/ ende Jan// Bouwenſzoon.// Anno .M.D.Lxxxv.

Het geheele werk is geïllustreerd met versierde beginletters in houtsnede, van verschillende grootte.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Deze uitgaaf is eene gezamenlijke onderneming van JAN PAEDTS JACOBSZOON en JAN BOUWENSZOON te Leiden, die tevens drukkers waren, en LAURENS JACOBSZOON te Amsterdam. De Leidsche bibliotheek heeft een exemplaar dat de Leidsche firma als uitgever vermeldt, in plaats van LAURENS JACOBSZOON, maar overigens geheel met het beschrevene overeenstemt. Het vignet met David en Goliath is een drukkersmerk van PAEDTS en BOUWENSZOON, dat we nog in meer gemeenschappelijke uitgaven der beide firma's zullen aantreffen; LE LONG (Boekzaal p. 741) veronderstelt dat de voorstelling en het randschrift doelen op het ontzet van Leyden, in den jaare 1574.

Aan LAURENS JACOBSZOON is bij deze uitgaaf hetzelfde overkomen, als het jaar te voren aan CORNELIS CLAESZ. toen deze zich met den Dortschen uitgever CANIN associeerde voor een bijbeluitgaaf, namelijk dat zijn uithangteeken onjuist werd opgegeven. CORNELIS CLAESZOON die „int Schryfboeck" woonde werd opgegeven als „woonende in den Rékenboeck" (zie

hiervoor n°. 283). LAURENS JACOBSZ. zag hier, toen hij de oplaag thuis kreeg, dat hij in plaats van „in den vergulden Bijbel" nu heette te wonen „in 't vergulden Clauerblat."

Opmerkenswaard is wat wij lezen in de voorreden aan den lezer. De overzetter heeft neerftelijck by hem selven ouerpeyft, hoe dat „het comen mach, dat onse Nederlantsche tale also arm, ongheciert oft onbequaem ghehouden wort," dat men 't geen de rijke stroom der wetenschap in zijn tijd aanbrengt, nog niet in die taal heeft durven overzetten. „Maer ist dat wy alsulcken werck... om dat ons den arbeyt verdroot eñ te moeyelijck was, achter ghehouden hebben, voorwaer so moghen wy ons onser traecheyt wel schamen, dat wy om cleynder moeyten ende arbeyt so costelijcke eñ profijtelijcke schatten onder ghehouden, ja den ghemeynen man ontstolen hebben. Nu om dat voortaèn een yegelijck hen vercloecken soude, so heb ick den wech voor in gegaen." enz. Het slot luidt: „... oock opdat de selve onse moederlijcke spraecke door dese oorsaecke voortaen meer ende meer gheoeffent ende gheacht mach werden, hebben wy het niet alleen voor goet ende profijtich, maer ooc nootwendich aenghesien dit werck in het licht te brengen."

Wie is deze fiere baanbreker voor het Nederlandsche proza, deze voorlooper VAN HOOFT? De aangehaalde woorden zijn niet van een Hollander, en niet van het jaar 1585, zij zijn ruim 40 jaren vroeger geschreven door een Antwerpenaar. In 1541 verscheen een Liviusvertaling „met keyserlike Privilegie", een fraai folio boekdeel met houtsneden versierd, met een uitvoerige opdracht:

„Den eerweerdighen wijsen ende seer voorsienighen Heeren, Burghemeesteren, Scepenen ende Raedt der hoochberoemder ende seer vermaerder keyserlijcker stadt van Antwerpen wenst JAN GYMNICK, der selver stadt goetwillich onderdanich dienaer ende burgher, eeuwich gheluck ende voerspoet."

Uit deze opdracht is in onze Leidsch-Amsterdamsche uitgaaf door weg-

lating van het hoofd en inkorting van het slot een mededeeling van den Overzetter aan den lezer ontstaan, de wezenlijke inhoud is onveranderd gelaten. Iets oorspronkelijks heeft de uitgaaf dus niet, maar dat zij succes heeft gehad is zeker, het werk is verscheidene malen herdrukt. Eerst ongewijzigd in 1597, denkelijk door dezelfde twee uitgeversfirma's (zie hierachter), in 1614 weer met houtsneden, door HENDRICK LAURENTSZ. en DIRK PIETERSZ, in 1635 door JAN EVERTSZ. CLOPPENBURGH, in 1646 gedrukt bij COENRAET THOMASSEN te Deventer, voor THOMAS JACOBSEN SERGEANT te Amsterdam. Deze laatste druk is nog weer met een nieuw gegraveerd titelblad uitgegeven door GERRIT WILLEMSEN (c. 1650).

Intusschen was het werk door een scherpe critiek getroffen. In 1646 kwam een nieuwe Liviusvertaling in het licht, gedrukt bij JAC. LESCAILLE voor IAN IACOBSZ. SCHIPPER. Hierin vindt men eene „Waarschuwing om 't onderscheyt tusschen d' oude overzetting van Titus Livius histori in 't Neerduits, en deze na te speuren," waarin o.a. wordt gezegd: „Wat nu d' oude overzetting van Livius histori belangt, 't gebrek daarvan is, naer 't Latijns, met enige woorden of geen blad te helpen, maar naauwelijx met hondert bladen. De zonde van de jammerlijke mishandeling daervan, is eerst door de Hoogduytscher begaen, en van de Neerduytscher, 'k vertrou een Brabander, gevolgt, die licht geen andere taal dan Hoogduyts, om Livius t' overzetten, kon. Deze is, in zijn zonde, noch zo verwaant geweest, dat hy in plaats van 't gene, dat hy van Livius eygen schrijven daer uitsmeet, enige Fabulen en redenen voegde, die aen 't werk niet kleven, ja zomtijts in steê van Heydens als de Romainen toen waren, Kristelijk zijn." Intusschen had deze felle beoordeelaar ruim 74 folio bladen in twee kolommen naar de oude vertaling gecorrigeerd, eer zijn oogen „ter deegen geopent wierden". Midden op fol. 75 recto lezen we dan op eens: MERKT, en daarop de meedeeling dat men van hier af eene trouwe nieuwe vertaling van Livius zal krijgen.

Met dat al was GYMNICKS werk meer dan honderd jaren lang, blijkens

de vele uitgaven, druk gelezen, en kan het op de ontwikkeling van het Hollandsche proza een belangrijken invloed hebben geoefend.

445. = BIBLIA:// Dat is/// De gantsche H. Schrift/:/ Grondelick ende trouwelick verduytschet:

Met verclaringhe duysterer Woorden, Redenen,// Spreucken/ ende verscheyden Lectien/ die in andere// loflicke Overfettinghen gheuonden/ ende hier// aen de cant toeghesettet zijn.

Met noch rijcke aenwijfingen, der ghelijck ofte// onghelijck stemmenden plaetsen/ op het aller ghewisste/// met Scheyd-letteren/ ende versen ghetale (daer een yeghelick Capittel// na Hebreischer wijse/ mede onderdeylt is) vertreckent.

Noch zijn hier van nieus toeghedaen die Figueren ende die Caerten na de Copie// der Fransoyscher Bybelen/ dienende den Christelicken Leser tot// verclaringhe des Texts.

TOT AMSTELREDAM,// Door Lourens Jacobszoon/ woonende op twater inden Bybel.// ANNO 1587.

22 + 246 + 186 + 112 + 60 bladen in twee kolommen, het voorwerk en fol. 1—48 van de psalmen ongen., overigens recto genummerd, 4°, Gothische letter, sign. *—***, A—Hh, A—Z, A O, A—H.

Op den titel staat een kleine houtsnee-omlijsting, voor een drukkersmerk in medaillonvorm bestemd, maar in de cirkelronde middelruimte is een tekst gedrukt en aan weerszijden twee andere teksten. De keerzijde is onbedrukt, dan volgt: ¶ Den Drucker tot// den Lefer. (2 bladz.), Een wtlegginghe, enz. (3 bldz.), Vermaninghe (1 bladz.), Somma der H. Schrift. (2 bladz.), Register (32 bladz.), Een beschrijvinge der Ja-//ren, enz. (1 bladz.), De orden der boecken, enz. (1 bladz.).

Hierna de tekst van het Oude Testament, Fol. 1—245, en een Corte wtlegginge op sommighe plaetsen enz. (Fol. 246), waarna een nieuwe titel: DE// PROPHECIEN// DER PROPHETEN.

Tot Amstelredam, Bij Lourens Iacobſz. inden vergulden Bybel opt vvater.// Anno. M.D.LXXXVII.

Op dezen titel dezelfde tekst in omlijsting, en drie andere teksten, op de keerzijde een inhoudsopgaaf. De boeken der profeten loopen van Fol. 2—97; Fol. 98 en 99 bevatten: Een corte ſomma op Danielem. en Den ſtaet der Joden/ onder de Hiſtorie. Fol. 100 is weer een titelblad:

DE// BOECKEN GHE-//NOEMT APO-//cryphi.

TOT LEYDEN,// Bij Andries Verſchout, op de Breede-ſtraet.// Anno M.D.LXXXVII.

Hierop een VVaerſchouvvinghe tot den Leſer. Daaronder een ovaal vignet: Moses bij het brandende bosch, met randschrift Exod. 3.3. Op de keerzijde een inhoudsopgaaf. Fol. 101 tot 185 recto bevatten den tekst der apocryphe boeken, 185 verso en 186 recto (verkeerd genumm. 183) De Monarchie der Romeynen. Dan volgt een nieuw titelblad:

Het Nieuwe Teſtament/// enz.

Tot Amstelredam.// By Lourens Iacobzoon, opt VVater inden vergulden Bybel,// Anno. M.D.LXXXVII.

Hierop weer hetzelfde houtsneelijstje met tekst van de eerste twee titels, en twee andere teksten, op de keerzijde ¶. De Boecken des Nieu-//wen Teſtaments/ enz.

De tekst van het N. T. loopt van Fol. 2 tot Fol. 112 v. Daaronder: Ghedruckt tot Leyden by Andries Verſchout, op// de Breede-ſtraet, M.D.Lxxxvii.

Weer volgt een titelblad:

DE C.L.// PSALMEN DAVIDS,// VVt den Franſoyſchen dichte,// in Nederlandtſche ouergheset,// Door Petrvm Dathenvm.// Midtſgaders den Chriſtelijcken Catechiſmo/ Ceremonien ende// Ghebeden: Oock is hier by gheuoecht/ den Siecken Trooſt/ enz.

Tot Leyden,// By Andries Verschout op de Breede-straet,// Anno M.D.Lxxxvii.

Ook hier de tekst *Apocal.* 3. 11. in hetzelfde lijstje, en 2 andere teksten, op de keerzijde: Register aller Psalmen. Volgen de psalmen zelf met muziek, vers 2 en volgende van iedere psalm in 2 of 3 kolommen gedrukt, daarna de catechismus enz. in 2 kolommen, eindelijk DER SIECKEN TROOST (Fol. 57 verso tot 60 recto).

Het werk is hier en daar opgeluisterd met in hout gesneden beginletters, en met kaarten en afbeeldingen in houtsnede. Uitslaande kaartjes zijn ingevoegd in het O. T. bij Fol. 67 (Numeri 33), in het N. T. bij Fol. 2 (het Heylich Landt) en bij Fol 52 (Handelingen 1).

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Deze quarto-uitgave van den „bijbel van deus aes" is een gemeenschappelijke onderneming van vier uitgevers: Andries Verschout te Leiden, die ook het werk drukte, Peter Verhaghen te Dordrecht, Cornelis Jansz. te Delft en Laurens Jacobsz. te Amsterdam. In de Leidsche bibliotheek is een exemplaar, dat geheel met het hier beschrevene overeenkomt, maar op den eersten titel, zoowel als op die van de Propheten en van het Nieuwe Testament dit adres heeft: „Tot Leyden by Andries Verschout op de Breede-straat", en le Long vermeldt exemplaren van denzelfden druk met adres van Peter Verhaghen en van Cornelis Janszen (Boekzaal p. 748), het Britsche Museum bezit er een met dit laatste adres.

De uitgave is geheel te beschouwen als een herdruk van den quartobijbel van 1581, van Cornelis Jansz., waarvan de Amsterdamsche bibliotheek een exemplaar heeft; het Oude Testament uitgegeven tot Delft by Cornelis Jansz. woonende in de vette hin, het Nieuwe tot Dordrecht bij Cornelis Jansz. Daarin komt hetzelfde houtsneelijstje op den titel voor, maar met een cirkelrond medaillon er in, Moses bij het brandende bosch

voorstellende, met randschrift Exo. 3. 3, een andere houtsnee dan de boven beschrevene ovale, maar met overeenkomstige voorstelling. De houtsneden in den tekst van het Oude Testament zijn ook dezelfde als in de uitgaaf van 1587, maar de kaarten heeft het exemplaar van 1581 niet.

Een opmerkenswaard verschil vindt men in den gebedenbundel achter het psalmboek. In de uitgaaf van 1581 lezen we daar: „Wy bidden v oec voor dat wereltlijcke regiment, voor den Roomschen Keyser ende Coninc, voor alle andere Coningen, Vorsten ende Heeren ende in ſonderheyt voor onsen ghenadichsten Prince van Oraengien, sijnen hooghen Raet, Gouverneurs ende Regenten des gantschen Nederlants, oock voor den eersamen wijſen Raet deser N." In onze uitgaaf van 1587 is de laatste zinsnede aldus gewijzigd: „...ende insonderheyt voor onse genadighe Coninginne van Enghelant, haren hoogen Raet, Gouverneurs en̄ Regenten", enz.

446. = [*De C. L. psalmen Davids. Wt den Francoyschen dichte in Nederlantschen overgheset. Door* Petrum Dathenum. *Tot Amsterdam, by* Laurens Jacobsz. *wonende op het water in den vergulden Bibel. Ao.* 1587. 8°]?

In het bekende werkje van Aug. van Teylingen: Op-comſte der Neder-lantſche Beroerten. Tot MUNSTER, By Cornelis du Iardin, ANNO M.D.C.XLII. leest men op blz. 35 en 36:

Sy baden voor den Coning opentlijck op hare Predick-ſtoelen; kenden hem voor haren Heer/ ſprekende tot Godt aldus? Wy bidden u voor dat weereltlijcke Regiment; voor den Roomſchen Keyſer ende Coning, voor alle andere Coningen, Vorſten, ende Heeren. Inſonderheydt voor onſen genadighſten Coningh van Spangien, ſijnen Hogen Raedt, Gouverneurs, ende Regenten des gantſchen Nederlandts &c. dat wy onder hem een geruſt ſtil leven leyden mogen in aller Godtſaligheyt ende eerbaerheyt. Siet het Pſalm-boeck, uyt den Francoyſchen dichte in Nederlandtſchen over-geſet door Petrum Dathenum, eenen verlopen Iacobijn ofte Preeck-heer, van Poperingen geboren/ ge-

druckt tot Amsterdam A°. 1587. by Laurens Jacobsz. wonende op het Water in den verguldden Bibel/ achter onder de Geestelijcke Gebeden/ pag. 93.

Wij zagen hiervoor dat in het psalmboek achter den quarto-bijbel van 1587 niet voor den Koning van Spanje, maar voor de Koningin van Engeland gebeden wordt. Toch gaat het niet aan de preciese aanhaling voor vervalscht te verklaren; ook een correctie van het jaartal, b.v. in 1578, altijd reeds bedenkelijk, zou hier niet mogelijk zijn, daar LAURENS JACOBSZ. toen nog geen uitgever was. De schijnbare tegenstrijdigheid laat zich echter veel eenvoudiger oplossen. Naast de quarto-bijbels waarin het gebed zich naar de omstandigheden wijzigde, had men de uitgaven van het Nieuwe Testament die bij het oude bleven; nog in die van 1595, die hierna beschreven zal worden, vinden we het gebed voor den Koning van Spanje. Ook in 1587 zal dus LAURENS JACOBSZ een Nieuw Testament hebben uitgegeven. Zouden deze testamenten wellicht voor verspreiding in de Spaansch gebleven gewesten bestemd geweest zijn?

447. = [*Vier ende vijftich Predicatien over den Christelijcken ende in Gods woort ghegronden Catechismum, die in de kercken ende scholen deser Neder-landen ende der Keur-vorstelijcke Paltz gepredickt ende geleert wort. Door* BALTHASAR COPIUS, *Dienaer des H. Euangelij in de Hooch-duytsche sprake uytghegheven, ende nu op het Nederduytsch ghetrouwelijck over-gheset.*

Gedruckt voor LAURENS JACOBSZ..., *tot Amsterdam. Anno* M.D.LXXXVIII, *Met privilegie voor* 5. *jaeren.*]

8 ongen. en 320 recto genummerde bladen, 8°, Gothische letter, sign. (*), A—Kr.

Aan het eenige bekende exemplaar ontbreekt de titel en blad 8 van het voorwerk, de beschrijving kon dus slechts bij benadering gegeven worden naar de uitgave van 1590. Op de keerzijde van den titel zal ook hier wel evenals in die uitgave gestaan hebben een Extract uyt de Privilegie, verleend door Robert, Grave

van Leycester. Het voorwerk bestaat verder uit een voorreden van den vertaler of uitgever Tot den Christelijcken Leser, gedateerd t' Amstelredam, desen eersten Martij M.D.LXXXVIII, waaronder nog een korte mededeeling: Aen den Leser (samen 4 bladz.). Verder een voorreden van den schrijver, tevens opdracht aan Johan Casimir Paltzgrauen by den Rhijn, enz. Ghegheuen in D. P. G. Landt der Paltz-graefschap by den Rhijn/ in der Nieuwstadt/ aen den Hardt/ Int Jaer M.D.Lxxxv. den xiij. Martij. Onderteekend: Balthasar Copius. (8 bladzijden). Daaronder begint het Register dat grootendeels verloren is. Op Fol. 1 recto begint Die eerste Predicatie, de tekst loopt verder geregeld door tot Fol. 320 recto. Er onder leest men:

Ghedruckt t' Haerlem :// By my Gillis Rooman.// Anno M.D.LXXXVIII. De keerzijde is onbedrukt. Voorreden en tekst hebben overal korte inhoudsopgaven op den rand, het werk is versierd met eenige fileeten en beginletters.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Blijkens de voorreden waren den sermoenen *noch twee andere totter seluer materie ghehoorighe nutte stucken byghevoecht*. Ook de titel zal ze wel vermeld hebben, evenals in de uitgaaf van 1590, maar met het hier beschreven exemplaar zijn ze niet meer verbonden, zij hebben ook elk een eigen titel, en worden hier afzonderlijk beschreven.

448. = CENSVREN,// Ofte// Berispinghen/// Ouer den Christelijcken Cate-// chismum/ die in den Kercken ende Scholen// der Keurvorstelijcker Paltz/ ende deser Nederlanden/// ghepredickt ende gheleert wort/ tot verscheyden tijden wtgheghheuen/// ende nu nieuws/ met de Beantwoordinghen ende Wederlegginghen// der seluer/ tot versterckinge aller Gheloonighen in de ghesonde// Leere/ int corte te samen ghetoghen/ Door J. G.

Ghedruckt voor Lourens Jacobsz. Boeckvercooper/ in// den verguldeu Bybel/ opt water by de oude Brugge/ tot Amsterdam/// Anno M.D.LXXXVIII. Met Priuilegie voor 5. Jaeren.

48 ongenummerde bladen, 8°, Gothische letter, sign. a—f.
Op den titel een tekst: Rom. 16. v. 17, en daaronder een medaillon met randschrift omgeven door randwerk in houtsnee [1]), dat wij in een aantal uitgaven van LAURENS JACOBSZ. aantreffen.

De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt een Voorreden Tot den Christelijcken Leser, gedateerd T Amstelredam/ desen eersten .Martij/ int Jaer der laetste tijden/ .M.D.LXXXVIII. en onderteekend Uwe goetwillighe Dienaer/ // Joannes Gerobulus. Deze voorreden vult twee bladzijden, op het volgende blad begint de tekst die tot het einde doorloopt, met inhoudsopgaven aan den rand, en met een enkele versierde beginletter die ook in de Predicatien herhaaldelijk gebruikt is.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

---

[1]) Het randwerk schijnt gecopiëerd naar dat van het vignet van ANDRIES VERSCHOUT, op den titel der apocriefen in den bijbel van 1587. Zie hiervoor blz. 236.

In 1582 was COORNHERTS critiek op den Catechismus o. d. t. „Proeve van de Nederlantsche Catechismo" het eerst verschenen, in 1585 de „Wederlegghinghe", aan de „ghecomm. in de vergaderinghe der stat. v. Holl." opgedragen door ARN. CORNELII en REG. DONTECLOCK. GEROBULUS deelt hier de 29 „censuren" kort mede, telkens gevolgd door de wederlegging. Het antwoord van COORNHERT verscheen eerst na zijn dood, in 1610, bij JASPER TOURNAY te Gouda die ook de „Proeve" herdrukte. Het draagt den titel: „Dolingen des Catechismi, anderwerven blijckende in des selfs beproefde Proeve (Int Boeck Wederlegginge ende de Censuren of Berispingen, van ARENT CORNELISZ. REINIER DONTECLOCK ende JOANNES GEROBULUS) Naacktelijck voor ooghen ghestelt door D. V. COORNHERT." GEROBULUS, die eigenlijk OUDTRA'ADT heette, wordt door hem GROBBELAAR genoemd.

449. = Huys-tafel/ // Dat is/ // Verscheyden heerlijcke Sprencken// wt het oude eñ nieuwe Testament/ ste samen ghetogen/ // eñ onder hare besondere tytulen ordentlijck bedeelt eñ onderscheyden:
Dienstelijck voor alle Christenen int ghemeyn/ eñ een-// yegelijck besonder/ om daerwt van 't eygen werck harer// goddelijcker beroepinghe onderwesen te worden.
Eerst door Balthazar Copius dienaer des H. Euangelij tot Nieustadt/ // inde Cheur-vorstelijcke Pfaltz/ inde Hoochduytsche sprake wtgegeuen. Ende nu// nieuws ten dienste der Kercken Christi opt Nederlandts in druck verveerdicht.
Ghedruckt door Laurens Jacobs. boeckvercooper op// t' water by de oude brugghe/ inden verguldon Bybel// tot Amsterdam/ Anno M.D.LXXXVIII.// Met Priuilegie voor vijf jaren.
48 genumm. bladzijden, 8⁰, Gothische letter, Sign. a—c.
Op den titel 2 teksten en daaronder in hetzelfde randwerk een ander medaillon: een opengeslagen bijbel. Ook dit vignet komt in de uitgaven van LAURENS JACOBSZ. vaak voor.
Op de keerzijde (bladz. 2): Tot den Leser, opschrift in gothische,

tekst in Lat. letter. Dateering: Tot Amſtelredam deſen eerſten Martij, 1588. ſtylo nouo. Dan de tekst van het werkje, bladz. 3—48.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

De beide laatst beschreven boekjes vormen blijkens de voorreden der Predicatien een geheel met deze, en er kan geen twijfel zijn dat ze ook bij ROOMAN gedrukt zijn, en dat alle drie de werkjes uitgaven zijn van LAURENS JACOBSZ. Men zou geneigd zijn ook de bewerking van alle drie de boekjes aan IOANNES GEROBULUS toe te schrijven, was het niet dat deze 2 jaar later in een nieuwe uitgave van den bundel zich over de vertaling van de Predicatien geringschattend uitlaat. De oversetter was „in dese provincien niet geboren ende in den stijl van dien weynich geoeffent"; in 1590 was hij intusschen „in den Heere ontslapen"; zijn naam wordt ons niet genoemd.

450. = DES MARQVES// DES ENFANS// DE DIEV,// ET// DES CONSOLATIONS// EN LEVRS AFFLICTIONS:// Aux Fi-

deles du païs bas.// PAR IAN TAFFIN.// Reveu & beaucoup augmenté par l'Auteur.
TROISIEME EDITION:
Imprimé à HARLEM,// Par Gilles Romain.
Pour Laurens Iacobſz. demeurant à// AMSTERDAM, à la Bible d'or.// M.D.LXXXVIII.

156 genummerde en 4 ongen. bladz., 8°, Lat. letter, sign. A—K. Op den titel een klein fileet. Op de keerzijde (bladz. 2) AV LECTEVR. Gedat. A Harlem, ce xv. d'Octobre, 1588. Op bladz. 3 twee gedichtjes getiteld: PROPHETIE OV PREDI-// ction, op bladz. 4: MATIERES DEDVITES// EN CE TRAITTE, op bladz. 5 en 6: AVX FIDELES// DV PAYS BAS, gedat. *A Harlem, ce XV. de Septembre, M.D.LXXXVI.* en ondert. Voſtre humble frere, & Seruiteur en Chriſt *Ian Taffin miniſtre du S. Euangile en l' Egliſe de la langue Françoiſe à Harlem.* Volgt de tekst van het werk (bladz. 7—156) versierd met een beginletter in houtsnee en een klein fileet aan het slot. Daarna nog 2 ongen. bladzijden: Prieres extraictes des Epiſtres de Sainct Paul, en een bladz. met twee gedichtjes naar Aug. lib. 1. de Ciuit. Dei c. 8., de laatste bladz. is onbedrukt.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
De heer L. TAFFIN DE VEZON te Pont-Mangis].

451. = Van de Merck-teeckenen// Der kinderē Gods/// Ende van de vertrooſtingen in haere ver-//druckingen: een ſeer profijtich ende troo-//ſtelijck Boecxken:// Aen den gheloouighē Nederlanderen.

¶ Deur IAN TAFFIN, Dienaer des H. Euangelij in de// Franſoyſche Kercke tot HAERLEM.// Wt den Franſoyſche in Nederduytſche ſprake ghe-//trouwelijck ouergheſet.

Ghedruckt voor Laurens Jacobsz. Boeckvercooper/ in den vergulden// Bybel/ op t' water by de oude Brugghe tot Amſterdam. 1588.

173 genummerde en 3 ongen. bladzijden 8°, Gothische letter, sign. A - L.

Op den titel het vignet met den bijbel; daarboven een tekst: Rom. 8. 16. 17. Op de keerzijde (bladz. 2): **Tot den Leser.** Daaronder: **Tot Amsterdam/ den xx. Decembris** 1588. Bladz. 3: twee gedichten o. d. t. **Prophetie** enz. Bladz. 4: **Volghen de Hooft-stucken deses Tractaets.** Bladz. 5—6: **Aen den Gheloovighen// Nederlanderen.** Gedat.: Tot Haerlem, desen xv. Septembris, M.D.LXXXVI.

Ondert. *V. L. onderdanighen Broeder ende Dienaer in Christo* Ian Taffin, Dienaer des heyligen Euangelij in de Fransoysche Ghemeynte tot Haerlem.

Bladz. 7—173 bevatten den tekst van het werk, dan volgen 2 bladzijden **Ghebeden wt de Sendtbrieuen// Pauli ghetrocken**, en eene bladz. met twee berijmde teksten naar AUGUSTINUS. Daaronder: T' HAERLEM,// **Ghedruckt ende voleyndt by Gillis// Rooman/ woonende in de Jacobijne-strate// in de verguldeen Parsse/ den xix. Junij/ // Anno M.D.LXXXIX.**

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

452. = [*'t Nieuwe Testament. Amsterdam, by Laurens Jacobszen.* A°. 1589. 8°].
Van deze uitgave vermeld door LE LONG, Boekzaal bladz. 774 heb ik evenmin een exemplaar kunnen vinden, als van de veronderstelde uitgaaf van 1587 (hiervoor n°. 446). Het zou nog denkbaar wezen dat beiden identiek zijn, 't zij dan dat of LE LONG of VAN TEYLINGEN een foutje in 't jaartal gemaakt heeft, 't zij dat het Testament het jaartal 1589, 't psalmboek 1587 had. Het is echter ook volstrekt niet onaannemelijk dat na twee jaar een herdruk noodig was, de compleete bijbels volgen nog veel sneller op elkander.

453. = **Tsamensprekinghe van// Polytes en Anna/// Over de Predickinge die Christus// den twee Discipulen dede nae Emaus// gaende/ op den Paeschdach/ wt Moyse// ende alle de Propheten:**

Door POLYTEM BASILIVM.

Neerstelijck van nieuws oversien ende in veel plaetsen ghecorrigeert// naer het oprechte Hoochduytsche exemplaer.

Hier zijn van nievvs byghedaen tvvee ouervloedighe Registers.

Tot Amstelredam by Laurens Jacobsz. Boecver-//cooper inden gulden Bybel opt water by de oude brugge. 1589.

577 genummerde en 15 ongenummerde bladzijden, 8°, Gothische letter, sign. A—Z, a—o.

Op den titel het vignet met den bijbel, daarboven een tekst: Luc. 24, v. 25 en 26. Op de keerzijde eene korte mededeeling ¶ Aen den Christelijcken Leser. Bladzijde 3—7 bevatten een uitvoerige opdracht:

Der deurluchtigher/ hoochgeboren// Vorstinne/ mijn vrouwe Apolonia/ ghe-//boren Hertoghinne te Brunswijck/ ende Luneborch// mijn G. E. ende lieue ghevader. Onderteekening: Tot Zell.// v. V. G. Onderdanighe// *D. Vrbanus Regius.*

Bovenaan bladz. 8 begint de tsamen-sprekinghe, de tekst wordt afgewisseld door tal van bijbelteksten in grootere letter en begeleid met inhoudsopgaven en aanduidingen der bijbelplaatsen aan den rand. Onderaan bladz. 578 is het Eynde des boecks. Daarna volgen de beide Registers, eindigende op het voorlaatste blad in verso; daaronder het adres van den drukker:

Ghedruckt by Gillis vanden Rade/// tot Franeker/ 1589.

Op het laatste blad recto een Register der Hebreeuscher woorden, verso een vierregelig gedichtje tusschen twee randen.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Dit werkje in 1532 door den bekenden hervormer URBANUS REGIUS (LE ROY) geschreven, verscheen reeds in 1538 in Nederlandsche vertaling. Het boek stond op den index, evenals „generalijck allen zijn boeken". Hij

behoorde, zoo in Duitschland als hier „tot de zeer gezochte schrijvers". Vooral de „t'samensprekinghe of Emmaus" werd druk gelezen [1]).

454. = Vier eñ vijftich// Predicatien/ over// den Christelijcken eñ in Gods woort// ghegronden Catechismum/ die in de Kerc-//ken ende Scholen deser Neder-landen ende der// Keur-Vorstelijcke Paltz gepredickt eñ geleert wort. Door Balthasar Copius/ Dienaer des H. Euangelij/ in de Hooch-duytsche sprake// uytghegheven/ eñ nu voor de tweede mael/ eñ van nieuws op het Neder-//duytsch ghetrouwelijck over-ghesett// voor Ioannem Gerobulum.

Waer-by noch twee andere stucken ghevoecht sijn:// Namelijck/// Verscheyden Censuren ofte Berispingen/ over den selven Catechismum// by diversche Teghen-sprekers/ tot verscheyden tyden uytghegheven: eñ// met eene grondighe Beantwoordinghe van dien/ t'samen in een// Corpus ghebracht/ door den selven I. G.// Item/// Een boecxken ghenaemt Huys-Tafel/ (by Copium voorsz. op 't nieuws// vermeerdert eñ verbetert) inhoudende veelderley schoone Spreucken der H. Schrift/// dienstelijck om alle staten der Menschen haers Ampts te vermanen.

Gedruckt voor Laurens Jacobsz. Boeckvercooper in// den verguldden Bybel/ op 't water by de oude Brugghe tot Amster-//dam/ Anno M.D.XC. Met privilegie voor 5. Jaren.

4 ongenummerde, 320 recto genummerde en weer 12 ongen. bladen, 8°., Gothische letter, sign. A—Rr, *—**.

Op den titel het vignet met de hoveniers, op de keerzijde een Extract uyt de Privilegie verleend door ROBERT Grave van Leycester. Het verdere voorwerk (6 bladzijden) bestaat uit een opdracht Aen de... Gecommitteerde in den Rade van Staten in Hollandt, aldus gedateerd en onderteekend:

Gegeven// t' Amsterdam desen 1 Novēb. in 't jaer der laetste tyden/// eñ uyterste lanck-moedicheyt Gods 1590.// V. E. E.// onderdanighe eñ dienst-willighe// Ioannes Gerobulus.// Dienaer des H. Euangelij.

1) Sepp. Verboden lectuur. Leiden 1889. Zie vooral blz. 55, 88, 262, 264.

De tekst van het werk loopt tot op Fol. 320 recto. Daaronder staat: Typis Radæi. De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt een uitvoerig Register, 22 bladzijden in 2 kolommen, met een sierlijk fileet als sluitstuk, dan onder het opschrift ☞ Tot den Leser een opgaaf van drukfouten (1 bladzijde), de keerzijde weer onbedrukt.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
Universiteitsbibliotheek Leiden].

Deze uitgave verschilt aanmerkelijk van de vorige, de drukker is GILLIS VAN DEN RADE te Franeker, de vertaling is, naar het heet, geheel nieuw bewerkt door IOANNES GEROBULUS. Over dezen schrijver vindt men veel naricht in de uitvoerige opdracht. Hoewel hij het werk van zijn voorganger nog al streng beoordeelt krijgt men bij eene oppervlakkige vergelijking der beide vertalingen den indruk dat hij hem bijna woordelijk volgt. Denkelijk heeft hij niet zelfstandig vertaald, maar den druk van 1588 met correcties aan den zetter toevertrouwd. Deze heeft de indeeling der bladzijden geheel gevolgd, en typografisch gelijken de twee uitgaven zeer veel op elkaar. Er zijn evenwel andere beginletters gebruikt. Hetzelfde geldt van de twee hierbij behoorende werkjes die in dit geval in het voor onze beschrijving dienende exemplaar vereenigd zijn gebleven met het hoofdwerk, in het oorspronkelijke lederen bandje.

455. = CENSVREN,// Ofte// Berispinghen/// Over den Christelijcken Catechis-//mum/ die inde Kercken ende Scholen der Keur-//vorstelijcken Paltz ende deser Nederlanden/ ghepredickt// ende gheleert wort/ tot verscheyden tyden uyt ghegheven/ ende nu nieuws/// met de Beantwoordinghen ende Wederlegginghen der selve tot// versterckinghe aller Ghelooighen inde gesonde Leere/ in 't// corte tsamen getogen/ Door Ioannem Gerobulum. Ghedruckt voor Laurens Jacobsz. Boeckvercooper// op t' water by de oude Brugghe/ in den vergulden By-//bel/ tot Amstelredam/ Anno. 1590.// Met privilegie voor 5. jaren.

47 ongenummerde bladen, 8°, Gothische letter, sign. a—f.

Op den titel het vignet met den bijbel, daarboven een tekst. Op de keerzijde de voorreden: Alle getrouwe Dienaers des H. Euangelij enz. in hoofdzaak hetzelfde inhoudende als in de vorige uitgaaf.

Aan het einde (a ij verso): Ghegheven tot Harderwijck desen 15. Augusti int Jaer der Laetste tyden 1590.// V. E. E. dienstwillige Broeder eñ mede-//arbeyder (sic) int werck des Heeren/// Joannes Gerobulus.
De tekst van het werk begint bovenaan het volgende blad en eindigt midden op de laatste bladzijde. Het laatste blad van vel f is het titelblad van het volgende werkje.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

456. = Huys-tafel/// Dat is/// Verscheyden heerlijcke Spreucken// uyt het oude eñ nieuwe Testament/ te samen ghetogen/// eñ onder hare besondere tytulen ordentlijc gedeelt eñ onderscheyden:

Dienstelijck voor allen Christenen int ghemeyn/ eñ een// yegheliјck besonder/ om daer uyt van 't eyghen werck harer godde-//lijcker beroepinghe onderwesen te worden.

Eerst door Balthasar Copius dienaer des H. Euangelij tot Nieustat/// inde Cheur-vorstelijcke Pfaltz/ inde Hoochduytsche sprake uytgegeven. Ende nu// nieuws ten dienste der Kercken Christi opt Nederlandts in druck verdeerdicht.

Ghedruckt door Laurens Jacobs. boeckvercooper op// t' water by de oude brugge/ inden verguldꝰ Bybel// tot Amsterdam/ Anno. 1590. Met privilegie voor vijf jaren.

Na het titelblad 48 genummerde bladzijden, 8°, Gothische letter, sign. a—c.

Op den titel weer het vignet met den bijbel, daarboven twee teksten, op de keerzijde de korte voorrede Tot den Leser, ons reeds uit de vorige uitgave bekend en met onveranderde datee-

ring, maar nu in Gothische letter gedrukt. De tekst begint bovenaan bladz. 1 en eindigt onderaan bladz. 48.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

457. = Van de Merck-teeckenen// Der kinderē Gods/// Eñ vande vertroostingen in hare verdruckinghen: een// seer profytich ende troostelijck Boecxken: Aen den gheloovighen Nederlanderen.

q Deur IAN TAFFIN, dienaer des H. Euangelij in de// Fransoysche Kercke tot HAERLEM.

Wt den Fransoysche in Nederduytsche sprake ghe-//trouwelijck overghesett.// Van nieus oversien ende in veel plaetsen verbetert.

Ghedruckt door Laurens Jacobsz. Boeckvercooper/ in den verguldeN// Bybel/ op d' water by de oude Brugghe/ tot Amsterdam/ 1590.// Met Privilegie voor vier Iaren.

173 genummerde en 3 ongenummerde bladzijden, 8°, Gothische letter, sign. A—L.

Op den titel een bijbeltekst en vignet als in de vorige uitgaaf, ook de geheele indeeling van het werk is dezelfde. Op de keerzijde van den titel staat echter onder de voorreden ¶ Tot den Leser eene ¶ Somma der Privilegien. Het privilegie verleend door de Staten generael is gedateerd 17 Mey 1590, en onderteekend: I. Van Oldenbarnevelt vt. en Ter Ordonn. van de Staten: C. Aerssens. Voorts zijn de profetiën op bladz. 3 en de verzen naar Augustinus op de laatste bladz. geheel nieuw berijmd, veel vloeiender dan te voren, en geteekend G. R. De druk, hoewel zeer veel op den vorigen gelijkende is niet van Rooman, maar blijkens de beginletter op bladz. 7, die ook in de 2e uitgave van de Predicatien van Copius voorkomt, van Radaeus, d. i. Gillis van den Raede te Franeker.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

De schrijver van dit herhaaldelijk in het Fransch en in het Hollandsch,

en ook in het Latijn, uitgegeven boekje kwam in 1590 van Haarlem naar Amsterdam als predikant bij de Waalsche gemeente. Hij schreef nog verscheidene stichtelijke werkjes en strijdschriften, meerendeels te Haarlem en elders uitgegeven. Volgens v. d. Aa zou van de „merkteekenen" een Hollandsche vertaling door Joh. Crucius te Amsterdam verschenen zijn in 1593, maar ik meen die niet als uitgaaf van Laurens Jacobsz. te mogen vermelden, daar diens naam er niet bij genoemd wordt. De meedeeling (dl. XVIII p. 8) is toch ook eenigszins vreemd en onduidelijk: „Joh. Crucius vertaalde dit werkje in 't Nederd. Amst. 1593, 1614, 1628. 12°. Rott. 1659. Vervolgens z. n. van plaats voor Laurens Jacobsz. 1590. 8°."

In 1614 verscheen het werkje als toevoegsel op: De Boetveerdicheyt des levens, vervaet in vier boecken door Ian Taffin. Ende getrouwelijcken verduyts (sic), door Ioannem Crvcivm, Dienaer der Franscher Gemeynte tot Haerlem. 7e dr. 't Amstelredam, By Barent Otsz.

Het is mogelijk dat ook van dit boek de eerste uitgaaf, 't zij in 't Fransch of in 't Hollandsch, of beide, door Laurens Jacobsz. bezorgd is. Voorin staan twee opdrachten. Eerst eene van den vertaler aan de Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, gedateerd: In Haerlem, desen 1 Julii 1595. Daarop volgt die van den schrijver aan Schout, Burgermeesteren ende Schepenen der Stadt Amstelredam, gedateerd: Wt uwer E. Stadt Amsterdam desen laetsten dach Iulii 1594. uwer E. Ootmoedich ende ghehoorsaem Dienaer, Ian Taffin. Op deze dedicatie heeft zeker betrekking een post uit de stadsrekeningen van 1594, onlangs (Oud-Holland XXIV blz. 57) door E. van Biema gepubliceerd: Monsr. Jan Taffijn franchoische predicant binnē deser stede betaelt de somme van twee hondert gul. over de vereeringe int dediceren van verscheyde boucxkens den heren burgermrn. gedaē etc. . . . . f 200.

Het schijnt dus wel, dat de twee werkjes die we later met de „boetveerdicheyt" vereenigd vinden, „Een cort ende schoone onderwijsinghe... uyt de boecken van Ian de l'Estpine", en „De merkteeckenen der kinderen

Gods" toen reeds in de opdracht waren inbegrepen. Of echter deze werkjes van een Amsterdamsch predicant met opdracht aan de Amsterdamsche regeering ook in die stad verschenen, is niet zeker. Exemplaren van de uitgaaf zijn niet gevonden, het gaat dus niet aan, ze onder de uitgaven van LAURENS JACOBSZ. te vermelden.

458. = Den uutersten wille van// Lowijs Porquin.

Door hem by maniere van een vieflyck Testament in prose ge // stelt/ tot ondervvys ende stichtinghe van zyne kinderen. Oock // seer bequaem ende dienstelyck voor alle Christene huysvaders // om hen kinderen door tselue te ondervvysen in de vreese des // Heeren/ om daer door te moghen comen (met Godts hulpe) // tot een deuchdelyck leuen ende salich steruen.

In dichte ghestelt by Anthonius Verensis *ende nu van// nieus ouersien ende verbetert.*

TOT AMSTELREDAM.// By Laurens Jacobszoon woonende opt water inden// vergulden Bybel. Anno. M.D.XC.

42 ongen. bladen, 4°, civilité-letter, sign. [*A*]—*L*, zijnde vel *L* een half vel.

Op den titel eene houtsnede, en daaronder:

Esaias xxxviij.

Beschickt v huys, wilt God aencleuen,
Want ghy sult steruen en niet leuen.

Op de keerzijde: Den Drucker totten Leser. (2 bladzijden), dan (bladz. 4) 2 gedichten, daarna het werk zelf in 303 genummerde [1]) achtregelige strophen, dan (vel *L*) een Danckseggingh e van den Autheur (2 bladzijden), en Salomons Ghebet, Prouerb. xxx. De laatste bladzijde is onbedrukt.

[Koninklijke Bibliotheek 's Gravenhage].

[1]) De nummering is aan het einde erg in de war.

In deze uitgaaf van het bekende werkje ontbreekt het gedicht: „D'epitaphie van eenen Coninck verheuen" dat in de vroeger (onder n°. 221) beschreven uitgaaf van hetzelfde jaar, van HARMEN JANSZOON MULLER, de voorlaatste bladzijde inneemt. Overigens is de indeeling van de beide boekjes geheel dezelfde. Ook de voorstelling op het titelprentje is dezelfde, het is echter een andere veel grovere houtsnee, en het wapenschildje tegen de tafel ontbreekt. Druk en letter van de beide uitgaven zijn verschillend.

De hier gebruikte civilité-letter vond ik terug in een uitgaaf van J. PAEDTS JACOBSZ. te Leiden van 1608: Pegasides pleyn, ende den lust-hof der maeghden. By JEHAN BAPTISTA HOUWAERT, 2 deelen in 8°. Waarschijnlijk is dus het door LAURENS JACOBSZ. uitgegeven boekje gedrukt bij PAEDTS en BOUWENSZOON te Leiden, de firma waarmede hij zoo vaak voor grootere uitgaven heeft samengewerkt.

459. = **Biblia:// Dat is/// De gantsche Heylighe Schrift/// Grondelijck ende trouwelijck verduytschet:**

Met verclaringhe duysterer woorden/ redenen/ spreucken ende verscheyden Lectien// die in ander loflijcke Oversettinghen ghevonden/ ende hier aen de cant toeghesettet sijn.

Met noch rijcke aenwysingen/ der ghelijck/ ofte onghelijck stemmenden plaetsen/ op// het alderghewiste/ met Scheyd-letteren ende versen/ ghetale (daer eenyegelijck// Capittel na Hebreischer wyse/ mede onderdeylt is) verteeckent.

Noch sijn van nieus hier bygevoegt verscheydẽ Caerten/ eñ nieuwe Land-Tafelen// dienende den Christelijcken Leser tot verclaringhe des Texts der H. Schrifture/// in welcken van de gheleghentheyt der tyden/ landen/ steden ende plaetsen wordt ghehandelt.

Ghedruckt voor Laurens Jacobszoon Boeckvercooper in den ver-//gulden Bybel opt water by de oude Brugghe/ tot Amstelredam. 1590.// *Met Privilegie voor 6. jaren.*

16 ongen., 204 + 150 + 96 recto genummerde bladen, folio, Gothische letter, sign. a ***, b ***, A—Z, a—c, Aa—Tt, Aaa—Mmm, waarvan c slechts 4, Tt 6 bladen heeft.

Op den rood en zwart gedrukten titel een nieuw uitgeversmerk, de ons reeds bekende voorstelling van de hoveniers vergroot,

met toevoeging onderaan van een schildje met naamteeken, en in fraaie omlijsting.

Op de keerzijde: Tot den Leser. Daaronder Extract uyt de Privilegie. Dit is een Privilegie door de Staten Generael verleend aan „Laurens Jacobsz Borgher ende Boeckvercooper tot Amstelredam", onderteekend: Brieven. Vt. en ter ordonnantie: C. Aerssens. Het extract is niet gedateerd.

Hierop volgt een Register van 23 bladzijden in 3 kolommen, Een uytlegginghe van eenghen Hebreeusche, Chaldeeusche ende Grieksche namen (3 bladzijden van 3 kolommen), De Orden der Boecken (1 bladz.), Een cort begrijp der gantscher heyligher Schriftuere ($1^{1}/_{2}$ bladz.) en daaronder: ¶ Vermaninghe tot der heyligher Schrift. Eindelijk een Berekeninghe der Jaren. (1 bladz.) Daarna (Fol. 1—204) de tekst van het Oude Testament, dan een nieuwe titel:

DE PROPHECIEN// DER PROPHETEN.

Ghedruckt/ Anno 1590.

Op dezen titel hetzelfde vignet, en 3 bijbelteksten, op de keerzijde: Dit zijn de Propheten/ soo sy nae mal-//canderen vervolghen. Volgt de tekst, Fol. 2—78. Daarna weer een titelblad:

DE BOECKEN// GHENOEMT// APOCRYPHI.

Ghedruckt/ Anno 1590.

Op dezen titel de Waerschouwinghe tot den Leser. en weer een nieuw uitgeversmerk: in dezelfde omlijsting van zoo even eene vergrooting van het andere ons reeds bekende vignet van Laurens Jacobsz., den opengeslagen bijbel, ook dit met een schildje met het naamteeken onderaan. Op de keerzijde een Inhoudt en een lijstje der boeken, dan de boeken zelve (Fol. 80—150).

HET NIEUWE// TESTAMENT.

Dat is/// Het nieuwe Verbondt onses// Heeren Jesu Christi:

In Nederduytsch nae der Griekscher waerheyt// overghesett.

Ghedruckt door Laurens Jacobsz. Boeckvercooper/// in den verguldeu Bybel/ op t' water by de oude brugghe/// tot Amstelredam. Anno 1590.

Op dezen titel weder het merk van den eersten titel, en twee bijbelteksten. Op de keerzijde Een corte berekeninghe ende verclaringhe der tijden, enz. Dan het Nieuwe Testament zelf (Fol. 2—95 verso) gevolgd door een opsomming van De Boecken en op het laatste blad een Kalendier der Bybelen, waaronder:

T' HAERLEM,// Ghedruckt by Gillis Rooman/ woonende// in de Jacobijne-strate/ in de verguldes Parsse:

Voor Laurens Jacobsz. Boeckvercooper/ op t' water// by de oude Brugghe/ in den verghulden Bybel/ tot Amsterdam.

In 't Iaer onses Heeren, 1590.

De uitgave bevat vier ingevoegde kaarten, bij Fol. 2 en 54 van van het Oude, 2 en 44 van het Nieuwe testament, „auctore Petro Plancio", gegraveerd door *Baptista Doetecomius*, met privilegie voor 6 jaren „*Cum Privilegio ad Sexennium*". Een jaartal wordt niet vermeld. Ze hebben medaillons met bijbelsche voorstellingen in schoon randwerk, en hebben elk eene Corte verclaringhe op de keerzijde. Het formaat is dat van den bijbel, de 4e kaart bij de „Handelingen" is een dubbele.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
Universiteitsbibliotheek Leiden.
Britsch Museum Londen.
Koninklijke Bibliotheek Berlijn.
Landesbibliothek Stuttgart].

Ook dit is een bijbel van deux aes; het is de eerste werkelijk Amsterdamsche uitgave van dezen bijbel in folio formaat. Van de hiervoor (blz. 35) beschreven uitgaaf van 1584, op naam van Cornelis Claesz. staande, maar inderdaad het werk van J. Canin te Dordrecht, onderscheidt zij zich al dadelijk door de voorrede. Klaarblijkelijk wilde de uitgever die een zelfstandig privilegie wist te verkrijgen, ook niet ongewijzigd de niet meer passende woorden van den ouden Emdenschen uitgever herhalen. In plaats van de op bladz. 37 aangehaalde woorden lezen we nu:

„Eñ dewyle inden jare M.D.Lxv. (ende daer nae verscheyden malen) desen Bybel met groote oncosten ende grooten arbeyt uytghegaen is, ende der selver gheen oft weynighe meer te coop en sijn: So en hebben wy den selven oncost eñ grooten arbeyt niet ontsien noch eens an te legghen", enz.

Ook aan het slot is het een en ander toegevoegd, over de correctie van de „tafelen oft caerten belanghende de rekeninghe der jaren, tyden ende monarchien", die hier in het werk zelf opgenomen zijn, nl. op het laatste blad van het voorwerk, op Fol. 148 verso van het Oude testament, Fol. 128 verso van de apocryphen, en Fol. 23 verso van het Nieuwe Testament. Voorts over de „Caerten oft Landt-Tafelen, waer aen wy ooc noch costen noch moeyte gespaert en hebben". Deze voorreden is nu ook gedateerd: „Datum t' Amstelredam, desen eersten Meye, Anno 1590.

Het alphabetische register is eenigszins vermeerderd, de argumenten van de boeken zijn niet meer voorin (en achter de apocryphen) geplaatst, maar vóór elk boek staat het Argument. De druk zelf, met gothische letter in twee kolommen, de indeeling in verzen, de aanteekeningen op den kant, grootere beginletters vooraan elk kapittel en een versierde initiaal aan het begin van elk boek, dat alles blijft zoals nu eenmaal gebruikelijk was.

460. = BIBLIA :// Dat is,// De gantsche H. Schrift/ // grondelick ende trouwelick verduytschet.

.Met verclaringhe duysterer Woorden/ Redenen/ Spreucken/ ende// verscheyden Lectien/ die in andere loflicke Over-settinghen// ghevonden/ ende hier aen de cant// toeghesettet zijn:

.Met noch rijcke aenwijsinghen/ der ghelijck ofte onghelijck-//stemmenden plaetsen/ op het aller ghewiste/ met Scheyd-//letteren/ ende versen ghetale (daer een yeghelick Capittel na He-//bretscher wijse/ mede onderdeylt is) verteekent.

Noch zijn hier van nieus toeghedaen de Figueren eñ die Caerten/ dienende den// Christelicken Leser tot verclaringhe des Texts.

TOT AMSTELREDAM,// By Laurens Jacobsz/ woonende inden vergulden Bybel opt// Water by d' oude brugge// ANNO M.D.XC.
20 ongenummerde, 236 + 92 + 84 + 108 genummerde bladen in 2 kolommen, daarna 54 ongenummerde bladen, 4°, Goth. letter, sign. *—***, A—Gg, A—M, a—l, A—X.
Op den titel het vignet met den bijbel (zie blz. 243), de keerzijde is onbedrukt. Het voorwerk bevat: Somma der H. Schrift (2 bladz.), Register (30 bladz. in 2 kol.), Een wtlegginghe vande eyghen Hebreeusche// Chaldeeusche/ ende Griecksche namen (3 bladz.) ¶ Vermaninghe (1 bladz.), Een beschryvinghe der Jaren (1 bladz.), De orden der boecken (1 bladz.). Het Oude Testament begint Fol. 1 recto, heeft hier en daar (Genesis, Exodus en Koningen) houtsneden in den tekst en loopt door tot Fol. 235 recto, waarna eene Corte wtlegghinghe enz. van 2 bladzijden; 236 verso is onbedrukt. Volgt een titelblad (Fol. 1):
DE// PROPHECYEN// DER PROPHETEN.
Ghedruckt Anno 1590.
Hierop een vignet (zie de afbeelding): drie schatgravers, met omschrift HET RIKE DER HEMELEN IS ALS EEN VERBORGEN SCHAT IN DEN ACKER MATH. 13, in een randwerk, gemerkt: A V L, d. i. waarschijnlijk ASSUERUS VAN LONDERSEEL. Voorts nog 3 teksten. Op de keerzijde: ¶ Dit zijn de Propheten/ alsoo// sy nae malcanderen ver-//volghen.
De tekst loopt van Fol. 2 tot Fol. 90 verso, dan volgt Een corte ſomma... op... Daniel, en Den staet der Joden/ ende de Histoire. (Fol. 90 verso tot 92 verso). Weer een titelblad (Fol. 1): De Boecken Ghenoemt/// APOCRYPHI.
Ghedruct Anno 1590.
Hierop het vignet met den bijbel, daarboven een VVaerſchouwinghe tot den Leſer. Op de keerzijde een lijst der boeken en:

De inhouden der Boecken/ diemen noemt Apocryphos. Vervolgens de tekst, Fol. 2—84 recto, daarachter: De Monarchie der Romeynen.

Na Fol. 84 begint de pagineering weer op nieuw, met den titel: Het Nieuwe Testament/// Dat is,// Het Nieuwe Verbondt onses Hee-// ren Jesu Christi.// In Nederduytsch/ na der Griecksscher// waerheydt overgheset.

Ghedruct Anno 1590.

Hierop weder het vignet met den bijbel, en 2 teksten, op de keerzijde een lijst der boeken.

Het N. T. loopt van Fol. 2 tot Fol. 108 recto. Op 108 verso een Regifter aller Pfalmen.

Daarna op ongenummerde bladen met doorloopende signatuur

(P—Ciij) De Psalmen Dauids wt den// Fransoyschen in Nederlantschen// dichte ouergheset. D. w. z. de psalmen van Datheen, in drie kolommen gedrukt, de eerste verzen op noten; daarachter (Ciiij—X) de Catechismus, de formulieren en gebeden en Den Siecken troost, enz. Achteraan:
Ghedruct tot Delff, by Aelbrecht Heyndricxz.// woonende teghens ouer de Kraen// Int Iaer ons Heeren 1590.
[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Deze quarto-bijbel is een „bijbel van deus aes", met de aanteekeningen op den rand, evenals die van 1587 (n°. 445). Van dien vorigen druk verschilt hij slechts weinig, de houtsneden in den tekst van het Oude Testament zijn andere, en de kaarten zijn vervangen door de gegraveerde kaarten naar PLANCIUS van den zooeven beschreven folio-bijbel, die hier natuurlijk gevouwen moesten worden. De vierde kaart ontbreekt in het beschreven exemplaar, maar dit zal wel toeval zijn.

Het gebed voor „dat wereltlicke regiment" is hier met den staatkundigen toestand op nieuw gewijzigd, men kon nu voor geen bepaalden vorst „insonderheyt" bidden. Wij lezen dus: eñ in sonderheyt voor de Gouverneurs ende Regenten des gantschen Nederlants, oock voor den eersamen wijsen Raet deser N." Opmerkelijk is, dat in hetzelfde jaar door PAEDTS en BOUWENSZOON te Leiden een dergelijke quartobijbel is uitgegeven, waarin het gebed voor de Koningin van Engeland nog behouden is. (Zie ook hierna onder n°. 472.)

Ook deze quarto-bijbel is, als die van 1587, een gecombineerde onderneming; terwijl het beschreven exemplaar LAURENS JACOBSZ. als uitgever, en AELBRECHT HEYNDRICXZ. als drukker vermeldt, bezit de Amsterdamsche bibliotheek een ander exemplaar met het adres van BAREND ADRIAENSZ. als uitgever, en naar het heet gedrukt „tot Delff, by BRUYN HARMENSZ. SCINCKEL". Het is echter dezelfde druk, en verschilt alleen door de afwijkende adressen en de vignetten op de titelbladen, het heeft namelijk

op alle vier de titels het vignet met de schatgravers. Ook mist het de kaarten. Wie was in werkelijkheid de drukker? In plaats van een antwoord op deze vraag te geven, zij hier alleen opgemerkt dat AELBRECHT HEYNDRICXZ. met de SCHINCKELS verwant was, en dat de hierna te beschrijven bijbel van 1596 (nº. 473) met adres van BRUYN HARMANSSZ. SCHINCKEL hetzelfde vignet op alle titels heeft, en ook overigens in bijna elk opzicht met den hier beschrevenen overeenkomt.

461. = DIE CRONYCKE// VAN HOLLANT, ZEE-//LANT ENDE VRIESLANT.

Beghinnende van Adams tijden tot die gheboorte ons Heeren Je-//sum/ voortgaende tot den Jare .M.CCCCC. ende XVII. Met den rechten oorspronck hoe// Hollandt eerst begrepen eñ bewoont is gheweest vanden Troyanen. Ende is inhoudende van die// Hertoghen van Beyeren/ Henegouwen ende Bourgondyen/ De tijt dat sy aent Graef-//schap ghewee[s]t hebben. Met de Cronijcke der Bisschoppen van// Wtrecht/ seer suyverlick gheextendeert ende// int langhe verhaelt.

Hier is by ghevoecht het tweede deel/ ofte vervolch/ vande Hollandtsche Cro-//nijcke/ mitsgaders de gheschiedenissen van vandere Nederlanden ende der selver omliggen-//de Provincien: Hoe ende wanneer die veranderinghe inde Religie toegheco-//men is/ met d'Oorloghen daer wt ontstanden. Vanden// Jare 1516. totten Jare 91.

TOT DELF,// By Aelbrecht Heyndricxsz. vvoonende aen d'oude Delft,// Int Iaer ons Heeren 1591.

6 ongenummerde, 264 recto genummerde bladen folio, Gothische letter, sign. (na het voorwerk) A—Kk. Het tweede deel volgt met eigen titel en nummering; zie hierna.

Op den titel een portret in houtsnede met bovenschrift: Dirck d'eerste Graue van Hollandt; het eerste van de reeks waarmede het werk geïllustreerd is. Op de keerzijde een Waerschouvvinghe tot den Christelijcken Leser. Voorts een ¶ Prologhe van 2 bladzijden, en een Register van 8 bladzijden in 3 kolommen.

De Chroniek zelf, verdeeld in drie deelen en 32 divisien, in twee kolommen gedrukt, vult de 264 genummerde bladen geheel.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
Universiteitsbibliotheek Leiden.
Koninklijke bibliotheek 's Gravenhage.
Stadslibrye Gouda].

Dit is een nieuwe uitgaaf van de zoogenaamde divisiekroniek, het laatst verschenen in 1585 bij AELBRECHT HENDRICKSZ. te Delft en PIETER VERHAGHEN te Dordrecht. De eigenlijke kroniek tot 1517 is eenvoudig herdrukt, maar het Cort waerachtich verhaal loopende tot 1584, is nu vervangen door een veel uitvoeriger tweede deel (zie n°. 462 en 463). Op den hoofdtitel hebben evenals van den druk van 1585 sommige exemplaren het adres van den Delftschen, andere dat van den Dortschen uitgever. Bovendien hadden nu de Amsterdammers CORNELIS CLAESZ. en LAURENS JACOBSZ. deel in de onderneming, blijkens de adressen op de titels van het tweede deel. Letterlijk herdrukt zijn de Prologhe, afkomstig uit de oorspronkelijke uitgaaf en gedateerd 14 Augusto anno 1517, en de Waerschouwinghe, waarin de latere Dortsche uitgever het onveranderd afdrukken ook van „veel fabulose ende schandelijcke beuselen" motiveert.

Het werk is, evenals de vorige druk, geïllustreerd met een reeks gravenportretten van DIRK I tot KAREL V. De laatste dient ook als titelhoutsnee voor het tweede deel, en weer in 1598 voor de *Keuren van den lande van Voirn* gedrukt bij AELBRECHT HENDRICKSZ. In de *Cronycke* van 1595, een uitgaaf, waaraan AELBRECHT HENDRICKSZ. en LAURENS JACOBSZ., voor zoover wij weten, geen deel hadden, zijn deze portretten door minder goede vervangen. Zie hiervoor n°. 355 (bladz. 105).

462. = HET TVVEEDE DEEL // vande // HOLLANDTSCHE // ENDE ZEELANDT-//SCHE CRONYCKE, // Mitsgaders der Brabandtscher/ Vlaemscher/ Gelderscher/ Vrie-//scher ende d'ander Nederlandtscher/ ende der seluer omligghende Provintien ghesschiedenissen/// ende verande-

ringhe inder Religie/ Met d' Oorloghen daer wt ontstanden/ in Duyt-// slandt/ Vranckrijck/ Enghelandt ende Nederlandt: Vanden jaere// XVc. zestien/ totten jaere een ende tnegentich.
Met grooter vlijt by een vergadert, door E. D. V.
T' AMSTELREDAM,// By Laurens Iacobfz. vvoonende opt Water.// Int Iaer ons Heeren 1591.
6 ongenummerde, 162 [1]) recto genummerde bladen fol., Gothische letter. Sign. ††, a—x, waarvan x slechts 2 bladen heeft.
Op den titel het portret van KAREL V in houtsnede, het laatste van de reeks portretten van het 1e deel. Daarboven: De sterckste wapen teghen een Tyran/ is/ datmen hem mistrouwt. Er onder: De wtganghen der Oorloghen zijn menigherley/ enz. Op de keerzijde. Namen der Cronijckschrijuers/ daer wt dese teghenwoordighe beschrijuinghe ghetogen is. De volgende vier bladzijden bevatten een opdracht aan Prins MAURITS „Mitfgaders Ioncheer Ian van Duuenvoorden, Viceadmirael, ende den ghecommitteerden Raden ter Admiraliteyt", van vier bladzijden, gedateerd: Actum wt Amstelredam/ den laetsten Mey des jaers vijfthienhondert een ende tnegentich, en onderteekend: Ellert de Veer.
Deze opdracht is tegelijk een voorreden, behelzende een betoog van het belang van de toerustinghe des zees oft water-krijch en beschouwingen over de ligging en de sterkte van de Nederlanden. Daarop behoort te volgen een *Caerte vanden lande ende Graefschappe van Hollandt, Midtsgaders het landt van Utrecht*, in koper gegraveerd door *Saenredam*, *Ao* 1589, ter grootte van twee folio bladzijden, met op de keerzijden een Breeder aenwijsinge ende vercla-//ringhe op ende beneffens dees Caerte van// Hollandt/ van t'ghene in dees Voorreden vande// ghelegentheyt des selfs verhaelt is.
Dan volgt op 8 bladzijden in twee kolommen het Register oft

---

[1]) De opgaaf op blz. 84 is onjuist.

de Tafele, eindigende op Fol. j verso. Met Fol. ij begint de kroniek, van den aanvang der regeering van KAREL V af, tot den winter van 1564. Op Fol. Cxxxvi verso het portret van PHILIPS II. Aan het einde (Fol. Clxij verso):

Ghedruct int Iaer ons Heeren duysent vijff hondert// ende eenentneghentich.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
Koninklijke bibliotheek 's Gravenhage.
Stadslibrye Gouda].

463. = HISTORIE OFTE// WIIDER VER-// claringhe van de Nederlantsche ghe-//schiedenissen/ oorloghen ende veranderinghe/ inder Reli-//gie ende regieringhe/ eerst opghecomen doort gheweldich aendrijuen van Phi-//lippus de tweede van dier Name/ Coninck van Spaignien/ totter// inuoeringhe vande Spaensche Inquisitie/ van alles wat// sich verloopen heeft vanden Jare 1566, totten// wtganghe vanden Jare 90.

TOT AMSTERDAM.// By my Lauwerens Jacobsz. woonende opt water// in den verguldden Bybel 1590.

Titelblad, 131 recto genummerde bladen, (waarbij Fol. Cx tweemaal genomen is), 6 ongenummerde bladen, fol., Gothische letter, sign. A—R (R heeft slechts 6 bladen), daarna 4 bladen, gesign. A. Op den titel staat weder het portret van Philips II, de keerzijde is onbedrukt.

Met Fol. i begint de voortzetting van de kroniek, aanvangende: Voren is verhaelt enz. en doorloopende tot Fol. Cxxx (eigenlijk Cxxxi) verso. Daarop volgt het Register oft de Tafele des derden Deels deser Chroniicke, 4 bladzijden in drie kolommen gedrukt.

Na het register volgen nog vier toegevoegde bladen:

Lieue ende beminde Leser/ nademael dese onse Chroniicke// met Gods hulpe wtgedruckt/ maer noch niet wtgegeuen en was/ so en hebben wy// niet connen naerlaten dit Appendix/ ofte cleen verbolch . .//. . hier achter// aen te drucken: enz.

Aan het einde:

¶ Hier mede ick mijn besluit vā dese vertellinge// der Nederlantſ he eñ omleggender Provintien ge-//schiedenisse eyndighen wil/ Biddende God/ enz.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
Koninklijke bibliotheek 's Gravenhage.
Stadslibrye Gouda].

Van dezen eersten druk van het werk van ELLERT DE VEER zijn de beide deelen ook reeds vroeger onder de uitgaven van CORNELIS CLAESZOON beschreven (n°. 334 en 326); met geen ander verschil dan het uitgeversadres op den titel. Het scheen bij nader inzien juister ze achtereen en met het eerste deel van de *Cronycke* te beschrijven. Het valt dan in het oog dat blijkens titels, voorredenen enz. de stukken werkelijk slechts één uitgaaf vormen. Wat den tijd van verschijning van DE VEERS werk betreft, zien we dat het laatste gedeelte weliswaar het eerst ter perse gelegd is, maar niet om eerder te verschijnen. Het was blijkens den titel in 1590 gereed, maar al was het wtgedruckt, het werd nog niet wtgegeuen. Dit wachtte zeker tot ook het voorafgaande deel klaar was, het was toen 1591 geworden, er kon nog een kort bericht over de laatste gebeurtenissen aan worden toegevoegd, en terwijl het eene titelblad vermeldt dat de gebeurtenissen totten wtganghe vanden Jare 90 zullen verhaald worden, zegt het andere: totten jaere een ende twegentich, en evenzoo de algemeene titel van de *Cronycke*: totten Jare 91.

464. = Een nut/ ende profijtelijck boecxken/ ghenaemt// Den Regel der// Duytsche Schoolmeesters/// die Prochie kercken bedienen.

¶ Nu eerst uytghegheuen ende ghepractiseert door// Dirck Adriaensz Valcooch Schoolmeester tot Bar-//ssgherhorn.

¶ Gedruckt door Laurens Jacobsz.// inden gulden Bybel opt water// tot Amsterdam.// 1591.

180 genummerde bladzijden, kl. 8°, Gothische letter, sign. A—M, zijnde vel M een kwartvel.

Op den titel twee berijmde teksten uit het boek der spreuken,

en daaronder: T' ghemeen leeft deur een. Op de keerzijde twee Rondeelen, negenregelige strophen. Daarna een Voorreden in proza van drie bladzijden, met civilitéletter gedrukt, en op blz. 6 een opdracht Aen de School-Meesters in 16 versregels. Het werk zelf, ook grootendeels in verzen, begint met bladz. 7 en loopt door tot blz. 179. Op bladz. 176—179 is weer de civilitéletter gebruikt. De laatste bladzijde is onbedrukt.

[Koninklijke bibliotheek 's Gravenhage].

Deze oudste druk van het bekende werk van Valcooch is door verscheidene andere gevolgd, waarvan er nog een hierna zal beschreven worden. Schotel heeft in zijn uitgaaf ('s Gravenhage 1875) den druk van 1607 (tot Alcmaer, by Jac. de Meester, voor Cornelis Claesz.) gevolgd.

De drukker van dit boekje wordt niet genoemd, en de druk verschilt merkelijk van dien van de tot dusver beschreven uitgaven; ook de gebruikte civilitéletter, en de muziektypen die hier en daar voorkomen geven geene voldoende aanwijzing wie de drukker kan geweest zijn.

465. = Biblia:// Dat is/// De gantsche Heylighe Schrift/// Grondelijck ende trouwelijck verduytschet:

Met verclaringhe duysterer woorden/ redenen/ spreucken/ ende verscheyden Lectien/// die in ander loflijcke Oversettinghen ghevonden/ ende hier aen de cant toegheséttet zijn.

Met noch rijcke aenwijsingen/ der ghelijck/ ofte ongelijck stemmenden// plaetsen/ op het alderghewisste/ met versen-ghetale verteeckent.

Noch zijn van nieus hier bygevoeght verscheyden Caerten/ ende nieuwe Landt-//Tafelen/ dienende den Christelijcken Leser tot verclaringhe des Texts der H. Schriftuere/// in welcken van de geleghentheyt der tijden/ landen/ steden ende plaetsen/ wort ghehandelt.

Ghedruckt voor Laurens Jacobsz. Boeckvercooper/// in den verguldẽ Bybel/ op 't water by de oude Brugghe/// tot Amstelredam. M.D.XCII.//
Met Privilegie.

16 ongenummerde, 204 + 150 + 96 recto genummerde bladen

folio, Gothische letter, sign. a *,*, b *,*, A—Z, a—r, Aa—Ct, Aaa—Mmm, waarvan r slechts 4, Ct 6 bladen heeft.

Op den rood en zwart gedrukten titel het ons reeds bekende vignet met de hoveniers nieuw in hout gesneden op grooter schaal en door een lauwertak omlijst (zie ommezijde).

Op de keerzijde de voorreden Tot den Leser en daaronder het Extract uyt de Privilegie, als in de uitgaaf van 1590. Ook het verdere voorwerk, en de indeeling van het werk zelf komt met die uitgaaf overeen. De zetter heeft zoo slaafsch zijn voorganger gevolgd, dat hij zelfs een fout in de nummering (Fol. 57 voor 55) overnam, kleine spellingverschillen toonen echter dat het toch een geheel nieuwe druk is. Eene nadere beschrijving kan bij deze overeenstemming overbodig geacht worden; ook de verdere titels zijn gelijkluidend met die van de vorige uitgaaf, alle hebben ze het jaartal 1592. Die voor de propheten en voor de apocryphen hebben hetzelfde uitgeversmerk als de eerste titel, die van het Nieuwe testament heeft het kleinere vignet in de rijkere omlijsting van den vorigen druk (zie blz. 254). Ook de ingevoegde kaarten van Plancius zijn dezelfde, en de adressen aan het slot zijn gelijkluidend:

T' HAERLEM// Ghedzuckt by Gillis Rooman/ woonende// in de Jacobine-strate/ in de verguldden Parsse:

Voor Laurens Jacobsz. Boeckvercooper/ op 't water// by de oude Brugghe/ in den verguldden Bybel/ tot Amsterdam.

In 't Iaer onses Heeren, 1592.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
Universiteitsbibliotheek Leiden.
Koninklijke bibliotheek Brussel.
Britsch museum Londen.
Landesbibliothek Stuttgart].

יהוה
ICK HEB GHEPLANT APOLLO HEEFT NAT GEMAECT, MAER GOD HEEFT DEN WASDOM GHEGEVEN. 1.Cor.3.

466. = BIBLIA:// Dat is// De gantsche Heylighe Schrifture/// grondelick ende trouwelick verduytschet.

Met verclaringhe duysterer woorden/ redenen/ spreucken/ ende// verscheyden Lectien/ die in ander loflicke oversettinghen// ghevonden/ ende hier aen de cant toegheset zijn.

Met noch rijcke aenvvijsinghen der ghelijck ofte onghelijckstemmende plaetsen, op het// alder ghewiste, met scheydt-letteren, teeckenen, ende versen ghetale (daer een yeghe-//lick Capittel na Hebreischer wyse mede onderdeylt is) verteeckent.

Met eene noch by ghevoechde Chronijcke ofte Tijt-reeckeninghe over de// gheheele Bybel tot op het tweentseventichste Iaer der gheboorten Christi/// seer nuttelick ende dienstich tot onthoudenisse der voornaemsten Historien/// beyde des ouden ende nieuwen Testaments: Alles te samen ghevoecht// *Door* P. H. *Dienaer des Goddelicken woorts.*

TOT LEYDEN,// By Jan Paedts Jacobszoon/ ende Jan Bouwenszoon// Anno M.D.XCIIII.

Men vintse te coop tot Laurens Jacobszoon Boeckvercooper in den// verghulden Bybel/ opt water/ tot Amstelredam.

24 ongen. en 522 genummerde bladen, folio, Gothische letter, sign. *—***, A—Ttt, aan de laatste quatern twee bladen toegevoegd. Op den titel een drukkersmerk van PAEDTS en BOUWENSZOON: een engel met opengeslagen bijbel, in medaillonvorm met randschrift, in de ons reeds bekende omlijsting (zie bladz. 231). De keerzijde is onbedrukt.

Het voorwerk bestaat uit een Bibelscher Iaer-tijts Regißter (16 bladzijden), een alfabetisch Register (23 blz. van 2 kolommen), Een wtleggingbe/ van eenghen Hebreeusche/ Chaldeeusche/// ende Griecksche namen (3 blz. van 3 kolommen), Een cort begrijp enz., Vermaninghe, De orden der Boecken, en Bereckeninge der Jaren (tezamen 4 blzn.) De genumm. bladen worden geheel door den tekst des Bijbels ingenomen, gedrukt in 2 kolommen met kanttee-

keningen. Fol. 240, 331, en 414 zijn de gewone titelbladen voor DE PROPHECIEN// DER PROPHETEN, DE BOECKEN// GHENOEMT APO-//CRYPHI, en HET NIEVWE// TESTAMENT, met de gebruikelijke teksten en waerschouwinghe, alle met hetzelfde drukkersmerk als de hoofdtitel, en onderaan de opgaaf: Ghedruct Anno 1594. De laatste bladzijde is onbedrukt. Ingevoegd zijn drie uitslaande kaarten: TYPVS ORBIS TERRARVM, PEREGRINATIE. *De Reijse der Kinderen Israels*, PEREGRINATIE IESU CHRISTI, met sierlijke omlijstingen, en kleine kaartjes en afbeeldingen, de twee laatste met uitvoerige verclaringhen op de keerzijde. Zij zijn gegraveerd door *Arnoldus F. ab Langren* en *Joannes a Duetecum iunior*.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Ook dit is een bijbel van deux aes, van de vorige drukken wezenlijk slechts onderscheiden door het Iaer-tijts register van PETRUS HACKIUS, door dezen Leidschen predikant vervaardigd voor de uitgaaf van PAEDTS en BOUWENSZOON van 1591; zie LE LONG, Boekzaal, p. 743. Het aan den Emdenschen bijbel ontleende voorwoord tot den Lezer, en de Calendier der Bibelen ontbreken in deze uitgaaf.

467. = FLAVII IOSEPHI// Des hoochberoemden Joodschen// Historischrijvers Boecken/ te weten vanden ouden Jood-//schen gheschiedenissen twintich: ende een van zijn eyghen leven. Noch van// den Joodschen oorloghe ende verwoestinghe der stadt Jerusalem andere seven: Item// van de oude afcoemste der Joden twee/ gheschreven teghen Apionem// Grammaticum: ende ten laetsten/ noch een van des vernufts// conste/ ende der Machabeer lijden.

Daer by ghevoecht zijn// Egesippi vijf Boecken/ oock handelende vande verstoo-//ringhe der stadt Jerusalem. Nu eerst in Nederduytsche tale overghezet// wt de Hoochduytsche sprake/ achtervolghende het exemplaer Conradi Lau-//tenbachs, de welcke de Griecxsche tale ten naesten/ wtghedruckt heeft.

Mitsgaders alle nootwendige summarische aenteeckeninghen// der Capittelen/ der Bijbelschen Concordantien/ Jaer-reeckenin//ghen ende Registeren/ noyt te voren in druck ghegheven.

Door *Everardum Bommelium*, Dienaer des Godlicken// Woorts tot Voorschoten.

TOT LEYDEN,// By Jan Paedts Jacobszoon/ ende Jan Bouwenszoon.// Anno M.D.XCIIII.

Men vintse te coop tot Laurens Jacobszoon Boeckvercooper in den// vergulden Bybel/ opt water/ tot Amstelredam.

4 ongenummerde, 343 genummerde en weer 15 ongen., daarna weer 77 genummerde en 3 ongen. bladen, folio, Gothische letter. Sign. (na het voorwerk) A—Ooo, a—n, waarvan Ooo slechts 4, n 8 bladen heeft, de overige quaterns elk 6.

Op den titel het drukkersmerk van PAEDTS en BOUWENSZOON, met den engel. De keerzijde is onbedrukt. Het voorwerk bestaat voorts uit een opdracht aan de Staten van Holland van vier bladzijden. Datum Voorschoten/ plaetse mijner bedieninghe/ den ij. Mey/ int Jaer 1594. U. E. E. onderdanichste E. Bommelius, Dienaer des Woorts tot Voorschoten. Daarna een voorreden Aen den Christelicken Leser (1 bladz.), de Namen der Schrijbenten/ welcke Josephus in zijne boecken aentreckt, enz. en de Namen der Hebreische/ Macedonische ende Athenienssische maenden/ enz. (samen 1 bladz.). Daarop volgen (Fol. 1—Fol. 343 recto) de werken van JOSEPHUS, gedrukt in twee kolommen met aanteekeningen op den kant, en inhoudsopgaven boven de boeken en de capittelen. Op Fol. 343 verso begint een register van 31 bladzijden in 2 kolommen. Dan volgt het werk van EGESIPPUS, Fol. 1—77 recto, gevolgd door een register van 7 bladzijden.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
Gebr. LEVISSON—firma D. PROOPS Jz., Amsterdam].

Anders dan van LIVIUS (hiervoor n°. 444) is van JOSEPHUS door de Leidsche en Amsterdamsche uitgevers eene zelfstandige vertaling in het licht gegeven, hoewel ook van hem reeds eene Nederlandsche vertaling te Antwerpen verschenen was, nl. bij SYMON COCK in 1552 en 1553. De bewerker van de Antwerpsche uitgave, NIC. VAN WINGHE had JOSEPHUS uit het Latijn vertaald, de Hollandsche vertaler volgde een Duitschen tekst. Eene vertaling rechtstreeks uit het Grieksch zou eerst in een volgende eeuw tot stand komen.

468. = HET// NIEVWE// TESTAMENT:// Dat is/// Het Nieuwe Verbondt onses// Heeren Jesu Christi.
In Nederduytsch/ nae der Grieckscher// waerheyt overgheset.
TOT ALCMAER,// Ghedruckt by Jacob de Meester:
Voor Laurens Jacobsz. Boeckvercooper/ op 't// water/ in den verguldben Bybel/// tot Amsterdam, 1595.
310 genummerde, en 10 ongen. bladen, 8°, Gothische letter, sign. A—Kr.
Op den titel het kleine vignet met den bijbel (zie bladz. 243). Op de keerzijde De Boecken des Nieuwen// Testaments. Daarna de tekst, Fol. 2—310, met aanteekeningen op den kant, en een Register van 20 bladzijden in 2 kolommen.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

469. = DE C. L.// PSALMEN// DAVIDS.// Wt den Fransoyschen dichte in// Nederlantschen over-ghéset.// DOOR PETRVM DATHENVM.// Mitsgaders den Christelijcken Catechismo/// Ceremonien ende Ghebeden.
¶ Item hier is by ghevoecht op de cant den// duytschen Text/ over ghéset uyt den Hebreeu-//schen van veerse tot veerse/ naer uyt-//wijsen t' getal.
T' AMSTELREDAM.// Ghedruckt By Wilhelm Janszoon van de Vek// Voor Laurens Jacobz. Boeck-vercoper/// woenende op t' Water/ in den Bibel.

322 ongenummerde en 110 genummerde bladzijden, 8°, Gothische letter, sign. A—Dd.

Op den titel het kleine vignet met den bijbel, de keerzijde is onbedrukt. Op de volgende bladzijde beginnen de psalmen die met de daaraan toegevoegde lofzangen en gebeden doorloopen tot blad D vi recto. Het eerste vers van elken psalm is op muziek gezet, en op den rand naast den berijmden tekst staat de prozavertaling. Zeven bladzijden registers volgen, en daarna, op de genummerde pagina's de catechismus, formulieren en gebeden, en Der Siecken troost.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Dit boekje vormt een geheel met het hiervoor beschreven Nieuwe testament. Dat het werk van een anderen drukker is, zal wel zijn reden daarin hebben, dat JACOB DE MEESTER geene muziektypen had. Onder de gebeden vinden we hier op blz. 82 het gebed „insonderheyt voor onsen genadichsten Coninck van Spaengien" (Zie hiervoor onder n°. 446).

470. — Tsamensprekinghe van// Polytes en Anna/// Over de Predickinge die Christus// den twee Discipulen dede na Emaus// gaende/ op den Paeschdach/ wt Moyse// ende alle de Propheten.// Door POLYTEM BASILIVM.

Meerendeels van nieus oversien/ ende in veel plaetsen gecorrigeert// naer het oprechte Hoochduytsche exemplaer.

Hier zijn van nieus bygedaen twee overvloedige Registers.

Gedruct tot Leyden, By Ian Claesz. van Dorp.// Voor Laurens Iacobsz. Boeckvercooper/ tot// Amstelredam/ inden gulden Bybel/ opt Water. 1596.

578 genummerde en 14 ongenummerde bladzijden, 8°, Gothische letter, sign. A—Z, a—o.

Op den titel het uitgeversmerk met den bijbel, daarboven dezelfde tekst als in de vorige uitgaaf (n°. 453). Ook de verdere

indeeling van het werk komt met die uitgaaf geheel overeen; alleen ontbreekt het drukkersadres op het voorlaatste blad.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

471. = [Biblia: Dat is De gantsche Heylighe Schrift, enz.
Ghedruckt voor Laurens Jacobsz .... tot Amstelredam. 1596. f°.
Aan het einde:
T' HAARLEM. Ghedruckt by GILLIS ROOMAN, woonende in de Jacobine Strate in de vergulden Parsse, voor LAURENS JACOBSZ. Boekvercooper op 't Water, by de Oude Brugghe in den vergulden Bijbel, tot *Amsterdam. In 't jaar onses Heeren* 1596].

LE LONG vermeldt (Boekzaal p. 749) een folio-uitgaaf van den Bijbel van deux aes: Item *Haarlem*, by *Gillis Rooman*, voor *Laurens Jacobse* te *Amsterdam*. Ao. 1596. Een exemplaar van dezen bijbel heb ik niet gevonden, maar het was ongetwijfeld een onveranderde herdruk van de boven beschreven uitgaven van 1590 en 1592 (no. 459 en 465). Dat het laatste blad ook hier een *Kalendier der Bybelen* bevatte, en daaronder de adressen, weten we door eene meedeeling in het Nieuwsblad v. d. boekhandel van 1859, op blz. 50. Het blad was toegevoegd aan een exemplaar van den bekenden BIESTKENS-bijbel van 1598, uitgegeven „Tot Danswijck by CRYN VERMEULEN". De zonderlinge gevolgtrekking die de bezitter maakte, kunnen we daar laten; natuurlijk was het blad er eenvoudig door een vorigen gebruiker ingeplakt, omdat de BIESTKENS-bijbel geen *Kalendier der Bybelen* had.

472. = BIBLIA: // Dat is, // De gantsche heylighe Schrif-//tuere/ grondelijck ende trouwe-//lijck verduytschet.
Met seer schoone Annotatien nae den Geneefschen exemplaer// vvt de Fransoysche tale in de Nederduytsche sprake over//ghefet, nu ten tweedemael oversien ende verbetert door// veel nieuwe allegatien van gelijck-stemmende// schriftuerlijcke plaetsen.// *Door* P. H. *Dienaer des Goddelijcken woorts.*

Tot Leyden.// By Jan Paedts Jacobszoon/ ende Jan Bouwenszoon.// Anno M D.xcvi.
Men vintse te coop tot Laurens Jacobszoon Boeckvercooper in den// verguldẽn Bybel/ opt water/ tot Amstelredam.
14 ongenummerde, 508 recto genummerde, weer 32 ongen. bladen, daarna 27 genummerde en 5 ongen. bladzijden, 4°, Gothische letter, sign. na het voorwerk A—Aaaa.
Op den titel een drukkersmerk van Paedts en Bouwenszoon: de engel met den bijbel, op kleinere schaal dan het ons reeds bekende en in minder fraaie omlijsting. De keerzijde is onbedrukt. Op het volgende blad staat onder het opschrift: „De Overſetter vvenſcht allen liefhebberen des Godlijcken vvoorts, ghenade ende vrede door Ieſum Chriſtum onſen Heere" een deel van de voorreden van Petrus Hackius, geschreven voor den foliobijbel, in 1581 door Paedts en Bouwenszoon uitgegeven, waarin voor het eerst de annotatiën uit den Geneefschen bijbel in het Nederlandsch vertaald waren opgenomen. Daarop volgt het Register (20 bladz. van 3 kolommen), Een vvtlegginghe enz. (3 bladz. van 3 kolommen), waaronder De orden der Boecken des Ouden Testaments, en de Bereeckeninghe der Jaren (1 bladz.). De recto genummerde bladen, Fol. 1—508 worden ingenomen door den Bijbel, Fol. 225, 315 en 394 zijn de titelbladen voor De Prophecien der// Propheten. De Boecken ghenoemt// Apocryphi. HET NIEVVWE// TESTAMENT:// enz. Op den laatsten titel de meedeeling:
Met de Annotatien *Auguſtin. Marlorati*, alder eerſt over//geſet vvt de Franſoyſche in Nederduytſche ſprake.
Verder hebben alle drie de titels het drukkersmerk van den hoofdtitel, de gebruikelijke teksten en Waerschouwinghe, onderaan: Ghedruct Anno 1596. Op de keerzijde de Orden der boecken. De psalmen hebben geen titelblad, zij nemen de ongenummerde

bladen in, zijn gedrukt in drie kolommen, het eerste vers van elken psalm op muziek, achteraan een Register en een Tafel. De catechismus met de formulieren en gebeden enz. is weer in 2 kolommen met kantteekeningen gedrukt op bladz. 1—27, dan volgt Den Siecken troost op vijf ongenummerde bladzijden.
[Universiteitsbibliotheek Leiden].

Bij het „wereltlicke regiment" wordt hier (bladz. 24) „in ſonderheyt voor onſe ghenadighe Coninginne van Engelant" gebeden.

Deze bijbel verschilt van al de tot dusver beschrevene, ook die van Paedts en Bouwenszoon van 1594, door de aanteekeningen, voor het Oude testament die van den Geneefschen bijbel van 1564, voor het nieuwe die van Marloratus. Daarbij zijn vele van de door le Long (boekz. p. 723 en volg.) aanstootelijk geachte aanteekeningen, aan Luthers bijbel ontleend, weggelaten, o. a. de bekende op Nehemia III 5 en op Jesus Syrach XIX 5, zoodat de benamingen „Bijbel van deux aas" en „Bijbel van Uylenspiegel" op deze uitgaaf niet meer passen. Het is een nieuwe druk van den Bijbel van Hackius, in 1591 door Paedts en Bouwensz. uitgegeven. De Utrechtsche Universiteitsbibliotheek heeft een exemplaar van dezen zelfden druk zonder het adres van Laurens Jacobszoon.

In hetzelfde jaar 1596 gaven Paedts en Bouwenszoon den Bijbel van Hackius ook weder in folioformaat uit, in verbinding met Cornelis Claeszoon; deze bijbel zal hierna in het supplement beschreven worden.

473. = BIBLIA:// Dat is,// De gantsche H. Schrift/// grondelick ende trouwelick verduytschet.
Met verclaringhe duysterer Woorden/ Redenen/ Spreucken/ ende// verscheyden Lectien/ die in andere loflicke Oversettinghen// ghevonden/ ende hier aen de cant// toeghesettet zijn:
Met noch rijcke aenwijsinghen/ der ghelijck ofte ongelijckstem-//menden plaetsen/ op het aller ghewiste/ met Scheydletteren/ // ende versen ghetale (daer een yeghelick Capittel/ na Hebreeu-//scher wijse/ mede onderdeelt is) verteeckent.

Noch zijn hier van nieus toeghedaen de Figueren ende die Caerten/ dienende// den Christelicken Leser tot verclaringhe des Texts.
TOT DELF,// By Bruyn Harmanssz Schinckel/ woonende aent// Marctveldt inde Druckerye.// ANNO M.D.XCVI.

20 ongenummerde, 236 + 96 + 84 + 107 recto genummerde, en weer 53 ongenummerde bladen, 4°, Gothische letter, sign. *—***, A—Gg, A—M, a—l, A—X. Hiervan hebben de quaterns ***, Gg, l, M en X elk slechts vier bladen.

Op den titel het drukkersmerk met de schatgravers, ons reeds door den quartobijbel van 1590 bekend (zie bladz. 259). Ook verder kan hier bijna naar die uitgaaf (n°. 460) verwezen worden, indeeling en druk, zelfs het meerendeel van de houtsnee-initialen komt er mede overeen. Ook de houtsneden in Genesis en I Koningen zijn dezelfde. De kaarten naar PLANCIUS ontbreken echter hier, en zijn weer vervangen door de houtsneekaarten van de uitgaaf van 1587. De titel voor de Propheten verschilt alleen door de opgaaf: Ghedruckt tot Delff, ANNO 1596. Achter EZECHIEL volgen hier echter drie bladen (Fol. 67—69) en een uitslaande plaat met houtsnee-afbeeldingen van den tempel Niet wezenlijk verschillend, behalve door opgaaf van jaar, en. vignet is ook de volgende titel: DE BOECKEN// GHENOEMT// APOCRYPHI.

Ghedruct tot Delff, ANNO 1596.

Hierop weder het vignet met de schatgravers, evenals op den titel: HET NIEVWE// TESTAMENT,// *Dat is,*// Het Nieuwe Verbondt onses// Heeren Jesu Christi.

In Nederduytsch, nae der Griekscher// vvaerheyt, overghesset.

Ghedruct tot Delft, Anno 1596.

Achter het Nieuwe testament volgen op de ongenummerde bladen de psalmen, in drie kolommen gedrukt, het eerste vers

telkens op muziek. Daarna de catechismus, de formulieren en gebeden en den Siecken troost. De registers zijn eenigszins anders geplaatst. Aan het einde:

Ghedruct tot Delff, by Bruyn Harmanſz.// Schinckel, vvoonende aent Marckt-velt// in de Druckerije. Ao. 1595.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Het gebed voor dat wereltlijcke regiment is hier weer met den toestand des lands gewijzigd, het luidt nu: „ende in sonderheyt voor syne Excellentie, voor mijn Heeren de Staten generael der vereenichde Nederlanden, voor mijn Heeren de Staten van Hollant, ooc voor den eersamen Wijsen Raedt deser N." Zoo heeft zich dit gebed in deze quartobijbels van 1581, 1587, 1590 en 1596 viermaal naar de omstandigheden gewijzigd, terwijl de quartobijbels van PAEDTS tot 1596 het gebed voor de Koningin van Engeland, de octavo-uitgaven van het Nieuwe testament tot 1595 dat voor den Koning van Spanje behouden hebben.

Bij de beschrijving van dezen bijbel moest ik een exemplaar volgen dat geen Amsterdamsch adres heeft. Dat er ook van deze uitgaaf exemplaren met het adres van LAURENS JACOBSZOON bestonden blijkt uit de aanteekening van LE LONG (boekz. p. 749): Item *Delft*, by *Bruyn Harmensz. Schinkel*, en t' *Amſterdam*, by *Laurens Jacobſen*. Ao. 1596. In 4°.

474. = De CL.// Psalmen Dauids/ eñ der// andere Propheten/ in vijf Boecken// Onderſcheyden.

Verciert// Met ſchoone Summarien eens yeghelijcken Psalms Inhout ende// Ghebruyck in hen begrijpende.

Item/ Met een PARAPHRASE, dat is/ Breeder Verclaringhe door// THEODORVM BEZAM gemaect; ende Text-wijſe vers tegen// vers geſtelt// tuſſchen d'Oude gemeyne eñ Nieuwe onlangs na de// Hebreiſche waerheyt wtghegeuen Ouerſettinge.

Mitſgaders de Gebeden PETRI MARTYRIS na eenen yegelicken Psalm. Waer by wijder noch veerthien andere Schriftuerlijcke Lof-ſangen ghe-//

voecht zijn met ghelijcke Summarien ende Breeder Verclaringhe Door den// seluen Theodorum Bezam.
Alduns in een Corpus tsamen ghebracht/ ende wt de Latijnsche inde Nederduytsche// sprake ghetrouwelijck ouergheset.
Door IOANNEM GEROBVLVM Dienaer des// H. Euangelij t' Vtrecht.
Gedruckt tot Leyden, By Henrick Lodewijcsz.
Door Laurens Jacobsz. Boeckvercooper inden// Bybel opt Water tot Amsterdam. M.D.XCVI.

6 ongenummerde, 316 + 36 recto genummerde bladen, 4°, Gothische letter, sign. (na het voorwerk) A—Z, a—z, Aa—Zz, aa—ii, A—J. Alleen de eerste quatern heeft 8, alle andere 4 bladen.

Op den titel het kleine bijbelvignet, de keerzijde is onbedrukt. De volgende bladen bevatten een Voor-rede op de Psalmen, in den vorm van een opdracht aan Prins MAURITZ, en aan de Generale Staten, Ghegeuen t' Vtrecht desen xxvij. Augusti.... 1596, onderteekend: Ioannes Gerobulus dienaer des H. Euangelij t' Vtrecht. Hierin wordt o. a. de geheele levensloop van GEROBULUS verhaald, met de jaartallen op den kant. De psalmen beginnen met Fol. 1 en eindigen op Fol. 115 (lees 315) verso. Van iederen psalm komt eerst een Inhoudt ende ghebruyck, dan in drie kolommen, waarvan de zijdelingsche met kleinere letter: Oude translatie, PARAPHRASE, en Nieuwe translatie, dan nog een of meer gebeden uit den psalm. Onder het „Eynde der Psalmen Dauids" staat:

TOT LEYDEN,// By Henrick Lodewijckſ-zoon.// Gedruct t Anno. 1596.

Op Fol. 116 recto: Fauten in desen eersten druk ingeslopen. De keerzijde is onbedrukt. Daarop volgt (Fol. 1) een titelblad:
Het Boeck// Der heylige Schriftuer-//lijcke Gesangen/ uut den Ouden ende Nieuwen// Testamente by een ghetoghen/ Ende verciert met schoone Summarien/// eens yeghelijcken Inhout en Ghebruyck in hen begrij-

prende/ Midts//gaders een PARAPHRASE ofte Text-wijse// ghestelde breeder verclaringhe.

Eerst int Latijn beschreuen door THEODORVM BEZAM,// ende nu nieuwelincx ghetrouwelijck overghesets.

Door IOANNEM GEROBVLVM Dienaer des H. Euangelij t' Vtrecht.
Gedruckt tot Leyden, By Henrick Lodewycſz.

Voor Laurens Jacobsz. Boeckvercooper inden// Bybel opt water tot Amsterdam. M.D.XCVI.

De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt een voorrede „Tot den Chriſtelijcken Leſer" (3 bladz.), een Register (1 blz.), de gezangen op dezelfde wijze behandeld en gedrukt als de psalmen, eindigende op Fol. 35 recto, op de keerzijde de opgaaf van Fauten. Op het laatste blad recto: TOT LEYDEN,// By Henrick Lodewycſz.// An°. M.D.XCVI. Daaronder een sluitstukje, de keerzijde onbedrukt.

[Universiteitsbibliotheek Leiden.
Universiteitsbibliotheek Utrecht.
Universiteitsbibliotheek Groningen [1]].

475. = PROTOCOL.// Dat is/// Alle handelinge des Ghe-//sprecks tot Emdden in Oostvrieslandt met// den Wederdooperen/ die hen Vlamingen noemen/ gehouden;// Begonnen den 27. Februarij/ An. 1578 eñ den 17.// Mey desseluen Jaers ghe-eyndicht.

Met een voorrede des welgeboren Heeren/ Heeren// Johans/ Grauen eñ Heeren tot Oostvrieslant/ etc. Daerinne de oorsaken// des Gesprecks/ eñ sommige Dwalingen der Wederdooperen vermeldet worden.

Item/ een grontlicke beantwoordinghe teghen der Wederdooperen// Voorlooper hier achter by ghevoecht.

Wt de Sassensche/ in Nederlantsche sprake/ door DOMINICVM IVLIVM,// openbaren Keyserlijcken Notarium/ ghetrouwelijcken overgeset.

Gedruckt tot Leyden by Henrick Lodewycſz.

---

[1]) Dit exemplaar mist den titel.

Door Laurens Iacobsz. Boeck-vercooper inden// Bybel op 't Water tot Amsterdam. M.D.CXVI. (sic).
272 recto genummerde en 8 ongen. bladen, 4°, Gothische letter, sign. A—Mm.
Op den titel het vignet met den bijbel, daaronder een tekst. Met Fol. 2 begint een Voorrede: Wy Iohan Graue ende Heere tot Ooftvrieflandt, &c., eindigende Fol. 6 recto: Datum Leer-Ort den 4. Martij/ Anno 1579. Daarop volgt (6 verso) een korte Voorrede van den Oversetter: Datum Embde, den 5 Martij/ Anno 1579. Ondert. Dominicus Iulius.
Het werk zelf, gedrukt in 2 kolommen met aanteekeningen op den rand, loopt van Fol. 8 (lees: 7) recto tot Fol. 273 verso. Dan volgen twee registers, tezamen 13 bladzijden in 2 kolommen.
[Doopsgezinde bibliotheek Amsterdam].

Zonder aarzelen meen ik het jaartal M.D.CXVI. te moeten lezen: M.D.XCVI [1]), evenals dat van de zooeven beschreven uitgaaf, waarmede dit boek wat uiterlijk betreft, titel, adres, druk, initiaal en sluitstuk, eene volkomen overeenstemming vertoont. De ongelukkige drukfout is zeker oorzaak geweest dat LEDEBOER de werkzaamheid van LAURENS JACOBSZ. die in 1603 stierf, laat doorloopen tot 1616.

Het *Protocol* was in 1579 te Emden bij GOOSSEN GOEBENS verschenen in het Sassensch en in het Nederlandsch. Van de Nederlandsche uitgaaf hebben we hier een onveranderden [2]) herdruk. Dat opnieuw in gerefor-

---

[1]) Een volkomen gelijksoortige drukfout (M.D.CXVIII voor M.D.XCVIII) komt voor in sommige exemplaren van het Appendix op het journaal van de reis van HOUTMAN, door LANGENES te Middelburgh uitgegeven. Zie Tiele, Mémoire bibliogr. etc. p. 119.

[2]) Weggelaten is alleen de mededeeling aan het slot betreffende het Octroy dat toegezegd, maar nog niet ontvangen was: „Den drucker, aen allen druckers, Saluyt", enz. Hij zal het „stracx drucken ende na schicken."

meerde kringen weerlegging van de dwalingen der wederdoopers noodig scheen, blijkt ook uit de twee uitgaven van 1597, waarvan de beschrijving hier volgt.

476. = Grondighe// Wederlegginghe/// van ſeker gheſchrift/ eerſt by Jacob Janſz. een// van de Waterlandtſche Wederdoopers gheſtelt/ ende nu/ onlancx onder den naem van eenighe Liefhebbers der Waerheyt in den// Druck uytgegeven/ met den tijtel/ Noodtwendige verantwoordinge// der verdruckter Waerheyt/ etc.

Daer inne claerlijck tegen den voorſz. Jacob Janſz. ende// zijnen aenhanck bewesen wordt/ Dat een Christen/ Christen zijnde// ende blijvende/ het Ampt der Overheyt bedienen mach.

Met twee Voorredens/ in de welcke den onbehoorlijcken// handel van Jacob Janſz. in deſen/ midtſgaders den inhoudt van dit// gheſchil cortelijck wordt verhaelt/ met ſommighe aenwijſinghe van// t' grof onverſtant dat de Wederdoopers in dit poinct der leere hebbẽ.

Alles gheſtelt ter nootelijcker verdedinghe der waerheyt:// door Pieter Corneliſz. bedienaer des H. Euangelij tot Alckmaer.

Ghedruckt by Jacob de Meeſter/ Boeckdrucker der Stadt Alckmaer.

Voor Laurens Jacobſz. Boeckvercooper/ woonende op// t' Water/ in den vergulden Bybel/ tot Amſterdam. 1597.

Met Privilegie voor ſes Iaren.

296 ongenummerde bladen, kl. 8⁰, Gothische letter, sign. A—Oo.

Op den titel een vignet, met voorstelling van de splinter en de balk in 't oog, met randschrift en omlijsting.

De keerzijde is onbedrukt. Op het volgende blad begint een voorreden in den vorm van een opdracht aan Prins MAURITS, de Ridderschappen ende Generale Staten, de regeering van Alkmaar en voorts „generalijcken allen Overheyden" enz. gedateerd van 24 Mei 1597 en onderteekend Petrus Cornelij (24 bladzijden). Daarop volgt D'ander Voorreden/ tot den Christelijcken Leſer, gedat. 12 Junij 1597 en ondert. Pieter Cornelisz. Met

blad Ciij begint de Grondige wederlegginge, aan het einde nog gevolgd door drie bladzijden Sekere Propositien.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
Doopsgezinde bibliotheek Amsterdam.
De heer VAN EEGHEN Amsterdam.
Koninklijke bibliotheek Berlijn].

PIETER CORNELISZ. had in 1591 zestien argumenten op schrift gebracht tegen de opvattingen der wederdoopers over de wereldlijke macht en overheid. Het antwoord, opgesteld door JACOB JANSZ. en HANS DE RIJS was hem eerst in 1594 ter hand gesteld. Ondanks de afspraak de beide geschriften niet te drukken, was de *Nootwendige verantwoordinge* na eenigen tijd toch, zonder opgaaf van plaats en jaar, uitgegeven door „eenighe liefhebbers der waerheyt" Een en ander wordt in de tweede voorreden van de *Grondighe wederlegginghe* uitvoerig meegedeeld.

477. = ¶ Antwoorde der// Dienaren des Woorts ende Ouder-//lingen der kercken van Hollant/ wt den naem// der selven onlancx vergadert ghe-weest zijnde tot// Haerlem: Aen mijn E. E. Heeren de// Staten des selven Lants:

Op de Remonstrantie by de Overicheyt van// Leyden/ aen de voorsz. Heeren Staten ghedaen/ ende// wt-ghegheven/ aen-gaende t' verhandelde der Die-//naren des Woorts end' Ouderlinghen der Ne-//derlantsche kercken in het Synodus// tot Middelburch/ etc.

Waer-inne de clachten tegen t' voorsz. Synodus ende// Synodale Acten voortgebracht/ cortelick ende claerlijck tot// noodige onschuldinghe der kercken beantwoort werden.

Eerst Ghedruct tot Delft/ In 't Iaer 1582. Ende nu// van nieus wtge-geven met een Voorreden aenden Leser.

t' Amstelredam voor Laurens Iacobsz.// ANNO M.D.XCVII.

36 ongen. bladen, 8°, Gothische letter, sign. A—E, zijnde het laatste een half vel.

Op den titel het bijbelmedaillon zonder omlijsting, de keerzijde

onbedrukt. Dan volgt de voorreden: Aen den Leser (4 bladzijden), en daarna de oorspronkelijke voorrede:
Aen de edele/ Wijse ende vermogen-//de Heeren/ mijn Heeren de Staten// s'Landts van Hollandt. (6 bladzijden). Daarop volgt de tekst die tot aan het einde doorloopt. Er onder staat:
t' Amstelredam by Nicolaes Biest-//kens/ In de Telye onder de Door-// nen. 1597.

[Remonstrantsche bibliotheek Rotterdam].

Over den kerkelijk-staatkundigen strijd die aanleiding was tot het uitgeven van de hier beantwoorde *Remonstrantie* wordt uitvoerig gehandeld in het werk van H. C. ROGGE: CASPAR JANSZOON COOLHAES, de voorlooper van ARMINIUS en der remonstranten. 2 dln. Amsterdam 1856, 58. 8°. ROGGE behandelt daar niet in samenhang de wederopleving van dien strijd in 1597; hij kende het bandje uit de Rotterdamsche verzameling niet, waarin de *Remonstrantie* van 1582 met de *Antwoorde*, de *Justificatie des magistraets tot Leyden* van 1579, en de daarop gevolgde strijdschriften, alle uitgegeven in de jaren 1597 tot 1600, vereenigd gevonden worden [1]. Eerst verscheen een herdruk van de *Remonstrantie*, kort daarop ook van de *Justificatie*. Beide stukken, onderteekend door I. VAN HOUT, maar opgesteld door COORNHERT, „een bekent gheswOren Vyant der Ghereformeerde Religie, ende die zijn Tonghe ende Penne teghen de Kercken hadde verhuert", waren „door eenighe weder-dooperen van nieus in druc wtghegheven". Hun namen worden niet genoemd, evenmin als die van de drukkers en uitgevers. Ziet men de boekjes bijeen, dan schijnt het echter niet twijfelachtig, dat BIESTKENS bij wien LAURENS JACOBSZ. de *Antwoorde* liet drukken, ook de twee andere stukken heeft gedrukt [2]; een in hout gesneden beginletter komt in alle drie de boekjes voor. De schrijver van de voorreden van het hier beschreven boekje vond na den herdruk van

[1]) Zie den Catalogus (1893), blz. 60, 61.

[2]) De *Remonstrantie* verscheen in hetzelfde jaar 1597 ook in 4°, van een andere pers.

de *Remonstrantie* ook een herdruk van het antwoord noodig „Want ick verstont dat gheen Copyen van 't voorsz. Vertooch meer voor handen waren, ende oordeelde gheheel billijck te wesen, datmen soo wel de Antwoort der Kercken, als de aenclachten haerer wederpartyen mocht lesen, om niet van de leughen in ghenomen te werden." De schrijver van het antwoord wordt niet genoemd; ROGGE (dl. I blz. 253) acht het waarschijnlijk, dat het door ARNOLDUS CORNELII werd gesteld.

478. = Regel der Duytsche School-//meesters/ die Prochie-kercken bedie-//nen/ seer nut ende profijtelijck.

Nu eerst wtghegeven ende ghepractiseert door// Dirck Adriaensz Valcooch Schoolmee-//ster tot Barsigherhorn.

TOT AMSTERDAM.// Door Laurens Jacobsz. inden gulden// Bybel opt Water. 1597.

178 ongenummerde bladzijden, kl. 8⁰, Gothische letter, sign. A—T, met een toegevoegd blaadje.

Op den titel de twee zelfde berijmde teksten als in de 1e uitgave (n⁰. 464), daaronder Eyghemeen leest deur een. en een zeer klein fileetje. De verdere inhoud komt met de eerste uitgave overeen. Op de laatste bladzijde staat de *NOTA*, een berijmd voorschrift voor de verdeeling van den dag.

[Koninkl. Academie der Wetenschappen Amsterdam].

Deze uitgaaf is zeker niet van dezelfde pers als de vorige (n⁰. 464), al gelijken ze uiterlijk zeer veel op elkaar. Wie de drukker was, kan ik ook in dit geval niet uitmaken; maar hij had geene civilité-letter, en gebruikte in plaats daarvan latijnsche of gothische typen.

479. = Een Heerlick// Sermoen/ ofte Predicatie Cypriani/ bis-//schop van Carthago/ beroerende// die Sterflicheyt.

Allen Christenen seer troostelick ende// stichtelick/ in tijde van een groote sterfte/ oft Peste.

Nv nieuws wt de Latijnsche sprake// overgeset in onse Nederlantsche tale// Door C. K. B.

T' Amstelredam, Door Lauwerens Iacobsz. Boeckvercooper opt Water/ By de oude Brugghe// In den vergulden Bybel.// 1597.

86 genummerde bladzijden, kl. 8°, Gothische letter, sign. A—F, het laatste vel heeft slechts 3 bladen.

Op den titel een fileet uit kleine ornamentstukjes gevormd, op de keerzijde een Argument/ oft cort begrijp. Met bladz. 3 begint Een Sermoen/ ofte Predicatie Cyprianí, die eindigt op bladz. 29, onmiddellijk gevolgd door Een schoon ende suyverlijck Tractaetken Ambrosij... Van het goet des Doots (bladz. 29—86).

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

480. = DE ROOMSCHE// HISTORIE OFT GESTEN,// door den alder vvelſprekenſten ende ver-//naemſten Hiſtori-ſchrijver *Titum Livium*// beſchreven.

Waer int niet alleen alle wereltlicke staten tot vro-//micheyt ende ridderlicke manlicke feyten beweecht ende ghedron-//ghen/ maer oock alle ander staten tot grooter recreatien// ende geneuchten des herten getrocken// sullen worden.

Van nieus hier by ghevoecht de jaer-ghetalen ende de aenvvijſinghen in// margine, mitſgaders de *Lucij Flores*. Nu eerſt wt den Hoochduytſche// overghefet in onſe Nederlantſche ſprake, ende alles// overſien ende verbetert door *M. E.*

Tot Leyden,// By Ian Paedts Iacobſzoon, ende Ian Bouwenſzoon.// Anno M.D.xcvii.

12 ongenummerde en 314 recto genummerde bladen, f°, Gothische letter, sign. *,**, A—Fff. De laatste quatern heeft 8, de andere elk 6 bladen.

Op den titel een merk van Paedts en Bouwensz., de engel met den bijbel in de vroeger (bladz. 231) met een ander medaillon afgebeelde omlijsting, de keerzijde is onbedrukt. Voorreden (4 bladz.) en Tafel (17 bladz.) komen overeen met die van de uitgaaf van 1585 (n°. 444) de laatste bladzijde van het voorwerk is onbedrukt.

Op Fol. 1 begint het werk met „Titi Livij voorreden op zijne Roomſche hiſtorien", die in de vorige uitgaaf ontbrak. Voorts zijn er zooals in den titel is aangegeven, uitvoerigere aanwijzingen in margine bijgekomen. Op Fol. 300 verso eindigt het „vierde boek", waarop (301—314) volgt:

Cort begrijp ende inhouden van-//den anderen boecken van Titus Livius, die// niet meer te vinden en zijn/ beschre-//ven door Lucius Florus. Deze hebben, zooals ons naief wordt meegedeeld, naar een Hoochduytſch exemplaar de oorspronkelijke nummering (XLVI—CXL) behouden. Aan het einde (Fol. 314 verso): Eynde vande Roomſche Historien van *Titus Livius*, ende// vande corte inhoudingen vande verloren boecken// des ſelfs, deur *Lucius Florus* beſchreven.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Hoewel mij van deze uitgaaf geen exemplaar met adres van LAURENS JACOBSZOON bekend is, meen ik ze hier toch te moeten vermelden. Immers ook zijn aandeel in de uitgaaf van 1585 bleek eerst onlangs door het onverwachts te voorschijn komen van het boven beschreven exemplaar, en daardoor is het tevens zeer waarschijnlijk geworden, dat hij ook dezen nieuwen druk gezamenlijk met PAEDTS en BOUWENSZOON bezorgde. De druk van 1614 werd door zijn zoon HENDRICK LAURENTSZ. met DIRCK PIETERSZ. uitgegeven.

481. = Copie van ſeker Refereyn by de overheerde Ne-//derlantſche Provintien aen Hollant gheſchreven/ beroe-//rende den Vrede. Met oock der Hollanders antwoorde// rijms-wyse daer by ghevoecht.

8 ongenummerde bladen, 4°, Gothische letter, sign. A, B.

Op den titel eene groote kopergravure met verschillende voorstellingen, strekkende om het bedriegelijke in het licht te stellen van de vredesaanbieding, in 1598 van wege de zuidelijke provincien gedaan. Op den voorgrond twee groote figuren: *De*

over-heerde Provintien voorgesteld door een persoon in priesterkleed die een olijftak aanbiedt, een man des vredes, maar als een Janus van achteren met een ander gelaat van krijgshaftig voorkomen en met een verborgen zwaard. De *Hollander* tegenover hem maakt een afwijzend gebaar en zegt: *'T is doch al bedroch.* Een jongen dien hij aan de hand houdt wijst opwaarts naar de terechtstelling van ANNA WTTENHOVE, in 1597 *levende gedolven*, een andere kleine figuur wijst, eveneens waarschuwend, naar den bedriegelijken vredebrenger. Naar links wordt de achtergrond gevormd door een kaart van het Kanaal tusschen *Cales* en *Dover*, waarop *De Vlote uit Spaingnen alſmen tracteerde van pays anno.* 1588. Boven dit alles twee groote medaillons, en in de overblijvende hoeken *Mauritius* en de twee aanslagen van 1594 en 1598. Geheel in het midden een stralende wolk, met opschrift Iehova, waaruit eene waarschuwende hand steekt. De medaillons stellen voor, rechts den leeuw aan de inquisitiezuil gebonden, terwijl een muis het touw doorknaagt, links den bevrijden leeuw, die den vrede en den halsband hem door den Vorst in tegenwoordigheid van den Paus aangeboden, weigert. Hierbij de opschriften: Roſis leonem loris mus liberat. *'S muis bytende tanden den Leeu los knagen.* En: Liber Leo revinciri pernegat. *De Leeu los ſynde wil geen halſband dragen.*

Onder de prent een bijbeltekst, PSAL. 28. VERS. 3. De keerzijde is onbedrukt. Op het volgende blad begint met opschrift Aen Hollandt. de copie van het refereyn bestaande uit 8 twintigregelige coupletten (4 bladzijden), waaronder: Is ghesien ende toe-ghelaten te moghen ghedruckt worden.// Datum Bruxellae 12. Martij, 1589. (sic)// PETRVS VINCK.// Louanij, Ioannes Maſius excudebat. Dan volgt, in 18 soortgelijke coupletten op 9 bladzijden, het Antwoort op 't voorgaende ghedicht:// Aen de Miſleydede

Nederlandtſche Provintien. Aan het einde: Vigilantia & Fide. 1598. De laatste bladzijde is onbedrukt.

[Koninklijke bibliotheek 's-Gravenhage (Kn. 1041)].

Van dit pamflet bestaat een groot aantal varianten. Er zijn namelijk van vel 𝔄 drie verschillende drukken, van de plaat drie verschillende gravures, waarvan er twee zoowel zonder als met uitgeversnaam voorkomen, en van vel 𝔅 twee drukken, waarvan de eene soms zonder adres, soms met adres van den uitgever, en soms met twee sonnetten op de laatste bladzijde en het adres daaronder. Door verschillende combinaties zijn er dus $3 \times 5 \times 4 = 60$ varianten denkbaar, en de voorhanden exemplaren maken het volstrekt niet onwaarschijnlijk dat werkelijk deze varianten bestaan hebben; van de 15 die ik ter vergelijking had zijn er negen in het een of ander opzicht van elkaar verschillend. De hierboven beschreven druk van vel 𝔄 komt voor met vier verschillende prenten, en is beurtelings verbonden met al de vier varianten van vel 𝔅. Het schijnt wel dat de verschillende drukken in ééne werkplaats gemaakt werden, en één oplaag vormden. Voor de prenten hebben we hieromtrent in een van de exemplaren der Koninklijke Bibliotheek (Kn. 1038) eene zeer merkwaardige aanwijzing. Op de keerzijde van het titelblad ziet men daar duidelijk den tegendruk van een andere prent van afwijkend type. Bij het drukken van de prent op blad 𝔄 gebruikte men dus verschillende platen tegelijk, en de versche afdrukken werden, zooals het toeval dit meebracht, op elkaar gelegd.

Ziehier, ten einde de volgende beschrijvingen te vereenvoudigen, een overzicht van de afwijkingen.

Vel 𝔄: drie verschillende drukken.

I. titel: laatste woord van den eersten regel: 𝔑e; eerste woord van den laatsten regel: ben.

jaartal op blz. 6 foutief: 1589.

II. titel: laatste woord van den eersten regel: overheer; eerste woord van den laatsten regel: hebben.

jaartal op blz. 6: 1598.

III. titel: laatste woord van den eersten regel De; eerste woord van den laatsten regel: het.

jaartal op blz. 6: 1598.

Plaat: drie verschillende gravuren, waarvan twee zoowèl met als zonder adres, dus vijf varianten.

a: Kanaal links, gebonden leeuw rechts zonder bijfiguren, geen adres.

b: dezelfde plaat, met adres rechts onderaan: *Laurens Jacobs excud.*

c: Kanaal rechts, gebonden leeuw links met monnik, geen adres.

d: dezelfde plaat, met adres midden onder: *Laurens Jacobs excudebat.*

e: Kanaal rechts, gebonden leeuw links met monnik en Alva, adres rechts onder: *Laurens Jacobs excud.*

Vel B: twee verschillende drukken, waarvan één in drie varianten.

1. Onderaan bladz. 15: Vigilantia & Fide. 1598. Bladz. 16 onbedrukt.
2. Dezelfde druk, onderaan bladz. 15: Vigilantia & Fide. 1598. en daaronder het adres. Bladz. 16 onbedrukt.
3. Dezelfde druk, onderaan bladz. 15: Vigilantia & Fide. 1598. Op bladz. 16 twee sonnetten en het adres met jaartal.
4. Andere druk. Onderaan bladz. 15: *Vigilantia & fide.* 1598. Bladz. 16 onbedrukt.

Van vel A kan de eerstgenoemde druk met het foutieve jaartal wel de oudste zijn; in de andere drukken is dan de fout gecorrigeerd. Van de plaat is zeker de sub *a* beschrevene de oorspronkelijke, de kaart van het Kanaal komt daar met de werkelijkheid overeen, op de beide andere gravures is die met de geheele teekening omgekeerd; de figuren van den monnik en Alva zijn dus, zooals trouwens bijna van zelf spreekt, later toegevoegd. Natuurlijk is ook de uitgeversnaam in de platen *b* en *d* later geschreven. Welke van de beide drukken van vel B de oudste is, is niet uit te maken;

zeker zijn adres en sonnetten latere toevoegsels, en wel eerst alleen het adres op bladz 15; ter wille hiervan zijn de woorden Vigilantia & fide. 1598. iets dichter tegen het couplet aangesloten, en deze plaats hebben ze gehouden toen wegens opneming der sonnetten het adres naar de volgende bladzijde verplaatst werd.

Het hierboven beschreven exemplaar kan dus zeer wel het pamflet in zijn oorspronkelijken vorm zijn, ik beschreef het daarom het eerst en eenigszins uitvoerig, het beantwoordt aan de formule A I, pl. *a*, B 1. Bij de volgende varianten zal ik alleen de afwijkende elementen nader beschrijven.

482. = Copie van seker Refereyn enz. als het vorige nummer.
8 ongen. bladen, 4°, Gothische letter, sign. A, B.
Op den titel dezelfde gravure. Ook verder komt alles met het zooeven beschreven exemplaar overeen, alleen staat op bladz. 15 onder de woorden Vigilantia & Fide. 1598. het adres: ☞ Ghedruckt t' Amstelredam/ voor Laurens Jacobsz. boeck// vercoper opt Water inden Bijbel. Bladz. 16 is onbedrukt. (Formule A I, pl. *a*, B 2).
[Universiteitsbibliotheek Gent (Tiele 407)].

483. = Copie van seker Refereyn enz. als de vorige nummers.
8 ongen. bladen, 4°, Gothische letter, sign. A, B.
Op den titel dezelfde gravure, maar daarop rechts onderaan *Laurens Jacobs excud.* Verder komt alles overeen met n°. 482, ook het adres op bladz. 15. Bladz. 16 onbedrukt. (Formule A I, pl. *b*, B 2).
[Stedelijke bibliotheek Rotterdam].

484. = Copie van seker Refereyn enz. als de vorige nummers.
8 ongen. bladen, 4°, Gothische letter, sign. A, B.
Op den titel eene zeer grove copie van de boven beschreven gravure, waarop alles, ook de kaart, omgekeerd. Het adres van

den uitgever ontbreekt. In het medaillon met den gebonden leeuw, hier links boven, is een figuur toegevoegd, een monnik die het touw vastmaakt. Het boekje komt verder geheel met de reeds beschrevene overeen, het heeft ook het adres onderaan bladz. 15. Bladz. 16 onbedrukt. (Formule A I, pl. *c*, B 2).

[Koninkl. bibliotheek 's Gravenhage (Kn. 1039).
Universiteitsbibliotheek Gent (Tiele 406)].

485. = Copie van seker Refereyn enz. als de vorige nummers.
8 ongen. bladen, 4°, Gothische letter, sign. A, B.
Op den titel de gravure van 481 en 482 met het Kanaal links, den gebonden leeuw zonder bijfiguren rechts, zonder uitgeversnaam. Verder komt het boekje met de tot dusver beschrevene overeen, maar op bladz. 15 is het adres weer weggelaten, en op bladz. 16 staan twee sonnetten, en daaronder:
Ghedruct voor Laurens Jacobsz. inden Bybel op t' Water// tot Amstelredam. Anno. 1598. (Formule A I, pl. *a*, B 3).

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

486. = Copie van seker Refereyn enz. als de vorige nummers.
8 ongen. bladen, 4°, Gothische letter, sign. A, B.
Op den titel een andere, betere copie van de onder n°. 481 beschreven plaat. Het Kanaal rechts, dus verkeerd om, de geboeide leeuw links boven, met twee bijfiguren: een monnik die het touw vastmaakt, en *Duc d'alve* met getrokken zwaard, met bijschrift: *Tiendt is myn begeren*, waarop de leeuw antwoordt: *'K hoop-t door God te weren*. Rechts onderaan *Laurens Jacobs excud.* Verder komt het boekje geheel met het laatst beschrevene overeen. Op bladz. 16 de twee sonnetten en daaronder het adres. (Formule A I, pl. *e*, B 3).

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
Koninklijke bibliotheek 's Gravenhage (Kn. 1038).
Museum Plantijn Antwerpen].

Op de keerzijde van de plaat in het exemplaar van de Koninklijke bibliotheek is een zeer duidelijke overdruk van een afwijkende plaat, die met den monnik (zie n°. 484), maar nu voorzien met uitgeversadres midden onderaan: *Laurens Jacobs excudebat.* Van deze plaat (*d*) ken ik geen directen afdruk. Op de keerzijde van de plaat in de beide andere exemplaren zijn overeenkomstige sporen van overdruk; in het onder 485 beschrevene kan men ook de plaat met den monnik even herkennen.

487. = **Copie van seker Refereyn by de overheer-//de Nederlantsche Provintien aen Hollant gheschreven/ be-//roerende den Vrede. Met oock der Hollanders antwoorde// rijms-wyse daer by ghevoecht.**

8 ongen. bladen, 4°, Gothische letter, sign. A, B.

Op den titel de hierboven (n°. 486) beschreven plaat, met *Duc d'alve*, en dezelfde bijbeltekst als in de reeds beschreven exemplaren, met ook eenigszins andere regelindeeling. De inhoud van het boekje is dezelfde, als van de tot dusver beschreven exemplaren, maar de druk van vel A is een andere. Op bladz. 6 is het jaartal correct: 1598.

Daaronder met eenigszins andere letters PETRVS VINCK.// *Lovanij, Ioannes Mafius excudebat.*

Vel B komt geheel met de reeds beschreven exemplaren overeen.

Op bladz. 16 de sonnetten en het adres. (Formule A II, pl. *e*, B 3.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
Bibliotheca Thysiana Leiden (1023).
Universiteitsbibliotheek Gent (Tiele 405)].

488. = **Copie van seker Refereyn by de overheerde Ne-//derlantsche Provintien aen Hollant gheschreven/ beroe-//rende den Vrede. Met oock der Hollanders antwoorde// rijms-wyse daer by ghevoecht.**

8 ongen. bladen, 4°, Gothische letter, sign. A, B.

Op den titel de vroeger (n°. 481) beschreven plaat, daaronder dezelfde bijbeltekst, maar met eenigszins afwijkende regelindee-

ling, de laatste regel begon in den onder 481—486 beschreven druk met het halve woord „ben", hier met het daarop volgende woordje „het". De druk van vel A, zoowel als van vel B is een andere dan de tot dusver beschrevene. Op bladz. 6 onderaan:

Is ghesien ende toe-ghelaten te mogen gedruckt worden.

Datum Bruxellae 12. Martij, 1598.// PETRVS VINCK.// Louanij, Ioannes Masius excudebat.

Hier wijkt het woord **gedruckt** in spelling van de beide reeds beschreven drukken af, het jaartal 1598 komt met den druk van n°. 487 overeen, maar het uitgeversadres is niet cursief gedrukt.

Op bladz. 15 lezen we met cursieve letter: *Vigilantia & fide*. 1598. Bladz. 16 is onbedrukt. (Formule A III, pl. *a*, B 4).

[Koninklijke bibliotheek 's Gravenhage (Kn. 1040).
Bibliotheca Thysiana Leiden (1024)].

489. = **Copie van seker Refereyn** enz. als in n°. 481—486.
8 ongen. bladen, 4°, Gothische letter, sign. A, B.
Op den titel de oorspronkelijke plaat, beschreven onder n°. 481, de druk van vel A is ook dezelfde als van 481 tot 486, met op bladz. 6 het foutieve jaartal 1589, de druk van vel B is daarentegen die van n°. 488, met op bladz. 15 in cursieve letter: *Vigilantia & fide*. 1598. Bladz. 16 onbedrukt. (Formule A I, pl. *a*, B 4).

[Universiteitsbibliotheek Leiden].

490. = **Van de Merck-teeckenen// Der kinderé Gods/// Ende van de vertroostingen in hare ver-//druckinghen/ een seer troostelijck Boecxken.// Aen den gheloovighen Nederlanderen:// Door Jan Cassin.**
Wt de Fransche tale in de Nederlandtsche getrouwelijc over-//geset: Ende nu van nieuws neerstelijck oversien/ volgens den vijfden// Franschen druck/ nieuwelijcs uytgegaen/ ende door den Autheur// selve/ van een geheel

Capittel/ ende noch doorgaens op veel plaetsen vermeerdert ende verbetert. Ghedruckt t' Haerlem, by Gillis Rooman.// Door Laurens Jacobsz. Boeckvercooper/ woonende op t' water// in den vergulden Bybel/ tot Amsterdam/ Anno 1598.// Met Privilegie voor vier Iaren.

104 recto genummerde bladen, 8⁰, Gothische letter, sign. A—N. Op den titel het op bladz. 243 afgebeelde uitgeversmerk: de bijbel, zonder het randwerk. Op de keerzijde een Extract uyt de Previlegie. Daarbij wordt aan LAURENS JACOBSZ., Boeckvercooper tot Amsterdam, voor vier jaren door de Staten Generael octroy verleend, gedat. 19 Nov. 1597. Fol. 2 bevat de ons reeds uit de vorige drukken bekende opdracht van den schrijver Aen den gheloovighen Nederlanderen, ged. Tot Haerlem/ desen xv. Septembris/ M.D.LXXXVI. Op Fol. 3 recto staat een *SONNET*, Op den Inhoudt deses Boecks, in cursieve letter. Op de keerzijde: Volghen de Hooft-stucken deses Tractaets. Daaruit zien we bij vergelijking dat nieuw toegevoegd is hoofdstuk II. Dat het leven/ den Kinderen Gods beloeft/ eeuwich is.

De tekst van het werk begint fol. 4 recto, en eindigt fol. 102 recto, gevolgd door de Ghebeden uyt de Sendtbrieven Pauli ghetrocken, daarna Heylighe Ghebeden enz. uyt den H. Augustino, en de twee ons reeds bekende berijmde plaatsen van AUGUSTINUS. Daaronder (fol. 103 verso): Ghedruckt t' Haerlem,// By Gillis Rooman, Anno 1598. Het laatste blad (fol. 104) is geheel blank.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

De naam van den vertaler wordt in deze uitgaaf evenmin genoemd als in de vroeger beschrevene (no. 451 en 457); zie echter p. 251.

491. = Een excellent// Tractaet van de// Conscientie:// Waer in gheleert wordt de Naturere/// Eyghenschappen/ ende onderscheydent//heden der selver. Midtsgaders oock den wegh om een// goede Conscientie te vercryghen// ende te behouden.

Wt de Enghelsche in de Nederduytsche sprake/// ghetrouwelijcken over-

ghestet/ door Vincentium// Muese-Voet, Dienaer des Woordts// tot Schaghen.
Ghedruckt t' Haerlem, by Gillis Rooman,// Voor Laurens Jacobsz. Boeckvercooper/ op// het Water/ in den vergulden Bybel/ to:// Amsterdam. Anno 1598.
183 genummerde bladzijden, kl. 8°, Gothische letter, sign. A—M, zijnde M een half vel.
Op den titel het medaillon met den opengeslagen bijbel, op eenigszins grooter schaal dan in de andere octavo-uitgaven in hout gesneden, zonder omlijsting. Op de keerzijde de INHOVDT. Dan volgt (bladz. 3—5) een opdracht van den schrijver W. PERKINS aan den heer WILLEM PIRIAM, en daarna (bladz. 6) een acrostichisch gedicht, getiteld Waerschouwinghe tot betrachtin-// ghe der Conscientie. De beginletters vormen de woorden: SCHAGEN IN NOORDTHOLLANDT. Daaronder een bijbeltekst. De tekst van het werk loopt van bladz. 7 tot 183. Daaronder:
Ghedruckt t' Haerlem/ by Gillis// Rooman/ woonende in de Jacobijne-// strate/ in de vergulde Parsse.// Anno 1598.
De keerzijde is onbedrukt. Het boekje heeft enkele versierde beginletters, en aan het begin en het slot een houtsnee-ornamentje.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Dit werkje is de oudste mij bekende Hollandsche vertaling van PERKINS, en wel van de *Discourse of conscience*, in 1597 in het licht gekomen. Sedert verschijnen in onafgebroken reeks dergelijke octavo boekjes van dezen schrijver, op een enkel na alle door VINCENT MEUSEVOET vertaald. De Amsterdamsche bibliotheek bezit er negentien, van 1598 tot 1610 door LAURENS JACOBSZ. en door zijn opvolger *in den vergulden Bybel* JAN EVERTSZ. CLOPPENBURCH uitgegeven. De laatste gaf daarna, in 1615, ook de *Opera theologica, d. i. de theologische wercken* van PERKINS in folio, in het Neder-

landsch uit, waarvan eveneens nog verscheidene uitgaven in de 17e eeuw het licht zagen. Daarin zijn echter deze kleine tractaatjes niet opgenomen; hiervan verschenen ook later nog telkens nieuwe uitgaven.

Hoe sterk de in Engeland zeer populaire schrijver, die van 1558 tot 1602 leefde, hier te lande in trek was blijkt ook daaruit dat zijn naam in de tweede helft der 17e eeuw jaren lang als uithangteeken van een boekwinkel gediend heeft. *By* JOANNES VAN SOMEREN, *Boeckverkooper op den Dam, in* PERKINS, en ook *Ex officina* JOANNIS A SOMEREN, *sub insigni* PERKINSII *in platea Vitulina* leest men in een aantal uitgaven van 1663 af.

492. = [W. PERKINS, *Over de Catechismus.* 1598].

Van dit werkje, dat vermeld is in den catalogus van de boeken van JOANNES VAN DE WATER (*Pars bibliothecae Waterianae* 1761, p. 61, n°. 851), heb ik geen exemplaar gevonden. De waarschijnlijkheid dat ook dit eene vertaling van MEUSEVOET, en een uitgaaf van LAURENS JACOBSZ. is, is m.i. echter groot genoeg om het hier te vermelden. Het zal wel eene vertaling zijn van *The foundation of the Christian religion; gathered into sixe principles to be learned of ignorant people,* etc., een werkje dat in 1592 en in 1597 uitgegeven was.

493. = Salve voor een ſieck Menſche,// Ofte// Een Tractaet verhalende de// natuere/ onderſcheydentheden/ ende// ſoorten des doots/ mitſgaders de rechte// wijſe om wel te ſterven/ ende is// dienſtelijck voor// 1. Schippers als ſy op der vaert trecken.// 2. Soldaten als ſy ten strijde gaen.// 3. Vrouwen als ſy in barens noot zijn.// Ia voor alle menſchen die eens ſterven moeten.

Beſchreven door Mr. Wilhelmum Perkinſum, ende// uyt de Engelſche tale overgheſet door Vincentium// Meuſevoet, Dienaer des woorts Gods// tot Schaghen.

Gedruct door Laurens Jacobsz. opt water// tot Amſterdam/ Anno 1599.

111? genummerde bladzijden, kl. 8°, Gothische letter, sign. A—G?

Op den titel het medaillon van het op bladz. 243 afgebeelde

uitgeversmerk, zonder de omlijsting, de keerzijde onbedrukt. Op bladz. 3 een randje en een bijbeltekst, waarmee het werk onmiddellijk wordt ingeleid. Met bladz. 80 breekt het eenige mij bekende exemplaar af, dat echter zoo nauwkeurig bladzijde voor bladzijde overeenkomt met den herdruk van 1604, *By* JAN EVERTSZ. CLOPPENBURCH, dat met voldoende waarschijnlijkheid kan worden aangenomen, dat de tekst liep tot onderaan bladz. 111, en dat de laatste bladzijde van vel G onbedrukt was.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Of ook dit een druk van ROOMAN is? Denkelijk wel. Er is echter met het zooeven beschreven boekje (491) eenig verschil in uiterlijk; ook zijn voor het uitgeversmerk zoowel als voor beginletters en randjes andere houtsneden gebruikt.

Het Engelsche origineel *Salve for a Sickman* was verschenen in 1595 en in 1597. Naar de Nederlandsche vertaling van MEUSEVOET werd het werkje eenige jaren later in het Latijn overgebracht, o. d. t.: *Myrothecium: hoc est de natura diversisque mortis generibus, et de ratione bene feliciterque moriendi tractatus... Latinus e Belgico factus* a C. B[AERBANDO], *ecclesiae Belgicae quae est Hanouiae ministro. Hanoviae* 1603.

494. = Verclaringe van// de rechte maniere om te// kennen Christum den// ghecruysten.

Beschreven door Mr Wilhelmum Perkinſum,// ende uyt de Engelsche inde Nederlantsche tale// getrouwelijck overgeset door Vincentium// Meuſevoet, Dienaer des Woorts// Gods tot Schaghen.

Ghedruct door Laurens Jacobsz. op t' water// inden verguldeu Bybel tot Amsterdam.// Anno 1599.

39 genummerde bladzijden, kl. 8°, Gothische letter, sign. A—C, zijnde C slechts een half vel.

Op den titel het bijbelmedaillon zonder randwerk, daarboven een bijbeltekst, de keerzijde onbedrukt. Op het volgende blad

recto een voorreden Aen den Leser, onderteekend: Wilhelmus Perkinsus. In verso vier bijbelteksten. Het werk begint bovenaan bladz. 5 en loopt door tot onderaan bladz. 39, waarop een blanco-bladzijde volgt.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Dit werkje, waarvan het Engelsche origineel in 1597 verschenen was, is met de twee andere van hetzelfde jaar, waarvan de beschrijving volgt, in één bandje gezet, en het komt mij waarschijnlijk voor, dat zij in een ouderen band ook met het zooeven beschrevene boekje vereenigd zijn geweest. Alle vier zijn stellig het werk van één zelfden drukker.

Ook deze *Verclaringhe* is met nauwkeurige inachtneming der bladzijden eenige jaren later (1608) herdrukt voor Jan Evertsz. Cloppenburch, bij Gillis Rooman te Haarlem.

495. = Vertroostinghe// voor beroerde conscien-//tien van boetveerdighe// Sondaren. In maniere van tsamenspreckinghe// gestelt door Wilhelmum Perkinsum. Wt de Engelsche in de Nederlantsche// sprake overgheset deur Vincentium// Meusevoet, Dienaer des// Woorts Gods tot// Schagen. Ghedruct door Laurens Jacobsz. op t' Water// inden vergulden Bijbel tot Amsterdam.// Anno 1599.

24 genummerde bladzijden, kl. 8⁰, Gothische letter, sign. A, B, zijnde een heel en een half vel.

Op den titel hetzelfde bijbelmedaillon als in de beide voorgaande uitgaven, de keerzijde onbedrukt, het werk loopt van bladz. 3 tot 24.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Van dit werkje waren reeds drie Engelsche uitgaven (1591, 1592, 1597) verschenen.

496. = Twee Tractaten.// 1. Van de naturee ende t' betrachten der// Boetveerdicheyt.// 2. Van den strijt des vleeschs ende des// Gheests. In de Enghelsche sprake beschreven door// Mr Wilhelmum Perkinsum,

ende uyt de En-//gelsche inde Nederlantsche sprake over-//geset door Vincentium Meusevoet,// Dienaer des woorts Gods// tot Schaghen. Ghedruct door Laurens Jacobsz. op 't Water// inden verguldem Bybel tot Amsterdam.// Anno 1599.

92 genummerde bladzijden, kl. 8°, Gothische letter, sign. A—F, zijnde F slechts ³/₄ vel.

Op den titel weer het bijbelvignet zonder randwerk, de keerzijde onbedrukt. Dan volgt (blz. 3—6) een voorrede: Aen den Leser wie// hy oock zy.

Daaronder op blz. 6: Gheschreven Anno 1593. den 17. Novembter, welcke// is de Crooninghe dach onser hooghstghebieden-//de Coninginnen Elisabeths/ wiens regeeringhe// God wil langduerich maken.// Wilhelmus Perkinsus.

Het eerste Tractaet loopt van blz. 7 tot 67, het tweede van blz. 68 tot 91, met op blz. 92 een overzicht, wat de stem van 't Quade en die van 't Goede bij verschillende menschen zeggen.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Dit boekje was in het Engelsch uitgegeven in 1595 en 1597. Van MEUSEVOETS vertaling zijn mij twee herdrukken voor CLOPPENBURCH bekend, van 1604 en 1608, de laatste gedrukt bij GILLIS ROOMAN. Ook hier zijn beide malen de bladzijden van de eerste uitgaaf nauwkeurig nagedrukt.

497. = [THEOD. BEZA, *Predicatien op de Historie der Passien ofte des Lydens ende Begraeffenisse onses Heeren Jesu Christi. Overgheset door* VINC. MEUSEVOET. *Ghedruckt t' Haerlem, by* GILLIS ROOMAN, *voor* LAURENS JACOBSZ., *tot Amstelredam.* 1599. 4°].

Deze titel is ontleend aan een prijscatalogus-FOLMER, Groningen 1876 (catal. 22, n°. 42). Een exemplaar van het boek is mij niet bekend.

498. = Predicatien over de drie// eerste Capittelen des hoogen Liedts Salo-// monis/ gedaen door Theodorum Bezam Die-//naer des Woorts Gods in de Ghe-//meente van Geneve.

VVt de Françoyſche in Nederlantſche tale// ghetrouvvelijck overgheſet door// Vincentium Meuſevoet, *Dienaer des God-// delijcken Woorts tot Schaghen.*
Waer in verhandelt worden de voornaemste verschillen// die ten desen tijden van den waren Christo/ ende// de ware Kercke op de baen zijn. Ghedruct door Laurens Jacobsz. woonende op 't water inden// verguldē Bibel tot Amsterdam. Anno 1600.
4 bladen voorwerk, 388 genummerde bladzijden, en 6 registerbladen, 4°, Gothische letter, sign. na het voorwerk A—Bb.
Op den titel het kleine merk met den bijbel in het randwerk (zie blz. 243), de keerzijde onbedrukt. Daarna een opdracht van Meusevoet aan de ...Nederlantsche Christelijcke Kercke binnen der stede Norwits", als voorreden (4 bladz.), en een opdracht van Beza aan de „*Dienstknechten Gods, ende Dienaren des heyligen Euangeliums in de ſtadt ende in 't Lantschap van Geneve*", gedat. 20. Augusti 1586 (2 bladzijden).
Op Pag. 1 begint het werk, met eene uitvoerige behandeling van den vijfenveertigsten psalm: Inhoudt en verklaring, nieuwe overzetting, berijming van Marnix met het eerste vers op muziek, en paraphrase. Op Pag. 10 beginnen de predicatien met een gebed; na de eerste predicatie volgt op Pag. 16 (lees: 21) Eene alghemeyne belijdinghe der sonden, enz. die in alle psalmboeken achter den catechismus wordt gevonden, en waarin o. a. het reeds meermalen hier aangehaalde gebed „voor dat wereltlijcke regiment". Dit luidt nu: in sonderheyt voor sijne Excell. Graef Maurits/ oor voor de Staten/ enz.
De laatste (31ste) predicatie eindigt op Pag. 388, waarna 11 bladzijden Register en eene bladz. Errata volgen.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
Universiteitsbibliotheek Utrecht].

499. = IOB.// Met een volle verclaringe// over de twee eerste Capittelen/ ende met// schone seer-rijcke Summarien over de navol-//ghende veertich/ mitsgaders eene grondighe openin-//ghe van den Text/ eertijts door Theodorum Bezam// in 't Latijn beschreven/ ende nu ghetrou-// welijck over-ghesett.
Waer-by nieuwelinx gevoucht zijn,// Een ontledinghe vande volle verclaringhe der// tvvee eerste Capittelen, d'ordeninghe ende den Inhout van dien// in 't corte ende onderscheydelijck op de cant aenwijsende, ende de// voornaemste leringhen die over de resterende veertich Capit-// telen nuttelijck aangemerct connen worden, insghelijx// elck te sijner rechter plaetse verteeckent.
Maeckende t' samen een volcomen uytlegginghe deses// Bouex/ ende aldus met grooter trouwe ende naerstic-//heyt ghestelt/ ende in een Corpus te samen ghebracht; *Door* Ioannem Gerobulum, *Bedienaer des heylighen Euangelij tot Vtrecht.*
Ghedruct door Laurens Jacobsz. op 't Water// in den vergulden Bybel tot Amsterdam.// Anno 1600.

378 genummerde bladzijden, voorafgegaan door zes bladen voorwerk, en gevolgd door een blad Errata, 4°, Gothische letter, sign. na het voorwerk A—Aa. De laatste quatern heeft slechts 6 bladen.

Op den titel een fileetje uit kleine ornamentstukjes samengesteld, de keerzijde onbedrukt. Daarna een VOOR-REDE van 10 bladzijden in den vorm van een opdracht aan de Staten van Utrecht. „Ghegeven tot Vtrecht desen laetsten Aprilis Styl. Vet. int Iaer onses Heeren sesthien-hondert." Ondert. door IOANNES GEROBULUS. Met Pag. 1 begint het werk:

De Heer Beza, de verclaringhe van 't// Bouck Iobs ter hant nemende/ op den XXIII.// Januarij/ in 't Jaer M.D.LXXXVII. heeft [daer-over] dese eerste Lesse ghedaen/ [als een// Voor-Rede/ ende tot een inganck// van desen sijnen arbeyt].

Het werk is grootendeels in twee kolommen gedrukt, met grootere en kleinere letters; het eindigt op Pag. 378, waarop eene bladzijde Errata volgt, aan de keerzijde onbedrukt.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
Universiteitsbibliotheek Utrecht].

Het oorspronkelijke werk IOBVS THEODORI BEZAE *partim commentariis partim paraphrasi illustratus* was in 1589 uitgegeven door IOANN. LE PREUX te Genève.

500. = [*Kalender om den bijbel te lezen. Uit het Latijn van* ANDREAS HYPERIUS, *door* J. GEROBULUS. *Amst.* 1600].

Deze uitgaaf door VAN DER AA vermeld (*Alg. Biogr. woordenb.* dl. VII p. 131), waarvan ik geen exemplaar tot mijne beschikking heb, zal naar alle waarschijnlijkheid wel door LAURENS JACOBSZ. bezorgd zijn, evenals de reeds beschreven werken van GEROBULUS (n⁰. 448, 454—456, 474, 499).

501. = Een// **Christelick Lof-verhael**// *Van den*// **Treffelicken veldtslagh**// Die ſijne// PRINCELICKE EXCELLENTIE// *Den* 2. *Iulij* 1600.// **In Vlaenderen heeft ghewonnen.**// *Beſchreven*// Door IACOBVM VIVERIVM, van Gendt.

Gedruckt tot LEYDEN, By Chriſtoffel Guyot,// **Door Laurens Iacobſz./ inden vergulden Bijbel op 't water/** An. 1600.

8 ongenummerde bladen, 4⁰, Gothische letter, sign. **A**, **B**.

Op den titel een allegorisch prentje in houtsnee, met omschrift: ☞ Van God comt alle Maght:// Den Lof zij God ghegheven.// Als wij het boos gheſlacht// Verwinnen in dit LEVEN. Daaromheen een randje uit kleine sierstukjes gevormd, de geheele titel en alle verdere bladen van het boekje zijn in op dergelijke wijze van grootere ornamentjes gevormde sierlijke randen gevat. Op de keerzijde van den titel, onder het opschrift: „Het// **Inhoudt**// Van het// **Christelick Lof-verhael**// IACOBI VIVERII." een twaalfregelig gedicht, onderteekend „De Doodt doet *Leven.*" Op de

volgende bladzijde een opdracht in proza, aan de Nederlandtsche Ieughet. „*Ghegheven in Leyden den* 27. Iulij *Een Duyst ses Hondert.*"
Dan volgt (blz. 4—16) het Lof-verhael, een gedicht in 38 coupletten van 12 regels, in den vorm van een gesprek tusschen twee gelieven, waarin „De Maghet" het verhaal doet.
[Universiteitsbibliotheek Gent].

Van deze uitgaaf bezit de Koninklijke Bibliotheek een exemplaar zonder de woorden: *voor* LAURENS JACOBSZ. enz. Zie KNUTTEL n°. 1141. Het is dus best mogelijk dat ook van het werkje van VIVERIUS: „De Vyt-spraecke van ANNA VYT DEN HOVE (Die te Brussel om de suyuere Leere moordadelick is ghedoluen gheweest)" in 1598 bij GUYOT gedrukt, exemplaren met den naam van LAURENS JACOBSZ. bestaan. (Kn. n°. 1048).

502. = Den// LVST-HOF// *Van de*// Christelicke Zielen,// Waer in Begrepen zijn// De Christelicke Ghedichten// *Van* // IACOBVS VIVERIVS.
Door den felven [met Godes hulpe] af-ghedeylet// In drij Deelen;// Ende// Met eenen soo Oversien/ Verbetert/ Vermeerdert/ Verclaeret;// dat de Schrijver maer desen Druck en kennet.
Het Inhoudt *volghet naer den Brief*// Aen den// Doorluchtigsten Vorst/// MAVRITIVM VAN NASSOVWE,// Ghetrouwe Voorvichter// *Van*// GODES KERCKE.
Ghedruckt tot Leyden, by Chriftoffel Guyot:// Voor Laurens Iacobsz./ inden vergulden Bijbel op 't water// tot Amstelredam/ Anno 1600.
4 bladen voorwerk en 144 genumm. bladzijden, 4°, Gothische letter, sign. A—S.
Op den titel een klein ornamentje, de keerzijde onbedrukt. Daarna de brief aan Prins MAURITS (3 bladz.) „*Ghegheven in Leyden, in het jaer der versoeninghe een Duyst ses Hondert: den* 10en Octobris: *Van onse oude, het acht en twintighste Iaer.* Ondert.

IACOBVS VIVERIVS, *van Ghendt*. Op de volgende bladzijde Het Inhoudt des Lust-hofs, daaronder: „Afmetinghe der Chriſtelicke Ghedichten", en „Verbeteringhe." Daarna (2 bladzijden) Het *Christelicke Ghebedt* van IACOBVS VIVERIVS.

De gedichten beginnen met bladz. 1; zij zijn in drie deelen verdeeld en eindigen onderaan bladz. 130. Dan volgt (Bl. 131—144): De Gheestelicke Nacht-wachten Van de Wijse Maeghet. Dat is/ eene Stichtelicke Verclaeringhe, enz. in proza. Aan het eind een klein ornamentje.

[Universiteitsbibliotheek Amsterdam].

Over JACOBUS VIVERIUS (VAN DE VIVERE) vindt men veel naricht in het boekje: *De wintersche avonden, of Nederlantsche vertellingen van* PHILOLOGVS PHILIATROS *a Ganda*, verschenen in 1615, 1617, 1636, en daarna *in al zijn deelen door* JAN ZOET *verbeterd en vermeerderd* in 1650. Eerst in deze laatste uitgaaf wordt JACOBUS VIVERIUS als de schrijver vermeld. J. C. KOBUS, in A. J. v. D. AA's *Nieuw biogr. anthol. en critisch woordenboek van Nederlandsche dichters*, dl. III, p. 296—299, en PH. BLOMMAERT in *De Nederduitsche schrijvers van Gent*, 1861, p. 163—176, hebben uit deze bron geput. De laatste had echter alleen de door JAN ZOET bewerkte uitgaaf tot zijne beschikking, waarin juist de vermeldingen van onzen *Lust-hof* zijn weggelaten. KOBUS gebruikte een oudere uitgaaf, maar heeft hetgeen over den *Lust-hof* gezegd wordt, verkeerd gelezen: hij weet te vertellen dat het werkje door den schrijver verbrand is, en meent dat „de dichtlievende lezer" daarbij „niet veel verloren heeft". BLOMMAERT haalt deze meedeeling met eenigen twijfel aan, hij had een exemplaar vermeld gevonden in een catalogus van 1764 [1]). Wij behoeven niet meer te twijfelen, het hier

[1]) „J. VIVERIUS, Lusthof van de christene ziele, Leiden 1609. In 4°. (Cat. GAILLARD, 1764, N°. 3333)". Het jaartal 1609 is denkelijk een drukfout voor 1600. De wijze waarop de schrijver over het boekje spreekt, sluit de gedachte aan een herdruk in 1609 vrij wel uit.

beschreven exemplaar bewijst afdoend dat het werk niet vernietigd is. De schrijver vertelt trouwens juist dat de *Lust-hof* gespaard is toen hij zijn overige *Vruchten* verbrandde. Ziehier zijne woorden (*Wintersche avonden*, 1615, p. 199): „Het swaere bloedt overvalt my al te seere als ick op dien Lusthof denke, die een Overblijfsel is van mijne Vruchten, die ick selve (de Boosheyt der tijden siende) hebbe in de vlammen des vyers ghe-worpen. Dit spel soude oock al den selven ghangh gaen, soo het alreeden den Drucker niet en waere belooft." Degene die het gered heeft is „de soette wijsfotte Moria (of Sotheyt)", die er den lezer aldus over toespreekt:

„Het Boecksken dat ghy hebt in handen,
Staet het u an, bedencket my:
De Schrijver wilde het verbrande;
Ick seyde; dat sy verr van dy
Dat ghy u Kinders soudet moorden,
End' uwen eygh'nen Rechter zijn!
Hy ghaf ghehoor aen mijne woorden?
Dus comt dit soet spel te voorschijn.
Soo Momus seght; waer' het wt t' leven,
T' en waer gheen schae; wat isser in?
Ick sal hem tot een' antwoord gheven;
Seer weynigh: maer in u noch min!

Dit laatste antwoord van Moria aan Momus kan nu beschouwd worden als de repliek van den dichter aan Kobus, die op grond van twee coupletjes zijn ongunstige oordeel gaf. En de repliek is verdiend: wij hebben, dunkt mij, wel iets gewonnen door het terugvinden van het boekje, en wellicht nog meer verloren door de vernietiging van de andere vruchten. De *Lust-hof* bevat uitsluitend stichtelijke, althans ernstige gedichten, terwijl wij door de *Wintersche avonden* Viverius kennen als een belangstellend waarnemer op veel ruimer gebied; wat dus met het

oog op „de boosheid der tijden" verbrand is, zou ons waarschijnlijk nu meer aantrekken dan wat gespaard is.

Het eerste deel is gewijd aan „Godes Eeuwighe Wijsheydt", het tweede bevat het „Christelick Lof-verhael", ook afzonderlijk uitgegeven (zie hiervoor n°. 501), voorts „Eene Chriſtelicke Uyt-ſpraecke van de Ghenadighe Verloſſinghe der Stede Leyden" en andere vaderlandsche gedichten, en in het derde deel „is God en menſch begreſen".

Wij leeren den sympathieken dichter-geneesheer hier weer nader kennen, we vernemen de namen van zijne vrienden Tavrinus (p. 92) en Iacobvs Regivs (p. 29), den naam van zijne moeder:

Den Viver ende Vyncke ſoet My Broghten voort.

Vooral zien we hem zelven, jong en toch reeds zwaar beproefd door geloofsvervolging, ballingschap, verlies van zijne ouders, en door de treurige tijdsomstandigheden, oorlog en pest. Wij zien hem, hoezeer somber gestemd, zich blijmoedig wijden aan zijne taak.

Ick hebb' noch leſt verſtaen/ dat Peſt in Hollandt zij:
Daer mijne Vrinden zijn/ daer moet ick weſen bij.

Zoo lezen we op p. 107; en iets verder (p. 111) beschrijft hij zijne komst in het Claegh-huys.

Ick clopte aen de deur: Daer quam een vrouwe voort/
Droef/ bleeck/ ellendigh/ ſwack [Het huys haer toe behoort.]
Sy ſprack/ O Ionghman ſwack, Wat magh u hier doch leyden?
De Ieughet is ſeer noo daer men niet doet dan ſchreyden.

Ick ſprack/ O Vrouwe droef, daer de ghesonde zijn/
Daer en behoeftmen mij/ noch gheenen Medecijn;
Maer hier daer niet ghesondt en is/ van druck en ſmerte
Ben ick van noode ſeer.

Op pag. 106 staat het gedicht van de kindermoordenares, waarvan de twee in de *wintersche avonden* opgenomen coupletten tot het ongunstige oordeel van Kobus aanleiding gaven. Het is niet onverdienstelijk, hoewel minder aangrijpend dan het eenvoudige verhaal in proza. Het couplet waarin de rampzalige moeder hare daad beschrijft maakt hier door zorgvuldigere interpunctie een beteren indruk.

Ick [moeder of wolvinne]
Nam een mes/ en de pinne
Stack ick self in mijn kindt!
Het Schaepken soet van sinne
Mij lachte als vrindinne;
Doch ick was te verblindt.

In de laatste twee coupletten wordt hare redding aldus beschreven.

Ick sie den Hemel open;
Mijn' Ziele wordt gheropen:
Och sij en darf niet gaen!
Nochtans comt sij gheeropen;
Als moordtster ingheslopen;
Het Lam Gods spreert haer aen:

Com, O mijn Uytvercoren;
Ik hebb' mijn's vaders toren
Vercoelet met mijn bloet!
In mij bistu herboren:
Du salst niet gaen verloren/
Drenck Christi Viver soet!

Hier zien we weder evenals bij de zooeven beschreven uitgaaf (n°. 501) de liefhebberij van den dichter om woordspelingen op zijn naam — de woorden *vijver* en *leven* -- aan te brengen. In dit opzicht was hij een

kind van zijn tijd, verscheidene zijner gedichten zijn echter vloeiender en beter leesbaar dan veel werk van zijn tijdgenooten.

Ziehier nog als staaltje een viertal van de 100 coupletten van „De Verganghelickheydt der Tijdelicke dinghen." Eerst twee van de tien die op de Schoonheydt betrekking hebben (p. 94).

Al heeft een Maegh't brnyne ooghen/
En al heeft sy kaerxkens roodt/
Die door Min' ons hert verdrooghen;
Sy verdrooghet door den Doodt!
Ick sagh eens een roose bloeyen/
Och die roos soo Schoone was;
Ick docht: Altydt sal sy groeyen:
Doch sy is verwelckert ras!

En tot besluit twee over de vergankelijkheid van Heerschappie (p. 98).

Bistu Schout/ of bistu Schepen/
Bistu Borghermeester groot/
Vrees seer voor des volckes nepen:
Een Ghemeent' is swaer als loot.
Het begin is wonder soete
Van het Heerschen/ ick bekent:
Doch het eynde draeght de boete.
Wyse lieden sien naer 't ent.

503. = Claeg-dicht// Over de doot vanden// Edelen hoog-geleerden// ende seer Godt-saligen Heere// PHILIPS MARNIX// Heere van St. Aldegonde.// By maniere van tsamenspreeckinghe// ghemaeckt by //MARCVS ZVERIVS. Ghedruckt tot Leyden, by Christoffel Guyot:// Voor Laurens Jacobsz./ inden verguldem Bybel op 't water// tot Amstelredam/ Anno 1600.

8 genummerde bladzijden, 4°, Gothische letter, sign. A.

Op den titel een fileet van kleine ornamentstukjes, de keerzijde

onbedrukt. Op bladz. 3 een dichterlijke opdracht aan GODEFRIDVS CORNELII, Dienaer des H. Euangelij tot Haemſtede. Dan (bladz. 4—8) het Claeg-dicht tsamensprekelijcker wijse, d. w. z. in den vorm van een gesprek tusschen ABRAHAM en BARUCH. Aen het slot een klein ornamentje.

[Koninklijke bibliotheek 's Gravenhage.
Bibliotheca Thysiana Leiden].

PHILIPS VAN MARNIX „was tot Leyden doende om den Bibel wt de Hebreeuſche taele in onſe ſpraecke te bringhen: doch de doodt broght hem den 15 December 1598 wt dit leven. Den twee en twintighſte wierde hy aldaer heerlick begraeven". „Dat Edele ſoete verſtandt MARCUS SWERIUS (eertijdts Predicant tot Berghen op Soom) heeft ſyne doodt in Dicht wel hertelick beweent, ende ſyne veel voudighe ghaeven verhaelt".

Zoo lezen we in de *Winterscke avonden* van VIVERIUS, p. 375 v.

Den 5 Mei 1585 werden LAURENS JACOBSZ. en MARRITGEN PHILIPSDR. in de Oude kerk te Amsterdam door Ds. CUCHLINUS in den echt verbonden [1]). De aanteekening in het kerk-inteekenregister, gedateerd 20 April, luidt aldus:

LAURENS JACOBSZ., *van alckmaer* (deze twee woorden doorgehaald), *wonende bij* CORNELIS CLAESZ., *boeckbinder, oudt omtrent* XXIII *jaeren, verclarende geene ouders te hebben, geassisteert met* REYER JACOBSZ. *sijn broeder ende met* JAN THOMASZ., *zijn neef*, en MARRITGEN PHILIPSDR., *vergeselschapt met* PHILIPS CORNELIS *haere vader, wonende op d oude zydts voorburchwal.*

Hieruit zien wij, dat LAURENS JACOBSZ. ca. 1562 geboren is. Zijn

[1]) Dit en verscheidene hier volgende belangrijke gegevens zijn mij verstrekt door Dr. JOH. C. BREEN.

geboorteplaats was verkeerd genoteerd, en is daarom doorgehaald; bij het afleggen van den poorter-eed op 29 Januari 1590 werd hij ingeschreven als LAURENS JACOBSZ. *van Barsingerhorn, boekbinder*. Wij zien voorts, dat hij en zijn broeder jong naar Amsterdam kwamen, wat meteen eene verklaring vindt door de meegedeelde feiten; hunne ouders waren niet meer in leven, en zij hadden familie in de stad. Hun neef JAN THOMASZ. *van Alkmaer* was een aanzienlijk burger, reeds in 1587 vinden we hem onder de schepenen, in 1591 onder de raden van Amsterdam. Ook de bruid was uit Alkmaar; haar vader was de Alkmaarsche oud-burgemeester PHILIPS CORNELISZ. BOOM [1]), broeder van den Amsterdamschen burgemeester PIETER BOOM CORNELISZ. De foutieve opgaaf *van Alkmaar* is dus eene zeer verklaarbare vergissing.

Ten huize van CORNELIS CLAESZ. voor den boekhandel opgeleid, heeft LAURENS JACOBSZ. zich na zijn huwelijk dicht bij zijn vroegeren patroon gevestigd *op t Water int claverblat*, d. i. ongeveer tien huizen zuidwaarts van de Oudebrugsteeg — CORNELIS CLAESZ. woonde even ten noorden van die steeg [2]). Het is dus geene vergissing, zooals ik hiervoor (p. 232, 233) veronderstelde, dat zijn adres in den *Livius* dien hij reeds in het jaar van zijne vestiging uitgaf (n°. 444) luidt: *op het water int verguldên Clauerblat*. Onmiddellijk daarna heeft hij den *verguldên Bijbel* tot uithangteeken gekozen; dit nieuwe adres komt reeds voor in de *Evangelien ende episteleh* (n°. 443), die natuurlijk niet in 1584 kunnen uitgegeven zijn, zooals de *almanach*, van 1584 tot 1600 loopende, zou doen vermoeden, maar waarschijnlijk eerst na den *Livius* het licht gezien hebben. En de keus van het uithangteeken, èn de laatstgenoemde uitgaaf zullen misschien in verband staan met het feit, dat de boekhandel *in die warmoesstraet inden gulden Bybel*, die onder BARTHOLOMEUS JACOBSZ. en HENDRICK AELBERTSZ. lange

[1]) Zie G. J. Vos Az., Amstels kerkelijk leven p. 148, 149 en 287.

[2]) Register der capitale impositien aan de Nieuwe zijde, van 1586, bladz. 50 en 45. Mededeeling van Dr. BREEN.

jaren gebloeid had, door den vroegen dood van GERBRANDT HENDRICKSZ. (dl. I p. 343) had opgehouden te bestaan. HENDRICK AELBERTSZ. had het laatst in 1571 de *evangelien ende epistelen* uitgegeven, met *almanach* tot 1588 (n°. 163), een nieuwe oplaag zal dus noodig geweest zijn, en dan was als vanzelf de nieuwe Bijbelzaak daarvoor aangewezen. Overigens staat dit boekje, voor het gebruik der katholieken bestemd, onder de uitgaven van LAURENS JACOBSZ. geheel alleen. Met 1587 beginnen zijne protestantsche bijbeluitgaven, waardoor hij vooral zijne plaats onder de voorname uitgevers van zijn tijd inneemt. Hoe groot na den omkeer de behoefte aan Hollandsche bijbels was, is bekend door het overzicht dat LE LONG er van gegeven heeft. Een sterken indruk krijgt men hiervan opnieuw, als men het lijstje van de uitgaven van LAURENS JACOBSZ. doorloopt. Acht compleete bijbels gaf hij binnen den tijd van tien jaren (1587–1596), waarvan vier in folio, vier in quarto: de specifiek gereformeerde, de zoogenaamde *bijbel van deux aes*, later ook de verbeterde editie van HACKIUS, daarnaast nog octavo-uitgaven van het Nieuwe testament. Een overzicht van de reeks vestigt ook op iets anders de aandacht: men ziet hoe Amsterdam nog niet in staat was te leveren wat de behoefte van den veranderden tijd vorderde. LAURENS JACOBSZ. had zelf geene drukkerij [1]), en hij kon voor zijn groote uitgaven ook geen drukker in Amsterdam vinden; al zijn bijbels zijn te Leiden, Delft of Haarlem gedrukt. Daarbij ging hij op tweeërlei wijze te werk: de bijbel van 1587 en ook de latere quarto bijbels zijn eigenlijk Leidsche of Delftsche uitgaven, waarvan een deel der oplaag met het Amsterdamsche adres voorzien werd. Voor de uitgave van den bijbel in folio heeft LAURENS JACOBSZ. zich echter, zoodra hij poorter was geworden, een privilegie verschaft, en dien, zeker voor

---

1) In een van zijn laatste uitgaven: Eene onderwijsinge, voordragende hoe men de onghe behoort te regeeren na den Woorde Gods, door WILH. PERKINSUM, vert. door tVINC. MEUSEVOET, staat zeker bij vergissing: Ghedruckt by LAURENS JACOBSZ., op 't water inden vergulden Bybel. Anno 1603.

zijne rekening, bij ROOMAN te Haarlem laten drukken. Hoe groot de oplagen waren, weten we niet; misschien hebben we ons niet voor te stellen dat van een druk 1300 exemplaren verkocht werden, zooals van den bijbel door HENDRIK LAURENTSZ. in 1625 uitgegeven (LE LONG, Boekz. p. 767), maar dat ze evenals die „met groote begeerte zijn gekocht geworden" blijkt uit de snelle opeenvolging der drukken. In 1594 werd ook voor een foliobijbel een contract met de Leidsche uitgevers PAEDTS en BOUWENSZOON gesloten, wat misschien als eene aanwijzing mag gelden dat de vorige druk nog boven de verwachting spoedig uitverkocht was, zoodat de nieuwe niet gauw genoeg gereed kon zijn.

Voor tal van andere uitgaven werd evenzoo gehandeld: het zijn producten van overeenkomsten met Leidsche, Delftsche en Dortsche firma's [1]). Dit geldt bepaaldelijk van de drie groote historiewerken, de beide Hollandsche vertalingen van de voornaamste boeken over Joodsche en Romeinsche geschiedenis en den herdruk van de groote Hollandsche kroniek. „Naest de oeffeninghe in Godes woort ende heylighe Schrift, welcke alleen een reghel onfes gheloofs, doen en latens altijt behoort voor te gaen, soo en iffer mijns bedunckens gheen nootwendigher luftiger ende nutter arbeyt dan veel ende gheerne in Hiftorien te lefen." Deze woorden van den vertaler van JOSEPHUS waren klaarblijkelijk ook het richtsnoer van onzen uitgever. Iets oorspronkelijks bracht alleen de *Cronycke*; voor de vaderlandsche geschiedenis was eene uitvoerige behandeling van de jongste gebeurtenissen noodig, en zoo kwam hier als voortzetting van de oude kroniek een zelfstandig werk van den Amsterdammer ELLERT DE VEER in het licht.

Wetenschappelijke uitgaven in eigenlijken zin zijn deze werken evenmin als al het andere dat LAURENS JACOBSZ. gepubliceerd heeft, Latijnsche boeken vindt men in de lange reeks zijner uitgaven in het geheel niet,

[1]) Hiervan is eene vergissing het gevolg. Bij LEDEBOER vindt men een drukker LAURENS JACOBSZ. te Dordrecht in 1590, te Leiden in 1596 vermeld.

ze waren niet bestemd voor een engen kring van geleerden en studeerenden. Neen, eene veel breedere klasse was na de omkeering op kerkelijk en staatkundig gebied op eens de behoefte gaan voelen om te lezen, vooreerst natuurlijk den bijbel, maar daarnaast ook andere boeken, en ook geschriften over quaesties van den dag; aan dezen nieuw ontstanen leeslust te voldoen was het streven van den ondernemenden man. Onder zijne uitgaven is een enkel Fransch boekje, verder uitsluitend Nederlandsche werken, meerendeels vertaalde, ook enkele oorspronkelijke. En ook uit de kleinere uitgaven spreekt zijne kerkelijke overtuiging — sedert 1591 was hij diaken van de gereformeerde kerk — bijna zonder uitzondering zijn ze streng gereformeerd, de meeste van stichtelijken inhoud, sommige van polemischen aard, tegen de libertijnen, tegen de wederdooperen, tegen hen die tot vrede met Spanje neigden. Eene eigene plaats nemen de beide onderwijsboekjes in, vooral dat van VALCOOCH, den schoolmeester in de geboorteplaats van LAURENS JACOBSZ., misschien zijn vroegeren leermeester, of wel een vriend uit zijne jongensjaren.

Het huwelijk van LAURENS JACOBSZ. en MARRITGEN PHILIPSDOCHTER is met een aantal kinderen gezegend geweest, waarvan er echter verscheidene jong stierven: in 1590, 1591, 1594 en 1596 vinden we vermeld dat een kind van hem in de Oude kerk begraven werd. In 1603 overleed hij zelf, en werd begraven in de Nieuwe zijds kapel op den 4en November. Den 8sten September 1604 bewees MARRETJE PHILIPSDOCHTER hare vier kinderen: JACOB, 18 jaar oud; HENDRIK, 16 jaar; JAN, 6 jaar; PHILIPS, 2 jaar. De nalatenschap bedroeg 6100 gulden. Getuigen waren REYER JACOBS en JAN JANSZ., oomen, en JAN THOMASZ., Raad en Oud-schepen, neve.

De boekwinkel en binderij *in den vergulden Bybel* was steeds ongestoord voortgezet. Een paar malen vinden we genoteerd dat weeskinderen voor de boekbinderij bij hem besteed waren. Ook de uitgaven volgen elkaar nog na 1600 geregeld op, en ook de dood van LAURENS JACOBSZ. brengt geen stilstand, want de zaak gaat over op JAN EVERTSZ. CLOPPENBURCH,

van wien we eveneens een geheele reeks bijbeluitgaven kennen, en die o. a., zooals we zagen, ook voortging de werkjes van PERKINS door MEUSEVOET vertaald, in het licht te geven. Hij gebruikte naast zijn eigen uitgeversmerk het ons reeds bekende met den bijbel (zie p. 243).

JACOBUS LAURENTIUS, de oudste zoon, werd den 14en Mei 1604, 17 jaar oud, als student in de philosophie te Leiden ingeschreven, in 1608 studeerde hij te Heidelberg en te Genève, in 1612 begon hij zijn loopbaan als predikant te Nieuwe Niedorp, stond daarna in verschillende andere Noordhollandsche plaatsen, om reeds in 1621 in zijne geboortestad te komen, waar hij tot zijn dood in 1644 bleef [1]). Behalve door een herziene uitgaaf van den bijbel heeft hij naam gemaakt door eene reeks polemische geschriften tegen de jezuieten en tegen HUGO GROTIUS *papizans*.

Zijn veel jongere broeder JAN was denkelijk ook voor de studie in de godgeleerdheid bestemd; ik vind ten minste JOHANNES LAURENTII *van Amsterdam* in het Leidsche *album studiosorum* ingeschreven den 21 Juli 1614, als studiosus philosophiae, 18 jaar. Ondanks het kleine verschil in opgaaf, wat den leeftijd betreft, zal dit toch wel JAN, de zoon van onzen LAURENS JACOBSZ. zijn. Van zijn verdere leven, en ook van den jongsten der broeders is mij niets bekend.

De tweede zoon, HENDRICK LAURENSZ. nam het vak van zijn vader ter hand. Hij kreeg zijne opleiding evenals deze bij CORNELIS CLAESZ., wiens huis wij wel haast als de hoogeschool voor den boekhandel in het hier behandelde tijdvak kunnen beschouwen [2]). Hij woonde daar nog toen zijn meester stierf, en zette de zaak van den overledene voort (1609) [3]). Den eersten November van hetzelfde jaar trouwde hij met GRIETGEN

---

[1]) Zie over hem vooral G. J. VOS AZ., Amstels kerkelijk leven, p. 287—293.

[2]) Zie hiervoor p. 27 en p. 196. Zie ook J. PRINSEN J. Lz. in: Tijdschr. v. Ned. taal en lett. dl. XXV.

[3]) LEDEBOER geeft 1602 als aanvangsjaar op; hoe deze fout ontstaan is, weet ik niet. Een fout in de jaartallen van LAURENS JACOBSZ. is hiervoor p. 281 aangewezen.

TYMANSDOCHTER; zijne moeder MARITGEN PHILIPSDR. was nog in leven en assisteerde hem bij de kerk-inteekening op 16 October.

Evenals de *vergulde Bybel*, bleef dus *'t Schrijf-boeck* „op 't water aen d' oude Brugghe" een bloeiende boekhandel; wij vinden het adres al in HENDRICK's eerste uitgaven (o. a.: *Van de biechte* enz. Door HENRICK BRAND WILLEMSZ. 1610), en nog onveranderd in zijne laatste (bijv. *Der papen dood-stuypen*, door JAC. LAURENTIUS, 1643). Het drukkersmerk van CORNELIS CLAESZ. hiervoor op p. 39 afgebeeld, ken ik in dezen tijd slechts in enkele pamfletten zonder uitgeversnaam (o. a. Kn. n°. 1880, een nadruk naar PAEDTS te Leiden van 1611), HENDRICK liet zich echter eene nieuwe houtsnee maken met dezelfde voorstelling, maar met Latijnsch omschrift: PECCATA FRANGVNT DEI TABVLAS (pamfl. van 1612 Kn. 1976). Hij gebruikte later ook een nieuw merk: een man die snoeit met opschrift: NON ODIT TAMEN (*Fabula papistica*, door JAC. LAURENTIUS 1632), en eindelijk liet hij een merk snijden met de plantende en gietende hoveniers van LAURENS JACOBSZ. geheel nieuw afgebeeld, met eenigszins gewijzigd omschrift: ICK HEB GEPLANT, APOLLO HEEFT NAT GEMAECT, GODT *MOET* DE WASDOM GEVEN (AMBR. PARÉ 1636). Zijn uitgaven doen in 't algemeen minder aan die van CORNELIS CLAESZ. dan aan die van zijn vader denken. Geheel in den geest van dezen is zijn ijveren voor bijbelverspreiding. Hij gaf niet slechts eene reeks bijbeldrukken naar den overgeleverden tekst, maar wist voor de bewerking van eene betere uitgaaf eerst den professor SIXTINUS AMAMA, later zijn broeder JACOBUS LAURENTIUS te winnen; beide deelen dit met nadruk in hunne voorberichten mede (zie LE LONG, Boekzaal, p. 761—768). Ook verscheidene polemische werken van den laatste zijn door HENDRICK uitgegeven.

Op twee schuttersstukken komt een portret van HENDRICK LAURENSZ. voor. (Zie MOES, Iconographia batava).

OVERZICHT

VAN DE UITGAVEN VAN LAURENS JACOBSZ.

NICLAES MOLLIJNS.

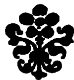
504. = *Wonderlicke nieuwe tijdinghe.*// **Een warachtich verhael**// vande ſchrickelicke teeckenen gheſchiet den// **den** (sic) **seuensten Augusti M.D.LXXXVII.**// **lestleden inde Stadt van Gendt/ In Graef**-//**schap van Vlaenderen.**

Eerſt// **Ghedruckt tot Dordrecht by Jooſt Willemsz. Duyt**/// **daer na tot Amsterdam by Niclaes Mollijns**/// **Ende nu by Peeter Verhaghen/ woo**-//**nende in de Druckerije/ Anno** 1587.

2 ongenummerde bladen, 4°, Gothische letter, sign. **A**.

[Koninklijke bibliotheek 's Gravenhage].

Aan deze titelbeschrijving behoeft niets te worden toegevoegd. Het boekje zelf is te Dordrecht, niet te Amsterdam gedrukt, en ook de vorige druk schijnt slechts bij vergissing aan Amsterdam te zijn toegewezen. NICOLAES MOLLIJNS was een Antwerpsche drukker (zie o. a. KNUTTEL n°. 588, V. D. WULP n°. 653), en nergens anders is eenige aanwijzing te vinden dat hij ook te Amsterdam werkzaam zou geweest zijn. Alleen ter wille van de volledigheid wordt hij dus hier vermeld.

GERRIT HEYNDRICKS.

Den 24 Sept. 1588 werden in het Kerkinteekenregister ingeschreven:

GERRIT HEYNRICXZ., *Boeckdrukker, oudt xxvi jaren, woonende in de Pylsteech, verclarende geene ouders int leven te hebben, ende*

AELTGEN WYNANTSDR., *oudt omtrent xxxv jaren, woonende in de Pylsteech, geassisteert met* ELBERT WYNANTSZ. *hare broeder.*

De bruid onderteekende met een kruisje, de bruidegom schreef zijn naam, zooals die hier boven is geplaatst. Overigens is mij van dezen boekdrukker niets bekend.

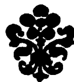
LAURENT MESUREUR.

Ook van dezen *drucker* is mij niets anders bekend dan de inschrijving in het Kerkinteekenregister in dato 11 Nov. 1589, luidende:

LAURENT MESUREUR *van Vallencijn, drucker, wedr. van Crestienne Gaigne, wonende op de Zeedijck, hem opleggende syne geboden tot Delf sijne laetste woonplaetse mede te laten gaen ende daervan betooch in te brengen, en*

ANTOINETTE DE SERRE, *mede van Valencijn, wed. van* ANTOINE DU GARDIN, *verclarende anderhalf jaer wed. geweest te hebben, woonende after Spancenhoff.*

Ook hier teekende de bruid met een kruisje.

INHOUD.

Bladz. 1—209 (Nicolaes Biestkens en Cornelis Claesz.) zijn bewerkt door E. W. Moes, bladz. 210—323 door C. P. Burger Jr.

